2
3
1973

létünk

társadalom
tudomány
kultúra

létünk

TÁRSADALOM • TUDOMÁNY • KULTÚRA

III. évfolyam, 2—3. szám, 1974. március—június

„Nem az emberek tudata az, amely létünket, hanem megfordítva, társadalmi létünk az, amely tudatunkat meghatározza,"

Karl Marx: A politikai gazdaság bírálatához; Előszó. 1859

Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék

Szerkesztő bizottság

Josip Buljovčić
Fehér Kálmán
Dr. Györe Kornél (főszerkesztő helyettes)
Dr. Matkovics József
Dr. Rehák László (fő- és felelős szerkesztő)
Sági András
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Műszaki szerkesztők:

Matejka Lajos
Szilágyi Gábor

Szerkesztői tanács

Dr. Bori Imre
Dévics Imre
Prof. ing. Stjepan Han
Dr. Kis Sándor
Dr. Božidar Kovaček
Dr. Aleksandar Magarašević
Mr. Borivoj Martin
Dr. Mirnics József
Molcer Mátyás
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Mr. Szórád György
Đura Stipić
Dr. Teleki György
Tóth Anna
Tripolszky Géza
Saffer Pál
Vajda József

A szerkesztőség titkára:

Csonka Júlia

A fedőlapot
Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor
tervezték

Készült a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat nyomdájában, Újvidéken

Tartalom

Milan Mali Az alkotmánymódosítások és a Jugoszláv Kommunista Szövetség 7

Stjepan Han Az informatikus szakemberek képzésének fejlődése és szükségletei 21

Szórád György Az informatika oktatásának tapasztalatai és lehetőségei a közgazdasági karokon 39

Radivoj Azucki A tudományos-műszaki haladás és a munkaerő szakképzettsége 47

Tóth Lajos A pedagógiai vezetés helyzete és problémái az önigazgatású általános iskolában 59

Czapár József Mennyire vonzó a kötelező iskola 87

Vladan Ćetković A technokrácia — ideológia és mozgalom 97

Pais István Feuerbach és a vallás 109

Karl Marx Tézisek Feuerbachról 123

Fehér Kálmán A községközi együttműködés a nemzeti egyenjogúság szolgálatában 133

Kutri Júlia Az értékesítési információrendszer kiépítésének néhány kérdése 143

Antal Zoltán Magyarország és Jugoszlávia gazdasági kapcsolatai 157

Műhely

Győre Kornél Bácska népességszáma a XVI. század végén 171

Dokumentum

Najdan Pašić A marxista elmélet és társadalomtudomány időszerű kérdései és a KSZ politikája 179

Szimpózion

Rehák László Tanácskozás Belgrádban az elméleti kutatások időszerű kérdéseiről 191

Bodrogvári Ferenc Szervezettebben, új lendülettel, jobb minőségért 195

Molnár Géza Országos tanácskozás az informatika és a képzés témájára 199

Tripolszky Géza A Hungarológiai Intézet folklór-szemináriumai 203

Jelen és múlt

Radoslav Ratković Önigazgatásosan szervezett munkásosztály — a társadalom uralkodó gazdasági és politikai hatóereje 207

— — — — — A Szervezett Munkás-ból — Szemelvények 1923—1928 215

Szemle

Ágoston András Dr. Jovan Đorđević: Eszmék és institúciók 225

Kovács Teréz Dr. Vuko Pavičević könyve a vallásszociológiáról 231

Rehák László A szervezés- és irányításszociológia eredményei D. M. Gvisianyi könyvében 233

Laki László Edhem Dilić: A falusi fiatalság társadalmi helyzete és orientációja 245

Milan Mali

Az alkotmánymódosítások és a Jugoszláv Kommunista Szövetség

Alkotmányunk ma a társadalmi élet és átalakulás egyik központi kérdését képezi, s ennélfogva szinte természetszerűleg vetődik fel a forradalmi élcsapat és az alkotmány viszonyának kérdése, különös tekintettel az alkotmánymódosításokra. Az alkotmány és annak módosítása a társadalom legfontosabb folyamatainak sorába tartozik, tehát nem kerülheti meg a Kommunista Szövetséget.

A kérdést azonban még helyesebb felvetni abból a szempontból, hogy milyen viszonyban áll, mindenekelőtt történelmileg a Kommunista Szövetség mint a munkásosztály forradalmi élcsapata és az önigazgatású szocialista átalakulás hordozója az össztársadalmi kérdésekhez, s így az alkotmányhoz is, bizonyos értelemben pedig különösképpen az alkotmányhoz.

Amint ugyanis valamely forradalmi szubjektum bizonyos kapcsolatba kerül és meghatározott viszonyt állít fel a társadalmi átalakulás valamely elemével, az magára a szubjektumra is visszahat, éspedig legfőképpen olyan értelemben, hogy folytonosan e viszonyokon való felülkerekedésre törekszik, vagyis döntő befolyást igyekszik gyakorolni e viszonyokra.

Ennélfogva kimondhatjuk, hogy a Kommunista Szövetség munkájának tartalmára és tevékenységére kiható döntő tényezők közül az új alkotmányos és társadalmi változások a legjelentősebbek. E változások a társadalmi viszonyok, a társadalmi újratermelés és a társadalmi funkciók legfontosabb kérdéseit illetik, és kiterjednek a társadalom egész struktúrájára, minden szociális pozícióra. Jelentősek már maguk az előírásbeli változások is, a valóságos átalakulás pedig azon múlik, hogy ennek szociális hordozója, elsősorban a munkásosztály milyen mértékben lesz képes saját alkotmányos képéhez igazodni, mennyire válik a gyakorlat elvszerűvé. Jórészt ebben fejeződnek ki a párt problémái is.

Az új alkotmányos rend azáltal, hogy meghatározott irányba tereli a gyakorlat alakulását, gyakorlati tényezőjévé válik magának a forradalmi alapokon végbemenő alkotmányos átalakulásnak és beállítottságnak is. Ez a gyakorlat „beilleszkedik" a pártelméletbe is,

mint ahogy a párt valóságos átalakulása szempontjából nagy a jelentősége az elméleti anticipációnak, tekintettel a már végbement alkotmányos és társadalmi változásokra. Egyik alapja e változásoknak adva van — ide tartoznak az alkotmányos változások, és ezek szintén részei a valóságnak. Ezért egyre nagyobb figyelem összpontosul a JKSZ és az új alkotmányos változások viszonyára, noha nyilván még sok időbe telik, amíg levonunk minden fontosabb tanulságot, kiváltképpen elméleti szempontból. A változások minden vonatkozását csak a gyakorlatban tekinthetjük át, de sok dologgal már most tisztában lehetünk. A Kommunista Szövetség nem várakozhat az új alkotmányos és társadalmi „köntös" elkészültére, hanem elméletileg és a valóságban is fejlődnie kell, tevékenységével élén kell járnia e változásoknak, amelyeket saját ideológiája vázol fel, és politikája hordoz magában.

A Kommunista Szövetség nem csupán a változások ténye alapján kerül kapcsolatba az alkotmányos változásokkal. Ez a kapcsolat már létrejött az alkotmány kidolgozása során is, hiszen hordozója volt azoknak az ideológiai és eszmei-politikai folyamatoknak, amelyekből az új alkotmányos rendszer kiépült. Az alkotmányos változások „anyagiasulását" jelentik azoknak az alapvető és tartós forradalmi osztályérdekeknek, amelyek az önigazgatás mellett szólnak, és a történelmileg „beért" lehetőségek érvényesítésének tényezőjét képezik a munkásosztály és a társadalom felszabadításának további folyamatában. Már ennek is hatása volt a Kommunista Szövetségre. Ismeretes, hogy egyes társadalmi és ideológiai irányzatok, amelyek közvetlen kapcsolatban állnak az alkotmányos változások kérdéseivel — mindenekelőtt a nacionalizmus — szeparatisztikusak vagy hegemonista-centralisztikusak. Az új alkotmányos megoldások ideológiai és eszmei-politikai alapjai létrehozásának folyamatában a Kommunista Szövetségnek le kellett számolnia ezekkel az irányzatokkal, amelyek nemcsak az alkotmány alkalmazása, hanem már kidolgozása során is megjelentek. A Kommunista Szövetségnek ugyanakkor el kellett viselnie a technobirokratizmus, az anarcholiberalizmus, a dogmatizmus nyomását is az új alkotmányos átalakulás folyamatában, s a kidolgozott megoldások ténye azt bizonyítja, hogy ezekből az összeütközésekből mindig győztesen került ki. Az ilyen irányzatok ellen folytatott harcnak kétszeres jelentősége volt: „kikényszerítette" ideológiai irányzataink továbbfejlesztését, a Kommunista Szövetség pedig tetterejében és eszmei-politikailag megerősödött. Ez utóbbi szempontból a KSZ mint egységes osztály-forradalmi erő szilárdult meg, megerősítvén minden funkcióját, a demokratikus centralizmus hatóképességét és minden részének önálló felelősségét.

A normatívák minden változásának, sőt már a változások gondolatának is megvan a maga valóságos hatása. Ezek a változások motiválják az akciókat, és a gyakorlattal összekapcsolódva elősegítik, hogy jobban érvényesüljenek azok a rejtett erők, amelyek e változásokat előidézik. Így már az alkotmányos változások eddigi előkészítése is nagymértékben kihatott a Kommunista Szövetség életére. Rendkívül jelentős irányzatok jutottak kifejezésre a Kommunista

Szövetség munkájában az alkotmányos változások második szakaszával kapcsolatban, noha e tekintetben komoly lemaradásról is szólhatunk, s ezt mindenképpen be kellene hozni a JKSZ X. kongresszusának előkészítése során. A X. kongresszus platformja mindenképpen ilyen irányzatot szab ennek a folyamatnak.

Az alkotmányfüggelékek, különösen a XXI., XXII. és XXIII. függelék érvényesítéséért folytatott eddigi harc a társadalom forradalmi átalakulásának létkérdései felé irányította a Kommunista Szövetséget, anyagilag és történelmileg meghatározott, mélyenszántó dialógusra késztette a munkásosztállyal. Ennek során a Kommunista Szövetség erőteljes átalakuláson ment át. Az alkotmányfüggelékek megvalósításáért folyó harcban az élgárda minden döntő fontosságú történelmi-forradalmi sajátossága kifejezésre jut, mint ahogyan a másik oldalon annak kell igazolódnia, hogy alkalmas-e az alkotmány mint társadalmi-politikai hatóeszköz, saját céljainak szolgálatára.

Az alkotmányos rendszer megvalósításáért folytatott harcban, ami közvetlen értelmet ad azoknak az akcióknak, amelyek az önigazgatású szocialista átalakulás közvetlen és hosszú távú céljainak megvalósítására irányulnak, s amelyek történelmi mércéjét képezik az erőknek, értelmet adnak a forradalmi ténykedésnek, ebben a harcban a Kommunista Szövetség felfokozza a valóságban létező tényezők erejét, fölébreszti érdeklődésüket, befolyásolja társadalmi hovatartozásukat. Ennélfogva az alkotmány érvényesítése nem csupán a szubjektív akarattól vagy a kényszertől függ, hanem a belső szükségletektől és az autonóm hozzáállástól is, nem csupán a szervezettségen, hanem az ösztönszerűségen is múlik. Mennél inkább eleget tesz e feladatának, a Kommunista Szövetség annál sikeresebben harcolhat az alkotmány érvényesítéséért, s ennek révén saját forradalmi céljainak megvalósításáért anélkül, hogy mint a hatalom közvetlen hordozójának és végrehajtójának állandóan „ügyeleteskednie" kelljen e folyamatok felett. Ez másrészt olyan mértékben valósulhat meg, amilyen mértékben az osztály közvetlenül oldja meg saját problémáit, amiben még mindig sok a hiányosság, noha a gyakorlat egyre inkább efelé törekszik.

Léteznek bizonyos kiindulási pontok, amelyek segítségével elméletileg meghatározhatjuk és reálisan fölállíthatjuk a KSZ és az új alkotmányos és társadalmi változások kölcsönös kapcsolatát. Ezek: a) a KSZ forradalmi élcsapatát képezi a munkásosztálynak, b) a KSZ összetartó ereje a társadalomnak, és felelősséggel tartozik a társadalmi viszonyok, a társadalmi újratermelés és az egész fejlődés önigazgatásos szocialista jellegéért. Az új alkotmányos és társadalmi változások döntő fontosságú kapcsolatban állnak a Kommunista Szövetség e két elemével.

Elsősorban is, az alkotmányos és társadalmi átalakulás lehetővé teszi a munkásosztály önszervezkedését és öntevékenységét, mindenekelőtt a társult munka és a küldöttségi rendszer által. A proletariátus forradalmi diktatúrája az önigazgatásban mint uralkodó társadalmi viszonyban nyeri el konkrét-történelmi formáját, beépítve a társult munkába, és közvetlenül megvalósítva a munkásosztály hatalmát a küldöttségi rendszer révén. Ezek a változások,

bármennyire is azonos útján vannak azoknak a fejlődési irányzatoknak, amelyek az önigazgatás bevezetésével vették kezdetüket társadalmunkban, értelmükben mégis egészen új minőségűek, hiszen közvetlenül szervezik meg a munkásosztályt, saját történelmileg „beért" feladataik teljesítésére, önmaguk felszabadítására. Minthogy ezt a történelmi folyamatot nem az önmagától adott, a magán-való osztály bonyolítja le, hanem a maga forradalmi élcsapatának vezetésével végzi, ezért minden történelmi lépéssel, amely előbbre viszi a munkásosztály önszervezettségét és öntevékenységét, növekszik e folyamatokban a forradalmi élcsapat szerepe és felelőssége is. Az alkotmány valóraváltása és a tényleges önigazgatású társadalmi átalakulás döntő módon attól függ, miképpen szervezkedik meg és ténykedik a munkásosztály. A szocialista forradalom egyre inkább úgy valósul meg, mint a munkásosztály ténykedése, nem pedig a bürokrácia közvetítése által. Ezzel egyidejűleg a KSZ szerepe és felelőssége is növekszik a maga eredeti történelmi-forradalmi értelmében, nehogy mint a munkásosztály élcsapata, alul maradjon azokkal a veszélyekkel és irányzatokkal szemben, amelyek a bürokratikus társadalmi rétegek és viszonyok instrumentumává akarják degradálni. Mindezek a kategóriák — a munkásosztály és a Kommunista Szövetség is — egyre inkább megközelítik a maguk történelmi forradalmi pozícióját: a munkásosztály tényleges uralkodójává válik a társadalmi viszonyoknak és hordozójává lesz a bővített újratermelésnek, a Kommunista Szövetség pedig a munkásosztály igazi forradalmi élcsapataként folytatja tevékenységét. Ez tartalmazza mélyrehatóbban a Kommunista Szövetség, valamint az alkotmányos és társadalmi változások viszonyát, amelynek gyakorlata és tapasztalatai annál sokoldalúbbak és gazdagabbak lesznek, mennél mélyebbre hatolunk ennek a lényegnek a megvalósításában, és mennél sokrétűbbek és különlegesebbek a társadalmi-történelmi feltételek, melyek között ez a folyamat végbemegy, melyek között végbe kell mennie. De ez foglalja magában ennek a viszonynak a másik oldalát is: éppen az új alkotmányos és társadalmi változások valóraváltásáért, az új alkotmányos és társadalmi élet anyagi alapjának megszilárdításáért folytatott harcban, ami elsősorban a társult munkáért, mint a munkásosztály jelenlétének és uralmának történelmi formájáért folyik, hiszen ezen az úton valósulhat meg a proletariátus igazi diktatúrája, ebben a harcban alakul át és fejlődik maga a Kommunista Szövetség is.

Még egy szempontból döntő jelentőségű az alkotmányos és társadalmi átalakulás a Kommunista Szövetségre nézve. Az új alkotmányos kategóriák a „munkamegosztásról", az „önigazgatói egyezményekről" és a „társadalmi megállapodásokról" szabad teret adnak és kifejezésre juttatják a szociális forradalom alapvető, osztálytörténelmi jellegű folyamatát, amelyben önmagát fölszabadítva, a munkásosztály az egész társadalmat fölszabadítja. Mélyreható szociális átalakulás megy végbe, amelyben a társadalom dolgozó rétegei a maguk anyagi és társadalmi helyzetük tekintetében mindinkább megközelítik a munkásosztályt, éspedig elsősorban magának a munkásosztálynak a ténykedése révén. Ennek a folyamatnak osztály-

forradalmi tartalma van, s kiváltásában a munkásosztály forradalmi élcsapata játssza a főszerepet. Ezért nem csupán az alkotmányos előírások egyszerű alkalmazásáról van szó, hanem az alkotmányos rend olyan végrehajtásáról, amely egyet jelent a társadalmi forradalommal, egyet jelent a társadalmi átalakulás forradalmi céljainak megvalósításával.

Az átalakulás e két elemét figyelembe véve — egyrészt a munkásosztály öntevékenységét, másrészt azt a szociális átalakulást, amelynek során a dolgozó társadalmi rétegek egyre inkább megközelítik a munkásosztály anyagi és társadalmi helyzetét, érdekeiket egyre jobban összehangolva a munkásosztályéval — a Kommunista Szövetség létrehozza saját viszonyát az alkotmánnyal.

Másodszor, a Kommunista Szövetség a legfelelősebb tényezője a teljes önigazgatású szocialista újratermelésnek, s a társadalom legfőbb összetartó ereje. Ez a szerepe az új alkotmányos és társadalmi átalakulással kapcsolatban folytonosan nagyobbra nő. Az új folyamatok a társadalom növekvő demokratizálódását fejezik ki, s ez új alapokat és új tartalmat követel a kohézióhoz. Az autonomitás és az önigazgatásos társadalmi-politikai rendszer minden tényezőjének egyre nagyobb fokú önállósága a tevékenységben megköveteli a társadalmi folyamatok egyöntetű irányítását, ami e folyamatoknak önigazgatásos szocialista jellegében jut kifejezésre, s ezt elsősorban a munkásosztály történelmi és mindennapi érdekei határozzák meg.

A Kommunista Szövetség csak úgy befolyásolhatja hatásosan ezeket a folyamatokat, ha szerepének megvalósítása e célok felé irányul, ha ezek a célok a mindennapi gyakorlatban megvalósulnak.

Ez döntően befolyásolja a Kommunista Szövetség társadalmi helyzetét, mint a munkásosztály forradalmi élcsapatának és a társadalom vezető erejének helyzetét, és gyakorlatilag épp e tekintetben, a társadalom növekvő demokratizálódásával kapcsolatban vetődött fel a Kommunista Szövetség úgynevezett beavatkozásának vagy nem beavatkozásának kérdése is. A Kommunista Szövetség új fejlődési irányával ez a probléma teljes mértékben megoldódott, s így ez a kikényszerített áldilemma lekerült a napirendről. A Kommunista Szövetségnek olyan módon és olyan eszközökkel kell megvalósítania a maga szerepét, amilyeneket a reális társadalmi-történelmi helyzet és a szocialista önigazgatásos demokrácia osztálytartalma megkövetel. A szocialista önigazgatásos demokráciát úgy kell megvalósítania, mint osztálykérdést — az önigazgatás és a munkásosztály hatalma révén, s ez határozza meg tartalmilag és történelmileg társadalmi szerepe megvalósításának módját és módszereit is. Úgy kell tehát viszonyulnia az önigazgatásos szocialista demokráciához, mint a munkásosztály hatalmának kifejeződéséhez és formájához. Elmondhatjuk, hogy a társadalom gyors demokratizálódásának folyamata, amit az alkotmányos változások (első és második szakasza) „váltott ki", kedvezően „provokálta ki" ennek a kérdésnek a helyes felállítását is, s ez nem lényegtelen, amikor a Kommunista Szövetség társadalmi helyzetéről és fejlesztéséről van szó. Ebből következik a Kommunista Szövetség viszonyulása az önigazgatáshoz

és a hatalomhoz, az alkotó szabadsághoz és sok más alkotmányos szabadsághoz és joghoz.

Ezzel egyidejűleg tovább növekszik a társadalmi és politikai szubjektumok autonomitása, de ezek felelőssége is saját tevékenységük keretében, sőt azon túl, az egész társadalommal szemben. Mindez az egyes szociális és politikai funkciók jellegétől függ (a társult munka szervezete, a kommuna, a köztársaság, az autonóm tartomány, a szövetség stb.). Ez a tény, és azok a szociális-történelmi célok, amelyek felé ezek a folyamatok haladnak, igen közelről érintik a Kommunista Szövetség fejlődésének és ténykedésének egyes jelentős elemeit, hiszen a Kommunista Szövetség a hordozója a társadalom kohéziójának, valamint a társadalmi fejlődés és átalakulás szocialista önigazgatású irányvételének. Az anyagi és szociális feltételek történelmi meghatározottsága, melyek között ez a folyamat végbemegy, és amelyeken át kell haladnia, miközben saját céljainak megvalósításával át is alakítja őket, olyan, hogy befolyásolja, sőt ki is váltja, a határozott irányvonal és stabilitás ellenére is, e társadalmi és politikai funkciók összeütközéseit, hatáskörük kölcsönös túllépését és egymás „megelőzését" (pl.: lokalizmus, partikularizmus), megengedi, hogy a folyamat eltérjen a maga alapvető, sajátos történelmi és forradalmi osztálytartalmától (pl.: a nacionalizmus a maga szeparatisztikus vagy centralista-unitarista formájában). A Kommunista Szövetségnek elő kell segítenie a hasznos társadalmi funkciók állandó konkurrenciáját, de az értékek létrehozóinak dominációját is, az össztársadalmi újratermelés optimális viszonyaira törekedve. A küldöttségi rendszernek épp ezt a történelmi feladatot és problémát kell megoldania. Még mindig eléggé erősek a szociális és politikai funkciók társadalmi eltorzulásainak és elembertelenedéseinek anyagi és szociális alapjai, noha a társadalomnak, a fejlődés elért színvonalára, és átalakulásának osztályforradalmi érdekeire és céljaira való tekintettel, e funkciókat be kell töltenie. Ugyanígy még ma is eléggé erősek azok az anyagi és társadalmi nyomások (a tudatban és a hagyományok által), amelyek az egyes alkotmányos intézmények és viszonyok alapvető osztályszociális funkciójának eltolódására és átalakítására irányulnak. Az alkotmány által meghatározott számos osztály-szociális funkció még mindig nem a valóságos helyzetet fejezi ki, hanem a legjobb esetben is csak azt mutatja, hogy a gyakorlat milyen irányú. Ezek a funkciók egyelőre igen kevéssé tudnak ellenállni a torzulásoknak és transzformálódásoknak, sokkal kevésbé, mint azok, amelyek már megkapták teljes alkotmányos tartalmukat.

A Kommunista Szövetség kénytelen alkalmazkodni a társadalmi és alkotmányos valóságnak ehhez az oldalához is, fel kell készülnie ilyen szempontból is, mint forradalmi és irányító tényezőnek. A Kommunista Szövetségnek nem csupán a maga forradalmi-társadalmi céljainak a szempontjából kell tekintettel lennie ezekre a veszélyekre, hanem készen kell állnia a velük való szembeszegülésre is, amennyiben mégis előretörnek. A mindennapi harc a technokratizmus, a bürokratizmus, a nacionalizmus, az anarcholiberalizmus ellen pontosan ezt jelenti. E szükségletekre, melyek a társadalmi

osztályjellegű harc iránt állandóan előállnak, és a társadalmi-történelmi gyakorlat e „provokációira" való tekintettel, a Kommunista Szövetségnek mindenekelőtt állandóan erősíteni, fejlesztenie és alkalmaznia kell a maga eszmei-politikai irányvonalát, fejlesztenie kell önmagát mint az átalakulás és az össztársadalmi akció egyedülálló forradalmi szervezetét, szemben az objektív világ egységességével és feltételeinek összességével, melyek között az átalakulás, illetve a forradalom végbemegy. Ezért növekszik a jelentősége azoknak az elveknek és viszonyoknak, amelyek erősítik a Kommunista Szövetséget mint egységes forradalmi szervezetet. A JKSZ Elnökségének XXI. ülése, amelynek rendkívüli jelentősége van a JKSZ-nek mint a munkásosztály egységes forradalmi szervezetének fejlődésére, választ adott azokra a szükségletekre és kihívásokra, amelyeket az adott anyagi és szociális feltételek hatására az alkotmányos és társadalmi átalakulás gyakorlata vetett fel. Felelet volt ez a KSZ ideológiai és politikai dezintegrálódásának veszélyére és irányzatára is, arra a kísérletre, hogy „a köztársasági és tartományi Kommunista Szövetségek labilis koalíciójára" fokozzák le egységét.

A Kommunista Szövetség fejlesztéséhez és tevékenységéhez alapul szolgáló elveket és viszonyokat azok az intézkedések képezik, amelyekhez a maga történelmi szerepének megvalósulása érdekében a forradalmi élcsapat folyamodik, hogy az anyagi és társadalmi szférában legyőzze mindazokat az akadályokat, amelyek gátolják a munkásosztály közvetlen önigazgatásának és hatalmának megvalósulását, s amelyek késleltetik önnön felszabadítását, történelmi értelemben. Ezt a problémát a Kommunista Szövetség ma sikeresen oldja meg, végrehajtva a maga erőteljes és dinamikus fejlődését. A Kommunista Szövetség nem valamilyen misztikus és feltételezett kategóriák alapján fejlődik, hanem összhangban a társadalom forradalmi fejlődésének szükségleteivel és e szükségletek kielégítése által. E folyamatoknak ebben van az erejük. Ezért a Kommunista Szövetség és az alkotmány kapcsolata nem szabályrendelkezési jellegű és képzelt, hanem reális és életszerű. Ennélfogva a Kommunista Szövetség nem folytathat merő propagandát az alkotmány érdekében, hiszen, ezzel nem elégíthetné ki azokat a követelményeket, amelyeket az alkotmányban tartalmazott célok megvalósítása érdekében a Kommunista Szövetség mint forradalmi élcsapat maga elé tűzött, mint ahogyan nem elégedhet meg az alkotmány olyan tolmácsolásával sem, amely figyelmen kívül hagyná annak osztályjellegét, önigazgatásos szocialista tartalmát, hiszen ezzel csak kompromittálná és lefokozná önmagát, mint a szociális forradalom hordozóját. Ezért a Kommunista Szövetség viszonya az alkotmányhoz osztály-politikai, harcos és alkotó jellegű. Az alkotmányos rend megvalósítása a társadalmi viszonyok, a társadalmi szervezettség és tudat meghatározott állapotán „nyugszik", s ezért az alkotmányos célok megvalósítását ki kell harcolnia. Az alkotmány a valóságra támaszkodik, „érzi" a maga eshetőségeit, a társadalmat a lehetőségekben, a maga forradalmában látja. Így például a küldöttségi rendszer megköveteli és feltételezi az erős bázist, mint ahogyan a politikai reprezentálás rendszere megkövetelte a bázis feletti hatalmat. Ezért kell harcot

folytatni az egyoldalú empirizmus és a technokratikus pragmatizmus ellen, továbbá a partikularizmus és más olyan irányzatok ellen, amelyek kiforgatják a társadalmi viszonyok és átalakulás autentikus munkás-osztályjellegű tartalmát.

E. Kardelj arról beszél, hogy „mindenképpen abból a feltételezésből kell kiindulnunk, hogy a küldöttségi rendszer csak úgy funkcionálhat, ha a szervezett munkásosztály, a szervezett dolgozó emberek instrumentuma lesz", s mindjárt hozzáteszi, hogy „ez a szervezettség azonban nem kizárólag a dolgozó embereknek a társult munka területén kialakított önigazgatású szervezettségéből áll, hanem a maguk osztályjellegű és politikai szervezettségéből is, a KSZ és más osztályjellegű társadalmi-politikai szervezet keretében, s ehhez a szervezettséghez tartozik a szocialista tudománnyal kialakított kapcsolata is".*

Az alkotmány a munkás-osztályhatalom és önigazgatás „tiszta kategóriáiból" indul ki, noha ezeket csak harccal és forradalmi átalakulással lehet megvalósítani. A Kommunista Szövetségnek belső, forradalmi tényezőnek kell lennie, amely döntő módon kihat arra, hogy az egész alkotmányos és társadalmi-politikai rendszer megfelelő helyzetbe kerüljön, amelyben azután, a társadalmi és politikai átalakulás hordozójának tevékenységével és uralmával — a munkásosztály elveti a maximális effektusokat az alkotmány végrehajtását illetően.

Eközben a Kommunista Szövetségnek oda kell hatnia, hogy az átalakulásnak és az alkotmány alkalmazásának azokat az objektív alapjait is megmozgassa, amelyek az objektív ellentmondások hatásában, mindenekelőtt a piac hatásában nyilvánulnak meg, arra törekedve, hogy a munkásosztály a társadalmi folyamatokban való részvételével a maga kocsijába „fogja be" az objektív erőket, és maximális effektust érjen el az objektív feltételekhez és a szubjektív akcióhoz viszonyítva, tehát, hogy annyit adjon magából, amennyit történelmileg egyetlen szociális erő sem tudott adni, s amennyi szavatolni képes a forradalmi-társadalmi átalakulást és az osztályjellegű felszabadulást. Az objektív ellentmondások és piaci törvényszerűségek hatásában és azok „megnevelésében" fejlődnek ki és „melegednek be" az alkotmányos és társadalmi funkciók, miközben a Kommunista Szövetségnek be kell töltenie az öntudatnak és a célirányos mozgás ellenőrzésének szerepét is, tényezőjévé válva az első társadalmi és kritikai, forradalmi mozgósításnak, azonnal reagálva, amint a mozgás más eredményeket mutat. Ezek szerint e tekintetben is kifejezésre jut a kölcsönös összefüggés és a „közeliség" a Kommunista Szövetség és az új alkotmányos és társadalmi változások viszonyában.

Az alkotmányos rend a megvalósulás folyamatában úgy nyilvánul meg, mint meghatározott ideológiai és politikai kérdés. A normatívák olyan fajta realitása ez, amely ideológiailag és politikailag par excellence, hiszen a legfőbb dolgokat, az osztálytörténelmi célo-

* Edvard Kardelj, Felszólalás a JKSZ Elnökségének és a JSZSZK Elnökségének együttes ülésén, 1973. május 18-án.

kat és érdekeket határozza meg. Ezért az alkotmányos rend „bevezetése" az életbe folytonosan ideológiailag és politikailag mozgatja meg a társadalmat. Az adott társadalmi-történelmi feltételek között nem csupán egyetlen érdek tolmácsolja az alkotmányos tartalmat. Az érdekek összeütközése felszínre veti a konkurrenciát a tolmácsolásban, s mindegyik a maga érdekeinek megvalósulásával számol, mindegyik a maga érdekét igyekszik hatalomra vagy a hatalom közelébe juttatni. Az érdekeknek ebben az összeütközésében azonban történelmileg a munkás-osztályérdek a legerősebb, s az egyúttal az uralkodó erő is az adott önigazgatású társadalmi-politikai rendszerben, a forradalmi élgárda pedig annak a társadalmi (ideológiai és politikai) tolmácsolásnak a hordozója, amelynek megvan a maga történelmi előnye és folytonosan győzelmet arat. Ezt a tolmácsolást azonban, miután nem valamilyen békés és konfliktusmentes térségben hangzik el, állandóan tevékenyen kell megadni, képessé kell tenni arra, hogy legyőzzön minden más tolmácsolást, ami szembeszegül vele, vagy területet hódít el tőle. Jelentős szempontjait tartalmazza ez a Kommunista Szövetség fejlődésének.

Ilyen a tényleges harc a technokratizmus, a nacionalizmus, a dogmatizmus és a neosztalinizmus ideológiája ellen. Mindaz, ami szemben áll a munkás-osztályérdekekkel, szemben áll a Kommunista Szövetség társadalmi szerepével is. Az anarcholiberalizmus az osztályidegen érdekek „betörése", ide tartozik a nacionalista interpretálás is, a technokratizmus pedig közvetlenül visszaszorítja a munkásosztályérdekeket és felfogásokat, tehát lényegében véve azonos a szándékuk a munkásosztály szerepének és hatalmának történelmi és forradalmi kérdéséhez viszonyítva.

A Kommunista Szövetség nem csupán alkotmányos tényező, hanem az alkotmány valóraváltásának belső tényezője is. Ezért azt mondhatnánk, hogy alkotmányos rendünk bizonyos módon magába foglalja a KSZ osztály-forradalmi szerepét, mint ahogyan konkrét-történelmi (önigazgatású-szocialista) formáját fejezi ki a proletariátus diktatúrájának. A KSZ és az alkotmányos rend kapcsolata nem azonos a politikai pártok és alkotmányok klasszikus viszonyával, hiszen e kapcsolatnak egyik tényezője sem fejezi ki a problémák klasszikus (polgári-demokratikus) jellegét, noha sem a KSZ, sem az alkotmány nem esik kívül a társadalom történelmi, osztályviszonyain, azok fejlődésén, hanem szorosan ezekhez tartoznak.

A KSZ és az alkotmány e kapcsolatában, e nyílt viszonyában különös jelentősége van a KSZ azon képességének, hogy munkásosztályalapon, vagy a munkás-osztályérdekekkel összhangban, elvégezze a társadalmi érdekek szintézisét. Ugyanakkor az alkotmány létezése és „hatása" arra ösztönzi és készteti a Kommunista Szövetséget, hogy tovább fejlessze e képességét. A „régi" és az „új" anyagi alapokon kisarjadva, a társadalomban folytonosan különféle érdekek alakulnak ki, amelyek egymással szembekerülnek és összeütköznek, s nem egyformán viszonyulnak a társadalom osztálytörténelmi fejlődéséhez. Rendelkezéseiben az alkotmány magában hordozza a munkás-osztályérdekeket, és ezekhez igazodva alakítja ki intézményeit és elveit. Ezért az alkotmány alkalmazása egyet je-

lent a munkás-osztályérdekek érvényesülésével, illetve a munkásosztály dominációjával a társadalomban. A Kommunista Szövetség forradalmi-történelmi tényezője ennek a folyamatnak, és ebben rejlik mélyebb viszonya az alkotmányhoz, nem csupán annak valamely intézményéhez, hanem az egész alkotmányhoz. A Kommunista Szövetségnek meg kell oldania a tömeg empirizmusa és a folyamatok ösztönszerűsége viszonyának kérdését, miután az alkotmány „érdekeltté tette" a forradalmi szocialista önigazgatásos távlatok iránt, amelyben az általa keresett szervezettséget is „megtalálja", és ezen keresztül teremti meg kapcsolatát az alkotmánnyal, annak megvalósításáért.

A Kommunista Szövetségnek tudnia kell az alkotmányt úgy alkalmazni, mint a forradalmi-társadalmi átalakulás hatóeszközét, önmagát is olyan társadalmi pozícióba „helyezve", ami biztosítja a minél gyorsabb célbaérést, amely felé, mint forradalmi erő törekszik, és amelynek funkcióját a jelenben végzi. Ezért az alkotmány maximális valóraváltására kell törekednie. A Kommunista Szövetségnek azonban, amellett is, hogy az alkotmányt úgy használja fel, mint a forradalmi társadalmi akció és átalakulás eszközét, nem szabad veszélybe sodornia az alkotmánynak mint a munkásosztály és a széles néprétegek alapokmányának humanisztikus, szellemi és ihletadó célkitűzéseit, hanem utat kell mutatnia, gyakorlattá kell fejlesztenie közvetlen megvalósítását, mindenekelőtt olyan mértékben, amennyire a társadalomnak sikerült túlhaladnia és megoldania az osztálymegosztottságot és korlátokat, eredményeit az alkotmányra alapozva. E tekintetben is, mint olyan tényező, amely legközelebb áll a tömeg tudatához és mozgósításához, a Kommunista Szövetség közvetlen és élénk kapcsolatba kerül az alkotmánnyal.

Az alkotmány serkenti a munkásosztály öntevékenységét, és erre törekszik a Kommunista Szövetség is. Ugyanígy az alkotmány lehetővé teszi, hogy a munkásosztály közvetlen befolyást gyakoroljon az államra, és ilyen értelemben a dolgozó emberek jobban és közvetlenebbül „fegyelmezhetik" az államot, hogy tovább végezze történelmileg szükségszerű funkcióját a forradalom vívmányainak védelmében, és az önigazgatásos szocialista fejlődés elősegítésében. A Kommunista Szövetség épp ennélfogva jobban megvalósíthatja a társadalom demokratizálódását, nem hagyva védelem nélkül a szocialista fejlődés eddigi vívmányait és távlatait. Ennélfogva a Kommunista Szövetség egyre szilárdabban fejlődhet, mint a társadalom vezető eszmei-politikai ereje, amely nem gyakorol ugyan közvetlen hatalmat, de a munkásosztály közvetlen akcióinak serkentésével „ügyeletet tart" a hatalom osztály-forradalmi tartalmának és funkciójának megvalósulása felett. Azzal, hogy nem gyakorol közvetlen hatalmat, a forradalmi élcsapat nem csökkenti történelmi szerepének fontosságát a hatalom forradalmi-osztályfunkciójában, hiszen a hatalmat egyre inkább közvetlenül a munkásosztálynak „adja át", s ezzel még inkább megközelíti történelmileg kijelölt céljait.

Csak az igazi demokratizálódás és a demokratizálódás forradalmi-osztálytartalmának megvalósulása az önigazgatás által teheti lehetővé és serkentheti a forradalmi élcsapat átalakulását olyan erőből,

amely közvetlenül gyakorolja a hatalmat olyan erővé, amelynek vezető eszmei-politikai szerepe van ugyanennek az osztály-forradalmi hatalomnak a gyakorlásban. Ily módon a párt lehetővé teszi az átmenetet a proletariátus forradalmi diktatúrájának egyik történelmi formájából a másikba. Az alkotmány jelentős tényezője ennek a folyamatnak, s a Kommunista Szövetség ennélfogva méginkább „érdekelt" az alkotmány, annak módosítása és alkalmazása iránt.

Az alkotmány kérdése tehát azonos az önigazgatású szocialista demokrácia kérdésével. Ennélfogva viszonyunk az alkotmányhoz elvezet az önigazgatású szocializmus minden alapvető kérdéséhez, ha pedig külön a forradalmi élcsapatról van szó, akkor ez a viszony feltárja szerepe megvalósításának és fejlődésének minden kérdését. Persze nem tekinthetünk a párt minden kérdésére az alkotmányon és annak megvalósításán keresztül, de számos kérdés így vetődik fel helyesen és a lehető legjobb módon. Ugyanígy az alkotmány a társadalom egészét „közelíti meg", s az alkotmánnyal kapcsolatban vetődik fel a problémák szerteágazó hálózata, kezdve az anyagiaktól az ideológiai kérdésekig. Az alkotmány problémája ebből a szempontból is közelről érinti az egész forradalmi élcsapatot.

Rezime

Ustavne promene i Savez Komunista Jugoslavije

Autor polazi od konstatacije da Ustav i njegove promene utiču bitno na procese u društvu, a, u vezi s tim, menja se i istorijski položaj Saveza komunista, i kao revolucionarne avangarde radničke klase i nosioca samoupravnog socijalističkog preobražaja u, ustavnim poretkom, utvrđenom političkom sistemu. Ove promene nastaju ne samo prostom činjenicom što se određeni elementi društvenog preobražaja menjaju, već pre svega zato što Savez komunista, kao revolucionarni subjekat, utiče i stalno nastoji da ovlada elementima društvenog preobražaja, pri čemu se i on, kao deo naše društvene stvarnosti, menja.

Od karakteristika ovog svojevrsnog odnosa autor razrađuje prvo elemente koje proizilaze iz okolnosti da je Savez komunista nosilac ideoloških i idejno-političkih procesa, tretirajući karakter društvenih procesa koji su začeti već ranije, ali koji su se posebno intenzivirali Ustavnim amandmanima. Sledeći elemenat ovog odnosa proističe iz činjence da je Savez komunista revolucionarna avangarda radničke klase i nezaobilazna koheziona snaga našeg društva. U vezi sa ostvarivanjem diktature proleterijata u našim uslovima, autor tretira funkciju Saveza komunista u izražavanju različitih parcijalnih društvenih interesa i u procesu afirmacije društvenog interesa kroz funkcionisanje političkog sistema sa posebnim osvrtom na delegatski sistem.

Autor između ostalog konstatuje da Savez komunista ima prema ustavu klasno politički, borben i stvaralački odnos. Realizacija ustavnog sistema zasniva se uvek na jednom određenom datom stanju društvenih odnosa, organizovanosti i svesti, te je stoga potrebna stalna borba da ciljevi Ustava — dakle oni elementi ustavnosti koje tek treba u punijoj meri ostvariti — postanu što više realnost. Na primer delegatski sistem traži i pretpostavlja jaku društvenu bazu, kao što je sistem političke reprezentacije zahtevao moć nad bazom. To upućuje na borbu protiv jednostavnog empirizma i tehnokratskog pragmatizma, zatim protiv partikularizma i drugih tendencija

koje iskrivljavaju autentični radničko-klasni sadržaj društvenih odnosa i preobražaja.

Svojevrsnost odnosa Saveza komunista i ustavnih promena ispoljavaju se u dva vida. Kao idejno i ideološko pitanje i kao pitanje revolucionarne društvene prakse.

Ustavni sistem u procesu ostvarivanja živi kao ideološko i političko pitanje, pre svega zato što Ustav sadrži i takvu vrstu normativa koje su prevashodno ideološki i politički, jer definišu najviše, dakle, klasno istorijske ciljeve i interese. Stoga, sprovođenje ustavnog sistema u život neprestano zahteva ideološku i političku nadgradnju društva. U datim društveno istorijskim uslovima, u sukobu interesa, javlja se konkurencija interpretacija, ustavne sadržine od kojih svaka računa i na svoje ostvarivanje, ispoljavajući time svoj parcijalni interes, ka afirmaciji putem mehanizma vlasti. Međutim, usled tog sukoba interesa stoji radničko-klasni interes kao istorijski najjači, a u datom samoupravnom društveno-političkom sistemu kao vladajući, i stoji revoluciona avangarda kao nosilac one društvene interpretacije koja ima istorijsku prednost i neposredno pobeđuje.

Sa druge strane, ustavni poredak stimuliše samodelatnost radničke klase, a tome teži i Savez komunista. Isto tako, Ustav omogućuje da radnička klasa neposredno utiče na državu, pa u tom smislu ona može bolje i neposrednije da utiče na državni aparat koji vrši svoju istorijski neophodnu funkciju zaštite tekovina revolucije i omogućava samoupravni socijalistički razvitak.

Autor ističe da Savez komunista nije samo ustavni činilac, već i unutrašnji faktor realizacije Ustava. Stoga bi se moglo reći da naš ustavni sistem na neki način „podrazumeva" klasno revolucionarnu ulogu SK, kao što izražava konkretno-istorijsku formu diktature proleterijata. Odnos između SK i ustavnog sistema nije klasičan odnos između političke partije i Ustava, jer nijedan elemenat tog odnosa ne izražava klasičnu (buržoasko-demokratsku) prirodu problema, iako, ni Savez komunista, ni ustav, nisu dati van istorijsko-klasnog odnosa društva, nego baš u njemu.

Savez komunista mora da rešava odnos između empirizma masa i spontanosti procesa, čemu Ustav otvara revolucionarnu socijalističku samoupravnu perspektivu. Kroz ovu aktivnost se izražava i svojevrsni odnos Saveza komunista i ostvarenje Ustavnog poretka.

Autor završava svoja razmatranja analizom elemenata političkog sistema na osnovu kojih zaključuje da je pitanje Ustava pitanje samoupravne socijalističke demokratije. Stoga, odnos prema Ustavu uvodi nas u sva osnovna pitanja samoupravnog socijalizma, a kada je reč o revolucionarnoj avangardi posebno, onda nas uvodi, ako ne u sva, ali u skoro sva pitanja razvoja Saveza komunista i ostvarivanja njegove uloge.

Zusammenfassung

Verfassungsänderungen und der Bund der Kommunisten Jugoslawiens

Der Verfasser geht von der Feststellung aus, dass die Verfassung und deren Änderungen die wesentlichen gesellschaftlichen Prozesse betreffen. Demzufolge ändert sich auch die historisch hergestellte Lage des Bundes der Kommunisten sowohl als revolutionäre Avantgard der Arbeiterklasse wie auch als Träger der selbstverwalterischen sozialistischen Umwandlung im — durch die Verfassungsordnung festgelegten — politischen System. Diese Änderungen kommen nicht nur durch die Tatsache zustande, dass sich bestimmte Elemente der gesellschaftlichen Umgestaltung ändern, sondern vor allem deshalb, weil der Bund der Kommunisten als revolutionäres Subjekt ständig bemüht ist, diese Elemente der gesellschaftlichen Umgestaltung zu beeinflussen und sie zu beherrschen, wobei er sich selbst als Teil unserer gesellschaftlichen Realität einer Veränderung unterzieht.

Aus den Charakteristiken dieses eigenartigen Verhältnisses arbeitet der Verfasser zuerst die Elemente aus, die aus dem Umstand hervorgehen, dass der Bund der Kommunisten Träger der ideologischen und ideell-politischen Prozesse ist. Dabei behandelt er den Charakter der gesellschaftlichen Prozesse, die schon früher entstanden, die aber durch die Verfassungsänderungen intensiviert wurden. Das nächste Element dieses Verhältnisses geht aus der Tatsache hervor, dass der Bund der Kommunisten eine revolutionäre Avantgard der Arbeiterklasse und eine unumgängliche Kohäsionskraft unserer Gesellschaft darstellt. Davon ausgehend und im Zusammenhang mit der Verwirklichung der Diktatur des Proletariats unter unseren Bedingungen, behandelt der Verfasser die Funktion des Bundes der Kommunisten in der Äusserung verschiedener gesellschaftlicher Teilinteresse sowie die Funktion des BK im Prozess der Bestätigung des gesellshaftlichen Interesses durch das Funktionieren des politischen Systems mit besonderer Rücksicht auf das Delegatensystem.

Der Verfasser stellt unter anderem fest, dass der BK gegenüber der Verfassung ein klassen-politisches und kampflustiges und schöpferisches Verhältnis hat. Die Verwirklichung des Verfassungssystems beruht immer auf einem bestimmten, gegebenen Zustand der Gesellschaftsverhältnisse, folglich ist ein ständiger Kampf notwendig, damit die Verfassungsziele, also jene Elemente der Verfassungsmässigkeit, die erst in grösserem Masse zu verwirklichen sind, eine Realität werden. Die Verfassung, die sich auf die Realität stützt, hat in gewissem Sinne die Gesellschaft in ihrer Möglichkeit und ihrer Revolution im Auge. Zum Beispiel, das Delegatensystem erfordert und setzt voraus eine starke gesellschaftliche Basis, so wie das System der politischen Repräsentation eine Macht über die Basis erforderte. Dies verweist auf den Kampf gegen den einfachen Empirismus und technokratischen Pragmatismus, weiterhin gegen den Partikularismus und gegen andere Tendenzen, die den authentischen arbeiter-klassen Inhalt der gesellschaftlichen Verhältnisse und Umwandlung verzerren.

Die Eigenartigkeit des Verhältnisses des BK und der Verfassungsänderung äussert sich vor allem auf zwei Arten. Als ideell-ideologische Frage und als Angelegenheit der revolutionären gesellschaftlichen Praxis.

Das Verfassungssystem lebt im Prozess der Verwirklichung als ideologische und politische Frage vor allem deshalb, weil die Verfassung auch solche Bestimmungen der Realität enthält, die vornehmlich ideologisch und politisch sind, also weil die Verfassung hauptsächlich klassenhistorische Ziele und Interessen definiert.

Der Verfasser hebt hervor, dass der BK nicht nur ein Verfassungsfaktor ist, sondern auch ein innerlicher Faktor der Verwirklichung der Verfassung. Deshalb könnte gesagt werden, dass unser Verfassungssystem gewissermassen die klassen-revolutionäre Rolle des „versteht", ebenso wie es die konkrete historische Form der Diktatur des Proletariats zum Ausdruck bringt. Das Verhältnis zwischen dem BK und dem Verfassungssystem ist kein klassisches Verhältnis einer politischen Partei zur Verfassung, da kein Element dieses Verhältnisses die klassische (bürgerlich-demokratische) Natur des Problems ausdrückt, obwohl, weder der BK noch die Verfassung ausserhalb des historischen Klassenverhältnisses der Gesellschaft gegeben sind, sondern eben in diesem Verältnis.

Der BK muss das Verhältnis zwischen dem Empirismus der Massen und der Spontaneität des Prozesses lösen. Dazu eröffnet die Verfassung einerseits eine revolutionäre, sozialistische, selbstverwalterische Perspektive mit der Organisiertheit andererseits, durch welche Tätigkeit auch das besondere Verhältnis des BK und der Verwirklichung der Verfassungsordnung zum Ausdruck kommt.

Seine Erörterungen schliesst der Verfasser mit der Analyse der Elemente des politischen Systems aufgrund derer er folgert, dass die Frage der Ver-

fassung eine Frage der selbstverwalterischen sozialistischen Demokratie ist und deshalb führt uns das Verhältnis gegenüber der Verfassung in alle Grundfragen des selbstverwalterischen Sozialismus ein, und wenn es um die revolutionäre Aavantgard im speziellen geht, dann führt uns dieses Verhältnis, wenn nicht in alle, dann doch in fast alle Fragen der Entwicklung des BK und der Verwirklichung dessen Rolle ein.

Stjepan Han

Az informatikus szakemberek képzésének fejlődése és szükségletei

Az informatikusok képzésének jelentősége és időszerűsége

Ma már szükségtelen bizonygatni, hogy az informatika gyors, célszerű és gazdaságos fejlődésének komoly kerékkötője a kellőképpen képzett szakemberek számának hiánya. Az informatika és a számítógépek kellő mértékű ismeretének hiánya és az ilyen értelmű már meglevő ismeretek közötti különbség mind jobban mélyül és károsan hat. Ezt az állítást ékesen bizonyítja az a tény is, hogy mind többen vásárolnak számítógépet, de nem veszik figyelembe, hogy az nagyságával a munkaszervezet igényeit kielégítheti-e, vagy éppen azt meghaladja. Sokszor kerül sor olyan berendezések vásárlására is, melyek már előzőleg elavultak, a megnövekvő s újonnan jelentkező igények kielégítésére már nem bővíthetők. Az így megvásárolt számítógépek átlagosan szólva nincsenek kihasználva, s ha igen, akkor is csak olyan műveletek végzésére, melyek computerek nélkül is elvégezhetők, míg az olyan adatfeldolgozásokat, melyek a számítógép kizárólagos hatáskörébe tartoznak, senki sem végzi, vagy többnyire nem is sejti.

Az ilyen összhangtalanság, mely egyrészt világjelenség is, olyan kérdések összességét hordja magában, melyet általában az „informatika és a képzés" gyűjtőnéven tartunk nyilván. Érdemes feljegyezni, hogy legalább hat olyan egymásbafonódó, de mégis különböző kérdéskomplexumról van szó. melynek említése nélkülözhetetlen. Ezek:

— az egész nemzet felkészítése az informatika korára, melyben a mai ifjabb nemzedék életének még jelentős részét éli le: megoldható, ha az informatika ismereteit az oktatási rendszer minden szintjén tanítjuk:
— a számítógépek szolgáltatását igénybevevő szakemberek képzése, azoké, akik közvetlenül nem dolgoznak ugyan a számító-

gépen, de elősegítik annak megvásárlását, esetleg bérbevételét, eredményeket várnak s kapnak a számítógéptől; megoldható az informatikát felölelő tantárgy kötelező beiktatásával a közép- és a felsőfokú szakiskolák, az egyetemi szintű oktatás tantervébe;

— a gazdasági élet és a közszolgálatok vezetőinek szakképesítése; ezt a feladatot tanfolyamok, de az eddigiektől sokkal jobban megszervezett tanfolyamok oldhatják meg;
— a számítógépek hivatásos dolgozóinak képzése és szakképesítése;
— kellőszámú pedagógus képzése az informatika oktatására, kiket fel kell készíteni az iskolákban reájuk váró feladatokra és a már mind jobban és többet igényelt szerteágazó tanfolyamok vezetésére is;
— a számítógépekben rejlő óriási lehetőségek kihasználása a tanulási folyamat hatásfokának növelésére.

Az utolsót a továbbiakban nem említhetjük, mert az előbbiek taglalása is sok helyet igényel. Az első öt égető és bonyolult kérdéskomplexumot kíséreljük meg taglalni, s az iparilag fejlettebb országok tudásismereteire, tapasztalataira hivatkozva, leszámolni velük.

A probléma méretei

A bennünket foglalkoztató probléma méretét akkor vagyunk képesek felmérni, ha tekintetbe vesszük, hogy a számítógépek száma és alkalmazhatósága soha nem tapasztalt gyorsasággal növekszik. A társadalom minden pórusába behatol a computer, és mind több ember munkájának milyenségét, jellegét és termelékenységének ütemét is megváltoztatja. Tehát semmiesetre sem túlzás, ha forradalomról szólunk, csak az a baj, hogy ez a „számítógépes forradalom" felkészületlenül ér bennünket.

Köztudott, hogy a számítógépek száma és hasznos alkalmazhatósága növekedésének üteme váratlanul gyors volt, a szó legszorosabb értelmében még látványos is. Az 1960. és 1970. közötti tíz esztendőben az USA-t és Nyugat-Európát az üzemeltetett konfigurációk számának évi 42%-os növekedése jellemezte, azaz a számítógépek száma minden második évben megkétszereződött. Szükségtelen kiemelni, hogy mekkora kereslet mutatkozott az aránylag új és összetett feladatokat végző programozók, rendszerelemzők és az elektronikus adatfeldolgozás rendszerszervezői iránt. Nem csoda, ha a magas fizetések és a félképzettség, az alapos előkészítő tanfolyamok hiánya és a sarlatán viszonyulás egybefonódva örvénylett, s az csupán az utóbbi években kezd megnyugodni.

Az 1. ábra grafikonjához a Diebold csoport kiadványai szolgáltatták az adatokat. A grafikonok élesen ábrázolják, hogy az iparilag fejlett nyugateurópai országokban és Japánban milyen ugrásszerűen megnövekedett a számítógépek száma. A fejlődés dinamikáját szükségtelen magyarázni, mert az 1959., 1969. és 1970. adatai, valamint az 1975. év statisztikai előrejelzése ékesen bizonyítja azt a robbanásszerű fejlődést, melyről már szót ejtettünk.

Csupán annyit fűzünk hozzá, hogy nálunk is hasonló irányú ütemben folyik a számítógépes berendezések számának növekedése, s érthető, hogy ez alaposan előkészített tetteket igényel.

A szokatlanul nagy regionális rétegeződés a nálunk észlelhető fejlődés külön jellemzője.

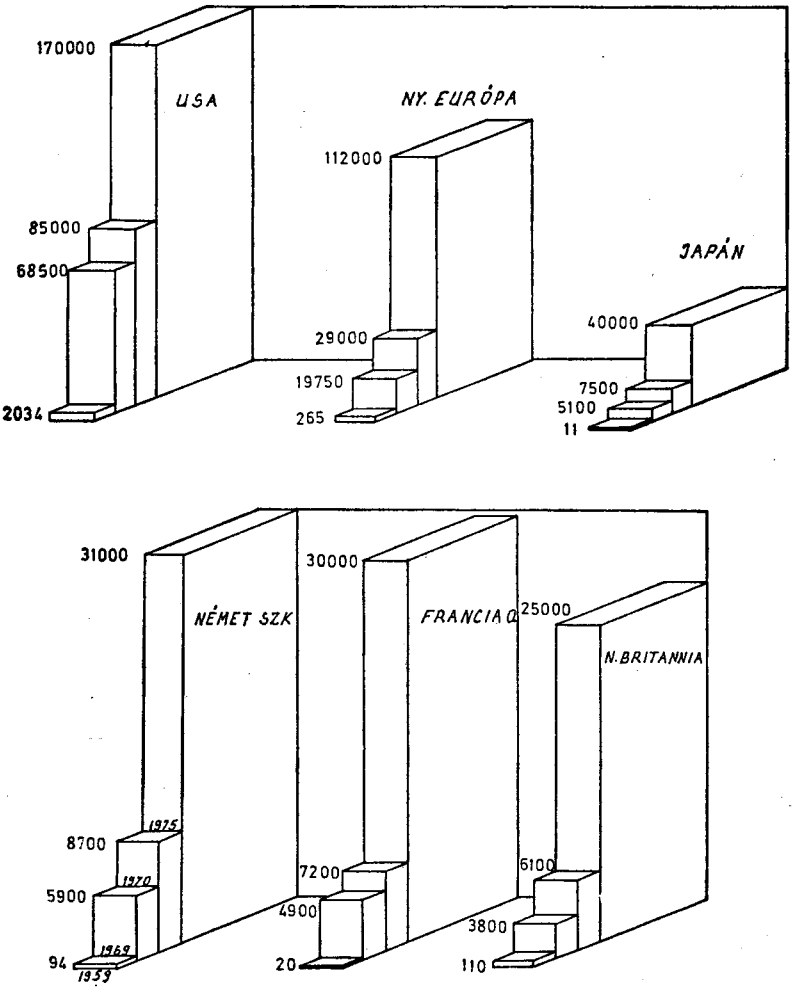

1. ábra

A feltételes computerek száma Jugoszláviában (1972.)[1]

Sor-szám	Köztársaság illetve tartomány	Feltételes számítógépek száma				
		Száma	1 millió lakosra		10 milliárd nemzeti jövedelemre	
			Száma	Index	Száma	Index
1.	Kosovo	1,0	0,1	100	0,3	100
2.	Crna Gora	3,0	0,6	600	1,0	333
3.	Bosznia és Hercegovina	15,9	4,2	4.200	7,2	2.400
4.	Vajdaság	12,5	6,3	6.300	6,6	2.200
5.	Macedónia	13,6	8,0	8.000	13,6	4.533
6.	Szerbia	113,2	13,3	13.300	15,9	5.300
7.	Jugoszlávia	327,7	15,9	15.900	17,6	5.866
8.	Szerbia tart. nélkül	99,7	19,2	19.200	20,1	6.700
9.	Horvátország	95,5	21,7	21.700	19,1	6.366
10.	Szlovénia	86,5	50,1	50.100	28,8	9.600

A vajdasági viszonyokra — szomorú bár — jellemző, hogy ha mellőzzük az egy főre eső nemzeti jövedelmet és a kulturális potenciákat, az egy millió lakosra jutó feltételes számítógép száma két és félszer kisebb a jugoszláv átlagnál, közel három és félszer kevesebb mint Horvátországban, s nyolcszor kevesebb a szlovéniainál. A fennálló arányokat a 2. ábra illusztrálja.

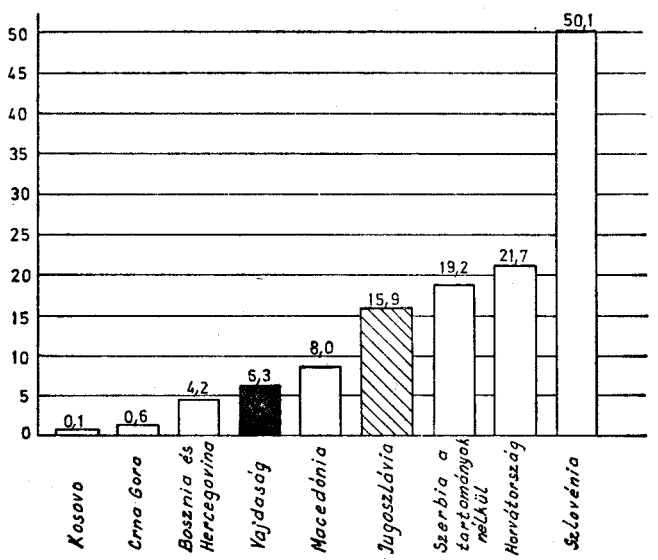

2. ábra

Az informatika, mely az említettek elméleti alapját és a történések gyakorlati keretét öleli fel, legalább oly gyorsan gyarapszik, akár a számítógépek száma, így annak hagyományos területének számító tudományon, gazdaságon és hadseregen kívül igen gyorsan

mutatkoznak alkalmazhatósági lehetőségei az oktatásban, egészségügyben, az igazságszolgáltatásban és a könyvtárak dokumentációs jellegű tevékenységében is. Az alábbi táblázatot igen gazdag forrásművekből vett adatokból állítottuk össze, melyek egy kisebb jegyzékét az írás végén közöljük.[2]

A számítógépen közvetlenül dolgozó szakemberek előreláthatő számának prognózisa

A becslés technikája fiatalnak tekinthető, ha kvantitatív jellegű racionális módszerekre gondolunk, melyek mindenkor alkalmasak utólagos értékelésre és hitelességük tárgyilagos felmérésére.

Fáradozásunk nem több néhány lépésnél, melyet a prognózis felé vezető hosszú úton teszünk meg, meggyőződésünk szerint nem hiábavalóan. A valós nagyságok várható értékét két irányból is megközelíthetjük.

Az egyik. Az operatőrök, programozók, rendszerelemzők és folyamatszervezők iránti igényt a számítógépek várható számára alapozzuk, melyet pedig a társadalmi bruttó termelés és a lakosság bizonyos számához mért számítógépek mennyisége között fennálló regressziós összefüggésekben keressük. A másik hozzáállás figyelmen kívül hagyja a gazdaság hatásának fokmérőjét, amilyen az egy főre eső társadalmi termelés vagy a nemzeti jövedelem, megelégszik, ha az egyes országokban levő számítógépek számának növekvő trendjéből kiindulva következtet, feltételezve, hogy értéke nálunk is azonos lesz, mint amilyen akkor volt, amikor azok az államok hasonló fejlettségi fokon voltak, akár mi ma.

A következő táblázat adatait két forrásból merítettük: a Diebold csoport már említett publikációja[3] nyújtotta a számítógépek számát, míg a bruttó társadalmi jövedelem értékét az ENSZ egy kiadványa közi[4]. A 3. ábra grafikonja utal arra, hogy a jelek szerint nem lineáris trendet kellett volna alkalmazni, de az

$$y = -35 + 0{,}06x$$

egyenessel mégis olyannyira egyezik, hogy nem bocsátkozunk további vizsgálatokba. Megjegyzendő, hogy a nálunk üzemelő számítógépek számát a Praksa c. folyóiratból vettük.

Abból a feltevésből indulva ki, hogy 1975-ben az egy főre eső bruttó társadalmi termelés értéke legalább 1200 dollár lesz, következik, hogy akkor egy millió lakosra 37 számítógép jut. Tehát, ha abban az évben kb. 21,5 millió lakosa lesz Jugoszláviának, akkor a számítógépek száma eléri a 800-at.

A másik hozzáállás során az egyes országok számítógépeinek számából következtetünk, figyelembe véve az idő értékét is. A kiinduláshoz a Diebold csoport már említett publikációja nyújtotta az adatokat, míg a jugoszláv adatokat ugyancsak a Praksa közölte.

Sorszám		Okok	Következmények		Ellenvetések	Megoldások
			A munka területe	A munkaközösség megszervezése		
1.	*Iskolák*	A tanulók és az egyetemisták számának gyors növekedése. A kevésbé tehetségesek is igényt tartanak az egyetemi végzettségre.	A pedagógusok mentesülnek a tananyag rutinszerű ismétlésétől. Tevékeny nevelőkké válnak.	Az ún. osztálytanítás fokozatosan megszűnik. A tanuló és az egyetemi hallgató az oktatási folyamat aktív részesévé válik.	A pedagógusok félelme a számukra ismeretlen technológiától, mely megfoszthatja őket a kiváltságaiktól és talán az állásuktól is.	A pedagógusok képzése és azok bevonása az újat ígérő kutatócsoportok munkájába.
2.	*Kórházak és egészségügyi intézmények*	A gyógyászatban jelentkező információk száma és terjedelme ugrásszerűen megnövekszik.	Az orvosok mentesülnek a rutinmunkáktól, a kórházi személyzet bekapcsolódik a mind tökéletesebb „ember—gép" rendszer munkájába.	Mind nagyobb jelentőséget nyer a megelőzés és vele együtt a diagnosztikus központok szerepe és a segélynyújtás is.	Az orvosok konzervativizmusa, de jogos óvatossága is.	A kutatómunka kiterjesztése, az új módszerek és berendezések fejlesztése. Az orvosok képzése.
3.	*Igazságszolgáltatás és a biztonsági szolgálat*	Az információk mennyisége és terjedelme rohamosan növekszik, mert a megelőző	A bírók és az ügyvédek mentesülnek az információk rutinos beszerzésétől és a	A bíróságok és az ügyvédek munkája jelentősen meggyorsul, nyer a minőségben, mi-	A már megtörtént nagyszámú „eset" elemzése, rendszerezése és tárolása lassítja és meg-	Előnyösebb rendszerek és hatékonyabb programok fejlesztése. Az egyetemi tanul-

		eljárás és annak jelentősége mind nagyobb lesz.	típus-dokumentumok megszövegezésétől.	közben a meghozott ítéletek mentesülnek a voluntarisztikus jegyektől.	drágítja az előkészítő munkálatokat.	mányok III. fokozatának kiterjesztése.
4.	*Közigazgatás és a társadalmi szolgáltatások*	A települések urbanizálása és az igazgatás demokratizálása. Ezzel párhuzamosan a kommunális tevékenység bonyolultságának és a szükséges információk mennyiségének rohamos megnövekedése.	Mentesülnek a nyilvántartás, a számítások és a másolások rutinmunkájától.	A közigazgatás és a társadalmi szolgálatok nem lesznek a társadalmon kívül és felett, hanem mindinkább csupán szolgáltatásokat végeznek.	Az előkészítő munkálatok, melyek kapcsolatban vannak a nagymennyiségű adatok tárolásával, lelassulnak és drágákká válnak.	Jobb rendszerek kiépítése, a telekomunikációs hírközlés fejlesztése és olcsóbbá tevése. A személyzet felkészítése a számítógépek korára.
5.	*Könyvtárak*	A tudásmennyiség robbanásszerű növekedése és olyan igény jelentkezése, hogy az mindenki számára hozzáférhető legyen.	A keresett szövegek kikeresése és azok reprodukálása nagyfokú automatizációval folyik, mely a személyzetet mentesíti a rutinmunkáktól.	A könyvtárak mindinkább vesztenek a passzív könyvtárjellegükből s mindjobban a kutatómunkát igénylő adatok aktív előkészítőivé válnak.	Az előkészítő munkálatok óriási mérete és magas ára. Az olvasók megszokták a klasszikus munkamódszereket.	Jobb rendszerek kiépítése, a telekomunikációs hírközlés fejlesztése. A könyvtár személyzete és a dokumentációs káderek képzése.

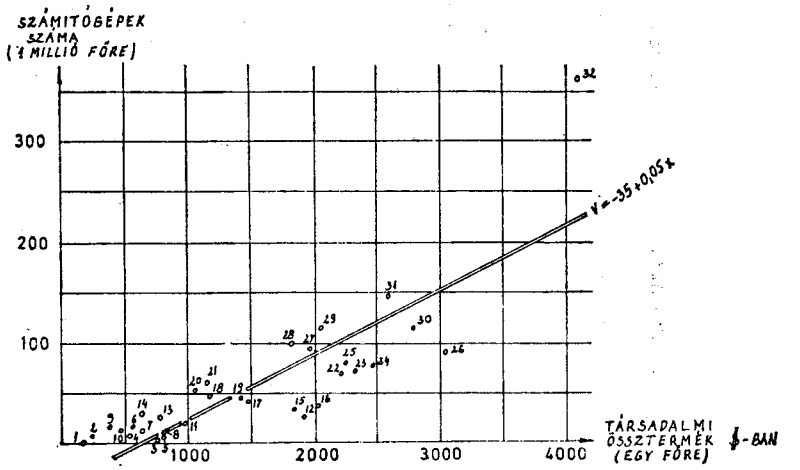

3. ábra

Sor-szám	Ország	Számítógépek (1970)		Egy főre eső bruttó társ. jöved. $-ban (1966—1969)
		Száma	1 millió lakosra	
1	2	3	4	5
1.	Kína	80	0,11	274
2.	Irán	70	3	283
3.	Lengyelország	150	5	815
4.	Bulgária	40	5	520
5.	Spanyolország	200	6	822
6.	Mexikó	300	7	528
7.	Magyarország	80	8	670
8.	Csehszlovákia	120	8	835
9.	Jugoszlávia	220	11	383
10.	Portugália	100	11	489
11.	Szovjetunió	4.200	18	967
12.	Német DK	360	21	1.889
13.	Görögország	200	23	814
14.	Dél-Afrika	450	25	618
15.	Finnország	150	32	1.868
16.	Új-Zéland	110	41	2.001
17.	Izrael	120	47	1.491
18.	Olaszország	2.550	48	1.279
19.	Ausztria	350	49	1.452
20.	Írország	150	52	1.072
21.	Japán	5.750	58	1.152
22.	Norvégia	250	67	2.199
23.	Franciaország	4.500	69	2.324
24.	Dánia	350	74	2.497
25.	Ausztrália	850	75	2.260
26.	Svédország	700	91	3.041
27.	Nagy-Britannia	5.050	93	1.977

1	2	3	4	5
28.	Hollandia	1.200	100	1.804
29.	Német SZK	6.350	111	2.021
30.	Kanada	2.250	114	2.805
31.	Svájc	900	149	2.597
32.	USA	70.000	360	4.037

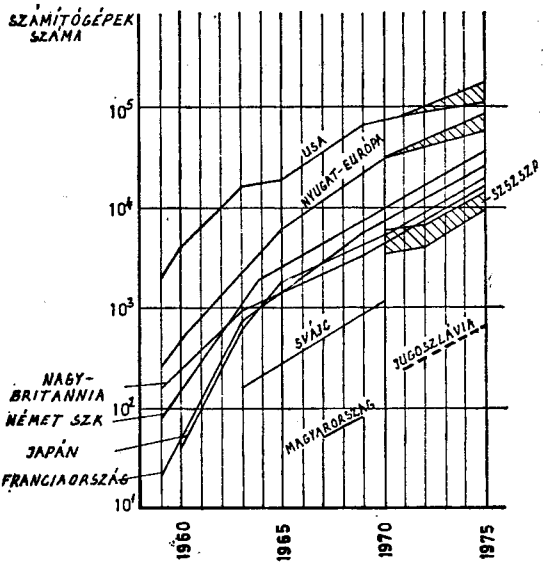

4. ábra

A 4. ábrán világosan látszik, hogy a féllogaritmusos koordinátarendszerből következő lineáris extrapoláció szerint 1975-ben nálunk 700 computere számíthatunk. Legyen a legreálisabb feltevés a két prognózis középértéke, azaz az említett évben 750 számítógépünk lesz.

A számítógépek számát ennél nagyobbra is becsülhetjük, ha továbbra is a maihoz hasonlóan szerezzük be ezeket a berendezéseket, de abban az esetben lehet kisebb is, ha nagyobb számítóközpontokat létesítünk, melyek egyenként tíz vagy annál is több ügyfelet tudnak kielégíteni.

Ezek az ingadozások prognózisunkat jelentősen nem befolyásolhatják, mert csak az egy munkaközösséget kielégítő számítógépek kisebb számú szakembert is igényelnek. Ugyanakkor a sokoldalúan igénybevett számítóközpontok viszonylag több rendszerszervezőt, rendszerelemzőt, programozót, számítógép-kezelőt és karbantartó műszakit foglalkoztatnak.

Mielőtt felbecsüljük a számítógépeken közvetlenül dolgozó szakemberek szükséges számát, előzőleg becsüljük fel, hogy egy-egy számítógép hány rendszerelemzőt, karbantartó műszakit, progra-

mozót, számítógép-kezelőt igényel. Megbízható, javarészt hivatalos források[5] adataiból kiindulva következik, hogy 1970. közepetáján 70 000 digitális számítógépen a dolgozók száma így alakult:

	Összesen	100 számítógépre
— rendszerelemző	150.000	214
— karbantartó műszaki	25.000	36
— programozó	250.000	358
— számítógép-kezelő	150.000	214
— lyukasztó	450.000	545

Abból a tényből indulva ki, hogy Jugoszláviában ma kb. 300 feltételes számítógép van, következik az a megállapítás, hogy még legalább 450 számítóberendezés részére kell megfelelő szakember. Ez a következtetés a minimális változatot nyújtja. A lehetséges változat sokkal nagyobb, mert feltételezi, hogy akik már dolgoznak a számítógépen, azoknak is kell továbbképzés, továbbá hogy a mi munkatermelékenységünk szintje bizonyára nem egyezik az USA-éval. Így jutunk el az 1,22 értékű korelációs tényezőhöz, melyet alkalmazunk is.

Ezen az úton jutottunk el két olyan prognózishoz, mely megjelöli hogy 1975-ig hány olyan kulcsjelentőségű szakembert kell kiképeznünk, aki a számítógépen majd közvetlenül dolgozik.

	Minimális szükséglet	Valószínű szükséglet
— rendszerelemző	1.200	2.000
— karbantartó műszaki	200	300
— programozó	2.000	2.800
— számítógép-kezelő	1.200	2.000
— lyukasztó	3.000	3.200

Nem számítottuk ki, hogy az elektronikus adatfeldolgozó osztályok élére hány embert kellene alkalmassá tenni, mert ezt pontosan nem lehet meghatározni, ezért hálátlan feladat. Képzésüket azokkal kell közösen taglalni, akik közvetlenül nem dolgoznak a számítógépen. Nincs szükség külön bizonygatni, hogy az említett számok már magukban olyan nagyságrendűek, hogy a képzési igyekezeteink célszerű megszervezésének hiányában bizonyára nem leszünk képesek a szükségleteket kielégíteni.

A számítógépen közvetlenül dolgozók képzésének mikéntje

Ne bocsátkozzunk részletekbe, hogy a számítógépekkel közvetlenül kapcsolatban levő szakemberek képzése miként történik, megállapításainkat csupán arra korlátozzuk, hogy az a követelményeknek semmi esetre sem felel meg. Később még visszatérünk erre a kérdésre, hogy mi módon kellene számukra az oktatási folyamatot megszervezni, most csupán arra szorítkozunk, hogy a megoldás az ún.

moduláris rendszerben van, mely a pedagógia elméletében és gyakorlatában nem ismeretlen fogalom. A mi szükségleteink fedezésére is ez a rendszerű képzés felel meg legjobban. Az előadók szakosítása, az általános jellegű tanfolyamok tananyagának rugalmas összeállítása, hogy azok kielégíthessék a folyamatos ipar, a közforgalmi vállalatok vagy az egészségügy igényeit is, mindez olyan előnyt nyújt, mely, ha egyébért nem is, de már a kellően felkészített előadókáder hiánya miatt is, a moduláris rendszer elfogadását sürgeti.

Ki végezze a számítógépen közvetlenül dolgozók képzését?

Eddig az elektronikus számítógépeket gyártó cégek képviselői foglalkoztak vele. Nem kisebbítve érdemeiket, mégis érvényes megállapításunk, hogy erőfeszítéseik sem minőségben sem mennyiségben nem voltak képesek kielégíteni a szükségleteket.

Az utóbbi időben mind gyakrabban találkozunk egyes közép- és főiskolák, vagy némely kar ilyenirányú törekvésével, de az eddigi tanterv- és programjavaslatokról szólva, nyugodtan megállapíthatjuk, hogy azok elfogadhatatlanok.

Ha figyelembe vesszük, hogy a számítógépek hivatásszerűen kezelő személyzetén kívül az elkövetkező években bár rövid, de minőségi tanfolyamokra kell utalni a gazdasági vállalatok 3000 vezető beosztású és 12 000 a vezetésben részvevő dolgozóját, de mindenekelőtt mintegy 100 000 számvevőségi főnököt, számvevőt, könyvelőt, nyilvántartót, pénztárnokot és az ügyfeleket fogadó dolgozót, akkor rajzolódik csak ki élesen, hogy ennek célszerű megoldása milyen gigantikus feladat elé állít bennünket.

Bizonyára legjobb megoldást nyújtana, ha a Jugoszláv Közgazdasági Felsőfokú Tanintézetek Közössége, illetve a szervezési tudományok fejlesztésével foglalkozó egyetemek közötti központ vállalná magára ezt a feladatot, hogy megválogatva mindazt, ami külföldön már bevált, kialakítsa saját módszerünket, kiképezze az előadókádert, és minden egyes foglalkozásra társadalmilag elismert vizsgarendszert építsen ki.

A számítógépen közvetlenül dolgozók szakképesítése

A helyszűke nem ad lehetőséget, hogy a kérdésnek akár a legfontosabb mozzanataival is foglalkozzunk. Egyelőre csak annyit, hogy Európa legfejlettebb ipari és leggazdagabb országai azon az állásponton vannak, hogy az elektronikus adatfeldolgozás ismereteit minden egyes oktatási intézménynek — az általános iskolák magasabb osztályaitól kezdve az egyetemekig — kötelezően tanítania kell. Ez a követelmény a ma imperativuszának, továbbá a fiatal nemzedék elidegeníthetetlen jogának tekinthető. Ez a nemzedék kéri és elvárja tőlünk, hogy olyan szakképesítést nyerjen, mely meg-

illeti azt a kort, melyben él, melyben életpályáját kialakítja, és az új társadalmat hatékonyan továbbfejleszti.

Ezen a széles problémakörön belül kötelezően felvetődik azok képesítésének kérdése is, akik a gyakorlatban már foglalkoztatva vannak. Elsősorban az önigazgatási szervek tagjairól van szó, akik két-három napos tanfolyamokon elsajátíthatnának annyit, amennyi a helyes döntések meghozatalához szükséges. A munkaszervezetek vezető beosztású dolgozói más úton is elnyerhetnék a számukra szükséges ismereteket, ugyancsak rövidebb ideig tartó tanfolyamokon. A munkaszervezetek vezetésében részvevő más dolgozó számára bizonyára elegendő öt napos tanfolyam is, míg a számvevők, könyvelők és hasonló foglalkozású szakmunkások kéthetes tanfolyamokra utalhatók.

Az említett teendő az előttünk álló képzési igyekezetek másik feladatát szabja meg, mely mindjobban olyan megoldásokat támogat, melyekről már korábban szó esett.

Az informatikával foglalkozó állami szervek III. országos értekezlete az informatikusok képzéséről és az ott hozott határozatok

Az informatikával foglalkozó jugoszláv állami szervek országos tanácskozását 1973. április 24-én, 25-én és 26-án tartották meg Szabadkán. Az első két nap munkája tudományos és szakmai megbeszélés jegyében folyt, mely egyben a harmadik napon megtartott országos tanácskozás határozatait is előkészítette.

Az informatikával foglalkozó állami szervek III. országos értekezletén az ország minden tájáról 78 részvevő jelent meg.

Az értekezlet tudományos munkájában öt nemzetközi tekintélynek örvendő külföldi informatikus is részt vett.

Kimerítő vita után, melyben a jelenlevők többsége felszólalt, az értekezlet egyhangúlag elfogadta és a közvélemény elé terjesztette az alábbi megállapításait:

1. Jugoszlávia lassú és nem kellő eredménnyel járó computerizálásának, valamint a már beszerzett számítógépek elégtelen kihasználtságának egyik oka kétségtelenül abban rejlik, hogy nincs kellő számú megfelelően szakképzett informatikusunk, továbbá hogy a gazdaságban és a gazdaságon kívül dolgozók nincsenek birtokában az informatika alapvető elemeinek, melyek tudása nélkül ezen a propulzív területen megfelelő döntéseket hozni nem lehet.
2. Mindamellett, hogy a hivatásszerűen foglalkoztatott informatikusok iskolai és iskolánkívüli képzése lemarad a követelményektől, és így ez a lemaradás az e téren jelentkező minden leküzdésre váró nehézségnek közös nevezője és egyik legjelentősebb előidézője, ismeretes az is, hogy az informatika alapvető ismeretei ma már minden olyan általános és szaktudás nélkülözhetetlen komponense lett, mely számon tartja azt a követelményt, hogy az iskoláknak úgy kell a holnapra felkészítenie a fiatalokat,

hogy azok az elkövetkező évtizedekben a közösségnek mindazt nyújthassák is, amit az tőlük elvár. Az általános és középiskolák végzős növendékei, a főiskolák és az egyetemek hallgatói rövidesen belátják, hogy nemcsak joguk, hanem kötelességük is követelni azt, hogy az informatikát iktassák be kivétel nélkül minden iskola tantervébe. Egyébként ez az állandó követelmény az utóbbi években tartósan jelen van a világ minden nemzetközi jellegű állami vagy éppen nem állami szervezetének fontosabb értekezletén is. Miközben az a nagy gyorsaság, mellyel az informatika változik, mind kiemelkedőbb jelentőséget szerez a társadalom hathatósságának és gyorsítja annak radikális átalakulását, megköveteli az állandó szakmai továbbképzés alapos előkészítését és célszerű megszervezését.

3. Közben tartsuk számon azt a tényt is, mely szerint az informatika területének szegényes ismeretei, melyeket dolgozóinknak ma nyújtunk, egyrészről rövidlátó és primitív pragmatizmussal terheltek, melyek az informatika gyors terjedésének lényegét és jelentőségét mélyen lebecsülik, míg másrészről az informatika misztifikációjával és a számítógépes technika számunkra idegen „ideológializálásával" terheltek, melyeket társadalmunknak nem lehet, nem is szabad magáévá tennie. A nemzet képzésére irányuló és az elkövetkező időkre szóló képzés stratégiájának kidolgozása során szükséges lesz tehát a tanterveket és a programokat a szigorúan tudományos marxizmus szemszögéből felülvizsgálni, figyelembe véve azt is, hogy az informatika nálunk az önigazgatás állandó és ösztönző serkentője lehet és kell is lennie, s nem pedig a döntések és a hatalom elidegenült központjaiban az információk és ismeretek koncentrációjának eszköze.

4. Sajnálattal állapítható meg, hogy nálunk mind a köztársaságok mind a tartományok gyakorlatilag elmulasztották mindazt, amit Európa minden más szocialista vagy éppen nem szocialista, kisebb vagy nagyobb, tőlünk fejlettebb vagy kevésbé fejlett országa már régen megtett: kidolgozni és meghozni a lakosság képzésének politikáját, mely a népet felkészítené a már nálunk is megkezdődött informatika korára. Ezért az értekezlet felkéri a köztársaságok és a tartományok közoktatásügyi titkárait, hogy az informatika állami szerveivel és néhány tudományos dolgozóval és pedagógussal karöltve, tartsanak egy megbeszélést azzal a céllal, hogy ott kidolgozzák annak az akciónak módozatait, mely majd hivatott lesz bevezetni az informatika kötelező oktatását az általános iskolák befejező osztályaitól kezdve egészen az egyetemi tanulmányokig. Az informatika iskolai, iskolánkívüli és azon túli oktatására hivatott politika kidolgozása közben szem előtt kell tartani az akció kezdetének pillanatát, melyben a heti óraszám csökkentésével párhuzamosan s magától értetődően és jogosan folyik a marxista nevelés elemeinek beiktatása is, de vele párhuzamosan jelentkezik még a minden új bevezetését ellenző növekvő ellenállás is, mely bár érthető, de semmi esetre sem igazolható törekvés.

5. Egyrészről az oktatási folyamat lényegét és formáit újító igyekezeteket ellenző iskolák, másrészről az oktatás olyan politikájának hiánya, mely számon tartaná a XX. század utolsó harmadának tudományos-technológiai forradalmát, oly követelményeket támasztanak, hogy minden időveszteség nélkül meg kell alakítani azokat a tanulmányi csoportokat, melyek olyan céllal készítik elő a megoldások tervezetét és javaslatát, hogy a most folyó reform kihasználható lehessen az informatika bevezetésére az oktatási folyamatban. A munkacsoportok összetételét illetőleg a pedagógusokon és a hivatásos informatikusokon kívül figyelembe kell venni a gazdasági kamarák, nagyobb és fejlettebb munkaszervezetek, a Jugoszláv Mérnökök és Technikusok Szövetsége, a Jugoszláv Közgazdászok Egyesületeinek Szövetsége és az informatika kérdéseivel foglalkozó más szakegyesületek segítségét is.
6. Annak érdekében, hogy a hivatásos informatikusok képzése társadalmi keretet nyerjen, és racionális alapokon nyugodjék, minek hiányában csak öncélú lehet, az informatikával foglalkozó állami szervek értekezletének feladata, hogy az informatika tárgykörébe tartozó fogalmak tartalmát és jelentését meghatározza, hogy megszabja az informatikához fűződő tevékenységeket, azokat elemezze és értékelje, valamint határozza meg az 1985-ig terjedő időszakra a különböző profilú és szintű informatikusokban való szükségleteket. Ugyanakkor meg kell határozni a számítógép-kezelők, programozók, rendszerelemzők és a karbantartó műszakiak már megszerzett tudásának társadalmi elismerését, meghozva a vizsgákhoz szükséges megfelelő mércéket és programokat.
7. Az értekezlet végül megállapította, hogy a hivatásos informatikusok képzésének folyamatában pontosan meg kell határozni, milyen feladat vár az egyetemekre, a főiskolákra, a középiskolákra és az általános iskolákra, milyen a munkásegyetemekre és egyéb felnőttképző intézményekre, különféle szakosítású iskolákra, függetlenül attól, hogy azok milyen szintűeknek tartják magukat, valamint azt is, hogy milyen feladat jut a számítógépet gyártó és forgalmazó cégeknek.

Jegyzetek

[1] Forrásművek: A számítógépek számát a Praksa c. folyóirat 1972. októberi számának statisztikai melléklete közölte. A feltüntetett számok az 1972. szeptemberi adatokat tükrözik.

A feltételes számítógépek számát a computerek számának és a ponderszámok együtthatójának szorzatából nyerjük, melyek a számítógép memórianagyságát, gyorsaságát, a periféria-egységeket és más jellemzőket is magukba foglalnak.

A lakosok számát (az 1971-es összeírás) és a nemzeti jövedelem regionális megoszlását Jugoszlávia Statisztikai Évkönyve (SGJ) 1972. évfolyamából vettük.

[2] *Iskolák*

— Dwight C. Macauley: „The Market Outlook for Instructional Technology." Artur D. Little, Inc., Cambridge, Mass. 1966. október.

— Anthony Oettinger and Sema Marks: „Educational Technology. New Myths and Old Realities". Harvard Educational Review. 1968. 38. füzet 4. sz. 697—755 old.

— Norman D. Krland: „The Impact of Technology on Education". Educational Technology. 1968. október. III. füzet, 30. sz.

— Patrick Suppes and Mona Morningstar: „Evaluation of Three Computer—Assisted Instructional Programs". Technical Report. No. 142. 1969. május. Institute for Mathematical Studies in the Social Sciences. Stanford University, Stanford, California.

Kórházak és más egészségügyi intézmények

— „Hospitals Share Computers Through Communications." Systems. III. füzet, 1967. február. 12—14. oldal.

— H. W. Baird and J. M. Garfinkel: „Electronic Data Processing of Medical Records." New England Journal of Medicine. 272. füzet, 1965. 1211—1215. old.

— Rashi Fein: „The Doctor Shortage: An Economic Analysis". The Brookings Institution. Washington, 1967. 139. oldal és tovább.

— U. S. Department of Labor. „Technology and Manpower Research Bulletin No. 14. 1967.

Bíróságok és a biztonsági szolgálat

— Stephen E. Furth: „Automated Retrieval of Legal Information: State of the Art". Computers and Automation. 17. füzet, 12. sz. 1968. 25. oldal.

— John S. Saloma 3rd: „System Politics. The Presidenoy and Congress in the Future". Technology Review. 71. füzet, 2. sz. 1968. december. 23—33. oldal.

— George A. Boehn: „Fighting Today's Crime with Yesterday's Technology." Technology Review. 71. füzet, 2. szám, 1968. december. 5. oldal.

— Robert P. Bigelow Edit.: „Computers and the Law." Commerce Clearing House. Chicago. 1968.

Közigazgatás és a társadalmi szolgálatok

— Robert L. Chartrand: „The Federal Data Center: Proposals and Reactions." Legislative Reference Service, Library of Congress. Washington, D. C. 1965. június.

— Subcommittee on Economic Statistics, Joint Economic Committee, U. S. Congress: „The Coordination and Integration of Government Statistical Programs." Washington, D. C. 1967. 4. oldal.

— Vance Packard: Don't Tell It to the Computer." New York Times Magazine. 1967. január. 44. oldal és tovább.

Könyvtárak

— Carl F. J. Overhage and R. Joyce Herman Edit.: „INTREX": Report of a Planning Conference on Information Transfer Experiments." The M. I. T. Press. Cambridge, Mass. 1965.

[3] Lásd a Diebold csoport a Bürotechnik — Automation c. folyóirat 1970. májusi számában közölt munkáját.

[4] National Account Statistics, UNO, 1969.

[5] — „Fiscal Year Inventory of Automatic Data Processing Equipment in the United States Government", Report No. 7610—181—7284, General Services Administration, Federal Supply Service.

— „1970. NASIS Report: Information Systems Technology in State Governments", Council of State Governments.

— „Occupational Outlook Handbook", 1970—71. Edition, Bulletin No. 1650. U. S. Department of Labor, Bureau of Labor Statistics.
— „Employment and Earnings", published monthly by the U. S. Department of Labor, Bureau of Labor Statistics.

Rezime

Razvoj formiranja stručnjaka iz oblasti informatike i potrebe za njima

Autor u svom razmatranju ukazuje na važnost postojanja odgovarajućih kadrova, tačnije na potrebu za onim stručnjacima i samoupravljačima koji su u prilici da odlučuju o odabiranju, o nabavci, o korišćenju i primeni računara. U našim uslovima sve veći broj OUR dolazi u situaciju da donosi odluku o tehničkim, investiciono-ekonomskim i organizacionim pitanjima iz oblasti informatike, a time znatno utiču i na procese poslovanja i odlučivanja i na razvoj samoupravnih produkcionih odnosa.

Aktuelnost i značaj formiranja kadrova autor tretira tako što uzima u obzir predstojeći nagli razvoj informatike u nas i sve veću potrebu da širi krug proizvođača i zaposlenih dolazi u situaciju da koristi mogućnosti koje pružaju računari. Predstojeće procese u nas autor sumira uzimajući u obzir razvoj informatike u svetu, zatim, u oblasti ljudskog rada i aktivnosti u kojoj se informatika primenjuje, kao i polazne osnove iz oblasti informatike kojom sada raspolažemo.

Autor u nastavku svog rada ukazuje na metodiku prognoziranja potreba za onim stručnjacima koji neposredno rade na računarima, te prognozira naše potrebe za 1975. godinu, i to minimalno potrebni broj i broj verovatno potrebnih stručnjaka pet osnovnih stručnih profila. U nastavku svog izlaganja, polazeći od naših uslova, autor tretira način formiranja stručnjaka koji neposredno rade na računaru, zatim ukazuje koje bi institucije trebalo da obavljaju ovaj zadatak, zalažući se, pre svega, za angažovanje fakulteta ekonomskih, odnosno, organizacionih nauka i za realizaciju interfakultetskih studija.

Autor svoja razmatranja završava izlaganjem analitičkih konstacija i prikazom zaključaka koje je donelo Treće jugoslovensko savetovanje državnih organa koji se bave informatikom, održanom aprila 1973. godine u Subotici.

Zusammenfassung

Entwicklung der Heranbildung von und der Bedarf an Fachkräften auf dem Gebiet der Informatik

Bei der Erörterung seiner Betrachtungsweise verweist der Verfasser auf die Wichtigkeit der Kader, genauer auf die entsprechende Vertrautheit jener Fachkräfte und betroffenen Selbstverwalter, die in der Lage sein könnten, über die Wahl, die Anschaffung, und die Anwendung eines Rechners zu entscheiden. Unter unseren gegenwärtigen Umständen wird eine immer grössere Zahl von Betrieben in die Lage versetzt, Entscheidungen zu treffen, die sich auf technische, investitions-ökonomische und organisatorische Fragen aus dem Bereich der Informatik beziehen, und damit wesentlich auf die Prozesse der Betriebsführung, auf die Entscheidungsprozesse sowie auf die Entwicklung von selbstverwalterischen Produktionsverhältnissen Einfluss haben können.

Die Aktualität und Bedeutung der Heranbildung von Kadern behandelt der Verfasser derart, dass er die bevorstehende rasche Entwicklung der Informatik bei uns, und den immer grösseren Bedarf vor Augen hält, dass ein immer breiterer Kreis von Produzenten und Arbeitnehmern in die Lage versetz wird, die Möglichkeiten, die elektronische Rechenanlagen bieten, zu nutzen. Bei der weiteren Betrachtung der bevorstehenden Prozesse bei uns, nimmt der Verfasser die Entwicklung der Informatik in der Welt in Rücksicht, darüber hinaus jene Gebiete der menschlichen Arbeit und Tätigkeit, in denen die Informatik Anwendung findet, sowie die Ausgangsgrundlagen für die Informatik bei uns.

Anschliessend verweist der Verfasser in seiner Arbeit auf die Methodik der Voraussage des Bedarfs an jenen Fachkräften, die unmittelbar der Rechner bedienen und prognostiziert unsere Bedürfnisse bis 1975 und zwar die Mindest- sowie die wahrscheinliche Zahl der benötigten Fachkräfte für fünt verschiedene Grundfachprofile. In seiner weiteren Darlegung, ausgehend von unseren Bedingungen, behandelt der Verfasser die Frage der Heranbildung von Fachkräften, die unmittelbar mit der Rechenanlage in Berührung kommen und weist auf jene Bildungsinstitutionen hin, die sich mit dieser Frage beschäftigen sollten, wobei er sich dafür einsetzt, dass sich vor allem wirtschafts- bzw. organisationswissenschaftliche Fakultäten hier engagieren. Ebenso befürwortet er das Zustandekommen von Interfakultätsstudien.

Abschliessend legt der Verfasser seine analytischen Feststellungen dar, und gibt eine Zusammenfassung der Beschlüsse der im April 1973. in Subotica stattgefundenen Jugoslawischen Beratung staatlicher Organe, die sich mit der Informatik befassen.

Szórád György

Az informatika oktatásának tapasztalatai és lehetőségei a közgazdasági karokon

1. *Bevezető megjegyzések*

A vállalatot, ezt a bonyolult rendszert, a műszaki fejlődés és a társadalmi munkamegosztás mai fokán, nap mint nap nehezebb a klasszikus tervezési és irányítási módszerekkel operatív módon egybehangolni. Ezért vált szükségessé olyan munkamódszerek kidolgozása, melyek a vállalati ügyvitel igen bonyolult és egybefonódó tevékenységét — azok elemzését, tervezését és egybehangolását — teljesen áttekinthetik. Az utóbbi három-négy évtizedben, az új és hatékony rendszerek iránti követelmény, a gazdasági életben is új igényeket támaszt a matematika és a statisztika intenzív alkalmazása iránt, melyeket csak még serkenti egy új tudomány — a kibernetika megjelenése.

A kibernetikának, az összetett rendszerek irányítása tudományának, két hathatós eszköze van: az elektronikus számítógép és a modern matematikai és statisztikai módszerek. E két eszköz felhasználásával a kibernetika lehetőséget nyújt számos kérdés megoldására, melyek a vállalat vezetői előtt tornyosulnak.

Az említett áramlatok nem kerülhették el a közgazdasági karok tantervét sem. Ez alól a szabadkai Közgazdasági Kar sem kivétel, ahol az ipari, mezőgazdasági és a kereskedelmi vállalatok káderképzése folyik. A korszerű matematikai és statisztikai tantárgyak bevezetésével, majd az 1970/71-es iskolaévben a szervezéstudományi tanszak megnyitásával, illetve a számítástechnikát is felölelő tantárgyak bevezetésével, a Kar olyan szakemberek képzését végezheti, akik a kibernetika igénybevételével végzett vállalatszervezés feltételei mellett is megállják helyüket.

Beszámolónk szándéka, egyrészt ismertetni az oktatás korszerűsítését, azaz az oktatás kibernetikával történő nemesítése érdekében tett lépéseket, különös tekintettel a szabadkai Közgazdasági Karra, és betekintést nyújtani az elkövetkező igyekezetekre, valamint tájékoztatni az e téren mutatkozó további lehetőségekről és tervekről is.

2. *A szabadkai Közgazdasági Karon szerzett tapasztalatok a számítógépek alkalmazásáról az oktatásban*

A Közgazdasági Karon, illetve annak Munka- és Ügyvitelszervezési Intézetében két számítógép van: egy Kienzle-6000 16 K és egy Honeywell-1250 32 K memóriaegységgel. A számítógépek nem maradhattak hatás nélkül a Kar tantervére és az oktatási programjára. A Karon három (ipari, mezőgazdasági, bel- és külkereskedelmi) irányzat, kétfokozatos oktatás, szervezéstudományi tanszak és posztgraduális tanulmány van.

2.1. Ipari, mezőgazdasági, bel- és külkereskedelmi irányzat

Az 1966/67-es iskolaévtől kezdve a Kar mindhárom irányzatának negyedéves tantervében a *kibernetika alapismeretei* egyszemeszteres közös tantárgy. Ezen belül a hallgatók megismerik a kibernetika alapvető ismereteit, a számítástechnika gépeit (elsősorban a digitális számítógépeket), azok működését és lehetőségeit, továbbá azokat az eshetőségeket, melyek a számítógépek közreműködését igénylik. Az oktatás a Kienzle-6000 számítógép működésének verbális és vizuális ismertetéséből és a Honeywell-1250 bemutatásából áll. A hallgatók ismereteket szereznek a rendszerekről és azok működéséről, a gazdasági döntésekhez szükséges adatfeldolgozásokról, továbbá a vállalatszervezéshez szükséges számítástechnikai alapismeretekről.

A gazdasági matematika módszerei és modellei ugyancsak negyedéves tantárgy. Ez öleli fel a lineáris programozás algoritmusait is, melynek keretében a hallgatók elsajátítják a programozás modelleinek feldolgozását a számítógépen. Megtanulják a szimplex-algoritmus kódolását és a számítógépen kapott eredmények tolmácsolását.

A második éven a statisztikán belül a tantárgyban feldolgozásra kerülő problémák megoldását a Honeywell számítógépen mutatják be a hallgatóknak. Bemutatásra kerülnek az első- és a másodfokú trend, az egyszerű lineáris regresszió és korrelációszámítás már kidolgozott példái is.

2.2. Szervezéstudományi tanszak

A szervezéstudományi tanszaknak külön tanterve van. A tanterv összeállításakor figyelembe vették a korszerű gazdasági gyakorlat szükségleteit is, mely mind fokozottabban olyan szakembereket igényel, kiket képessé tettek a korszerű munkaszervezés és a vállalati ügyvitel, a nemzeti gazdaság keretein belül működő összetett és dinamikus rendszerek modellezésére, tervezésére, gazdasági eredményességének megvalósítására és ellenőrzésére. A számítógép alkalmazása a tudományban, a gazdasági életben és az oktatásban rohamosan nő, de a számítógép nem alkalmazható, ha kevés az erre képzett szakember. A szervezéstudományi tanszak egyik alapvető feladata éppen ez.

A tanulmányok első fokozatán képzett közgazdász-szervezők egyben számítógép-programozó képesítést is szereznek. Az első- és a másodévben tanítják a számvitelt (mechanográf gépek segítségével), a vállalatok szervezését és ügyvitelét ugyancsak mechanográf gépek igénybevételével és az elektronikus adatfeldolgozás tantárgyat is.

A második fokozaton olyan közgazdász-szervezőket képeznek, akik a számítógép programtervezői, az elektronikus adatfeldolgozás rendszerelemzői és rendszerszervezői lesznek. Harmadéves tantárgy: a bevezetés a rendszerek és a kibernetika elméletébe, az elektronikus számítógép programozása, a vállalatok megszervezése és ügyvitele számítástechnikai gépekkel. A negyedik évben tanítják az elektronikus számítógépek alkalmazását a vállalatszervezésben.

A szervezéstudományi tanszak előadásait csak a rendkívüli hallgatók látogathatják. Mivel a statisztika programja nagyobb anyagot ölel fel, mint a már említett másik három irányzaton, mert itt a VII. félévben a statisztika II-őt is tanítják, ezért a Honeywell számítógép alkalmazásának részletesebb bemutatására is van lehetőség. A tanszak hallgatói elsajátíthatják az első-, másod- és harmadfokú, valamint az exponenciális trend, az egyszerű és a többszörös lineáris regresszió és korrelációszámítás példáinak számítógépes megoldását is. A statisztikai feladványok számítógépes megoldása természetesen már könnyebben megy, mert a harmadéves hallgatók a számítógépek programozását is tanulják.

A negyedik éven tanított operációkutatás tantárgyon belül, részletesen rámutatnak a számítógép alkalmazásának lehetőségeire a gyakorlatban jelentkező problémák megoldásában.

2.3. Posztgraduális tanulmányok

A kibernetikát és a korszerű kvantitatív módszereket igénybevevő: Az önigazgatási rendszer vállalatainak kibernetikai megszervezése c. posztgraduális tanulmányok az 1970/71-es iskolaévben kezdődtek. A tanulmányok feladata olyan szakemberek képzése, akik a vállalati döntések megszervezésének folyamatára, irányítására és vezetésére is alkalmasak. A tantervben más tantárgyakkal egyetemben a következők is helyet kaptak:

a) Kibernetikai rendszerek és a vállalatok igazgatása (a számítógép és a csatlakozó berendezések alapvető ismereteit és a digitális számítógép programozását öleli fel);
b) Számítógép felhasználása a kvantitatív módszerek alkalmazásában (optimalizálási módszerek, operációkutatás és statisztikai módszerek);
c) Az elektronikus adatfeldolgozás műszaki megoldásai és megszervezése (az elektronikus adatfeldolgozás célja, útjai és műszaki elemei, programozás, információs folyamatok, a számítógép optimális berendezésének kritériumai);
d) Az ügyvitel-szabályozás optimális paraméterei meghatározásának módszerei (egyes modellek számítógépes meghatározásának tanulmányozása).

A statisztikai módszerek első éven történő tanulmányozása során bemutatásra kerül a Honeywell számítógép alkalmazása az első-, másod-, harmadfokú és az exponenciális trend, valamint az egyszerű és a többszörös lineáris regresszió és korrelációszámítás példáinak megoldásában.

Az optimalizálási módszerek és az operációkutatás reális problémák megoldására irányulnak. Így a mikrogazdálkodás következő problémáinak megoldási lehetőségei kerülnek bemutatásra:

— optimális termékválaszték kérdése;
— a termelés előkészítése és tervezése a matematikai programozás igénybevételével;
— az optimális technológiai lehetőségek és a termelőgépek optimális megterhelése;
— szállítási problémák megoldása;
— beruházási döntések meghozatala;
— a munkások és a gépek besorolásának problémája stb.

3. *További tervek, elképzelések és lehetőségek*

Az elért eredmények természetesen nem elégíthetnek ki bennünket. Ellenkezőleg, az egyes tudományágak fejlődése, melyek a kibernetikával közvetve vagy közvetlenül kapcsolatban vannak, kitartásra biztat, sőt hálátlan szerepre — jövőbelátásra — is kényszerít bennünket. Az oktatás célja ugyanis nem merülhet ki kizárólag a gyakorlat időszerű szükségleteinek megoldásában (a kizárólagosan ilyen irányzat, állítjuk, többet árthat mint használhat), hanem fel kell mérnie, hogy mit vár el a jövendő azoktól a szakemberektől, akiket most képezünk s tíz év múlva lesznek munkájuk teljében. Hallgatóink oktatását tehát olyan irányban kell módosítani, hogy azokban a helyzetekben is helytállhassanak, melyeket majd csak az elkövetkező évek teremtenek. Ez a követelmény nem csupán a tananyag, hanem az oktatás módszereinek, sőt a tanárképzésnek a módosítását is igényli.

A fenti megjegyzések értelmében néhány fontos momentumra szeretnénk rámutatni, melyeket az új tervek kidolgozásakor okvetlenül szem előtt kell tartani. (A felsorolás nem fontossági sorrendben történik).

Először, a számítógépek műszakilag magasabb szinten vannak, mint alkalmazásuk foka. Ennek oka abban rejlik, hogy elégtelen a hozzáértő szakemberek száma. Jugoszláviában a számítógépek száma mind nagyobb, ezért itt az ideje, hogy ezután ne tanfolyamokon, hanem középiskolákban, főiskolákon, egyetemi szinten történjék a káderképzés.

A középiskolák tanterveibe sürgősen be kellene iktatni a gépi programozás elemei c. tantárgyat, ugyanakkor az egyetemi karokat szereljék fel számítógépekkel, hogy az oklevelet szerzett hallgatók (attól függően, hogy ki milyen karon tanult) több vagy kevesebb

tudást szerezhessenek a számítástechnika tárgyköréből. Ez a követelmény közvetlenül is vonatkozik a közgazdasági karok hallgatóira, hiszen azok a korszerű matematikát és statisztikát is tanulják. A gyakorlat különböző eseteinek megoldása nagymennyiségű adat feldolgozását igényli, melyet számítógép nélkül megoldani elképzelhetetlen. Ezért a matematikai és a statisztikai algoritmusok ismerete csak akkor tekinthető tökéletesnek, ha azok számítógépre vitelét is ismerjük. Mivel az adaptálás során éppen a számítógépek kapacitása szabta határ és más miatt is a modell, illetve az algoritmus, gyakran módosul, ezért a közgazdászoknak kötelezően ismerniük kell az említett tárgykört.

A számítógépek káderképzésében a középiskolák szerepe, véleményünk szerint elsősorban a nézetek kialakításában van, de a középiskolák végezhetnék, mondjuk, egy meghatározott számítógép kezelőinek, a kódolóknak (Cobol, Fortran vagy más programnyelvek tudása, programlapok készítése a kapott blokksémák alapján) és a programozóknak (a programozás ismerete, egyszerűbb algoritmusok készítése) képzését is. Az így felépített elképzelés szerint a főiskolák és az egyetemek készítenék elő a programtervezőket és a program-rendszertervezőit (egy meghatározott szakterület problémája algoritmusainak ismerőit és elkészítőit).

Számunkra különösen jelentős a rendszerszervezők képzésének kérdése. Szerintünk a rendszerszervezőnek jól kell ismernie a szakmáját, továbbá legyen alapos tudása a számítástechnika (hardware, software) tárgyköréből és tudja a matematikát és a statisztikát is, mert csak így lesz képes irányítani azokat a szakembereket, akiknek feladata, hogy az adott helyzetben az automatizált információs rendszer hibátlanul működjék. A rendszerszervezőknek, akiket a közgazdasági karokon képeznek, a reájuk váró feladatok megoldásának érdekében kötelezően tudniuk kellene a következőket:

— szervezéselméletet,
— információelméletet,
— rendszerszervezést,
— gazdasági kibernetikát,
— hardware-t,
— software-t,
— matematikát, (analízis, lineáris algebra, valószínűségszámítás; matematikai logika stb.),
— modern statisztikai módszereket,
— operációkutatást,
— az adatfeldolgozás módszereit és eszközeit.

Természetesen nem szükségesek minden területen a részletes ismeretek, itt-ott megelégedhetünk részleges tudással is.

A szabadkai Közgazdasági Kar felismerte az említettek nagy fontosságát, és az új tantervének tervezetébe már ezek tanítását is beiktatta. A tervek szerint az oktatás nyolc szemeszteres lenne. Az

első négy szemeszterben a tantárgyak azonosak lennének a más szakosítású közgazdászokéval. A harmadik évtől kezdve a rendszerszervezők már a következő szaktantárgyakat is tanulnák:

— A vállalat, mint kibernetikai rendszer szervezése;
— A számítógépek programozása (Cobol, PL 1, gépnyelv, a programbázis alkalmazásának módozatai);
— Ügyviteli információs rendszerek tervezése;
— A számítógép-egységek kihasználásának megszervezése.

A kibernetikai hozzáállással a tanterv-tervezet más tanszakok egyes tantárgyait is korszerűsíti. Ilyen értelemben új tantárgyak is jelentkeznek: Bevezetés a számítástechnikába és a programozásba, Fortran programozási nyelv, Bevezetés a rendszerelméletbe és a közgazdasági kibernetikába.

A Bevezetés a rendszerelméletbe és a közgazdasági kibernetikába elnevezésű tantárgy az eddigi Kibernetika alapismeretei c. előadásokat váltja fel. Amikor a tanterv az említett tantárgyat minden hallgató számára kötelezővé tette, az a szándék vezérelte a tervezőket, hogy a rendszerelméletből, ebből a korszerű tudományos módszerből, minden hallgató kellő alaptudást szerezzen. A másik két újonnan bevezetett tantárgy, a számítástechnika tárgyköréből való. Tanulásuk a II. évben folyna. Alapját képeznék a gyakorlati alkalmazásoknak, melyek a IV. szemesztertől a matematika és a statisztika körében érvényesülnek, továbbá azokban a tantárgyakban is, melyek az ügyvitel szervezésével, nyilvántartásával, elemzésével és ellenőrzésével foglalkoznak.

Számolni kell azzal az eshetőséggel is, hogy a kezdeti években a számítógépes tantárgyakon belül olyan anyagot is kell tanulmányozni, mely később, amint lesz elegendő tanár és munkatárs a számítógép alkalmazásának tanítására, fokozatosan más olyan tantárgy keretében kap helyet, mely fundamentális vagy éppen szervezési tudományokkal foglalkozik. Az átalakulás intenzitásával lesz mérhető az a pozitív igyekezet, mely a számítástechnikának, a közgazdászok e modern eszközének, elismerését és befogadását méri.

Tudjuk, hogy a tervezet esetleges pozitív elbírálása, azaz a rendszerszervezők képzésének kezdete még nem végleges megoldás. Egy azonban bizonyos, ha gazdaságunkat fenn akarjuk tartani ebben a kíméletlen harcban, melyben csak azok maradhatnak felül, akik az új vívmányokat nem egyoldalúan értékelik, akkor be kell kapcsolódnunk a korszerű áramlatokba.

A korszerű oktatás kérdése nem merül ki csupán a tananyag korszerűsítésében. Az oktatási folyamathoz való viszonyuláson is változtatni kell. Ugyanis, elengedhetetlenül szükséges alkalmazni a programozott oktatást. A számítógép legyen oktatógép is, továbbá vállajon részt a vizsgáztatásban is. A modern audio-vizuális berendezések alkalmazása is a korszerű oktatás eleme.

Végül, nem szabad megfeledkezni a tanárok előkészítéséről sem. A tanárképzés úgy épüljön fel, hogy az megfeleljen az oktatás és

a gyakorlat nem lebecsülendő követelményeinek. Ezért a pedagógusképző karokat fel kellene szerelni megfelelő kibernetikai gépekkel, hogy majd a kikerülő tanárok gyakorlatban is megismerhessék az új tudás világát.

Rezime

Iskustva i mogućnosti nastave informatike na ekonomskim fakultetima

Privredna praksa zahteva nove, efikasnije metode za razrešavanje svojih problema, što nužno donosi sa sobom sve intenzivniju primenu matematike i statistike u privrednom životu. Oslanjajući se na elektronske računare i savremene matematičko-statističke metode, kibernetika pruža mogućnost za rešenje mnogih problema koji se javljaju u preduzeću.

Navedene tendencije nisu mogle mimoići ni nastavne planove ekonomskih fakulteta, što se odnosi i na Ekonomski fakultet u Subotici, koji priprema kadrove za industriju, trgovinu i poljoprivredu. Uvođenjem savremenih matematičko-statističkih disciplina, odnosno kompjuterski profiliranih disciplina, postavljeni su temelji nastave informatike sa željom da se obrazuje takav ekonomista koji je sposoban da odgovori svojim zadacima i u uslovima kibernetske organizacije preduzeća. Ovakva nastojanja su potpomognuta i nabavkom kompjutera „Honeywell-1250", veličine 32K, koji se koristi kako za davanje usluga privredi, tako i za obuku studenata i istraživački rad. Pored toga postoji na fakultetu i manji kompjuter firme „Kienzle".

U ovom referatu su izložena iskustva nastave informatike u proteklih nekoliko godina kako na I i II stepenu nastave, tako i na postdiplomskim studijama. Na kraju su izloženi dalji planovi, zamisli i mogućnosti nastave informatike na ekonomskim fakultetima, sa posebnim osvrtom na ulogu osnovnog i srednjeg obrazovanja u formiranju kibernetskog pogleda budućeg ekonomiste. Naročito je podvučena važnost novog profila ekonomiste — tzv. organizatora sistema.

Zusammenfassung

Erfahrungen und Möglichkeiten des Unterrichts der Informatik auf wirtschaftswissenschaftlichen Fakultäten

De gegenwärtige Wirtschaftspraxis erfordert neue, wirksamere Methoden zur Lösung ihrer Probleme, was andererseits notwendigerweise eine immer intensivere Anwendung der Mathematik und Statistik in der Wirtschaftspraxis mit sich bringt. In Anlehnung an elektronische Rechenanlagen und zeitgenössische mathematisch-statistische Methoden, bietet sich die Kybernetik als Möglichkeit an, viele in den Unternehmungen auftauchende Probleme zu lösen.

Von diesen Tendenzen konnten auch die Lehrpläne der wirtschaftswissenschaftlichen Fakultäten nicht umgangen werden. Dies bezieht sich auch auf die wirtschaftswissenschaftliche Fakultät in Subotica, die Kader für die Industrie, den Handel und die Landwirtschaft ausbildet.

Durch die Einführung zeitgenössischer mathematisch-statistischer bzw. rechnerprofilierter Disziplinen, wurde die Grundlage für den Unterricht der

Informatik gelegt, mit dem Wunsch, Ökonomisten auszubilden, die befähigt sein werden, ihren Aufgaben auch unter den Bedingungen der kybernetischen Organisation der Unternehmungen Genüge zu tun. Derartige Bestrebungen wurden auch durch die Anshaffung einer Rechenanlage vom Typ „Honeywell-1250", Speicherkapazität 32K, unterstützt, die sowohl zur Verrichtung bestimmter Dienstleistungen für die Wirtschaft, als auch zur Ausbildung der Studenten und zur verschiedenen Forschungsarbeiten benutzt wird. Ausserdem verfügt die Fakultät auch über eine kleinere Rechenanlage der Firma Kienzle.

In diesem Referat wurden die bisher gewonnenen Erfahrungen im Unterricht der Informatik dargelegt, die sowohl auf der I und II Stufe des Normalstudiums als auch auf den Doktorandenlehrgängen erzielt wurden. Abschliessend legt der Verfasser die weiteren Pläne, Ideen und Möglichkeiten des Unterrichts der Informatik auf den ökonomischen Fakultäten dar, mit besonderer Rückschau auf die Rolle des Elementar- und Mittelschulunterrichts in der Gestaltung der kybernetischen Ansicht des künftigen Ökonomisten. Besonders wurde die Bedeutung eines neuen Profils von Ökonomisten unterstrichen, nämlich des sgnt. Systemingenieurs.

Radivoj Azucki

A tudományos-műszaki haladás és a munkaerő szakképzettsége

1. *A munkaerő, mint termelési tényező. A szakképzettség és a munkaerőtermelékenység*

A termelési folyamat legfontosabb tényezője az ember. Ember nélkül nem lehet termelni, a termelés az emberi aktivitás egyik legfontosabb formája. Amikor az embert említjük, mindig egy meghatározott közösségre gondolunk. A lakosság különböző munkakörökben tevékenykedik, vagyis egyik része az anyagi javak termelésében vesz részt, a másik része pedig olyan területen működik, amely nem tartozik a közvetlen termeléshez — az egészségügyben, az oktatásügyben, adminisztrációban stb. Éppen ezért, amikor a munkaerőt, mint termelési tényezőt vizsgáljuk, figyelemmel kell kísérnünk a lakosság foglalkozási összetételét. A lakosságnak az a része képezi a termelés potenciális tényezőjét, amely foglalkozási hovatartozás szempontjából az anyagi termelés területéhez sorolható.

A termelés tényezőjét képező munkaerő alkotó erő, mely képességével, tevékenységével befolyást gyakorol a társadalmi termelés terjedelmére. Ahhoz, hogy az anyagi termelés egyes területén alkalmazást nyerhessen, pl. kisiparban, mezőgazdaságban, építőiparban, iparban — meghatározott képességekkel, ügyességgel és tudással kell rendelkeznie, vagyis a munkaerőnek egyrészt szám szerint, másrészt szakmai összetétel szerint is megfelelően kell képviseltetnie magát a termelésben. A gazdasági szerkezetnek megfelelő szakmai összetételű munkaerő kihat a termelékenység és a nemzeti jövedelem alakulására.

A társadalmi termelés növekedése minden emberi közösség létfeltétele, tekintettel a szükségletek állandó növekedésére. A növekvő szükségleteket, amelyek akár a lakosság természetes szaporulatának, akár az életszínvonal növekedésének következménye, csak az anyagi javak növekvő mennyiségével, tehát növekvő termeléssel elégíthetjük ki. A termelékenység a gazdálkodás alapelve, megvalósításával a termelésben növekedést érünk el. Lényegében ez a

társadalomnak azt a képességét jelenti, hogy ugyanannyi idő alatt a munkaerő normális alkalmazása mellett az anyagi javak nagyobb tömegét hozza létre. Tehát a munkaerő alkotó képessége a munkatermelékenység alapja.

A munkatermelékenység mint a gazdálkodás alapelve lehetővé teszi az anyagi javak növelését oly módon, hogy viszonylag csökkenti az élő munka hányadát és növeli a holt munkáét. Ez azt jelenti, hogy fejlett termelőerők esetében ugyanolyan, sőt kisebb számú munkaerő a termelőeszközök nagyobb tömegét mozgatja meg. A munka termelékenysége a fejlődés folyamán különböző módon alakult, mert olyan tényezőktől függ, amelyek a társadalom fejlődése folyamán állandóan változnak.

Az alapvető tényezők, amelyektől a munkatermelékenység növekedése függ, mindenekelőtt a rendelkezésre álló munkaerő szakképzettsége és alkotóképessége, továbbá a tudomány fejlettségi foka, technológiai alkalmazhatósága, a termelési eszközök terjedelme, termelőképessége, a társadalmi munkaszervezés és a természeti feltételek.

A munkaerő szakképzettsége, alkotóképessége az az elem, mely hozzájárul a termelés terjedelmének növeléséhez oly módon, hogy csökkenti az anyagi javak egy egységének létrehozásához szükséges munkaidőt. Természetesen itt meg kell magyaráznunk a szakképzettség és hozzáértés fogalmát is.

A szakképzettség a munkaerő általános ismereteinek valamint képesítésének szintjét jelenti, melyet iskolai oktatás útján szerzett, vagyis megfelelő tudásra tett szert azon a ténykedési területen, amelyet maga választott (szakma), és egyben általános műveltség birtokába is jutott.

Tehát az oktatás eredményességének a növelése tulajdonképpen hozzájárulás a munka termelékenységének a növeléséhez, az oktatásban elkövetett mulasztások következményeit pedig több nemzedék sínyli meg. A munka termelékenysége és az oktatás meghatározott szintje életkérdése minden nemzetnek nemcsak gazdasági szempontból, hanem a megújhodás szempontjából is. Már magának a természetnek megdönthetetlen törvénye, hogy az ember csak fokozott igyekezettel és jobb munkával tud több és jobb élelmet teremteni magának. Ha pedig elfogadjuk azt a tényezőt, hogy az oktatás egyenesen kihat a munkatermelékenység növelésére, a munkatermelékenység pedig biztosítja az életszínvonal növelését, megállapíthatjuk, hogy az oktatás hatékonysága egy országban hatással van az emberi korhatár magasságára is.

Az ipari forradalom kezdete előtt, vagyis az alacsony termelékenység időszakában, az átlagos emberi korhatár 40 év volt. Még 1920-ban is Ceylonban csak 32 évet, Burmában pedig 27 évet ért el. Az iparilag fejlett, vagyis a magasabb termelékenységet elérő országokban az átlagos emberi korhatár ma eléri a 70 évet is (USA 65—70, Svédország, Új-Zéland 70—74, JSZSZK 62—65).

Külön érdekességet jelentenek a Szovjetunió ide vonatkozó adatai, amelyeket a következő grafikon ábrázol:

Az emberi korhatár növekedése a Szovjetunióban

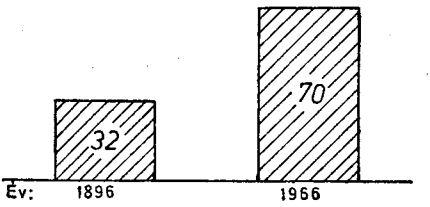

Forrásmunka: A Szovjetunió számokban és tényekben, Szovjetunió c. folyóirat, Belgrád, 136/1967. szám.

A grafikonból látható, hogy nem teljes hat évtized alatt az emberi korhatár még egyszer olyan hosszúságúra tolódott ki. A század elején csak 32 év volt, 1966-ban pedig 70-en felül. A nemzeti jövedelem lakosonként a század elején 100 dolláron aluli volt, 1966-ban 800 dolláron felüli. A Szovjetunióban a század elején 20-szor kevesebb tanuló volt, mint 1966-ban. (1896-ban 3 millió, 1966-ban 72 millión felül.

A tudás vitathatatlanul dialektikus egység, és két rendkívül fontos alkotórésze van — szakmai tudás, vagyis egy szűkebb terület, egy meghatározott technológia ismerete, és általános tudás, mely elősegíti valamely ország lakossága kulturális színvonalának emelésével a társadalmi tudat fejlődését. Ezért van szükség a munkaerő állandó képzésére, mert az képezi minden országban a termelőerő fejlődésének alapvető hajtórugóját.

A képzési rendszer állandó változásnak van kitéve, mert a társadalmi, a gazdasági-technikai fejlődés állandó folyamat, amely hatást gyakorol az oktatás, a képzés szerkezetére, az emberek ismereteire.

A tudományos-technikai forradalom kibontakozása, az új, eddig ismeretlen technikai eszközök, technológiák állandó alkalmazása a termelésben részt vevő emberekkel szemben új követelményeket támaszt.

A jelen kor megváltozott körülményei között létrejön a munkások új típusa, akiknek a szakismereten kívül rendelkezniük kell olyan tulajdonságokkal is, mint pl. a magasfokú koncentráció-képesség, a precizitás, a reakcióképesség, alkotóképesség.

A munkásnak a munka iránt bizonyos természetes hajlammal kell rendelkeznie. Az utóbbi időben már ifjú korban tudományosan megállapítják a munkás rátermettségét, már tanulmányai megkezdésekor hatással vannak szakmaválasztására.

Természetesen ahhoz, hogy a munkaerő új típusának kialakítása sikeres legyen, hogy megfelelőbb körülmények jöjjenek létre a termelésben, kedvező változások a munkatermelékenység növekedésében, szükség van széleskörű, sokoldalúan kidolgozott előkészületekre, melyek jelentősen eltérnek a munkaerő eddigi szakképesíté-

sétől. A képzés hatásának súlypontját ma a gyakorlati munkaszokások elsajátításáról a tudományos eredményeken alapuló elméleti tudás elsajátítására helyezzük át. Szükség van arra, hogy megismerkedjünk a gépek sajátosságaival, és gyorsan elsajátítsuk az új technikai folyamatokat. Emellett nem szabad megfeledkeznünk annak a társadalmi rendszernek a jellegéről, amelyben élünk, mely megköveteli a fejlődést jelentő képzés állandóságát. Hogy a modern társadalmi követelményekkel és a technológiai fejlődéssel lépést tudjunk tartani, szükség van arra, hogy a munkaerő képzésének olyan tartalmat adjunk, mely lehetővé teszi az ember aktivizálását az élet, a termelés valamennyi területén.

Ez azt jelenti, hogy a munkaerőnek, mint termelőnek, korszerű képzése az alábbi három elemet kell hogy egyesítse: szakmai, társadalmi-gazdasági és általános képzést. Az így képzett munkaerő, a termelő — aki birtokában van valamely munkához szükséges szakismeretnek, hajlamnak, és a kulturális fejlődés megváltozott feltételei között él — tud csak megfelelni a korszerű termelés követelményeinek, ill. a munkatermelékenység színvonala emelésének. A valóságban a képzésnek nem lenne szabad a termeléstől függetlenül végbemennie, hanem szorosan össze kellene kapcsolni a termeléssel és a termelés folyamatában végbemenő technológiai változásokkal.

A technikai, technológiai változások hatást gyakorolnak az emberre is. Az új, modern technikát, eljárásokat csak akkor tudja hatékonyan felhasználni, alkotóan alkalmazni, ha a képzési rendszer erre felkészíti, ha az iskolai oktatás alkotóképességre nevel, s ezáltal a változó feltételekhez való alkalmazkodást kialakítja az emberekben.

Ennek megfelelően az eszközök technikai összetételének változásával, a munka szakadatlanul fejlődő technológiájával fejlődnie kell a káderek képzési struktúrájának is. A haladás általános feltétele azt mutatja, hogy a munkatermelékenység akkor nő, ha minden szinten fejlődik a képzés. (Itt nemcsak a szakképzésre kell gondolni, hanem a munkaerő általános kulturális szintjének emelésére is).

A munkaerő-képzés foka és a munkatermelékenység egymásra kölcsönösen ható kategóriák (a munkaerő meghatározott hatást gyakorol a munkatermelékenységre). Ugyanis az a feltevés, hogy:

a) a munkatermelékenység növekszik, ha a káder-szerkezet optimális (a munkaerő szakképzettsége nő, értve alatta a szakképzettségi összetételt), és a képzés következtében a tudásszint magasabb;
b) amikor csökken a munkaerő képzése, a munkatermelékenység stagnál;
c) az új technika bevezetése a munkaerőösszetétel módosítását igényli, mivel csak a megfelelő szakképzettségű munkaerőösszetétel esetén nő a munkatermelékenység.

Ennek a grafikai ábrázolása a következő:

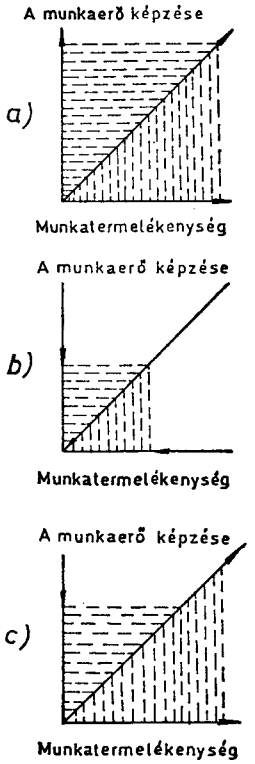

A munkatermelékenység és a munkaerő általános képzettségi szintje között fennálló kapcsolatot a munkaeredmény segítségével is vizsgálhatjuk. Itt azokra az eredményekre kell gondolnunk, amelyeket olyan munkaerővel értünk el, mely a képzési szint tekintetében különböző fokon áll, pl. vagy betanított munkaerő, vagy alsófokú iskolai végzettséggel rendelkezik, vagy olyan iskolai képzettséggel, mely a vizsgált munka elvégzéséhez szükséges. A kérdés még szembetűnőbb akkor, ha egyes országok konkrét példáin mutatjuk be.

Rendkívül érdekesek azok a vizsgálatok a Szovjetunióban, amelyek azt vizsgálják, hogy miképpen függ a munka termelékenysége a munkás általános képzettségi szintjétől. Sztrumilin akadémikus vizsgálatokat végzett a Szovjetunióban, és olyan következtetésekre jutott, hogy a munkás akár csak egy éves iskolai képzéssel is — mely magában foglalja az írni-olvasni tudást is — a munka termelékenységét 30%-kal képes emelni, míg az egy éves szolgálati idő alatt végzett betanítás — írni-olvasni tanítás nélkül — a munkás munkatermelékenységét mindössze 12—16%-kal képes növelni. Ez azt jelenti, hogy az iskolai képzésnek egy éve 2,6-szerte nagyobb eredménnyel jár, mint az egy éves gyakorlat az írni-olvasni nem tudó munkás számára.

Azok a szerszámgépek mellett dolgozó munkások, akik elvégezték az általános iskolát, 67%-kal magasabb munkatermelékenységgel

dolgoznak, mint a hasonló korú munkások általános iskolai végzettség nélkül.*

A Szovjetunió 1966—1970-es év közötti időszakra kiterjedő ötéves terve előirányozza, hogy a termelési alap (gépek, berendezések, épületek) bővítésébe beruházott minden egyes rubel 39 kopejkával fogja növelni a nemzeti jövedelmet. A tudomány fejlesztésére beruházott egy rubelre viszont évenként 45 kopejka nemzeti jövedelem növekedést lát elő. Ha a kérdést a nemzeti jövedelem növelése szempontjából vizsgáljuk, akkor ez azt jelenti, hogy a tudomány és képzés területére eszközölt beruházások négyszer gazdaságosabbak, mint a termelési alapok növelésére történő beruházások.**

Az Egyesült Nemzetek a tudomány és technika alkalmazását vizsgáló genfi konferenciáján (1962.) sokan az elmaradt országok képviselői közül kifejtették, hogy kimondottan a képzés területére eszközölt beruházások lehetővé tették az illető országokban az életszínvonal emelkedését. Ezen a konferencián hangzott el az a figyelemreméltó megállapítás, hogy a képzés hatással van *a munkatermelékenység növelésére;* azok, akik elvégzik a kötelező általános iskolát 40%-kal növelik a munkaképességüket, azok, akik középiskolát végeznek, 100%-kal, viszont azok, akik főiskolát vagy egyetemet végeznek, 300%-kal.

Hogy a rendszeres képzés milyen hatást tud gyakorolni a munkaképességre és a munkatermelékenység növelésére, azt egy érdekes példából is láthatjuk.

Valamely vállalat szerelési részlegében közepes nehézségű munkán bizonyos számú nő dolgozott, akik közül egyesek csak önképzés útján nyerték ismereteiket, néhányuk rövid oktatásban részesült, egy páran pedig rendszeres oktatásban részesültek. A képzésükre eszközölt különböző mértékű beruházás különböző eredményeket hozott:

A képzés formájának hatása a munkatermelékenységre

A képzés formája	Munkateljesítmény	Szükséges idő
Önképzés	100%	25 nap
Rövid képzés	100%	13 nap
Rendszeres képzés	100%	8 nap

Forrás: H. Hilf Arbeitwissenschaft, München, 1957.

A fenti táblából kitűnik, hogy a nők rendszeres képzése a norma teljesítésében olyan eredménnyel járt, hogy egy munkát háromszor rövidebb idő alatt végeztek el.

Amikor a munkaerő szakképzettségének problémáját kiemeljük mint a munkatermelékenység növekedésének (és egyúttal a társadalmi gazdagodás növekedésének) egyik alkotóelemét, akkor tulajdonképpen a képzés problémakörébe hatolunk be.

* S. G. Sztrumilin: Effektivnoszt obrazovanya v SZSZSZR. Ekonomicseszkaja Gazeta, Moszkva, 14/1962. sz.
** A. Notkin: Nacionalnüj dokod SZSZSZR v novoj pjatiletki. Kommuniszt, 6./1966.

A munkaerő képzése, az oktatási rendszer fejlesztése összetett folyamat; a munkaerő tervezését és oktatását pedig a jelenlegi és a jövőbeni termelés szükségleteitől, a tudományos-technikai fejlődéstől és annak hatásától kell függővé tennünk.

2. *A műszaki fejlődés és a munkaerő szakképzettségének kölcsönös viszonya*

Azokban a társadalmi közösségekben, amelyek fokozatosan szabadulnak meg az osztálytársadalom jellemzőitől, a tudományos és műszaki haladás teremti meg a társadalmi fejlődés alapfeltételeit, melyekhez közvetlenül kapcsolódnak az osztálynélküli társadalom felépítésének elméleti és gyakorlati feladatai: a szellemi és fizikai munka közötti lényeges különbség és ellentét áthidalása (eltűntetése), a munka felszabadítása, a munka elsődleges életszükségletté tétele, a személyiség sokoldalú fejlesztése. Ezek teszik szükségessé a műszaki fejlődés, a munkamegosztás, a termelés specializációja és a személyiség sokoldalú fejlesztése közötti kölcsönhatás tanulmányozását.

Azok a vélemények, amelyek kifejezésre jutnak ennek az aktuális problémának és rendkívül komplex társadalmi kérdésnek vizsgálata során, különleges figyelmet érdemelnek. Mindenekelőtt azért, mivel azok meghatározott módon jutnak kifejezésre a gyakorlati intézkedésekben, melyek mozgósítják a tudatos szocialista erőket az anyagi bázis és a társadalmi viszonyok további fejlesztése érdekében, melyek között *az ember a társadalmi fejlődés gyújtópontja feltétele és célja.*

A műszaki haladás, a személyiség sokoldalú fejlesztése, az emberi szabadság kérdése, az ember és a technika, az ember és a munka felszabadítása — ezek a jelenkor követelményei és kérdései.

A műszaki haladás és a személyiség sokoldalú fejlesztésének kölcsönhatását a következő vitatható állításokkal fejezhetjük ki: Vannak, akik azt állítják, hogy az automatizálás magasabb fokának elterjedésével az ember funkciója öntudatlan, monoton és automatizált mozdulatokra kárhozul. Hogy a jövő technikája leegyszerűsíti az egyes emberek feladatait, s ezáltal csökken a szakmai felemelkedés iránti szükséglet.

Mások a fenti állásfoglalással szögesen ellentétes nézeteket képviselnek. A cikk írója is ezek közé tartozik. A következőkben ezért azt bizonyítom, hogy a tudományos-technikai fejlődés hogyan növeli a termelésben részvevők alkotó tevékenységét, miért szükséges az emberek kvalifikáltságának bővülése. Az a véleményem, hogy a tudományos-technikai forradalom a szocializmus és a kommunizmus építésének viszonyai között megváltoztatja a munkás helyzetét és szerepét a termelésben. Korábban azt mondták: a mérnöknek tudnia kell, miért kell így csinálni; a mesternek tudnia kell, hogyan kell megcsinálni. A szocialista termelés feltételei között végbemenő műszaki fejlesztés során mindkét kérdést egyesíteni kell a munkás alkotó munkájában. A termelés műszaki színvonalának emelése együtt

jár a munkás kulturális-műszaki színvonalának emelésével, képességük sokoldalú fejlesztésével, mivel most a munkás munkája tartalmazza a tevékenység fizikai és szellemi elemeit is — megváltozik a munka jellege.

A fejlett technikai alapokon végbemenő termelésben a munkás munkájának jellegével kapcsolatban nagy jelentősége van annak, ha leszögezzük a munka fogalmát — a munka tartalmát.

A munka, mint ismeretes, a munkaerő felhasználásának folyamata, a munkás fizikai és szellemi képességének célszerű felhasználása anyagi javak előállítása során, a munka tartalma pedig nem más, mint a munkaerő felhasználásának a módja.

A munkaerő felhasználása önmagában képezi azt a folyamatot, mely során meghatározott munkaműveletek és funkciók mennek végbe. Ezek a műveletek és funkciók, amelyek kitöltik a munkás egész munkaidejét, alkotják munkája reális tartalmát.

A konkrét termelésben minden munkás a művelek és funkciók meghatározott körét végzi. Lényegében két legáltalánosabb munkafunkció létezik, s ezek jellemzőek a termelőmunka valamennyi formájára. Az egyiket végrehajtó, a másikat pedig alkotó funkciónak nevezhetjük el.

A munka, magától értetődik, tartalma szerint egységes, de ugyanakkor kétoldali folyamat is.

Egyrészt a fizikai és szellemi erők felhasználása, amely a termelési folyamat vezetésének biztosítására irányul, másrészt a munka a munkás életenergiájának olyan felhasználása, melynek segítségével hatást gyakorol a termelési folyamat tökéletesítésére azzal, hogy növeli a munkatermelékenység színvonalát, és javít az életfeltételeken. A munka e két oldalának az egysége képezi a termelés tartalmát, történjék az bármilyen formában is.

A munka tartalmának fogalmához kapcsolódik legszorosabban a munkás szakképzettségének, szakmai képzésének kérdése.

A szakképzettség, mint ismeretes, kifejezi a munkaerő fejlettségének fokát: termelési tapasztalatot, az elméleti tudást és a gyakorlatban elsajátított szakmai fogásokat. A szakképzettség elválaszthatatlan magától a munkástól, annak szakmai felkészültségétől, élettapasztalatától, kultúrszínvonalától.

Mivel lehet meghatározni a szakképzettség elengedhetetlenül szükséges színvonalát?

Feleletet erre a kérdésre a munka tartalmában kell keresnünk, a jövőben végbemenő változásokban, mint eredményben, mindenekelőtt az új technika bevezetésében és az új korszerű munkaszervezésben. Éppen a korszerű munkamódszerek tartalma, és az elkövetkező időben a tartalomnak a változásai határozzák meg a munkás szakképzettségének azt a színvonalát, mely feltétlenül szükséges a termelési tevékenység végrehajtásához. Ismeretes, hogy a termelési folyamat, a funkció bonyolultságának növekedése elkerülhetetlenül maga után vonja a munkás elméleti és szakmai, gyakorlati ismereteinek bővítését.

Az új, bonyolultabb termelési feladatok objektíve diktálják a

szakmai felkészültség növelésének elkerülhetetlenségét, a tudás kibővítését a gyakorlati tapasztalatok elsajátításának segítségével.

A korszerű, gépesített termelésben a munkásnak új szerepe van, és nincs többé szükség arra, hogy évek hosszú során jusson a megfelelő munkatapasztalatok birtokába, hanem megfelelő képzésben kell részesülnie. A munka gépesítése az ember idejének felszabadítása irányába hat, s ez alatt az idő alatt a munkás megfelelő elméleti felkészülésben és általános képzésben részesül.

A termelés műszaki színvonalának emelkedése, a képzés korszerűsítése következtében jelentős mértékben megteremtik annak feltételeit, hogy közelebb kerüljön a munkás tevékenysége a technikus, illetve a mérnök munkájához.

Ennek megfelelően a termelés korszerűsítése, a gépesítés, a technológiai színvonal megkövetelik a munkástól az általános képzés színvonalának emelését.

Marx szerint a gépek fejlettségi szintje mutatóul szolgál, hogy a társadalmi és tudományos ismeretek milyen mértékig alakultak át közvetlen termelőerővé. A tudományos ismereteknek közvetlen termelőerővé válása csak olyan esetben valósulhat meg, ha a tudományos ismeretek azoknak az embereknek a sajátjává válik, akiktől függ a termelés folyamatában a tudomány gyakorlati alkalmazása.

A munkaerő munkája mindinkább szellemi tevékenységgé válik. Az alkotókészség és az elméleti tudás egyesül. Ennek megfelelően, mivel megváltozik a munka jellege, az emberek termelőtevékenységében létrejön a szellemi és fizikai munka szerves egysége. Ebből ered, hogy a tudományos és műszaki fejlődés és a munkaerő szakképzettsége kölcsönösen összekapcsolódnak és mindkét részről feltételekhez vannak kötve.

Már Engels megállapította, hogy a nagyipar technikai alapja forradalmi jellegű, állandóan feltételezi a munkaerő változását, a funkciók áramlását, a munkás sokoldalú mozgékonyságát, átáramlását az egyik termelési ágból a másikba.

A technikai fejlődés változásokat hozott a lakosság szakmai megoszlásában is, ugyanis a termelésben megváltozott a munka szerepe és jelentősége. A foglalkozási ágak egész sora halt ki, főleg azoknak, amelyeknél a fizikai munka volt a döntő, és újabbak születtek, amelyek a gépek irányításához, beállításához és karbantartásához fűződnek. Ezt szemléltetik egyes fejlett országok példái:

Az automatizáció és a munkásság összetétele a „Liberty" gyárban:

A munkás szakmája	%-ban való részvétel	
	nem automatizált vonal	automatizált vonal
Alap-munkások — operatőrök:	82	25
Segédmunkások:	12	71
A többi munkás:	6	4
Összesen:	100	100

Forrásmunka: Munkatermelékenység-fejlesztő Intézmény, Zágráb, 1964.

A következő táblázat azokat a változásokat illusztrálja, amelyek a Szovjetunióban egy építőmunkásokból álló csoportban mentek végbe 1948. és 1959. között:

	Az egyes munkacsoportok nagysága %-ban kifejezve		
	1948.	1954.	1959.
1. Az építkezésben közvetlenül foglalkoztatottak, ebből:	49,0	54,9	67,7
— gépek és mechanizmusok irányításában vesz részt	1,7	3,0	5,5
— gépek segítségével dolgozik	5,3	9,9	13,5
— kézzel dolgozik	42,4	42,0	48,6
2. A szolgáltatást végzi az építkezésnél, ebből:	42,7	39,9	28,6
— gépek és mechanizmusok irányításában vesz részt	6,3	8,6	6,9
— gépek segítségével dolgozik	0,7	0,7	0,3
— gépek mellett kézzel dolgozik	0,8	4,4	5,7
— kézzel dolgozik gépek nélkül	34,9	26,1	15,7
3. A felszerelés karbantartásán és javításán dolgozik, ebből:	7,9	5,2	3,8
— gépek segítségével	2,8	1,5	0,4
— kézzel	5,1	3,7	3,4

Forrásmunka: V. B. Bjelkin: Teknicseszkij progresz i novie profeszii, Moszkva, 1962.

Az új szakmai megoszlást mutatja be pl. az NSZK-ban 1959. és 1961. között a következő táblázat is:

A foglalkoztatottak új szakmai megoszlása az NSZK-ban 1951—1961.
‰-ben kifejezve

Csoportok	1951.	1961.	A változás indexe 1951 = 100
Földművelés, állattenyésztés, konyhakertészet	2331	1564	67,1
Építészeti szakmák	1198	1383	119,5
Fémfeldolgozók	2195	3135	142,8
Villamossági szakmák	394	652	165,3
Vegyészek	160	280	174,8
Fafeldolgozók és rokonszakmák	706	560	79,3
Papírelőállító és feldolgozó szakmák	91	126	137,3
Textíliákat előállító és feldolgozó szakmák	1167	1050	89,9
Mérnökök, technikusok és rokon foglalkozások	342	684	200,1
Kereskedő szakmák	2332	2386	102,3
Házi ipar	739	466	63,1
Tisztítás, mosás és hasonló	292	613	209,8
A közigazgatásban, szervezésben részvevők	1493	3377	226,2
Művészi hivatások	138	188	136,7

Forrásmunka: Wirtschaft und Statistik, Wiesbaden, 4/1966.

Ez a táblázat világosan szemlélteti az előállott szakmai migrációt — pl. a földművelésben, állattenyésztésben, kertészetben, fafeldolgozásban csökkent a foglalkoztatottak száma, ezzel szemben növekedett a fémfeldolgozásban, a közigazgatásban és a különböző irodai munkakörben foglalkoztatottak aránya.

A táblázatok tehát rámutatnak arra, hogy a gazdasági, technikai fejlődés elképzelhetetlen a termelők szakképesítési színvonalának emelése nélkül. Éppen ezért válik a szakképzés a gazdasági fejlődés uralkodó tényezőjévé és döntő előfeltételévé, és egyben ebben rejlik gazdasági értéke is.

Marx és Engels előrelátták a technikai színvonal emelkedéséből fakadó főbb kihatásokat, így a munkatermelést végző emberre ható következményeket. — Az ember — mondja Engels — majd maga alakítja a feltételeit, hogy a rész-individuum, aki csupán csak hordozója volt egy társadalmi részfunkciónak, totálisan fejlett individuummá válik, ami megköveteli, hogy az egyoldalú oktatás és szakmai képzés sokoldalúvá váljék, mert az ipar és mezőgazdaság további fejlesztése a termelők sokoldalú fejlesztését igényli.

Ma a termelési feltételek jelentősen megváltoztak. A termelés műszaki alapja még forradalmibbá, haladóbbá, tökéletesebbé vált. A tudomány és technika lehetővé és szükségszerűvé teszik, hogy az élet és a munkafeltételek állandóan változzanak. Ma az egész világon folyó intenzív iparosítás korában élünk. A rohamosan fejlődő technika, technológia fokozatosan átalakítja magát az embert is. A termelőeszközök gyors fejlődése nemcsak az emberek funkcióját változtatta meg, hanem nagy hatással volt az ember általános lelki fejlődésére is. Mindjobban fejlődik az elmélkedő ember, akinek legfőbb aktivitását lényének intellektuális része határozza meg.

Az anyagi termelés új folyamatai mellett a modern ipari termelés fejlődésével párhuzamosan megváltoznak, átformálódnak az emberek közötti kapcsolatok, a felfogások, az életmód, az egész emberi társadalom.

Ilyen körülmények között még inkább kifejezésre jut a marxista klasszikusok megállapítása, hogy a rész-individuumot felváltja a fejlett individuum.*

Marx elméletében a műszaki fejlődést a műszaki és szociális momentumok egységének tekinti. Rámutatott arra, hogyan vezet el a műszaki fejlődés a termelőerők fejlődéséhez, s ennek eredményeként hogyan változnak meg a termelési, gazdasági viszonyok, és ugyana kor a különböző ideológiai viszonyok hogyan hatnak vissza a technikára. Marx rámutatott arra, hogy a szociális viszonyok változása hogyan hat a technika fejlődésére.**

Ma általában elismerik azt, hogy a tudomány és a technika terén elért sikerek szorosan összefüggnek az oktatási rendszerrel. Az oktatás, a képzés mindinkább a korszerű életforma egyik legfontosabb társadalmi szükséglete. Az oktatás társadalmi jelentősége különösen

* A. Vukasović: Uticaj savremene tehnike na koncepciju općeg obrazovanja, Zagreb, 1967.

** Stevan Bezdanov: Razvoj proizvodnih snaga i obrazovanje u našim suvremenim društveno-ekonomskim uslovima, Rijeka, 1966.

a szocialista társadalomban jut kifejezésre, ami teljesen nyilvánvaló.

Ha az új társadalmi viszonyok között a szocializmus a súlypont, akkor nem lehet valamennyi problémát megoldani csak az anyagi termelés növelésével, hanem új, humánusabb viszonyokat kell teremteni az emberek között, és egyben új embert kell formálni.

Rezime

Naučno-tehnički napredak i stručne kvalifikacije radne snage

S obzirom na revolucionarne promene u tehničkoj bazi, uslovi proizvodnje u toku poslednjih nekoliko decenija korenito su se izmenile. Naučno-tehnički napredak utiče na oblike i sadržaje stručne spreme radnika. Danas stručnost radne snage predstavlja najglavniji faktor i odlučujući preduslov proizvodnje.

Poznata je neposredna veza između stručne spreme radnika i produktivnosti rada. Stoga je neophodno razmatrati složen odnos sadržaja stručnosti s jedne i visoko mehanizovane i specijalizovane proizvodnje, kao i stepena produktivnosti rada, s druge strane. Nužno je korenito menjati sadržajne elemente stručne spreme savremenog radnika proizvođača-upravljača. U toj reformi stručnog obrazovanja naročitu pažnju treba obratiti na najnovije tekovine nauke. Naučna saznanja samo se onda pretvaraju u neposrednu proizvodnu snagu, ako su svojina onih od kojih direktno zavisi primena naučnih tekovina u procesu proizvodnje.

Summary

Scientific-Technical Progress and Skilled Qualifications of Manpower

With regard to revolutionary changes in the technical basis manufacturing conditions have radically changed over the last several decades. The scientific-technical progress exercises an influence on the forms and contents of skilled qualifications of workers. Today the proper qualification of manpower represents a most important factor and a decisive prerequisite condition of production.

The interaction between specialized training of workers and productivity of labour is well known. It is therefore necessary to examine the complex connection of specialized training on the one hand and highly mechanized and specialized production as well as the extent of productivity of labour on the other hand. Further, it is necessary to change the component parts of specialized training of present-day workers. In this reform of specialized training the most recent achievements of science have to be especially considered. These achievements can be turned into immediate production power, if they are in possession of those of whom the utilization of scientific achievements in the productions process directly depends.

Tóth Lajos

A pedagógiai vezetés helyzete és problémái az önigazgatású általános iskolában

Az általános társadalmi és tudományos-technikai fejlődést, az emberi tevékenység minden területén, a nagyobb hatékonyságért és termelékenységért folytatott harc jellemzi. Világméretekben komoly erőfeszítéseket tesznek a tudományos megismerés gazdagítására, a tudomány és a technika vívmányainak minél intenzivebb alkalmazására a munkafolyamatokban. A gazdaságosság és ésszerűsítés elvét mind szélesebb körben alkalmazzák. Mindaz, ami elavult, túlhaladott, a helyét az újnak, a korszerűnek engedi át. Mindenütt a legmegfelelőbb szervezési formákat, legjobb munkamódszereket, leghatékonyabb megoldásokat kívánják alkalmazni.

Ezért a vezetés, az irányítás az emberi munka minden ágában nagyon fontos kulcskérdéssé vált. Hogy korszerű funkciójának, összetett feladatainak a jelenben és a jövőben is megfelelhessen, a *vezetés tudományos megalapozása* parancsoló szükségletté vált.

Manapság világszerte, de különösen a fejlett országokban, ennek a tudománynak a vívmányait a gazdasági életben mind eredményesebben alkalmazzák. Ezzel egyidejűleg ez a fiatal tudomány napról-napra fejlődik, és az általános haladás mind fontosabb tényezőjévé válik.

A közoktatásban ezen a téren nagy lemaradás tapasztalható. Ennek a lemaradásnak a foka és következményei még nincsenek kellőképpen megállapítva és tanulmányozva. Ezzel kapcsolatban egy sor kérdés és dilemma merül fel: milyen alapvető irányelvek és felfogások érvényesülnek közoktatásunk és iskoláink irányításában; milyen a fejlődés iránya, és milyen törekvések érvényesülnek ezen a téren; milyen hatással van az iskolavezetés színvonala és struktúrája az iskola feladatainak teljesítésére? stb. Az ilyen problémák és dilemmák száma és súlya igen számottevő.

Ezek a tények és körülmények késztettek ennek a problémakörnek a tanulmányozására, kutatására az általános iskolában. A mi feltételeink között ez a kérdés különösen összetett, mivel mi, amellett, hogy a korszerű iskola megteremtésére törekszünk, egyidejűleg az önigazgatású iskoláért is harcolunk.

Kutatásom elsődleges céljai arra irányultak, hogy megállapítsam:

— milyen az iskolavezetés (vezetési szervek) funkciójának jogi szabályozása; melyek a feladatai és milyen mértékben valósulnak meg ezek a feladatok;
— milyen az iskola igazgatási és vezetési szerveinek egymás közötti viszonya és kapcsolata;
— milyen elvek és felfogások érvényesülnek az általános iskola vezetésében, milyen mértékben jutnak itt kifejezésre a korszerű vezetéselmélet intenciói;
— milyenek az iskolavezetés előtt álló feladatok megvalósításának külső és belső feltételei, milyen segítségben részesül az iskola ezen a téren, továbbá,
— hogy megállapítsam az eddigi tapasztalatok e téren történő felhasználásának módját, a további fejlődés irányát, valamint az általános iskola vezetésének tudományos megalapozását szolgáló korszerű elméleti alap kimunkálásának lehetőségeit.

Kutatásom empirikus részét 24 észak-bácskai és 12 Kragujevac-környéki általános iskola vezetésének a tanulmányozására alapoztam. A leíró és kauzális módszer mellett, kisebb mértékben a történelmi módszert is alkalmaztam. Ez a kutatás, tehát, megfigyelésen alapuló, operatív jellegű kutatás volt, amelyben a mélyinterjú, a különböző típusú kérdőívek, az iskola dokumentációja, alapszabályzata (és különböző szabályzatai) szolgálták elsősorban a valóság megismerését, és amelynek alapvető törekvése volt: a vezetéstudomány egyes vívmányainak e téren történő alkalmazása.

Az igazgatás és vezetés egymás közötti viszonya és kapcsolata; a pedagógiai vezetés fogalma

A külföldi és belföldi szakirodalomban az igazgatás és vezetés (irányítás) különböző meghatározásaival találkozunk. Egyes nyugati szakértők ezt a két fogalmat azonosítják. Mások az igazgatást a vezetés elemének tekintik. Nálunk (az önigazgatás feltételei között) igazgatás alatt mindenekelőtt az iskola életét és munkáját szabályozó normatív előírások meghozatalát, az alapvető fejlődési irányvonal meghatározását, és az iskola munkáját és fejlődését jelentősen befolyásoló döntéshozatalt értelmezik. A múltban ez a fogalom magába foglalta a vezetés fogalmát is.

Vezetés alatt általában az igazgatási szervek döntéseinek végrehajtását, a munka megszervezését és a termelés fejlesztését értik. Ennek a két funkciónak ilyen értelemben vett alapvető elhatárolásával összhangban, ezeknek a fogalmaknak különböző részletes meghatározásai közül a következőket említjük:

Alfred Jaeger szerint* „a munkásönigazgatás feltételei között a vezetés az önigazgatás instrumentuma, amely a termelés összes tényezőit összehangoló technikai-koordinációs funkciót tölt be, vala-

* A. Jaeger: Problem rukovođenja u privrednim preduzećima, Zagreb, 1957. 16.

mint erkölcsi-nevelési tényezőként hat a szocialista társadalmi viszonyok megszilárdítása céljából".

V. Rašković szerint „igazgatáson a munka politikájának és az adott vállalat fejlődési irányzatának meghatározását, kialakítását kell értenünk. Vezetésen pedig a mindennapi konkrét munkálatok elvégzését; a szervezési, technikai-technológiai és gazdasági-kommerciális jellegű munkát".*

M. Zvonarević az igazgatást a szociális „hatalom" megoszlásának szempontjából taglalja: „Igazgatni annyit jelent, mint egy munkaközösségben domináló szociális „hatalommal" rendelkezni, vagyis döntő befolyással lenni az ott végbemenő alaptevékenységre".**

Ezek a meghatározások elsősorban a gazdasági vállalatokra vonatkoznak, de részben az iskola vezetésére és igazgatására is alkalmazhatók. Azonban az igazgatás és vezetés „vonala" közti viszonyulás és kapcsolat megállapításánál feltétlenül szem előtt kell tartani néhány fontos, specifikus körülményt, mint pl.

— az iskola társadalmi helyzetét és önállóságának fokát;
— azt a tényt, hogy az iskolában az igazgatásban és vezetésben gyakran ugyanazok a személyek vesznek részt;
— az iskolai munka sokrétűségét, bonyolultságát stb.

Ezért helytelen volna (s egyben lehetetlen is) az iskola igazgatását és vezetését izoláltan, egymástól elválasztva vizsgálni. Egyes esetekben szinte egységes folyamattá szövődnek és még gyakrabban szoros kapcsolatban jutnak kifejezésre. Ezért a közöttük levő kölcsönös kapcsolatot és kölcsönhatást szem előtt tartva lehet csak tisztán látni a két funkció közötti különbséget.

A vezetés fogalma napjainkban igen bonyolulttá vált: különböző feladatokat, eljárásokat, akciókat foglal magába. Ez szükségessé teszi ennek a fogalomnak további megvilágítását, még néhány érdekes meghatározás ismertetését.

Bene László szerint „minden vezetés lényegi tartalma emberek meghatározott feladat elvégzésére történő aktivizálása a szubjektív emberi törekvések és az objektív cél összhangjának megteremtése útján".***

Az ismert lengyel pszichológus, Z. Pietrasinski a következő meghatározást adja: „A kollektíva előtt álló célok megvalósítására irányuló kollektív tevékenység ösztönzése és koordinálása".**** Ő a koordinációt itt szélesebben értelmezi — a tervezés, szervezés és ellenőrzés szintéziseként, ami bizonyos fokig az egész meghatározást homályossá teszi.

P. Rađenović E. Kardelj következő meghatározását idézi: „Tudatosan vezetni mindenekelőtt a következőket jelenti: előrelátást, tervezést, s a terv alapján megfelelő feladatokat adni s megfelelő káderekat, módszereket és szervezési formákat alkalmazni".***** A to-

* V. Rašković: Društveno samoupravljanje i raspodela prema radu u Jugoslaviji, Beograd, 1967, 81. old.
** Psihološki aspekti samoupravljanja u indust. preduzećima, Bgd., 1969. 13—14. old.
*** Bene L.: A vezetés tudományos megalapozása, Bp, 1970. 44. o.
**** Z. Pietrasinski: A vezetés pszichológiája, Bp. 1968. 15. o.
***** Pr. Rađenović: Sociološki aspekti rukovođenja, Leskovac, 1970. 63. old.

vábbiakban Kardelj hangsúlyozza még az ellenőrzés és a segítségnyújtás fontosságát is — a munka folyamatában, a felmerülő akadályok elhárítása céljából.

Ez és az előző meghatározás a vezetésnek már bizonyos *elemeit is* felsorolja. E körül a szakirodalomban a vélemények szintén eltérőek". Fayol klasszikus megfogalmazásában az alapvető „univerzális" vezetői funkciók a következők: 1. előirányzás (elsősorban a tervezés értelmében); 2. szervezés; 3. parancsolás; 4. koordinálás; 5. ellenőrzés.*

Az amerikai Gregg „az igazgatási folyamat (Administrative Process)" hét komponensét sorolja fel: 1. a döntéshozatal, 2. tervezés, 3. szervezés, 4. kommunikáció, 5. befolyás-gyakorlás, 6. koordináció, 7. kiértékelés.**

Bene L. említett művében megállapítja, hogy „Klasszikusan öt vezetési alapelemet szokás megkülönböztetni: tervezés, szervezés, igazgatás, koordinálás, ellenőrzés", majd hozzáteszi, hogy G. L. Campion francia vezetéselméleti szaktekintély ezt három elemben sűrítette: tervezés, szervezés, ellenőrzés.***

Nem mélyedhetek itt most bele ezeknek a nézeteknek a taglalásába, a vezetés alapelemeinek számbeli és sorrendbeli elemzésébe, de figyelembe véve a felsorolt elemeket, megkísérlem meghatározni *az iskolavezetés — a pedagógiai vezetés fogalmát,* szem előtt tartva:

— az iskola feladatait és az iskola munkáját befolyásoló külső és belső tényezőket;

— az oktató-nevelő munka jellegét, az iskola munkájának szervezési formáit, valamint az iskola igazgatásának és vezetésének struktúráját.

Ennek alapján e fogalom lényege: *az iskola egész munkájának, külön az oktató-nevelő munkának a tervezése, szervezése, rendszeres megfigyelése, összehangolása (koordinálása), irányítása, kiértékelése és állandó fejlesztése.* Ez magában foglalja:

— *korszerű irányelvek és megfelelő módszerek alkalmazását a tervezésben és munkaszervezésben;*

— *az oktató-nevelő munka, a pedagógusok és vezetők, valamint az igazgatási és szakvezetési szervek munkájának sokoldalú megfigyelését, beleértve a problémák megállapítását és megoldását is;*

— *az elért eredmények minél tárgyilagosabb, szakszerűbb megállapítását, felmérését és kiértékelését;*

— *az iskola összes igazgatási és szakvezetési szerveinek, az iskola keretei között működő szervezetek és minden pedagógus (és az összes dolgozó) munkájának sokoldalú, közvetlen irányítását, koordinálását, és segítését, különös tekintettel a pedagógiai elvek, álláspontok és nevelési eljárások alkalmazásának az összehangolására;*

* G. Pietrasinski: Azonos mű, 14. old.
** Morphet, Johns, Reller: Educational Administration, Englewood Cliffs. N. J. 1961. 96. o.
*** Bene L.: Azonos mű, 42. o.

— *hozzájárulást a pedagógusok szakmai továbbképzéséhez, pozitív hatásgyakorlást az egyének, különösen a fiatalabb pedagógusok fejlődésére;*

— *az egységes nevelőtestület kialakítását és a szocialista viszonyok fejlesztését az iskolában.*

A pedagógiai vezetés szélesebb értelmezése magába foglalja ezenkívül még az eredményes, minőségi munkához szükséges tárgyi és személyi feltételek biztosítását, konstruktív kapcsolatok kialakítását a szakszolgálattal, a községi közoktatásügyi szervekkel, valamint a különböző tanügyi intézményekkel, tudományos intézetekkel kialakított kapcsolatok ápolását.

Az iskolaigazgatás és iskolavezetés fejlődésének fontosabb időszakai 1945-től 1972-ig

Az elemi iskolai (és általában az iskolai) igazgatás és vezetés jellege egy országon belül szoros kapcsolatban áll a hatalom jellegével, szorosan összefügg tehát a társadalmi-gazdasági rendszerrel, de kialakulására hatással vannak a múltbeli hagyományok, az iskolarendszer, valamint az iskolai munka objektív és szubjektív feltételei is.

A kapitalista Jugoszlávia társadalmi-politikai berendezkedésének és iskolarendszerének romjain 1945-ben megkezdődött a hosszan tartó és erőfeszítésekkel teli harc az új, szocialista iskoláért. Az új feltételek között döntő jelentősége volt annak, hogy milyen módszereket alkalmazzunk a közoktatás és az iskolák igazgatásában (annak idején általában csak az iskolák igazgatásáról beszéltünk).

A központosított, adminisztratív jellegű igazgatás időszakában, mindjárt 1945 után, az iskolák társadalmi igazgatásának csírái, melyek a NFH-ban fogantak meg, nem tudtak kifejezésre jutni. Az iskolahálózatot, illetve a közoktatást a köztársasági központból irányították. Az iskola élén az igazgató állt, mint az állami hierarchia képviselője. Hatókörének törvényes szabályozása magában foglalt bizonyos oktatási feladatokat is, de az ellenőrzés és parancsolás (utasítások kiadása), valamint a felsőbb szervek határozatainak végrehajtása ennél sokkal nagyobb hangsúlyt kapott. A tantestület hatásköre ezzel szemben egészen jelentéktelen volt, hiszen ez a kollegiális szerv inkább csak tanácsadói szerepet töltött be. Ilyen körülmények között a pedagógiai vezetésnek másodrendű szerepkör jutott.

Amikor 1955-ben bevezettük a társadalmi igazgatást, és az iskolabizottság munkájába a diákok szüleit és a társadalmi-politikai szervezetek képviselőit is bekapcsoltuk, létrejöttek a feltételek ahhoz, hogy megkezdődjön az iskolák fokozatos önállósulásának és társadalmasításának folyamata. Az iskolákon belül kedvezőbb feltételek alakultak ki a demokrácia és a kollektív szellem fejlődéséhez, a bürokratikus irányzatok pedig mind szűkebb területre szorultak vissza.

Jóllehet a tantestület bekerült az igazgatási szervek sorába, törvényesen előírt hatásköre mégis inkább a pedagógiai vezetés egyes mozzanataihoz kötődött. Ennek az irányzatnak főképpen az iskola pedagógiai arculatának meghatározásában, az oktató-nevelő munka irányelveinek tisztázásában, az iskolai tevékenység összehangolásában, a munkaszervezésben és az elért eredmények elemzésében kellett kifejezésre jutnia. Mivel azonban hiányzott a kellő szakmai támogatás (a külső tényezők részéről) és a megfelelő pedagógia irodalom, s minthogy nem volt kellőképpen előkészítve feladatainak végzésére, ez a szerv — kiváltképpen az első években — csak nagy nehézségek árán tudott megbírkózni megnövekedett feladataival. Az előrehaladás inkább a demokrácia fokozódásában, az előadók tevékenyebb tantestületi ténykedésében nyilvánult meg. Mindenesetre ez az időszak vetette meg a kollektív igazgatás alapjait.

Az iskolaigazgató új helyzetét és új funkcióját nem sikerült eléggé világosan meghatározni. Hivatalosan továbbra is ő képviselte az iskolát, és fő védelmezője maradt a törvényességnek az iskolai munkában. Egyre nagyobb hangsúlyt kapott azonban a követelés, hogy az igazgató váljon az iskola „pedagógiai vezetőjévé", noha ez a fogalom akkoriban még nagyon kevés konkrétumot tartalmazott. Ennek az irányzatnak a szorgalmazása legfőképpen abban jutott kifejezésre, hogy egyre inkább sokasodtak az óralátogatások az igazgató részéről, ami lényegében véve pozitív jelenség, de mégis csupán egyoldalú értelmezése a vezetői feladatkörnek, sőt az előadói munka figyelemmel való kísérésének is. Emellett új feladatkörükre az igazgatókat sem készítették elő kellőképpen, s ezért helyzetük egyre bonyodalmasabbá vált.

Az új alkotmány meghozatalával 1963-ban *a társadalmi önigazgatás megvalósulása* hazánk társadalmi-politikai rendszerének alapjává vált. Ezt az elvet az emberi ténykedés minden területén érvényre kellett juttatnunk. Az iskolák életében az új időszak kezdetét az 1965. év jelentette.

Az iskolai önigazgatás bevezetésének történelmi szükségszerűségét fölösleges lenne bizonygatnunk. Fontos, hogy megértsük az önigazgatás lényegét, azt, hogy „az önigazgatás, mindenekelőtt, alapvető társadalmi viszony, amely okozati összefüggésben áll minden más társadalmi viszonnyal — azok legfőbb meghatározói és okozati kapcsolataik révén".*

Ennélfogva az önigazgatás bevezetése szoros kapcsolatban áll a munka szerinti javadalmazással is az iskolákban. Voltaképpen milyen célok és feladatok megvalósítását tettük lehetővé és tűztünk magunk elé az önigazgatás és a jövedelemelosztási rendszer bevezetésével ebben a kivételesen fontos társadalmi tevékenységben?

Az önigazgatási és jövedelemelosztási rendszernek mindenekelőtt megfelelő társadalmi és anyagi helyzetet kell biztosítania az iskolák és a tanügyi dolgozók számára, és egyre érezhetőbben hozzá kell járulnia:

* V. Rašković: Ua. a mű, 99. oldal.

— az egész iskola jobb és összehangoltabb tényked̄éséhez, a közös terhek és kötelezettségek egyenletesebb megoszlásához az iskolán belül, tehát általában az iskolák gyorsabb fejlődéséhez és hatékonyabb tényked̄éséhez;
— az előadók alkotóképességének felszabadulásához;
— az egyéni és a társadalmi érdekek összehangolásához;
— a tudat és az erkölcsi felelősség fejlesztéséhez, a demokratikus elvek gyorsabb érvényesítéséhez;
— a szocialista viszonyok kialakulásához az iskolákban;
— az iskola és a társadalmi közösség közötti új viszonyok kialakulásához;
— a meghatározott oktatói-nevelői célok és feladatok sikeresebb megvalósításához, a (mennyiségileg és minőségileg) jobb eredmények eléréséhez, s ezzel együtt az előadók személyiségének fokozatos felszabadulásához, elidegenülésük felszámolásához.*

Ezek tehát az alapvető célok, a legfőbb törekvések, melyeknek megvalósításától nem kell sajnálnunk a fáradságot, hogy végre új viszonyokat hozzunk létre az iskolákban és általában a közotkatás területén. És ezek szolgálhatnak kritériumként akkor is, amikor az eddig megtett utat vesszük bíráló elemzés alá.

Az önigazgatás eddigi fejlődésének jellegzetességei az elemi iskolákban

Az önigazgatás a tanügyben és az iskolákban még mindig fejlődésének első, kezdeti szakaszában van, amire a mind jobb és megfelelőbb (nem egyszer rendszerbeli jellegű) megoldások keresése és a gyorsabb fejlődést szavatoló feltételek létrehozása jellemző.

Az eddig megtett (rövid) út, az önigazgatás terén elért eddigi fejlődés áttekintésében és értékelésében gyakran igen szűklátókörűen és egyoldalú felfogásokból indulunk ki, a legtöbbször pl. csak az igazgató szervek vagy az összes önigazgató szervek munkáját vesszük tekintetbe, ide értve a vezető szerveket is. Ez annak a következménye, hogy az önigazgatásra az iskolákban (szűkebb és szélesebb értelemben is) úgy tekintünk, mint intézményre, s nem mint alapvető társadalmi viszonyra. Ezért gyakran szem elől tévesztjük az önigazgatás legfőbb vonatkozását — *az önigazgatási szellem, légkör* fejlettségének fokát, ami elsősorban magukban az önigazgatókban jelentkezik és fejlődik saját intézményük (iskolájuk) önigazgatói helyzetének, továbbá a maguk önigazgatói helyzetének, az önigazgatási viszonyokban betöltött szerepüknek megérzésében és helyes felfogásában. Ez tehát implicite magában foglalja az önigazgatói jogok és kötelezettségek megértését és helyeslését, és a munka minden területén, minden mozzanatában biztosítja a de-

* Tóth Lajos: Mesto i uloga direktora škole u uslovima samoupravljanja, Belgrád, 1965. 73—74. old.

mokrácia és a szocialista humanizmus továbbfejlődésének feltételeit és légkörét az emberek egymás közötti viszonyaiban, s ugyanakkor kiküszöböli a hierarchikus viszonyulás minden megjelenési formáját.

Az iskola magasabb fokú önállósága a társadalomban elmaradhatatlanul *fokozottabb felelősséget követel meg a munkaközösség minden tagjától — minden önigazgatótól, és magas fokú önfegyelmet tesz szükségszerűvé.*

Milyen felelősségről van szó? *Elsősorban személyes erkölcsi és kollektív felelősségről,* amit azonban nálunk (társadalmunkban) néha csak azért hangoztatunk, hogy elködösítsük a felelősség kérdését, aminek azután az a következménye, hogy senki senkinek nem tartozik felelősséggel a rábízott feladatok teljesítéséért vagy nem teljesítéséért.

A tanügyi dolgozók személyes erkölcsi felelőssége általában véve ma is viszonylag magas fokú. Ezt hivatásuk és munkájuk jellege követeli meg és teszi szükségessé. Ha azonban ennek a munkának a társadalmi elismerése és értékelése inadekváttá válik — amire ma az ország több vidékén lehetne példát felmutatni — akkor nagyon könnyen megeshet, hogy ez a felelősségérzet „halványabbá" válik.

A kollektív felelősség a munkaközösség minden tagjának egyéni felelősségén alapozódik, tehát bizonyos értelemben szintézise az egyéni felelősségének. Kollektív felelősségről csak ott és akkor lehet beszélni, ahol és amikor a munkaközösség minden tagja (vagy legalábbis a tagok túlnyomó többsége) felelősséget érez nemcsak a maga munkájáért, hanem munkatársainak a tevékenységéért is — az egész intézmény munkájáért és érvényesüléséért. Az ilyen felelősség összetartja az egész tagságot, együttműködésre mozgósít, közös erőfeszítésekre késztet az együttesen kitűzött célok megvalósítása érdekében. Ez egyúttal lényege, kiindulási pontja és fontos hajtóereje a *kollektív szellem* és az önigazgatói magatartás továbbfejlesztésének. Saját helyzetük és szerepük ismerete, valamint az egyéni és a kollektív felelősség megfelelő alapot nyújt ahhoz, hogy az iskolán belül a nevelőtestület minden tagja egyöntetűen elfogadja a reáhárult meterhelését (megbízatását), s ugyanakkor ezek a tényezők a legfőbb mozgatói a közös feladatokról és problémákról való gondoskodásnak, az egyéni kötelesség-vállalásnak (aktivitásnak) e problémák megoldásában, tehát alapját képezik a kollektív igazgatásnak és vezetésnek.

A fejlett (eszmei-politikai) erkölcsi öntudat és kollektív felelősségérzet ugyanakkor gyümölcse, eredménye az iskolákban és általában a tanügyben megvalósított önigazgatás több évi eddigi fejlődésének, és fontos személyi előfeltétele a további előrehaladásnak ezen a téren.

A kollektív felelősség és az önigazgatási szellem létezésének és megnyilvánulásainak ezekről a kérdéseiről beszélgetést folytattam az említett iskolák igazgatóival Szabadkán és Kragujevácon, helyenként az igazgató helyettesének és az iskolatanács elnökének je-

lenlétében, Szabadkán pedig külön kikértem a pedagógusok véleményét, összesen 268 előadóval beszélgettem el — minden iskolában a pedagógusok kb. egyharmadával.

Az önigazgatás fejlettségének, s ezzel összefüggésben a kollektív felelősség fejlettségének értékelése tekintetében a szabadkai és a kragujeváci iskolaigazgatók, sőt az igazgatók és az előadók is általában azonos véleményen vannak: nagyjából mindannyian egyetértenek abban, hogy az előrehaladás ezen a téren eléggé (vagy kifejezetten) lassú ütemű, s a fejlettségi szint nem eléggé magas. Két igazgató Kragujevácon, Szabadkán pedig öt azon a véleményen volt, hogy iskolájukban az önigazgatási szellem erőteljesen (vagy számottevően) jelen van. Ugyanakkor az igazgatók 20%-a (Szabadkán és Kragujevácon is) arra panaszkodik, hogy *bizonyos (többé vagy kevésbé érezhető) indolencia* tapasztalható, főképpen amikor a különféle megbízatások elfogadásáról van szó, de kifejezésre jut ez az önigazgató szervek és vezető testületek passzivitásában, a közös ügyek intézésében is.

Az iskolai önigazgatás fejlődésének több évi tartós megfigyelése alapján nyugodtan megállapíthatom, hogy ezek az értékelések kielégítően objektívek és szélesebb területre is érvényesíthetőek, hiszen nagyjából megfelelnek az általános helyzetnek azzal, hogy az utóbbi időben egyre „jobb" társadalmi feltételek jönnek létre az indolencia és az elszigetelődés terjedéséhez, illetve erősödéséhez.

Mi az az *objektív tényező,* amelynek legerőteljesebb közvetlen és közvetett *hatása van az önigazgatás, az egyéni és a kollektív felelősség fejlődésére az iskolákban?* Ez nem más, mint *az iskolák és a tanügyi dolgozók társadalmi és anyagi helyzete.* Nem bocsátkozva ennek az időszerű kérdéskörnek a mélyrehatóbb elemzésébe, azt megjegyezhetjük, hogy minden hivatalos testület (kezdve a Szövetségi Képviselőháztól a Közszolgálati Dolgozók Szakszervezetének II. és III. kongresszusáig) egyetért ennek a helyzetnek a tarthatatlanságában. Ugyanilyen nagy probléma az is, hogy a sok különféle kísérlet és megannyi jóhiszemű próbálkozás ellenére mindeddig nem sikerült olyan elosztási rendszert kialakítanunk, amely teljes egészében a munka minőségére és eredményeire alapozódna. Főképpen vonatkozik ez a belső elosztásra: egész Szerbia és Vajdaság területén (és külön Szabadkán, ahol pedig országos viszonylatban is úttörő munkát végeztünk egy ilyen rendszer kialakítására, ma viszont a 24 iskola közül mindössze 6-ban maradtak meg bizonyos nyomai a serkentő javadalmazásnak, illetve a személyi jövedelmek elosztási rendszerének), de többé-kevésbé minden más köztársaságban is *az egyenlősdi zsákutcájába jutottunk.* Ennek okát a már említetteken kívül a tanügy irányításának gyöngeségeiben látom, de nem kevésbé abban is, hogy a tudomány nem vesz részt kellőképpen ennek az úttörő feladatnak a megoldásában.

A következményei ennek az állapotnak, amelyből mindenképpen kiutat kell találnunk, sokrétűek. Ezeket külön is tanulmányozni kellene. Bizonyos jelzések mindenesetre eléggé meggyőzően arra

utalnak, hogy *mindez lassítja az ember felszabadulásának megkezdett folyamatát és kedvezőtlenül hat a kollektív igazgatás és vezetés fejlődésére, fékezi a korszerűbb és hatékonyabb formák és eljárások felkutatását a tanügyi problémák megoldásában, tehát ezek a körülmények és ez a légkör nem hat serkentőleg az emberi alkotókészség kibontakozására.*

A vezetés helyzete és problémái az általános iskolákban

A vezető szervek hatáskörének törvényes és statutáris szabályozása szoros kapcsolatban áll az igazgatási szervek kompetenciájának rendezésével. Az általános iskolákról szóló (1965-ből származó) törvény X. fejezete teljes egészében az „iskolák igazgatásával" foglalkozik, s említést tesz minden önigazgató szervről: az iskolatanácsról, az igazgató bizottságról, a tantestületről, az igazgatóról, az osztálytanácsról, az osztályfőnökről, tehát a vezető szervekről is. Az egyes szervek feladatait, hatáskörét csupán főbb (alapvető) vonalaiban tisztázza, s a pedagógiai vezetésnek csupán néhány eleméről tesz említést: a tantestület szerepéről a tervezésben, a munkaszervezésben és a szakmai kérdések intézésében; kimondja, hogy az igazgató „közvetlenül irányítja az oktató-nevelő munkát, és rendelkező-pedagógiai ellenőrzést gyakorol felette" stb. Az ily módon megfogalmazott törvényes rendelkezéseket elég nehéz volt elemeire bontani, konkretizálni és az iskolák statútumaiban az adott feltételekhez idomítani, kiváltképpen szakszerű külső utasítások nélkül.

Ennek következtében a tényleges helyzet Szabadkán és Kragujevácon is sok tekintetben eltérő és sok tekintetben azonos:

— az ide vonatkozó fejezet (rész) megfogalmazásában (címében) egyes iskolák a „törvény szellemében" jártak el, másutt viszont különválasztották az igazgatási szerveket és a vezető szerveket vagy „szakszerveket", de találkoztam ilyen felosztással is: „igazgatási szervek" és „végrehajtó szervek";

— az egyes szervek hatáskörét (de különösen az iskolaigazgató, a tantestület és az osztályfőnök hatáskörét) az iskolák eléggé hasonlóan határozták meg: túlságosan is ragaszkodnak a „törvény szavához", ami az adott feltételek között egészen érthető.

Az említett törvény, de épp így a statútumok is inkább „jogszerűen" vannak megfogalmazva, s nem tükrözik a pedagógiai stílust és szellemet. A rendelkezések *nem eléggé részletesen és korszerűen határozzák meg az igazgatás, de különösen a vezetés koncepcióit.*

Mindez eléggé negatívan nyilvánul meg a tanügyi dolgozók felfogásában és tudatában. A kérdésre, hogy „melyik a legfontosabb igazgatási szerv az iskolában" (amit az előadóknak tettünk fel véleménykutatásunk során), a következő válaszokat kaptuk:

	Az iskola-tanács	A tantes-tület	Az igazgató	A munka-közösség	Az igazg. bizottság
Szabadkán összesen 268 előadó	197 — 73%	26 — 10%	14 — 5%	28 — 10%	3 — 1%
Kragujevácon összesen 79 előadó	28 — 35%	18 — 15%	8 — 10%	30 — 38%	1 — 1,3%

Ez a feleletmegoszlás fejezi ki a legjobban a szilárd elképzelések hiányát (feldolgozatlanságát), a fogalmak és az álláspontok tisztázatlanságát (megfogalmazásuk hiányát), a komoly viták mellőzését ezekről a kérdésekről az iskolákban és azokon kívül, az iskoláknak nyújtott külső segítség hatástalanságát, az iskolai vezetés gyöngeségeit, a pedagógusok egy részének közönyét, érdektelenségét stb.

Melyek voltaképpen az igazgatási, s melyek a vezető szervek az általános iskolákban? Már említettük, hogy éles határvonalat nem lehet és nem is kell vonni közéjük, de a már ismert meghatározásokból és álláspontokból kiindulva azt mégis kimondhatjuk, hogy melyik szerveknek van túlnyomórészt igazgatási, s melyeknek vezetői funkciója. Ilyen megszorítással *az igazgatási szervek közé sorolhatjuk* (nem bocsátkozva az igazgatás közvetett és közvetlen formáinak elkülönítésébe): *az iskolatanácsot* (illetve a kisebb iskolákban a munkaközösséget), *az igazgató bizottságot* (a nagyobb iskolákban, ahol van ilyen szerv), mint *a tanács végrehajtó szervét.* Ezzel szemben túlnyomórészt *vezetői feladatköre van: a tantestületnek és az igazgatónak, míg az osztálytanácsnak és az osztályfőnöknek kizárólag vezetői funkciója van.* Az igazgató igazgatási funkciója a legjobban abban nyilvánul meg, hogy ő az iskola hivatalos képviselője és a törvényesség védelmezője, míg a tantestületnél ez a feladatkör leginkább a káderkérdések, a munkaszervezés és részint az anyagi problémák megoldásában nyilvánul meg.

A tantestület és az osztálytanács *kollektív vezetési szervet* képez, az iskolaigazgató és az osztályfőnök viszont *individuális szerv.* Az iskolákban tehát sajátos módon létezik kollektív és egyéni vezetés is. A helyzet így még összetettebbé válik: az egyes feladatok végrehajtása és a felvetődő problémák megoldása megköveteli *a hatáskörök még szabatosabb tisztázását, a munkamegosztás ésszerűsítését, a koordináció fokozását, valamint az egyéni és a kollektív felelősség növelését.* Az iskolák szocialista irányításához ezenfelül *megfelelő fokú demokratikusságra és humanitásra, valamint az egyes szervek és a munkaközösség beható tájékoztatására van szükség.*

Az iskolaigazgatókkal és a pedagógusokkal folytatott beszélgetések során eléggé meggyőző argumentumok hangzottak el annak bizonyítására, hogy az iskolákban jelentős előrehaladást értek el az emberek közötti viszonyok demokratizálása és humanizálása terén, ellentétben a „szabályzatok" alkalmazásának első éveivel, amikor ezek a viszonyok eléggé megromlottak (Szabadkán 9—10 évvel ezelőtt, Kragujevácon pedig néhány évvel később). A tájékoztatás

technikájára ezzel szemben igen sok megjegyzés hangzott el, elsősorban az igazgatási szervek munkájával kapcsolatban.

Az egyes szervek munkáját, valamint az iskolai vezetés helyzetét és problémáit a pedagógiai vezetés egyes elemeinek adott fogalommeghatározásából kiindulva világítjuk meg közelebbről. Kezdjük *a tervezéssel.*

Tervezni azt jelenti: előirányozni, irányítani. A munkaterveknek az iskolákban fontos szabályozó szerepük van, s a terv ugyanakkor mozgatója a kitűzött célok és feladatok megvalósításának. Benne pontosan meg kell határozni és el kell határolni, hogy melyik szerv vagy egyén, milyen eszközökkel (esetleg milyen úton és milyen módszerekkel), mennyi időn belül köteles bizonyos feladatokat végrehajtani, meghatározott munkákat elvégezni az általános, az egyedi és különleges célok és feladatok minél teljesebb megvalósítása érdekében, hozzájárulva ezzel az iskola érvényesüléséhez és saját munkájának előrehaladásához.

A tanügyben és külön az iskolákban az új önigazgatási viszonyokkal összehangolt tervezés olyan területet képez, amelyet nem mértünk fel kellőképpen, s amelyet eléggé elhanyagoltunk. Az iskolai élet és munka tervezéséhez hiányzik a teljességben kimunkált „metodológia", s ez gyakran ösztönösséghez vezet, az ügykezelést gazdaságtalanná teszi, s nincs ami összehangolja az iskolai szervek és a pedagógusok munkáját. Egyedül a megszerzett tapasztalatok tehetik lehetővé és szükségessé saját gyakorlatunk, önnön megoldásaink módosítását.

Az iskola feladataival és munkájának jellegével összhangban minden általános iskolának rendelkeznie kellene:

— *egy távlati (közép- vagy rövidlejáratú) fejlesztési tervvel és*
— *egy évi tevékenységi tervvel (programmal).*

A jelenlegi feltételek között a távlati tervezés szinte teljesen céltalannak látszik, hiszen úgyszólván képtelenség több évre előre meghatározni a rendelkezésre álló eszközöket, de nem utolsó sorban azért is, mivel maguk a községek sem igen irányozzák elő részletesebben és elfogadható módon az általános iskolák továbbfejlődését (amelyben a többi között meghatároznák az iskolahálózat fejlesztésének ütemét stb.). Mégis hasznos lenne, ha minden iskola legalább főbb vonalaiban elfogadna bizonyos elvi álláspontokat (elsőbbségi sorrendet) a tanítás anyagi alapjának bővítéséről, a pedagógusok továbbtanulásáról (amennyiben ez problémát képez) és tudásuk tökéletesítéséről. Ilyen szempontból az iskolákkal szemben még nincsenek határozott követelések. A tanügyi-pedagógiai szolgálat elsősorban az évi munka- (tevékenységi) tervek kidolgozását szorgalmazza, s a meglátogatott iskolákban ennek a követelésnek eleget is tettek mindenütt. Kidolgozásának (alapvető céljának) koncepciója tekintetében azonban már bizonyos különbségek tapasztalhatók Szabadka és Kragujevác között: amíg Szabadkán e tervek kidolgozásában a pedagógiai követelmények kerültek előtérbe, Kragujevácon 1972 óta bizonyos mértékben eltérnek ettől az irányzattól, s a ter-

vek sokkal inkább a külső elosztás elemeihez alkalmazkodnak: az iskolák össztevékenységének kvantifikációjára törekszenek.

Az iskolai akciós tervek nagymértékben különböznek egymástól, kidolgozásuk módja, a felölelt anyag mennyisége, struktúrájuk, tartalmuk és minőségük tekintetében (pl. a fejezetek száma, elnevezése szempontjából), de többé-kevésbé közös tulajdonságuk, hogy fölösleges feladatokat és pedagógiai követelményeket sorolnak fel bennük (nem egyszer átvéve a statútumból vagy valamely pedagógiai tankönyvből), sok az ismétlődés, bizonyos intézkedések és akciók viszont nincsenek eléggé konkretizálva és összehangolva, ami feltétlenül ésszerűtlenséghez és bizonyos formalizmushoz vezet. Az előrehaladás, amit ezen a téren észlelhetünk (ha a tevékenységi terveket több évre visszamenőleg összehasonlítjuk), inkább mennyiségi, mintsem minőségi jellegű.

Szabadkán csaknem minden második iskola a „nevelői tevékenység tervét" külön dolgozza fel. Másutt (Kragujevácon is) a nevelő munkának csupán külön fejezetet biztosítanak az évi munkatervben, de ez a fejezet túlságosan is az iskolai nevelőmunka pedagógiai és módszerbeli utasításain alapozódik. De már ez is előrelépést jelent: a nevelőmunka fokozatosan helyet szorít magának az iskolai munka tervezésében.

Természetes, hogy az említett gyöngeségekkel terhelt jelenlegi feltételek között sok a hiányosság az igazgatási és vezetői szervek munkájának tervezésében is, noha ezen a téren még nagyobbak a különbségek az egyes iskolák között. Viszonylag mindenütt az iskolaigazgatók évi terve a legjobb; közülük néhányan jelentős igyekezettel dolgozzák ki saját tervüket (négy ilyen igazgatói tervet szinte példásnak lehetne nevezni), s nagy figyelmet fordítanak pedagógiai-instruktív tevékenységükre".* Mások viszont e tekintetben eléggé leegyszerűsített módon járnak el.

Egy gondosan, helyesen összeállított évi terv, amely az elmúlt évben kifejtett munka részletes elemzésén alapozódik, s amelynek kidolgozásában a tantestület minden tagja, vagy legalábbis az embereknek egy szélesebb köre részt vesz (amit az iskolák 70%-ában már többé-kevésbé elértek), rendkívüli módon megkönnyíti a további konkretizálást és részletezést, vagyis a havi ütemtervek kidolgozását. Ilyen részletesen kidolgozott, határidős feladatokat tartalmazó tervvel 12 iskolában találkoztam. Az ütemtervezés bizonyos elemeit azonban ma már úgyszólván minden iskolában alkalmazzák.

Az oktató munka tervezése terén valamivel nagyobb az előrehaladás: az iskolákban ma már határozottan megkövetelik a tervezés „mindhárom fázisának" tiszteletben tartását, megkövetelik a globális és részletes tervet, valamint az órán folyó munka tervét, noha ez utóbbi követelmények (amelyek általában enyhébbek, különösen a tapasztaltabb pedagógusokkal szemben) az igazgatók kijelentései szerint, formailag és tartalmilag is igen különbözően realizálódnak, vagy egyáltalán nem valósulnak meg. Az iskolai vezetők kivétel nélkül egyetértenek abban, s erről magam is meggyőződtem, hogy

* Az igazgatók egy része, különösen Szabadkán irányadóul azt a keretet fogadta el, ami Tóth L. említett könyvében található, a 28—30. oldalon.

az oktatói munka tervezésében elég sok a formalizmus, a sablonizálás, a leegyszerűsítés, az önállóság hiánya, valamint az adott feltételekhez és körülményekhez való alkalmazkodás elmulasztása. A nem oda illő fogalmak és műszavak használata, valamint az órán folyó munka tervezésének tartalmi vázlatra való leszűkítése gyakoribb jelenség az előadók, mintsem a tanítók körében.

Mindennek alapján megállapíthatjuk: *a tervezés és a terv az iskolákban (csekély kivétellel) még mindig nem vált a munka ésszerűsítésének eléggé hatékony eszközévé, a munka szabályozásának előfeltételévé és (általában) minden tevékenység kiindulási pontjává,* hanem néha csak önmagáért való, s nem járul hozzá a munka megkönnyítéséhez és hatásfokának növeléséhez. A tervet tehát *sokan inkább tehernek, mintsem a munka fontos elemének tekintik. Kifejezett minőségi ugrásra ezen a téren, mindaddig nem számíthatunk, amíg nem dolgozzuk fel tudományosan a tervezés módszereit a közoktatásban és az iskolákban, amíg nem állítunk fel határozott és megfontolt követelményeket e tekintetben az iskolákban, s amíg nem nyújtunk nagyobb szakmai segítséget az iskoláknak e követelmények teljesítésében.*

Az iskolai élet és munka megszervezése szoros kapcsolatban áll a tervezéssel, s a gazdaságosság és az ésszerűség elvének érvényesítésén alapozódik. Mi „nem csupán a vezetést tervezzük és szervezzük, hanem szervezzük a tervezést is, s ugyanakkor tervezzük a munkaszervezést".*

Az általános iskola rendkívül dinamikus szervezet, amelyben az alapvető oktató tevékenység mellett igen sokféle munka folyik: osztályon kívüli tevékenység, pótoktatás a tanulók részére, együttműködés a szülőkkel, továbbá ahol az igazgatási és vezetési szervek mellett más testületek és szervezetek is léteznek (pionírszervezet, pionírtanács, szülői tanács, a KSZ, a szakszervezet alapszervezete stb.), s ahol az oktató-nevelő munkához okvetlenül biztosítani kell a szükséges anyagi bázist, a szükséges eszközöket. A munka minden területén, minden iskolai szervben és bizottságban, minden szervezetben *meghatározott feladatok* alapján *bonyolódik* a munka. A feladatok meghatározott tartalmakra utalnak, és minden tartalomnak megfelelő formát kell találni. Emellett a tevékenységek összehangolására is szükség van. *Ebben fejeződik ki a munkaszervezés lényege.*

A jó munkaszervezés az iskolákban a munkamegosztáson, az ügyintézés felosztásán alapozódik. Az ügyintézési kötelezettségek felosztásának azonban olyannak kell lennie, hogy a munkaközösség minden tagja, de különösen minden pedagógus és vezető a lehetőségeken belül olyan feladatokat kapjon (illetve fogadjon el), olyan kötelezettségeket vállaljon el, amelyek a legjobban megfelelnek egyéni képességeinek, személyes hajlamainak. Ezért roppant fontos, hogy a vezető (az igazgató és helyettese) jól ismerje munkatársait, helyesen értékelje egyéni képességeiket, s hogy az iskolában olyan légkör alakuljon ki, olyan viszonyok jöjjenek létre, melyek között őszinte és demokratikus vita fejlődhet ki ezekről az érzékeny

* Bene: Ua. a mű, 264. oldal.

kérdésekről. Ezzel egyidejűleg ismerni kell azonban a munkaszervezés korszerű irányelveit is (a legkülönbözőbb területeket és munkaformákat illetően), hiszen ma mindenütt *a korszerű munkaszervezés* igényével lépünk fel. Mindebben azonban még sok a hiányosság, vagy legalábbis mindennek csak a kezdeti szakaszában tartunk.

A helyesen beállított munkaszervezés minden esetben egy *meghatározott rend* elérésére törekszik. Ezt már 320 évvel ezelőtt Comenius is megérezte, aki Nagy Oktatásának XIII. fejezetében az iskolát az óra szerkezetéhez hasonlította: „Próbáljunk meg... olyan formájú iskolát létrehozni, amely minden részletében megfelel az órának, ennek a rendkívül ügyes szerkezetnek... Milyen titkos hatalommal? Nem egyébbel, mint a rend hatalmával, amely mindeneket ural, vagyis a meghatározott számban, mértékben és beosztásban jelenvaló dolgok olyan megosztásával, hogy mindegyiknek meglegyen a maga célja, minden célnak a maga eszköze, s minden eszköznek a maga mértéke, mert ebben rejlik a dolgok legpontosabb viszonya a többihez..."* Comenius belátta, hogy ilyen rendet csak szabatos rendelkezésekkel („törvényekkel", szabályzatokkal) biztosíthatunk. A mi iskoláinkban is készülnek szabályzatok: az iskola életéről és munkájáról, a tanulók jutalmazásáról és más hasonlókról, ezeket azonban a legtöbbször még mindig nem hatja át kellő mértékben a pedagógiai szellem.

Szakkörökben már több mint egy évtizede bizonygatják, hogy az általános iskolákban (de a középiskolákban is) az oktató-nevelő munka szervezeti felépítése elavult. Az érvelés elsősorban az oktatást illeti, amely még ma is Comenius tantárgy-osztály-tanóra rendszerének tételein alapozódik. Az általános iskola munkaszervezését a maga teljességében még mindig nem tanulmányoztuk tudományos módszerekkel. Azok a tapasztalatok, amelyekre közvetlen vagy közvetett úton tettem szert, azt mutatják, hogy *az általános (és más) iskolák egész munkaszervezése jórészt régies, többé-kevésbé elavult,* az osztályon kívüli tevékenységek, a különféle akciók és megmozdulások (ünnepségek, rendezvények), s a tanulókkal folyó pótlólagos munka nem áll szoros kapcsolatban az alaptevékenységgel: *nem illeszkednek be kielégítő mértékben az iskolai oktatás és nevelés egységes folyamatába, a különféle törekvések nem képeznek egységes egészet. Ily módon a munkaszervezésben észlelhető gyöngeségek kerékkötőivé válnak a meghatározott (alapvető) feladatok hatékonyabb megvalósításának.*

Ezt igazolják a gyakori ellentmondások a forma és a tartalom között, s emellett szól az is, hogy számos szerv és személy munkájának a tartalma nincs világosan körvonalazva, meghatározva (ami úgyszólván minden iskolai szervre és testületre egyaránt vonatkozik, kevés kivétellel). Léteznek egészen „üres" és fölösleges munkaformák is, mint amilyenek pl. az iskolatanácsok és a tantestületek egyes bizottságai. Néhány évvel ezelőtt (már a társadalmi önigazgatás időszakában, de a gyökerei ennek a gyakorlatnak a korábbi időszakokba is visszanyúlnak) szinte „divattá" vált a legkülönbözőbb

* Komenski: Velika didaktika, Belgrád, 1954. 88—89. oldal.

iskolai bizottságok létrehozása. Számuk nagymértékben különbözik (általában 3-tól 12-ig terjed), a hasznos bizottságok száma azonban, azoké, amelyek meghatározott terv alapján, igyekezettel dolgoznak, az igazgatók és a megkérdezett előadók véleménye szerint, nagyon kicsi. A pályaválasztási tanácsadással, a szociális gondoskodással, valamint az ünnepségekkel és rendezvényekkel foglalkozó bizottságok általában jobban dolgoznak a többinél. Egyes iskolákban, hatékony szülői támogatás mellett sikeresen dolgoznak a pionírtanácsok is, főképpen amikor rendezvényeket, versenyeket s más hasonlókat szerveznek — míg másutt ezek is csupán papíron léteznek. Ilyen körülmények között az állandó bizottságok fokozatosan (és észrevétlenül) megszűnnek. Valamivel kedvezőbb a helyzet az ideiglenes bizottságok munkáját illetően, amelyek pl. az akciós tervek s más hasonló okmányok kidolgozására alakulnak.

A jelzett gyöngeségek általában szoros összefüggésben állnak *a tantestület hézagos munkájával,* ami főképpen az „alsóbb" szervek és testületek munkája ellenőrzésének és értékelésének elhanyagolásában nyilvánul meg (az átnézett jegyzőkönyvekben mindössze 4 ezzel ellentétes esetről szerezhettem tudomást). De szoros kapcsolatban van ez a jelenség a pedagógiai vezetés egy másik elemével is, ez pedig

Az iskolai munka követése

Ha nincs világosan kialakított képünk az objektív helyzetről, a nehézségekről, a problémákról, az előrehaladás vagy (esetleg) a lemaradás tényéről, semmiképpen sem folyamodhatunk megfelelő lépésekhez, akciókhoz, munkafejlesztő intézkedésekhez. Az összetett, szerteágazó iskolai munka megköveteli a sokoldalú követést, aminek időközönként a tanulmányozásba kell átívelnie (bizonyos problémák, jelenségek esetében). Az iskolai munka követése elsőrendű kötelessége minden előadónak (a maga munkakörében), minden osztályfőnöknek (a maga osztályában) és minden igazgatónak, igazgatóhelyettesnek (az egész iskolában).

A munka követése mindenekelőtt azoknak az *értesüléseknek* a begyűjtésére irányul, amelyekből megismerhetjük a való helyzetet, s amelyek alapján megfelelő határozatokat és megoldásokat hozhatunk.

Az iskolákban a munka követése hagyományos koncepciókra épül: erre csupán az igazgató hivatott, akinek az óralátogatás a rendes feladatkörébe tartozik. A pedagógusok (egyenként) és az osztályfőnökök felkészítve sincsenek arra, hogy követni tudnák saját munkájukat és a másokét, ezenfölül erre sem idejük, sem lehetőségük nincsen (ami különösen az osztályfőnökök esetében okoz gondot, hiszen nekik a saját osztályukban mindenképpen látogatniuk kellene az órákat).

A munka követése az igazgató részéről annál is inkább egyoldalú, mert nagyobbára csak a tanításra (a tanítási órákra) irányul, s mert leginkább *közvetlen módon* valósul meg: az órán való részvétellel.

Ennek a közvetlen követésnek részint már a technikája is elavult. Ugyanakkor azonban fel kell hívnunk a figyelmet egy bizonyos előrehaladásra is ezen a téren, főképpen arra, ami a jelzett hiányosságok pótlására irányul. Erről tanúskodnak a következő adatok, amelyek az iskolaigazgatók részéről megvalósított óralátogatások számát mutatják.

		az 1970/71-es tanévben	az 1971/72-es tanévben
Szabadkán 24 iskolában	óralátog. száma	3381	3418
	átlagosan	132	141
Kragujevácon 12 iskolában	óralátog. száma	1715	1621
	átlagban	316	135

A következő táblázat a megvalósított óralátogatások közötti legnagyobb különbségeket mutatja.

	legtöbb óralátogatás	legkevesebb óralátogatás	különbség	legtöbb óralátogatás	legkevesebb óralátogatás	különbség
Szabadkán	256	72	184	295	70	225
Kragujevácon	316	72	224	220	75	145

Ezeket az adatokat az iskolaigazgatóktól kaptam, akiknek többsége nyilvántartást vezet az óralátogatásokról. Az óralátogatások száma általában nincs összefüggésben az iskola nagyságával (a legtöbb óralátogatásra egy olyan iskolában került sor, amelynek 30 tagozata van, de ugyanennyi, pontosabban 31 tagozata van annak az iskolának is, ahol a legkevesebb óralátogatás történt; leggyakrabban egy olyan iskolának az igazgatója látogatja az órákat, amelynek 33 tagozata, s ugyanakkor igazgatóhelyettese is van). Ez tehát sok más tárgyi és személyi tényezőtől és körülménytől függ. Közülük talán a legfontosabb az, hogy az iskolaigazgató milyen mértékben ismeri a maga munkatársait, s hogy mennyire igyekszik közelebbről és mélyrehatóbban is megismerkedni munkájukkal, az egész oktatói-nevelői tevékenységgel. Emellett mindenképpen figyelembe kell vennünk, hogy a nagyobb iskolákban (Kragujevácon 7, Szabadkán 10 tanintézetben) az igazgatónak helyettese is van, akinek szintén látogatnia kell az órákat, általában ugyanolyan gyakran, mint az igazgatónak.

Két mozzanat mindenesetre szembeötlő:

a) a szabadkai és a kragujeváci iskolák között e tekintetben nincs lényeges különbség, és

b) az óralátogatások legnagyobb és legkisebb száma között, még ha tekintettel is vagyunk az eltérő feltételekre, túlságosan is nagy a

különbség — kiváltképpen Szabadkán az 1971/72-es tanévben, Kragujevácon pedig az előzőben. Nagy a valószínűsége annak, hogy azok az igazgatók, akiknél ez a szám 200 fölött mozog (Szabadkán 2, Kragujevácon 1 esetben), minden egyéb látogatásukat is ide számították (amikor pl. az osztályfőnöki órákat, a tanulók szabad aktivitási óráit stb. látogatták meg), noha az ilyen látogatások száma nem nagy.

A kapott adatok alapján megállapítható, hogy a tanulók szabad tevékenységének, a pótoktatásnak és az osztályfőnöki órán kifejtett munkának a közvetlen követésére általában még mindig nem fordítanak kellő figyelmet; ezen a téren még mindig elterjedtebb módszer a munka közvetett úton való követése, vagyis a tervek, a nyilvántartás, a versenyeredmények, a beterjesztett jelentések stb. figyelemmel kísérése, ami az esetek többségében csak részben felel meg a követelményeknek. E tevékenységek bizonyos fokú háttérbe szorítása részint ennek a ténynek a következménye. Ilyen szempontból azonban igen nagy különbségek tapasztalhatók az egyes iskolák, illetve igazgatók között: van ahol az ilyen látogatásokat teljesen elhanyagolják, másutt előfordulnak többnyire formálisnak mondható látogatások, tehát létezik bizonyos betekintés ebbe a munkába (az általános iskolák 60—70%-a ebbe a csoportba sorolható), s végül néhány iskola esetében ilyen tevékenységek közvetlen és közvetett követésének szerencsés ötvözetéről beszélhetünk (Szabadkán 6, Kragujevácon 3 igazgató jelezte, hogy évente több mint 10 alkalommal látogatják meg az osztályfőnöki órákat).

Jellege és célirányossága tekintetében a tanórák látogatása általában háromféle lehet: *általános*, amikor általános betekintést akarunk nyerni az egyének munkájába, s az oktatást egészében figyeljük, tehát amikor a látogatásnak túlnyomórészt általános pedagógiai és didaktikai jellege van; *tematikai*, amikor meghatározott pedagógiai, didaktikai vagy módszertani problémát kívánunk tanulmányozni vagy megoldani; és *szűkebb szakmai* (ilyenek a tanügyi tanácsosok látogatásai, de saját szaktantárgyán belül az igazgató is végezhet ilyen látogatást). A vizsgált iskolákban, (de általában is) túlnyomó többségben vannak az általános jellegű látogatások, de különösen Szabadkán elég sok a tematikai látoglatás is (az összes látogatások 25%-a ilyen jellegű, míg Kragujevácon ez az arány a 20%-ot sem éri el egészen), ami annak tulajdonítható, hogy Szabadkán a pedagógiai szolgálat az utóbbi években elsősorban az ilyen célú látogatásokat szorgalmazza. A korszerű iskolavezetés kétségtelenül meg fogja követelni az említett arányok eltolódását a tematikai látogatások javára. A tanítás közvetlen követésében még fontosabb a minőség és a hatékonyság szorgalmazása. Erre vonatkozóan nem könnyű értékelést adni, egyes előadók azonban (az interjúk keretében) nyilván joggal panaszkodtak e látogatások hagyományos „kaptafaszerűségére" (egyhangúságára). Főképpen vonatkozik ez az (egy vagy több) óralátogatást követő beszélgetésre, amelynek rendszerint alig van elemző jellege, s így nem vezet el a további munka sokoldalú irányításához, fejlesztéséhez, ami főképp a fiatal pedagógusok számára lenne fontos.

Az ilyen módon értelmezett és alkalmazott látogatások napról napra kétségessé teszik annak a követelménynek a teljesítését, amely szerint a látogatásból eredő következtetéseknek szignifikatívaknak kell lenniük, tehát a (megfigyelt) jelenségek jellegzetességeit, s nem véletlenszerű sajátosságait kell kifejezniük.

Amíg a másik (az oktatáson kívüli) területen inkább a munka közvetlen követése kerül háttérbe, a tanítás figyelésében (összhangban a hagyományokkal) fordított a helyzet: ezen a téren főképp a közvetett módszereket hanyagolják el. A tanítás közvetett követésére többféle lehetőség kínálkozik: ide tartozik a munkatervek rendszeres átnézése, az egyes előadók és osztályok munkájáról vezetett pedagógiai dokumentáció ellenőrzése, az elért eredmények fölmérése, meghatározása stb.

Az általános iskolai pedagógusok munkatervének ellenőrzése szinte kizárólag arra szorítkozik, hogy megköveteli kidolgozásukat és átadásukat (az iskolának). Feltétlenül szükség lenne arra (s ez a feladat a tanügyi-pedagógiai szolgálatok hatáskörébe tartozik), hogy megfelelő eljárást dolgozzunk ki az oktatói munkatervek átnézésére és kiértékelésére, mert a munka ezen a téren csak így lehetne hatékonyabb, pedagógiailag indokoltabb minden iskolában. Ily módon az iskolák, de különösen az iskolai vezetők között az együttműködés is szorosabbá válna.

Az oktató-nevelő munka (de inkább csak az oktató-munka) eredményeinek mérése és meghatározása az elmúlt években úgyszólván rendszeres gyakorlattá vált az általános iskolákban. Ez a felmérés (általában tesztek útján) kapcsolatban állt a „munka szerinti javadalmazás" bevezetésének kísérletével, lebonyolítását pedig jobbára a tanügyi-pedagógiai intézetek szervezték meg. Emellett csaknem minden általános iskolában az igazgatók is végeztek felméréseket a tanulók körében egyes tantárgyakból, egészen különböző (minőségük tekintetében néha gyanúsnak is mondható) tesztek (ritkábban ellenőrző feladatok) segítségével. A kapott eredmények elemzése, felbecsülése külön nehéz problémát képez. Lényegében véve azonban mégiscsak megkezdődött egy pozitív folyamat, amelyet, elsősorban a szakszolgálatok segítségével, megfelelő irányba kellene terelni és még sokoldalúbban támogatni, hogy szervesen beilleszkedhessen az oktató-nevelő munka követésének szerteágazó folyamatába.

Azokon az értesüléseken kívül, amelyeket rendszerint az iskolaigazgató (vagy a helyettese) gyűjt össze, az iskolák időnként kapnak bizonyos általában hasznos információkat (saját munkájukról) a tanügyi-pedagógiai szolgálatoktól is. *Az ilyen értesülések „áramlata" kizárólag a gyakran magános és magára hagyott iskolaigazgató felé irányul.* Mindamellett, hogy ezek az adatok esetleg hiányosak, néha nem is teljesen megbízhatók, neki az a kötelessége, hogy értékelje, feldolgozza, a lehetőségen belül kielemezze őket, s hogy ennek alapján *előmozdítsa a jelzett probléma megoldását, az akadályok elhárítását és általános irányt szabjon a további munkának.* Így jutunk el a többi szerv, elsősorban a tantestület aktivizálásához, s a továbbiakban már ezek a kollektív testületek vizsgálják meg az információkat, hogy megfelelő döntéseket, megoldásokat hozzanak.

Vajon az általános iskolai igazgatók és tantestületek rendelkeznek-e olyan képzettséggel és más szükséges feltételekkel, hogy megfelelő minőséggel végezzék el ezeket a feladataikat? A kérdésre az iskolák többségére vonatkozólag csakis tagadó választ adhatunk.

Iskoláinkban *az igazgatók* még ma is „mindenesek": munkaidejüknek (ami Kragujevácon és Szabadkán is jelentősen meghaladja a heti 42 órát) csupán 30—35%-át fordíthatják a (szűkebb értelemben vett) pedagógiai feladatok intézésére, azaz a tanítás közvetlen és közvetett követésére, az oktatási-nevelési problémák tanulmányozására és megoldására, önnön továbbképzésükre stb.

Az esetek túlnyomó többségében *a tantestületek* sem jutottak még el erre a színvonalra, noha létezik ilyen irányú előrehaladás, hiszen ma már eléggé sok helyen ez a testület határozza meg az iskola pedagógiai arculatát (nem pedig kizárólagosan az igazgató), s más téren is hatékony szerepet tölt be az összetett oktatói-nevelői problémák megoldásában, mi több, az egész pedagógiai munka irányításában és továbbfejlesztésében. Ehhez azonban gyakran hiányoznak a megfelelő értesülések is. Ezt az igazgatók és az előadók véleménye (de az átnézett számos jegyzőkönyv) is igazolja. A legfőbb hiányosságok a következők: ennek a szervnek a munkájában, kiváltképpen amikor komoly problémák tanulmányozásáról van szó, még ma sincs elég tudományos pedagógiai elmélyültség és rendszeresség, de elegendő egyöntetűség sincs a legfontosabb oktatási és nevelési problémák értelmezésében és tárgyalásában. Gyakran hiányzik az egység a néha nem eléggé konkrét és egyértelmű határozatok és döntések végrehajtásában is. A viták kétségkívül demokratikusak és nyíltak, de nem eléggé ésszerűek, s ennek következtében a határozatok nem egyszer elsietettek, homályosak, túlságosan is általánosak. Ebből erednek azután az inadekvát intézkedések és akciók, ide vezethető vissza a felgyülemlett problémák lassú megoldása — az egy helyben való topogás.

A tantestületi ülések napirendjén legtöbbször a következő kérdések szerepeltek:

Szabadkán: a tanuló osztályozása (osztályozási mércék), a kétnyelvű pedagógiai munka, nevelőmunka az iskolában, az oktatómunka tervezése, szemléltető eszközök a tanításban, a tanulók megterheltsége és a módosított tanterv.

Kragujevácon: a tanulók osztályozása, korreláció a tanításban, nevelőmunka, a tanulók fegyelmezettsége, házi feladatok, pótoktatás és a módosított tanterv.

Mindezek lényegében véve csakugyan időszerű kérdések, gyakori megtárgyalásuk azonban az eddigiek során (a legtöbb esetben) nem járult hozzá hatékonyabb megoldásukhoz. Az oktatás korszerűsítésének kérdéseit az iskolákban leginkább kampányszerűen és csak bizonyos részleteiben tárgyalják. Minden iskolában átlagosan négyszer veszik „elemzés" alá (két alkalommal komolyabban) az elért eredményeket. Valójában inkább csak az eredmények áttekintése ez, s nagyon kevés benne az igazi elemzés. Ezért nagy szükség lenne rá, hogy ezt a munkát nagyobb elemzőkészséggel és tudományosabban végezzük el, s hogy az egyes problémák, az elért eredmények tárgya-

lása során általában jobban felhasználjuk a legújabb tudományos vívmányokat.

Az iskolák legtöbbjében ez a szerv még mindig túlnyomórészt szervezési (és részint anyagi) kérdésekkel foglalkozik. Szabadkán valamivel gyakrabban fordul elő, hogy a tantestületek számára didaktikai vagy általános pedagógiai jellegű előadásokat tartanak. Nem rendszeres, ám mégis hasznos formája ez az előadók továbbképzésének, noha inkább csak tájékoztató jellegűek (a különféle újításokról, a csoportmunkáról, a programozott oktatásról és hasonlókról). Célszerűbb lenne, ha az előadások témája szorosabban kötődne a konkrét oktatási-nevelési problémák megoldásához, ami egyelőre elég ritka eset. A többi között ebben is az iskolai munka tervezésének gyöngeségei nyilvánulnak meg.

Az osztálytanácsok munkájában az előrehaladás még kisebb (amiben az igazgatók és az előadók egyaránt egyetértenek). A meglátogatott iskoláknak csupán a 15%-ában értek el „valamivel gyorsabb fejlődést": a legtöbb iskolában ennek a szervnek a munkája a „klaszszifikálásra", az osztályzatok meghatározására szorítkozik, „rendkívüli" ülésekre pedig csak akkor kerül sor, ha a tanulók valamilyen nagyobb szabálysértést követnek el, vagy ha valamilyen égető kérdést kell megtárgyalni, míg az időszerű kérdések folyamatos tárgyalása és a munka összehangolása csak ritkán képezik tárgyát ezeknek a tanácskozásoknak. Ez részint az *osztályfőnökök* fogyatékos munkájának a következménye, de tény, hogy ők sem képesek folyamatosan követni a munkát saját tagozatukban. Az osztályfőnökök munkájában, különösen a nemrégiben kiadott kézikönyveknek köszönhetőleg, általános vélemény szerint mégis észlelhető javulás, főként a munka tervezése tekintetében (a tanulókkal folytatandó beszélgetések témájának meghatározásában). A további előrehaladás legfőbb akadálya az, hogy még mindig nem állítottunk minőségi követelményeket e szervek, de legfőképpen is az osztályfőnökök elé, akiknek különben ezt a munkáját alig (vagy egyáltalán nem) serkentjük és támogatjuk.

A jelenlegi állapotok ezen a téren tehát arra utalnak, hogy *a vezetési szervek munkájának fejlesztésében még igen hosszú út áll előttünk.* Szerepük és hatáskörük meghatározásában kétségtelenül a legkorszerűbb elképzelésekből kell kiindulnunk, s az eddiginél határozottabbaknak kell lennünk, folytonosan az egészet (a teljes vezetést) tartva szem előtt. S mindehhez az eddiginél jobb feltételeket is létre kell hoznunk.

Az iskolai munka koordinálása, összehangolása részint beleilleszkedik a tervezésbe és szervezésbe, de emellett is (a munka folyamatában) fontos szerepet tölt be minden vezetési szerv feladatkörében. Fontos mindenekelőtt, hogy tökéletesen összehangoljuk az összes igazgatási és vezetési szervek, minden szervezet és egyén munkáját, éspedig a pedagógusok önállóságának korlátozása nélkül. Ez szoros összefüggésben van a kölcsönös segítőkészséggel. A jó koordináció eredményeként elkerülhetjük a nézeteltéréseket, az ütemzavarokat, a feladatok fölösleges ismétlődését. A munka így gondosabbá, ésszerűbbé válhat.

Mindennek érdekében az iskolák, kiváltképpen az igazgatók jelentős erőfeszítéseket tesznek. A munkafeltételek azonban, nem egyszer pedig a sikertelen formák és módszerek nagymértékben fékezik ezeket az erőfeszítéseket. A munka összehangolása céljából viszonylag még mindig kevés a megbeszélés: az (azonos vagy hasonló szakos) előadók kisebb vagy nagyobb csoportjával, az azonos vagy hasonló problémákkal, hiányosságokkal küszködő pedagógusokkal, a párhuzamos tagozatok osztályfőnökeivel, a mentorokkal, a szakaktívák vezetővel (ha vannak ilyenek), a bizottsági elnökökkel, az egyes bizottságok tagjaival stb.

Nagyok a szükségletek és a lehetőségek ezen a téren, ezt általában az iskolaigazgatók is érzik, de a lehetőségeket csak részint használjuk ki. Ennek legfőbb oka az „időszűke" (az ilyen megbeszéléseket ugyanis jól elő kell készíteni), valamint a túl sok akció. Noha gyakran szükségét sem érezzük a koordinációnak, nem értjük meg egészen a munka összehangolásának igazi jelentőségét. Ilyen koordinációra elsősorban a nagyobb iskolákban van okvetlenül szükség, s hiánya is ezekben az iskolákban érződik a legjobban (Szabadkán 5, Kragujevácon pedig 4 ilyen „mammut-iskolát" látogattam meg, melyeknek több mint 1000 tanulója van).

A vezetési szerveket és a vezetőket minden iskolában helyes viszonyba és kapcsolatba kell állítani egymással: az osztálytanácsok és az osztályfőnökök, valamint a tantestületi bizottságok és munkacsoportok tényked̄ését a tantestület irányítja és hangolja össze. Az ehhez szükséges értesülésekhez az iskolaigazgató és az osztályfőnökök útján jut el a tantestület. Az osztálytanácsok és a szakaktívák a pedagógusok munkáját hangolják össze az egyes osztályokban. Tájékoztatásukról az osztályfőnökök, a mentorok, esetleg az iskolaigazgató gondoskodik.

Ha hiányzanak a kellő értesülések az egyes pedagógusok és testületek munkájáról, akkor összehangolt tevékenységet sem lehet elérni az iskolában, s ennek rendszerint az az oka, hogy nem tudjuk eléggé sokoldalúan követni és figyelemmel tartani az eseményeket. A legnehezebben mégis a felfogások és főleg az eljárások (a módszerek, az eszközök használata, technikája) egyeztethető össze a nevelés és az oktatás folyamatában. Ezt a tantestületek is érzik; ezért is tűzik oly gyakran napirendre az idevágó problémákat, mint amilyen a nevelőmunka, az osztályozási mércék egységesítése, oktató-nevelő munka tervezése stb. Ezen a téren azonban a mai feltételek között nehezen lehet megfelelő megoldásokhoz eljutni. Előfordul ezenkívül, hogy a munka koordinálására és intenzifikálására irányuló legjobb elképzelések és intézkedések sem valósulnak meg. Ennek tárgyalása azonban már a következő fejezetre tartozik, amely egyben a pedagógiai vezetés utolsó elemét képezi:

Az iskolai munka ellenőrzése és értékelése

Van-e egyáltalán helye a mi önigazgatási iskoláinkban az ellenőrzésnek? Természetszerűleg van: a feladatok, a kötelezettségek meghatározott időhöz kötődő végrehajtását ellenőrizni kell. Minden

iskolaigazgató vezet valamilyen nyilvántartást a kötelezettségek végrehajtásáról, a munkatervek megvalósításáról de már a pontosság, a következetesség és a szakszerűség tekintetében ezen a téren igen nagyok a különbségek. Ezért kerülnek egyesek igen nehéz helyzetbe, amikor pontos adatokkal kellene alátámasztaniuk állításaikat az egyes feladatok és egyéni kötelezettségek végrehajtásáról vagy ennek elmulasztásáról. Jelentéseik ezért vannak tele ködös általánosításokkal. Az ellenőrzés tehát teljes következetességet követel meg, nem tűr el semminemű elnéző magatartást, és elkerülhetetlenné teszi a szükséges nyilvántartás vezetését.

Sokkal összetettebb feladat *az egyének és az egész iskola munkájának kiértékelése.* Ehhez megfelelő adatokra — visszacsatolásra — van szükség, mert csak ezek beható elemzése útján hozhatunk érdemleges döntéseket. Olyan munka ez tehát, amely nagy hozzáértést és felelősséget követel meg azoktól, akik a munkát értékelik. A mai feltételek között már nyilvánvalóan problematikus, ha ez a feladat egyetlen emberre — az igazgatóra — hárul, noha neki kétségkívül ma is döntő szerepet kell biztosítani ezen a téren. A jövőben azonban, amikor az általános iskoláknak már *szakszolgálataik* is lesznek (pedagógiai-pszichológiai s más szolgálataik), s az iskolai vezetésben kifejezésre jutnak a legkorszerűbb elképzelések, minden bizonnyal ezt a feladatot is, összhangban a munkamegosztás elveivel, külön szakcsoportnak kell majd végeznie.

Értékeljük-e mi ma egyáltalán valamilyen formában az egyéni munkát az iskolákban? A korábban említett okokból kifolyólag a nyilvános értékelés már évekkel ezelőtt teljesen megszűnt. Pedig ilyen talajon hamar sarjadásnak indul az „intellektuális egyenlősdi", amelynek magvát az a nézet képezi, hogy „általában mindannyian egyenlőek vagyunk". Bizonyos értékelések rendszerint csak négyszemközt hangzanak el az igazgató részéről, egy-egy óralátogatás után. A munka elemzéséről szóló évi jelentésekben általában elkerüljük a nevek emlegetését. De hogyan juthatnak ilyen körülmények között az előadók a megfelelő értesülésekhez és munkájuk értékeléséhez? — erre a kérdésre egyelőre senki sem adhat elfogadható választ.

Nem sokkal jobb a helyzet az egész iskola munkájának értékelése tekintetében sem. A tanügyi-pedagógiai szolgálat öt évenként köteles általános látogatást tenni minden iskolában, s erről jelentést tenni. Ezek a jelentések értékes adatokat tartalmaznak, kiváltképpen az előadók egyéni munkájáról, de a vezetőszervek munkájával viszont alig-alig foglalkoznak, s csak globálisan becsülik fel az iskola előrehaladását vagy visszafejlődését. A helyzet tehát tarthatatlan, mert semmiképpen sincs összhangban a munka értékelésének és a jövedelem elosztásának rendszerével, amelyet az alkotmány rendelkezései alapján az emberi tényked minden területére ki kell terjesztenünk.

Más részről az egyén és az intézmény munkájának sokoldalú és mennél objektívabb értékelése fontos *előfeltétele a tevékenység továbbfejlesztésének.* Összetett feladat ez, hiszen a tudományos vívmányokat konkrét esetekre kell alkalmaznunk. Tudományos isme-

reteink azonban (országos, de nemzetközi szinten is) eléggé korlátozottak, tehát bővítésre, átdolgozásra szorulnak, saját feltételeinkhez és szükségleteinkhez kell alkalmaznunk őket. Ez az egyetlen útja a bizonytalanság, a különféle útvesztők és a szubjektivizmus elkerülésének az értékmércék meghatározásában és alkalmazásában, ami a múltban Szabadkán, az 1963—65-ös években átmenetileg meglehetősen dehumanizálta az emberi viszonyokat az iskolákban.

Szilárd alapokra van szükségünk abbeli törekvésünkben, hogy átlalános iskoláinkban magasabb minőségi színvonalra emeljük az oktató-nevelő munkát: minden iskolában tudnunk kell, hogy meddig jutottunk, mik a gyöngeségek, milyen akadályok gátolják a fejlődést, s hogy milyen eszközökkel, módszerekkel és szervezési formákkal tehetjük erőteljesebbé a további előrehaladást. Ezért parancsoló szükségszerűség, hogy *a vezetést az általános iskolákban (de más iskolákban is, az oktatóintézetek minden fokozatán) korszerűbb alapokra helyezzük, és hozzáidomítsuk a mi feltételeinkhez és szükségleteinkhez.*

Következtetések és javaslatok

A probléma és a kitűzött feladat lényegéből kiindulva, ez a tanulmány csupán egyes (főbb) mozzanatait és kérdéseit tárgyalja az általános iskolai vezetés témakörének. E bonyodalmas probléma teljesebb, átfogóbb vizsgálatára nem nyílt lehetőség. Ez a feladat tehát a jövőre vár. Az adott keretek között nem bocsátkozhattam az iskolai vezetés olyan nagyfontosságú kérdéseinek a tárgyalásába, mint amilyen:

— az igazgató helyzete az önigazgatású iskolában, tekintetbe véve eddigi tapasztalatainkat az igazgatók újraválasztási rendszerével kapcsolatban, továbbá az igazgatói tekintély kérdése, a bürokratikus jelenségek;
— az iskolaigazgatók egyéni és kollektív továbbképzése;
— az általános iskolák viszonya és kapcsolata a tanügyi-pedagógiai szolgálatokkal és más közoktatási intézetekkel, valamint a tudományos intézetekkel;
— az igazgatóhelyettes és az általános iskolai pedagógiai-pszichológiai szolgálatok helyzete és szerepe, valamint a szakszolgálatok jövője;
— a szocialista viszonyok kialakítása az iskolákban, és a tényezők, amelyek e viszonyokra hatnak, a fegyelem kérdése stb.

Az összegyűjtött adatok és más mutatók, ha nem is egészen teljesek, mégis *kielégítő mértékben alátámasztják megállapításunkat,* amely szerint: *az általános iskolai vezetés* (a Szerb SZK és Vajdaság SZAT területén, de nyilván az ország más vidékein is) *még ma is jórészt a régi felfogásokra és jogrendelkezésekre épül, nincs eléggé tudományosan megalapozva, s fékezőleg hatnak ezen a téren a társadalmi (s részint a pedagógiai) meghatározó tényezők is. A pozitív törekvések és erőfeszítések ellenére, az ily módon beállított iskolai*

vezetés nem képes kielégítő mértékben követni és alkalmazni a legújabb tudományos vívmányokat, s ezért gyakran (bár nem tudatosan), a szükséges információk, a megfelelő irányvétel és támogatás hiányában kerékkötőjévé válhat az iskola erőteljesebb ütemű fejlődésének.

A jelenlegi helyzet legfontosabb külső okai, meghatározó tényezői:

1. Az iskolai vezetés elméleti, tudományos megalapozottságának hiánya. Az iskolai munka belső szervezésének kérdésével, az igazgatás és vezetés témakörével neveléstudományunk egyáltalán nem foglalkozik, vagy legfeljebb a meglevő helyzetet rögzíti.

Tudományos kutatások ezen a téren nem folynak.

2. A tanügyi-pedagógiai szolgálatok ilyen szempontból még mindig nem képesek tudományosan megalapozott segítséget nyújtani az iskoláknak.

3. A közoktatásügy, és különösen az általános iskolák inadekvát anyagi és társadalmi helyzete destimulatív módon hat a korszerű törekvések előmozdítására a tanügyben és az iskolákban.

4. Az előadókat sehol sem készítik elő módszeresen, sehol sem képzik ki a vezetői funkciók betöltésére.

A belső okok nagyrészt az említett külső tényezőkhöz kapcsolódnak:

1. Minthogy magukra vannak hagyatva, a mozgásirányok behatóbb ismeretének hiányában és mivel hatékony támogatásban nem részesülnek, az iskolaigazgatók és a pedagógusok nehezen szabadulnak meg gyakran begyöpesedett felfogásaiktól az igazgató szerepköréről, az egyes szervek munkájának tartalmáról és általában a vezetés módszereiről és technikájáról;

2. Az iskolákban nagyon ritkán szerveznek tanácskozásokat az igazgatással és a vezetéssel kapcsolatos nézetekről és álláspontokról, az egyes szervek helyzetéről és feladatköréről, s csak ritkán elemzik és értékelik ki mélyrehatóbban az ilyen munkát;

3. Az előadók kisebb részének passzív magatartása, közönye könnyen csírájává válik az egészségtelen nézetek és viszonyok kialakulásának.

A megoldást mindenekelőtt a felsorolt okok felszámolása jelentené. Az iskolák jobb, megfelelőbb társadalmi és anyagi helyzete elsősorban társadalmi közösségünk objektív lehetőségein múlik, de szükség van ehhez *a nevelés fontosságáról vallott nézeteink pozitív irányú módosítására is.*

A pedagógusok feladatait ilyen szempontból következőkben látom:

a) mindannyiunk hozzájárulásával magasabb szintre kell emelnünk a tanügyi-pedagógiai szolgálatok, a szakintézmények és a tudományos intézetek munkáját, hogy teljesebb mértékben kielégíthessék a velük szemben támasztott korszerű követelményeket;

b) neveléstudományunk látókörét, tudományos kutatásaink érdeklődési körét ki kell terjesztenünk erre a területre is, mint minden más elhanyagolt területre, amelyen a pedagógiai vívmányok

érvényesülnek. Ez megköveteli a tudományos vizsgálódás és gondolkodás eddigi (szűk) kereteinek túlhaladását (itt-ott annak lerombolását is), és azt, hogy létrehozzuk a feltételeket a többi tudományággal való kapcsolatfelvételre és együttműködésre, hiszen csak így helyezhetjük tudományos alapokra az általános iskolai vezetést — a pedagógiai és a vezetéselmélet, a kibernetika stb. összekapcsolásával; s végül

c) arra való tekintettel, hogy minden előadó sajátos vezetője önnön munkájának és potenciális vezetője az iskolának, amint erre megérnek a feltételek, *a pedagógusképző főiskolák és tanszékek oktatási programjában feltétlenül helyet kell biztosítanunk a pedagógiai vezetés elméletének.*

Forrásmunkák

Törvény a népbizottságok hatásköréről, 1955.
Általános törvény az iskolák igazgatásáról, 1955.
A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Alkotmánya, 1963.
Törvény a Szerb SZK általános iskoláiról, 1965.

Irodalom

Alfred Jaeger: Problem rukovođenja u privrednim preduzećima, Zágráb, 1959.
Vladimir Rašković: Društveno samoupravljanje i raspodela prema radu u Jugoslaviji, Belgrád, 1967.
Psihološki problemi samoupravljanja u industrijskim preduzećima, Belgrád, 1969.
Bene László: A vezetés tudományos megalapozása, Budapest, 1970.
Zbigniew Pietrasinski: A vezetés pszichológiája, Budapest, 1968.
Morphet, Johns, Reller: Educational Administration, Englawoed Cliffs, N. J. 1961.
Tóth Lajos: Mesto i uloga direktora škole u uslovima samoupravljanja, Belgrád, 1965.
J. A. Komenski: Velika didaktika, Belgrád, 1954.
Predrag Radenović: Sociološki aspekti funkcije rukovođenja, Leskovac, 1970. RU „Kosta Stamenković".

Rezime

Stanje i problemi pedagoškog rukovođenja u samoupravnoj osnovnoj školi

U uvodnom delu svog studija autor ukazuje na usku povezanost borbe za veću produktivnost, veću efikasnost na svim poljima ljudskog rada i sve šire, intenzivnije primene dostignuća nove naučne discipline: naučnog rukovođenja. Zatim, navodi cilj, metode i tok svog istraživanja koje je sproveo u određenom broju (svega 36) osnovnih škola u severnoj Bačkoj i u užoj Srbiji (u okolini Kragujevca). Svoje istraživanje je, pored prikupljanja empirijskih podataka o objektivnom stanju, usmerio i na utvrđivanje pravnog regulisanja funkcije rukovođenja u osnovnoj školi, kao i na utvrđivanje stepena naučne zasnovanosti rukovođenja na tom stupnju obrazovanja.

Nakon razmatranja odnosa i povezanosti upravljanja i rukovođenja, u svetlu savremene teorije rukovođenja izvodi i definiše pojam pedagoškog rukovođenja i, u glavnim crtama, navodi važnije etape razvoja upravljanja i rukovođenja u našim školama, i našim školstvom, od 1945. do 1972. godine: period centralizovanog, administrativnog upravljanja, period društvenog upravljanja i sadašnji period — društveno samoupravljanje.

Posebnu pažnju je posvetio razmatranju, osvetljavanju i kritičkoj analizi stanja i problema rukovođenja osnovnom školom. Polazi od zakonskog i statutarnog regulisanja te funkcije, a zatim razmatra osnovne elemente pedagoškog rukovođenja: planiranje, organizaciju života i rada, praćenje rada i rešavanje uočenih problema, koordinaciju i kontrolu i vrednovanje rada. Iako u okviru ovog istraživanja autor nije mogao da složenu i veoma aktuelnu problematiku rukovođenja osnovnom školom celovito zahvati; utvrđeno stanje mu je pružilo dovoljno elemenata za opštije zaključke o zastarelosti koncepcije rukovođenja i nedovoljnoj efikasnosti rukovođenja školom u samoupravnim uslovima. Polazeći od toga, u svojim predlozima, ubedljivo insistira na razradi savremenije koncepcije rukovođenja, bazirane na naučnim dostignućima i prilagođene uslovima samoupravljanja.

Summary

Situation and Problems of Pedagogic Management in the Primary School of Selfmanagement

In the introductory part of his paper the author draws our attention to the close connection of the efforts to achieve a higher productivity, a higher efficiency on all fields of human activity and an ever broader and more intensive application of the achievements of a new scientific discipline: scientific management. Then the author specifies the aims, methods and course of his research that was carried out in a number (altogether 36) primary schools in the northern part of Vojvodina and in some part of Serbia (in the surroundings of Kragujevac). In addition to gathering empiric data about the state of affairs the author directed his efforts also towards the establishment of legal regulation of the function of management in primary schools as well as towards the establishment of the extent to which management at that level of education is scientifically well-founded.

Having considered the relation between administration and management he deduces and defines the term of pedagogic management in the light of recent management science theory and outlines the main stages of development of administration and management in our schools and educational system from 1945—1972: the period of centralized, administrative management; the period of social management and the present period of social selfmanagement.

The author devoted his main attention to the consideration, illumination and critical analysis of the present situation and problems in the field of management of primary schools. He proceeds from the legal and statutory regulation of this function and thereupon he considers the basic elements of pedagogic management: planning; organization of life and work; following of work and solving of observed problems; coordination, control and appraisal of work. Although the author was unable to cover completely the very complex and acute problems of management in primary schools within the scope of his research work, the situation he found gave him sufficient elements to be able to draw more general conclusions about the obsoleteness of the present concept of management and about the inadequate efficiency of management in schools under the conditions of selfmanagement. Basing his proposals on these findings he convincingly insists on the elaboration of a more up-to-date conception of management based on scientific achievements and adjusted to the conditions of selfmanagement.

Czapár József

Mennyire vonzó a kötelező iskola

Egy vizsgálat tanulságai

A szociális örökség közvetítésének feladata, de még inkább az emberi személyiség alakulásában-alakításában betöltött szerepe az iskolát a rangos társadalmi intézmények sorába emeli. Az iskolának már e két alapvető funkciója is érzékelteti, mennyire érdekelt a társadalom az iskola munkájának sikerében. A közösség ui. nem lehet közömbös az iránt, milyen ismereteket, milyen értékeket vesz át és tesz magáévá az új nemzedék; milyenné formálódik a gyermek személyisége az oktató-nevelő folyamatban; biztosít-e az iskola az alakuló személyiség számára elegendő serkentő ingert, hogy kiváltódjék a fejlődés feltételeként jelentkező belső tényezők mozgása, az egyén aktivitása; ehhez az aktivitáshoz megteremti-e az iskola a kellő érzelmi légkört, mint a tanuló motiválásának fontos összetevőjét. Az iskola sokféle funkcióinak maradéktalan megvalósulásában tehát a közösség nagymértékben érdekelt.

Az előbbiekből következik, éspedig az iskolában uralkodó érzelmi légkör kapcsán, hogy a közösség számára nem mellékes kérdés, hogyan érzi magát a gyermek az iskolában, mennyire vonzó számára az iskola, különösen a kötelező státussal rendelkező általános iskola. Más szóval, általános érdeklődésre tarthat számot, milyen a tanulónak az iskolához való viszonya, kedvvel jár-e iskolába, vagy pedig a kényszer jelenti számára a tanulás legfőbb indítékát. Az iskolához viszonyulás, az érzelmi légkör, a „pszichés klíma" többféle minőségben játszik fontos szerepet az iskola életében. Egyrészt úgy fogható fel, mint az eredményes tanulás egyik feltétele, mint az iskolai ismeretszerzés sikerének egyik legfontosabb nem intellektuális meghatározója. Másrészt úgy is értelmezhető, mint az iskola egyik feladata, igaz, ismét mint feltétel, éspedig a lelki egészség egyengetésének feltétele, de amelynek biztosításában a spontaneitást a tantestület tervszerű munkája kell, hogy felváltsa.

Talán azért, mert a szakemberek mindinkább előtérbe helyezik a nem intellektuális tényezők szerepét a tanulmányi eredmény meghatározásában, vagy talán mert manapság igen sok jelét találjuk az iskolaszeretés csökkenésének, sőt az iskolával való telítettség

és az iskola elutasításának jeleivel is mind gyakrabban találkozhatunk, a tanulónak az iskolához való viszonya gyakori témája a pedagógiai-pszichológiai vizsgálatoknak. Erre mind a külföldi, mind a hazai szakirodalom szolgáltathat példákat. Az idevágó empirikus vizsgálatok áttekintése megismertet bennünket nem csupán a vizsgálatok eredményeivel, hanem a kérdés módszerbeli vonatkozásaival is, nevezetesen, elébünk tárja az iskolához viszonyulás vizsgálatában felhasználható eljárásmódok sokféleségét, egyes módszerek főbb sajátosságait. Így egyes vizsgálatokban a felhasznált módszerek fő jellemzője az analitikus megközelítés, a részkérdéseket, a problémának csak egy-egy aspektusát felölelő vizsgálódási szempont. Ezekben a vizsgálódás tárgyát legtöbbször a tanár—tanuló viszony, vagy a tantárgykedvelés, vagy az iskolai helyzet más részproblémája képezi. Más munkákra a globális-szintetikus megközelítési mód jellemző. Ezek az iskolához viszonyulást mint komplex jelenséget szemlélik és igyekeznek olyan vizsgálati eszközöket felkutatni és alkalmazni, amelyek nemcsak hogy felölelik a viszonyulás egészét, hanem lehetővé teszik a pedagógiai helyzet azon összetevőinek feltárását is, amelyek a komplex viszonyulás kialakításában szerephez jutnak. Ezeknek a munkáknak a sorában figyelmet érdemelnek az attitűd-vizsgálatok, vagy azok, amelyek a tanulónak az iskolához való viszonyát mint beállítódást, attitűdöt tekintik és azt megfelelő attitűd-skálák segítségével mérhetővé, mennyiségileg kifejezhetővé teszik. Természetesen a hagyományos eljárásmódok, pl. a kérdőív, a beszélgetés vagy az írásbeli élménybeszámolók éppúgy helyet kapnak a vizsgálatokban, mint a kevésbé szokványos eszközök, és jó támpontot nyújtanak a kérdés logikai elemzéséhez.

Jelen írásunkban egy attitűd-vizsgálat tanulságait ismertetjük, amely vizsgálat a tanulóknak az iskolához való viszonyulását, beállítódását igyekezett feltárni és mennyiségileg kifejezni. Abból a feltevésből indultunk ki, hogy az iskolához viszonyulás több specifikus viszonyulás bonyolult rendszere. A specifikus viszonyulások az iskolai helyzet egy-egy komponensével kapcsolatosan alakulnak ki a tanulóknak velük való érintkezése, mondhatnánk interakciója következményeként. Ilyen specifikus viszonyulás pl. a tanár—tanuló viszony, a tantárgyhoz való viszony, az iskolai tevékenység különféle formáihoz való viszony és még más viszonyulások. E viszonyulások alapjaiban az iskolai helyzet egy-egy összetevője által kiváltott élmények találhatók meg. Ezeknek az élményeknek pozitív vagy negatív volta határozza meg a viszonyulás valenciáját, a beállítódás irányát. További feltételezésünk szerint az egyes, egyelőre csak hipotetikusan megállapított specifikus viszonyulásokon keresztül feltárható, éspedig differenciáltabban, mint más eljárásmódokkal, a tanulóknak az iskolához való globális viszonyulása. Vizsgálatunkban két alapvető technikát, az attitűd-skálát és az írásbeli élménybeszámolót alkalmaztuk 265 szabadkai V—VIII. osztályos általános iskolai tanulónál az 1971/72-es iskolaévben, a II. félév kezdetén. A minta túlnyomórészt külvárosi gyerekeket ölel fel, te-

hát átmenetet képez a városi és a falusi népesség között. A vizsgálati eszközök részletes leírása, azok érvényességének és megbízhatóságának meghatározása, valamint az eredmények matematikai statisztikai feldolgozása és azok mennyiségi mutatókkal történő ismertetése egy más jellegű írás keretébe kívánkozik. Jelen beszámolónk ezért egyrészt az adatok logikai elemzésén, másrészt a statisztikai mutatók értelmezésén alapuló szöveges összefoglalása a vizsgálat eredményeinek.

Vizsgálatunk eredményei azt mutatják, hogy a kedvezőtlen jelek ellenére is tanulóink többsége pozitívan viszonyul az iskolához. Ez tűnik ki abból az adatból, hogy a vizsgálati személyek 69%-nak beállítódásuk irányát és intenzitását kifejező pontértéke a pozitív és negatív viszonyulást határoló pontérték fölött volt. Ám a beállítódásoknak csupán két kategóriába sorolása kissé merevnek tűnik, és többféle megfontolásból is indokolt egy közbeeső kategória beiktatása. Ez az ún. ambivalens viszonyulás, azaz pozitív és negatív viszonyulás is egyidőben annak következtében, hogy a tanulónak a pedagógiai helyzet egyes összetevőihez pozitív, másokhoz negatív a viszonyulása. Eredetileg a tanulói beállítódásokat öt kategóriába soroltuk, hogy azokat minél differenciáltabban mutassuk be. A két szélső kategória esetszáma azonban igen jelentéktelen, így összevonva az I., illetve az V. kategóriát a velük szomszédos kategóriákkal, a tanulók iskolához viszonyulása a következőképpen alakult:

I. kat. „kifejezetten pozitív viszonyulás" II. kat. „pozitív viszonyulás"	42,7%
III. kat. „ambivalens viszonyulás"	49,7%
IV. kat. „negatív viszonyulás" V. kat. „kifejezetten negatív viszonyulás"	7,6%

Habár a vizsgálati személyeknek kb. a fele ambivalens viszonyulást mutat, az összeredményt tekintve a tanulóknak az iskolához való viszonya meggyőzően a pozitív véglet felé tendál.

Mi a magyarázata a helyzetkép ilyen alakulásának? Erre egyrészt a skálán kapott eredmények további elemzése, másrészt az írásbeli élménybeszámolók elemzése adja meg a választ. Mindenekelőtt revideálnunk kell azt az általánosan elterjedt nézetet, hogy az iskola a tanuló számára csupán tanintézet, műhely, ahol napi munkájának egy részét végzi és amelyhez a munkával és annak számonkérésével kapcsolatos élményei fűzik. Az iskola a tanuló számára sok-sok élmény kiváltója, sok-sok serkentő inger forrása, amely már ezzel az aktivitásra késztető hatásával is vonzást gyakorol a gyermekre. Az ingerszegény otthoni környezet éppen azáltal váltja ki az unalmat és teszi kívánatossá az iskolát, hogy nem tudja kellő mértékben aktivizálni a gyermeket. Némely tanuló élménybeszámolójában még a dolgozatírás izgalma, a kimenetel fe-

letti várakozás élménye is pozitív előjelet kapott. Továbbá az iskola sok gyermek számára azáltal is vonzóvá válik, hogy rendezett külsőjével, tisztaságával, az iskola belső életének szervezettségével (már ahol ezek a feltételek biztosítva vannak), a személyközi kapcsolatok többé-kevésbé kiművelt voltával ezek számára kulturált környezetet jelent, némely gyermek számára kulturáltabbat, mint a családi otthon. Végül az a körülmény is eleve pozitív viszonyulást előlegez, hogy sok tanulónál az iskolával szemben bizonyos feltétlen tekintélytisztelet uralkodik. Ezzel gyakran találkozunk az élménybeszámolókban. Mintha így gondolkodnának: az iskola rendje, követelményrendszere sérthetetlen; mindennek így kell lennie, ahogy van; az iskolában csak jót tanulhat a tanuló; a tanárok alapjában véve jót akarnak, csak a tanulók a rosszak, hogy nem hallgatnak rájuk és nem végzik el maradéktalanul feladataikat. Bizonyos kritikusság hiányolható tehát, amellyel főleg a külvárosi tanulóknál találkozunk, míg a városi tanulóknál a bíráló hang az iskolával szemben gyakrabban megtalálható. Ennek kapcsán hadd említsük még meg, hogy ez a feltétlen tekintélytisztelet egy másfajta értékeléssel is párosul. A kötelező iskola a pályaóhaj megvalósításának feltétele; az iskola elvégzése egzisztenciális kérdés, lépcsőfok egy magasabb életszint felé. Nyilván az előbbi értékelés is, legalább részben, ebből táplálkozik, és mindkettő kialakításában a szülők hatását látjuk érvényesülni, akik között foglalkozásra nézve legtöbb volt a gyári, illetve mezőgazdasági munkás, alacsony szakképzettséggel vagy anélkül. Összegezve az elmondottakat, véleményünk szerint ezek az általános feltételek, az iskolának ez az általános, nem specifikus hatása nagymértékben befolyásolja a tanulók iskolával szembeni beállítódását, éspedig oly módon, hogy azt a pozitív pólus felé téríti.

A továbbiakban azt vizsgáljuk meg, az iskolai helyzet mely összetevői, mely élmények és hatások, azaz mely specifikus viszonyulások alakítják ki a tanuló globális iskolához viszonyulását.

A pozitív hatások közül fontosság szempontjából mint egyenrangúakat kell megemlítenünk a tanulótársak közötti szociális kapcsolatokat és a tanár—tanuló kapcsolatot. Megjegyzendő, hogy mindkettő pozitív és negatív élmények forrása is egyidőben, de róluk ezúttal csak mint pozitív hatásokról beszélünk. Ám a társas kapcsolatok és a tanár—tanuló kapcsolat egymástól eltérő módon jutnak kifejezésre a tanuló komplex viszonyulásában. A tanár—tanuló kapcsolat, amelyet — pozitív megnyilvánulásairól lévén szó — nevezhetjük a tanuló érzelmi elfogadottságának, a beállítódás irányának meghatározása tekintében a legszámottevőbb tényező. Abban tehát, hogy a tanulók iskolához viszonyulása a pozitív véglet felé tendál, szerepe van a tanári szeretetnek, a pozitív tanári magatartásnak. Ez meglehetősen kedvező képet ad a tanár—tanuló kapcsolatról, de sajnos, még mindig elég nagy teret hagy a negatív hatásoknak, amelyekre legszemléletesebben az adatok logikai elemzése mutat rá. A tanári magatartásból eredő negatív hatások ismertetésére később kerül sor. Visszatérve előbbi témánkhoz, valóban a jó tanárhoz fűződő élmények gyakran igen erős pozitív érzelmi töl-

tésűek. Különösen vonatkozik ez az igazságos, a „jókedvű", a „nem kiabálós" tanárra, aki törődik tanulóival. Egy kislánynak egyébként nem nagyszámú pozitív élményei sorában helyet kapott az is, hogy betegsége miatti hiányzása alkalmával egyik tanára holléte felől érdeklődött. A szünidő utáni találkozás a tanárral több tanulónál is pozitív élményként szerepel. Tehát, ha az iskolával szembeni beállítódásnak mint kompozíciónak a szerkezetét kutatnánk, egyik összetevőjeként a tanár—tanuló viszonyt kellene megneveznünk, amely vizsgálatunkban, mint azt láthattuk, a pozitív iskolához viszonyulás egyik számottevő meghatározója.

A tanulók közötti társas kapcsolatok, a barátkozás, a közös aktivitás a szakkörökben, a közös játék a szünetekben még gyakrabban válik pozitív élmények forrásává, mint a tanár—tanuló kapcsolat. Csakhogy intenzitását tekintve kisebb a részvétele a komplex beállítódás pozitív voltának meghatározásában. Ugyanakkor varianciája, azaz a viszonyulást kifejező értékeknek esetről-esetre történő változása nem esik egybe sem a globális viszonyulás, sem a többi specifikus viszonyulás varianciájával. Ez azt jelenti, hogy azoknál a tanulóknál, akiknél a többi specifikus viszonyulás kevésbé pozitív, a társas kapcsolatok terén pozitívabb a viszonyulásuk, és fordítva, pozitívabb viszonyulással a többi területen kevésbé pozitív viszonyulás párosul a társas kapcsolatok és a barátkozás területéről. Egy többé-kevésbé független tényezővel állunk szemben tehát, amely némileg megbontja az iskolához való általános viszonyulás homogenitását.

Az iskolában elérhető siker és az ennek kapcsán fellépő örömérzés szintén jól azonosítható területe a gyermek speciális viszonyulásainak. Az élménybeszámolókban ez a tényező mint a „jó osztályzatot kapni dicsőssége" jut kifejezésre. Az osztályzatnak általában nagy jelentőséget tulajdonítanak a tanulók. Nyilván ebben tárgyiasul saját értékük, sikerük, érvényesülésük foka társaik előtt. Azonban, nemcsak a jó osztályzat, hanem a tanártól kapott dicséret is jelentős helyet foglal el az iskolával kapcsolatos pozitív élmények között. Mivel a siker élménye csak egyik pólusa egy egységes dimenziónak, amelynek a másik végletén a kudarc élménye helyezkedik el, az eredmények statisztikai elemzésekor a kétféle élmény közös alapja, azaz a siker- vagy kudarcélmény lehetősége, mint egységes viszonyulási terület szerepelt. Nos, elemzéseink azt mutatják, hogy ez a terület több negatív, mint pozitív élmény forrása, ami abban is kifejezésre jut, hogy a tanulók iskolához való viszonyát a negatív pólus felé térítik. Más szóval, az iskolának az a sajátossága, hogy a tanuló számára a siker- és a kudarcélmény forrása lehet, gyakrabban válik az iskola elutasításának, mint az iskolaszeretés motívumává. Variancia tekintetében jelentős megegyezést mutat, mind az egyes speciális viszonyulásokkal, mind a globális beállítódással, így ez utóbbiba szervesen beleilleszkedik. Egyébként e tényező negatív hatásának taglalására még visszatérünk.

Ugyancsak jól azonosítható, mint a pozitív élmények viszonylag önálló forrása az iskolai ismeretszerzés, az új megismerése, a gyer-

mek természetes megismerési szükségletének kielégítése az oktatás folyamatában. Az új megismerése feletti öröm, a kíváncsiság kielégítése következtében jelentkező elégedettség érzése tehát pozitív irányban befolyásolja a tanuló beállítódását. Némely vallomásban ez az élmény párosul a magasabb műveltség megszerzésének igényével.

A tanulók élménybeszámolóiban a felsoroltakon kívül még más pozitív előjelű iskolával kapcsolatos élményekkel is találkozunk, azonban ezek gyakorisága igen kicsiny, így ezúttal elhanyagolhatók.

A negatív értékű, élményegyüttesek sorában kétségkívül az iskolai kudarchoz fűződő élmények kívánkoznak a lista élére. Ez az élményegyüttes magába foglalja a felelés-feleltetés élményét, a vele kapcsolatos kisebb vagy nagyobb mértékű szorongást, a gyenge osztályzattól és ezzel kapcsolatban a szülői megtorlástól való félelmet, és természetesen a megélt kudarcot a maga kellemetlen következményeivel. Fentebb már ismertettük, hogy ez a viszonyulási terület, amely lehet pozitív élmények forrása is, hisz a kudarc élményével szembeni póluson a siker élménye áll, egészében véve negatív viszonyulást eredményez és a tanuló iskolával szembeni beállítódását, attitűdjét, negatív irányban befolyásolja, ellensúlyozva a többi speciális viszonyulás pozitív hatását. Hogy a feleltetés és az osztályozás ilyen káros következményekkel jár, már régóta ismert tény. Elgondolkodtató azonban, hogy a mai iskolában is a feleltetés és az ismeretek számonkérésének egyéb formái ennyi sok negatív érzelmet tudnak kiváltani. Mintha csak a tudományág e területének fejlődése nem előbbre vitte volna a gyakorlatot, hanem ellenkezőleg, az iskolai élet még érzékenyebb területévé tette azt. Az élménybeszámolók és vizsgálatunk egyéb adatai azt sugallják, és ezt a mindennapi tapasztalat is alátámasztja, hogy iskoláinknak egy humánusabb, konfliktusmentesebb osztályozási rendszerre van szüksége, amely mind a tanuló, mind a tanár szempontjából sokkalta hatékonyabb lenne, mint az értékelés mai rendszere.

Az iskolai követelmények és ezzel kapcsolatban a tanulók túlterhelése szintén a negatív hatású tényezők között szerepel. Hogyan tükröződnek a túlméretezett követelmények a tanulók élményeiben? Először is mint időhiány, a szabadidő, szórakozásra és játékra fordítandó idő hiánya. Azután mint mennyiségileg túlméretezett követelmények, tehát a tanuló túlzott igénybevétele, amelynek egyenes következménye az iskolával való telítettség és az elfáradás. A kényszer érzése inkább a szakköri foglalkozásokkal kapcsolatosan jelentkezik némely tanulónál, bizonyára azoknál, akik nem saját elhatározásukból vállaltak szerepet valamelyik szakkörben. Statisztikai természetű adataink azt mutatják, hogy az iskolai követelményekhez kapcsolódó viszonyulás kevésbé gyakorol olyan negatív befolyást a globális viszonyulásra, mint a kudarcélmény, és variancia tekintetében nagyfokú megegyezést mutat a globális viszonyulással.

Az előbbi bekezdésben az általános iskola jól ismert problémáját, a tanulók elé állítandó követelmények túlméretezettségét tag-

laltuk úgy, ahogy az a tanulókban tükröződik. Ez a probléma igen összetett, és megoldása több érdekelt tényező bevonását feltételezi. Azonban felvetődhet a kérdés, hogy már most, a jelenlegi törvényes és egyéb feltételek között, nem tehetne-e az iskola, egy-egy szaktanár, lépéseket a követelmények csökkentése és a tanulók tehermentesítése felé. Bizonyára igen. Ez mindenesetre bátrabb, kezdeményezőbb hozzáállást igényel, a problémához alkotó módon való viszonyulást olyan értelemben, hogy időben fel tudjuk ismerni a körülmények megváltozását és idomulni tudjunk hozzájuk.

Vizsgálatunkban a tanári magatartás, ahogy azt az imént láthattuk, mint pozitív túlsúlyú hatás érvényesül a tanulók attitűdjében. A tanári magatartás azonban gyakran válik negatív élmények forrásává. Az élménybeszámoló adatai szerint leginkább kifogásolt tanári magatartás a túlzott szigorúság és igazságtalanság. Szembetűnő, hogy egyes tanárok milyen általánosan népszerűtlenekké válhatnak és kerülhetnek a tanulók iskolai élményei középpontjába. A tanárszeretés szoros kapcsolatot mutat a tantárgyszeretéssel. A kevésbé kedvelt tantárgyak elutasítása mögött gyakran a tanár elutasítása ismerhető fel.

Számottevő különbséget találunk a városi és külvárosi tanulók között a tanári magatartás bírálatában megnyilvánuló szabadosság tekintetében. A városi gyermek előbb felismeri a tanári magatartás hibáit, érzékenyebben reagál azokra, bátrabban fejti ki nézeteit róluk, míg a külvárosi tanuló e tekintetben tartózkodóbb.

Az eddig felsorolt negatív hatások illusztrálására hadd idézzük a tanulók néhány vallomását iskolai élményeikről. Nyilván a számonkérés kiváltotta félelemből és szorongásból fakad a következő mondat: „De jó lenne, hogy ha az iskolát említik, ne mérgelődni és félni kelljen, hanem örülni és büszke lenni az iskolára, amely igyekszik szépet és jót, kultúrát adni nekünk." (VII-es fiú, jeles tanuló). Vagy: „Amikor az iskolát említik... hirtelen rosszul leszek" (VII-es fiú, elégséges). A túlzott követelmények nyomán keletkező érzések jutnak kifejezésre a következő mondatokban: „Néha jók hozzánk (a tanárok), de néha úgy megerőltetnek..." (VII-es fiú, elégséges tanuló); „Aki zenedébe is jár, nincs ideje pihenni, szórakozni, játszani, sokszor tanulni se" (VII-es leány, jeles tanuló). A következő vallomásokban viszont a negatív tanári magatartás hatása ismerhető fel: „...de egy kicsit puhábban is bánhatnak velünk, hiszen mi élni is akarunk, de erről a tanárok sokszor elfeledkeznek" (VII-es leány, jeles tanuló); „...a tanárok nagyon szigorúak és csak úgy adnak jegyet, ha előbb megnézik másik tantárgyból hányast kapott" (VII-es leány, jó rendű tanuló); „...nem látja be, hogy a diáknak is lehet igaza" (VII-es leány, kitűnő tanuló). Nem lennénk tárgyilagosak, ha elhallgatnánk az iskolára nézve kedvező vallomásokat, amelyek mintegy ellensúlyozzák az előbbiek kedvezőtlen hatását. Idézzünk néhányat ezekből a vallomásokból is: „Az iskolában sok jót és szépet lehet tanulni" (VI-os leány, jeles tanuló). „Az iskolában sokkal jobb, mint otthon" (VIII-os fiú, elégtelen előmenetelű tanuló); „Az iskola a második otthonunk" (VII-es leány, jeles tanuló).

E három domináló tényező mellett említést érdemelnek még a következők. A tanulóknak általában negatív viszonyulásuk van az olyan tantárgyakhoz, amelyeknek bizonyos gyakorlati célokat kellene szolgálniuk, de ez a tanulók szerint nem valósul meg. A legélesebb bírálattal a háztartástant illették. Az iskolai követelmények által kiváltott negatív hatásról az előbbiekben részletesen beszéltünk. Hasonló ehhez az a hatás, amelyet a tanuló képességeit meghaladó feladatok váltanak ki. Több tanulónál ez a konfliktus, mármint a követelményszint és a teljesítőképesség közötti összhang hiánya bizonyos rezignáltságban oldódik fel, de van akiben a tiltakozás hangját szólaltatja meg („... azt gondolják, hogy mi mindenre képesek vagyunk"). Negatív élményeket kiváltó tényezőként kell számontartanunk az iskolai rend lazaságát, a fegyelmezetlen légkört, a fegyelmi vétségekkel szembeni elnéző tanári magatartást. Különösen a leánytanulók nehezményezik, ha a fegyelmezetlen tanuló nem részesül kellő büntetésben. Végül az iskolába utazás fáradalmai, az ezzel kapcsolatos koránkelés és hazautazás körüli gyakori huza-vona jelentős helyet foglal el a kellemetlen élmények sorában. (A vizsgálatokba bekapcsolt tanulók egy része naponta utazik az iskolába 4—20 km-es távolságról.)

Az eddigiek folyamán azt kívántuk bemutatni, mely élmények, mely hatások, azaz mely speciális viszonyulások alakítják ki a tanulóknak az iskolához való globális viszonyulását, természetesen előzőleg rámutatva e viszonyulás milyenségére. A továbbiakban vizsgálatunknak azt a részét ismertetjük, amely az iskolához viszonyulás bizonyos külső tényezőinek szerepére világít rá. Megjegyezzük, hogy ennek a kérdésnek vizsgálatunkban másodlagos jelentőséget tulajdonítottunk, mert az alkalmazott minta rétegei némely esetben nem rendelkeztek a kívánt esetszámmal.

A vizsgálat alá vetett külső tényezők közül a tanulók életkora és az iskola környezetét jelentő település jellege (város-külváros) bizonyultak releváns tényezőknek. Ez azt jelenti, hogy a tanulók beállítódása osztályonként változik. Igaz, ez a változás csak részleges: csupán az V-es tanulók viszonyulása mutatkozott pozitívabbnak, mint a magasabb korosztályoké, míg a VI., VII. és VIII-os tanulók attitűdjei között nem volt kimutatható számottevő különbség. Másrészt a külvárosi iskolák tanulói általában pozitívabban viszonyulnak iskolájukhoz, mint a városi tanulók. Ez összhangban van azzal a megállapításunkkal, hogy a külvárosi gyermekek kevésbé kritikusak az iskola életében előforduló visszásságokkal szemben, mint a városi gyermekek.

A tanulók neme mint a beállítódást meghatározó tényező vizsgálatunkban nem bizonyult jelentősebb tényezőnek. A leányok viszonyulása az iskolához pozitívabb ugyan, mint a fiúké, a két réteg közötti különbség azonban, ha kevéssel is, de a szignifikancia határa alatt maradt a 95%-os érvényességi szinten.

A tanulók tanulmányi eredménye mint az iskolához viszonyulást

meghatározo tényező sem bizonyult relevánsnak. A jobb tanulók viszonyulása tehát nem különbözik a gyengébb tanulók iskolához való viszonyától. Az sem befolyásolja a tanulók attitűdjét, hogy milyen pályára készülnek. Az a körülmény, hogy valaki tovább akar tanulni, esetleg egyetemi végzettséget követelő pályára készül, nem befolyásolja számottevően az iskolához való viszonyát.

Vizsgálatunkban arra kerestünk választ, mennyire vonzó a kötelező iskola, továbbá, hogy milyen hatások alakítják ki az iskola vonzását tükröző tanulói viszonyulást. Mint láthattuk, a tanulók iskolához viszonyulása a pozitív pólus felé tendál. Azt is láttuk azonban, milyen tényezők hatása következtében válik a tanuló iskolával szembeni beállítódása kevésbé pozitívvá. E tényezők esetenként való egzakt feltárása ma már lehetséges. Így lehetővé válik azok befolyásolása, hatásuk irányának megváltoztatása, ami végső soron az iskolai munkához egy kedvezőbb, egészségesebb légkör kialakítását eredményezi.

Irodalomjegyzék

1. Barker Lunn, J. C. (1969), The development of scales to measure junior school children's attitudes, The British Journal of educational Psychology, 39, 64—71.
2. Capar, J. (1972), Povezanost između omiljenosti nastavnog predmeta i omiljenosti nastavnika, Pedagoška stvarnost br. 8, 437—442.
3. Đorđević, J. (1969), Kako učenici osnovnoškolskog uzrasta procenjuju osobine svojih nastavnika, Nastava i vaspitanje br. 3, 287—307.
4. Đorđević, J. (1972), Ličnost nastavnika kao faktor u učenju i napredovanju učenika, Pedagoška stvarnost br. 2, 83—94.
5. Evans, K. M. (1967), Odnos nastavnik-učenik, Naša škola br. 7—8, 392—396.
6. Gádorné D. B. (1966), A pedagógus és a tanulók kapcsolatának szerepe a felső tagozatos általános iskolások tantárgyhoz viszonyulásában, Pszichológiai Tanulmányok IX., Akadémiai Kiadó, Budapest.
7. Geréb Gy. (1970), Az iskola pszichés klímájáról, Tankönyvkiadó, Budapest.
8. Jahoda M. — Warren N. ed. (1970), Attitudes, Penguin Books, London.
9. Jerou, M. R. (1969), Merenje dečjih stavova i vrednosti, „Priručnik o istraživačkim metodama dečjeg razvoja" c. könyvben, Vuk Karadžić, Beograd.
10. Morrison, A. — Mc Intyre, D. (1971), Teachers and teaching, Penguin Books, London.
11. Veczkó J. (1967), Adatok a tanulók iskolához való viszonyának pszichológiai vizsgálatához, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Szeged.
12. Veczkó J. (1968), A tanulók iskolához való viszonyát alakító hatások pszichológiai vizsgálata, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Szeged.

Rezime

Koliko je privlačna obavezna osnovna škola

Pitanju privlačnosti obavezne škole autor prilazi putem ispitivanja stavova učenika prema školi i učenju. Kao tehniku ispitivanja koristio je skalu stavova, zatim pismeni sastav učenika. Uzorak je sačinjavalo 265 učenika osnovnih škola iz Subotice od V do VIII razreda, mahom iz prigradskih naselja.

Na osnovu empirijskih podataka autor dolazi do zaključka da učenici imaju pozitivan stav prema školi; premda je frekvencija učenika najveća u kategoriji „sa ambivalentnim stavom" (49,7%), naspram kategorije „sa negativnim stavom", kod 7,6% učenika stoji kategorija „sa pozitivnim stavom" sa 42,7% ispitanih učenika.

Tragajući za komponentama pedagoške situacije koje učestvuju u formiranju globalnog stava učenika prema školi, autor je našao da odnosi između učenika i nastavnika igraju najvažniju ulogu u determinisanju pozitivnog, a doživljaji uspeha i neuspeha, u određivanju negativnog stava prema školi. Od spoljašnjih faktora jedino se uzrast i socijalna sredina u kojoj škola radi pokazuju kao relevantni, dok pol, školski uspeh i nivo aspiracije s obzirom na izbor poziva nisu relevantni faktori.

Korisnost ovakvih ispitivanja autor vidi u tome, što ona pružaju mogućnosti za egzaktno utvrđivanje stavova učenika prema školi i za dijagnosticiranje onih problema koji obično dovode do poremećaja u odnosu učenika prema školi.

Summary

How Actractive is the Compulsory Primary School

The author approaches the question of how actractive the compolsory primary school is through the investigation of the attitude of pupils to school and to learning. As investigation technique he used a scale of attitudes and the pupils' composition. The sample was made up by 265 primary school pupils from 5th — 8th grade from Subotica.

On the basis of empiric data the author comes to the conclusion that the pupils show a tendency to have a positive attitude towards school, although the frequency of pupils is largest in the category „with ambivalent attitude" (49,7%) compared with the category „with negative attitude" with 42,7% examined pupils.

Searching for the components which take part in the forming of the pupils' global attitude towards school, the author found that the relationships between pupils and teachers play the most important role in determining the goodwill, while the experience of success and failure determine the negative attitude towards school. Among the exterior factors only age and the social environment in which the school works show up as relevant whereas sex, school achievements and the level of aspiration with regard to the choice of a vocation are irrelevant factors.

The usefulness of such investigations the author sees therein that they provide a possibility for an exact assessment of the pupils' attitudes towards school and for the identification of those problems that usually cause some kind of disturbance in the attitude of pupils topards school.

Vladan Ćetković

A technokrácia – ideológia és mozgalom

A történelem és a mai társadalmi mozgások egyaránt igazolják azt a materialista tételt, amely szerint a gazdasági struktúra mindig kölcsönös összefüggésben áll a társadalmi fölépítmény és tudat számos formájával és intézményével. Noha Marxnak és Engelsnek ezt a tudományos megállapítását kortársaiktól kezdve egészen máig igen sokan elvitatták és különféleképpen tolmácsolták, a tétel mégis teljes mértékben összhangban van a társadalmi történésekkel. A történelmi-materialista elveket magyarázva Engels külön is rámutatott, hogy „a történelmi harc folyamatára nagy befolyást gyakorolnak, sőt sok esetben elsődlegesen határozzák meg annak formáját és a fölépítmény különböző mozzanatait — az osztályharc politikai formáit és annak eredményeit — azok az alkotmányok, amelyeket a győztes osztály hoz meg a megnyert csata után stb. — a jogi rendelkezések, *de különösen a tényleges harcok kifejezésformái a résztvevők agyában, a politikai, jogi, filozófiai elméletekben, a vallási felfogásokban és ezek továbbfejlesztett változatában, a dogmák rendszerében.*"[1] (Kiemelte V. Ć.)

Ebben a konkrét álláspontban, de más tézisekben is Engels kiemeli, hogy „a gazdasági helyzet nem egyedüli aktív indíték és minden más csak passzív következmény". „A gazdasági helyzet a véletnek végtelen sokaságán át tör magának utat", de a mai időkben az ideológiai hozzáállás és programok is jelentős tényezői a társadalmi akciók irányításának és tolmácsolásának. Az anyagi termelést, a gazdasági törvényszerűségeket és szükségszerűségeket ezek alárendelik az irányított és beprogramozott politikai-eszmei hatalmi és döntéshozatali gócok céljainak és érdekeinek. Az anyagi termelés és a szellemi alkotómunka eredményeit e programok megalkotóinak és hordozóinak javára írják, majd pedig az újabb társadalmi vállalkozások érdekeit szolgálják, s a „természeti erők feletti győzelmet" arra használják fel, hogy „uralkodjanak a társadalmon és embereken". E követelményeket a termelési eszközök tökéletesítésével elégítik ki, továbbá a munka és a társadalom átszervezésével, és természetesen az ideológiai programokkal és akciókkal, amelye-

ket elméleti és politikai jegyzékekkel és elaborátumokkal támasztanak alá. Ezekben inkább az egyéni érdekek, valamint az önállósult gazdasági és politikai csúcsok érdekei jutnak kifejezésre, nem pedig az általános társadalmi érdekek.

A mai eszmei áramlatok reális ereje abban van, hogy az anyagi termelést és a társadalom szervezetét egyre inkább alárendelik a technikai-technológiai változások követelményeinek és parancsainak, s erre alapozzák azokat. A modern polgári ideológia az egyes társadalmi csoportok és rétegek anyagi létfeltételeinek javítását avatta alapvető indítékává az egész emberi életnek. Ezért a társadalmi életet az ideológia azoknak a feladatoknak a végrehajtása felé irányítja, amelyek az embert elvezetik a „jólét birodalmába". Miután az ember „természetes környezetét" „technikaivá" alakítják át, törvényszerűen megváltozik az egyes gazdasági kategóriák és társadalomszervezési formák tartalma is.

Az anyagi termelőerők fejlődését minden társadalom, a többi között, azáltal biztosítja, hogy új korszerű termelőeszközöket alkot. A gépek és a gyárberendezések létrehozása és fejlesztése „szükséges következménye a piaci szükségleteknek". A különféle termelési feltételek és viszonyok, a piac és a versengés nagy hatással volt a gépek és a technikai-technológiai találmányok alkalmazására. Proudhonnal folytatott vitájában Marx részletesen szólt a gépek fejlődésének és alkalmazásának társadalmi-történelmi feltételeiről.[2] Mindenekelőtt Proudhonnak azt az illúzióját rombolja le, hogy „a gépek az általános munkamegosztás következményei" ... „Végtére is — írja Marx — teljesen értelmetlen lenne a gépekről, mint gazdasági kategóriáról szólni, párhuzamosan a munkamegosztással, a konkurrenciával, a hitelekkel stb.

A gép éppen annyira nem gazdasági kategória, mint ahogy nem az az állat sem, amelyik az ekét húzza. A gépek alkalmazása csupán egyfajta viszonya a mai gazdasági rendnek, de már a gépek használata egészen más valami, mint maguk a gépek. A puskapor puskapor marad akkor is, ha embert sebezünk meg vele, és akkor is, ha a sebesült sebét gyógyítjuk vele."[3]

Marxnak ez az álláspontja ma ismét időszerűvé vált, hiszen a technikai-technológiai forradalom egyes „tudományos magyarázói" megfeledkeznek a szociális osztályviszonyok jellegéről, melyek között a tudományos-technikai és technológiai vívmányokat alkalmazzák. Az ő elképzelésük szerint, akár csak Proudhonnál, a tulajdon „független viszony", amelyre nincsenek hatással a termelőerők változásai és növekedése. Az ő ideológiájuk nem mond le a gazdasági kategóriákról és törvényszerűségekről, hanem azokat változtathatatlan, „örökös kategóriáknak", nem pedig történelmieknek és átalakulóaknak látják. Minthogy „kifordított", absztrakt képletek alapján alakítják ki a társadalmi-gazdasági és politikai rendszert, a polgári teoretikusok nem képesek megmagyarázni a tőkés termelési mód ellentmondásait, és még kevésbé képesek azoknak gyakorlati túlhaladására. Feladatukat ők a szociális és osztályjellegű ellentétek csökkentésében, valamint a társadalmi-gazdasági rendszer részei és egésze közötti funkcionális egyensúly létrehozásában látják.

A magasan fejlett tőkés államokban a biopszichológiai élet az automatizált szervezeti rendszer jegyeit ölti magára.[4] Ennek az életnek természetes sajátossága, hogy ki van téve az urbanizált, ipari környezet és gyári élet nyomásának. Általános a benyomás, hogy az ember intenzívebben és kitartóbban fejleszti és teszi ésszerűbbé saját környezetének technikai-technológiai feltételeit és anyagi létét, mint amenyire biztosítani képes saját életének társadalmi, humánus feltételeit. Ezért az emberek ma már, ösztönösen vagy szervezetten, ellenállást kezdenek tanúsítani a termelés automatizálása, az igazgatás kibernetizálása és a társadalmi folyamatok koordinálása ellen. Arra törekszenek, hogy megőrizzék az „emberi természetet" az „automatizált gépi terrortól" és a „szervezeti rendszertől", ami az egyhangúságon és a személytelenségen alapozódik.

„A természet megváltoztatásával", saját szükségleteihez való alkalmazásával az emberek megfeledkeznek saját természetük bizonyos sajátosságairól. A természetes környezet megváltoztatása technicizálttá, dehumanizálttá változott. Ez az eljárás egyre inkább szembe kerül az ember biológiai létével. P. L. Kapica, szovjet akadémikus az ember és az emberi környezet témájával foglalkozva felhívja a figyelmet, hogy „a technológiai folyamatok, amelyekre a mai civilizációnak feltétlenül szüksége van, elkerülhetetlenül megbontják a meglévő ökológiai folyamatokat, és most már feltétlenül újfajta biológiai egyensúlyt kell létrehoznunk a természetben. Fel kell fednünk azokat a feltételeket, amelyek megfelelhetnek ezeknek a folyamatoknak, s eközben arról is gondoskodnunk kell, hogy a természet az emberiség kulturális szükségleteivel összhangban fejlődjön, ami semmivel sem kevésbé összetett feladat, mint az első,"[5] Egyre gyakoribbak és sürgetőbbek a követelések, hogy az ember környezetét „vissza kell állítani eredeti helyzetébe", s hogy biztosítani kell a természetes biológiai feltételeket. Az óriási méretű iparosítás biztosítani tudja ugyan az anyagi és technikai jólétet, de ugyanakkor olyan nyomást gyakorol az emberi környezetre, a természetes életfeltételekre, hogy most már hatalmas anyagi eszközöket kellene bevetni a „természet megtisztításának" akciójába.

A természettudományok túlzott befolyása és alkalmazása a termelésben elősegítette a természeti erők gyorsabb és sikeresebb legyőzését, de ugyanakkor háttérbe szorította a társadalomtudományok befolyását. Az előbbiek ma már a társadalmi jelenségek tolmácsolásában és elemzésében is a természettudományok fogalmait és kategóriáit használják. E fogalmak hatására a társadalom kiegyenlítődik a biológiai szervezettel és természettel. A természettudományoknak ez a hatása ma is jelen van a társadalom morális, humanisztikus, társadalmi kohéziójának kialakulásában.[6] Ezek a tudományok kétségkívül a technikai-technológiai civilizáció fejlesztésére és átalakítására törekszenek, hogy abban kizárólag a gazdasági célszerűség, az ésszerűség, a tettrekészség dominájon. A gazdasági rendszerek, a gépi és emberi robotok a föld természetes nyersanyagainak kihasználását szolgálják, hogy azokat az uralkodó társadalmi rétegek új gazdasági és társadalmi hatalmának forrásává változtassák.

A természettudományok sikereit az utóbbi két évtizedben a vi-

lágűr meghódítása jelzi. Az ősi álmok valósággá váltak. E programok végrehajtói, az anyagi termelés hordozói és a természettudományok területén dolgozó tudósok különleges társadalmi tekintélyre és elismerésre tettek szert. Bővült a társadalmi hatókörük és az a lehetőségük, hogy irányítsák és szabályozzák a társadalom mozgását, az emberi létfeltételeket — összhangban a termelés, a tudomány, a technika, a technológia követelményeivel, céljaival módszereivel és elveivel.

Az anyagi termelőerők fejlettségi szintjét, a tudományos-technikai és technológiai fejlődés elért fokát a szubjektivista-voluntarisztikus eszmék és képzetek méginkább megnövelték és olyan jövővé avatták, amely sok tekintetben valószínűtlen és távol esik a tényleges emberi lehetőségektől és törekvésektől. A társadalom fejlődését és perspektíváit a szubjektivista felfogás téves ideológiai tudattá deformálta, amelyben a tudat elveszítette tényleges kapcsolatát a társadalmi gyakorlattal. Így válnak az ideológiai koncepciók önálló, független jellegűvé, önmagukból továbbfejlődve. E képzetekben a tényleges viszonyok elferdülnek és misztikus, illuzionista képletekké alakulnak át. „Az ideológiai folyamat átalakítja az emberi tudat képződményét önálló erővé az emberek fölött, elidegenítve tőlük, s noha az ő termékük — de mivel nem ismerik létrejöttének feltételeit és tartalmát —, felülkerekedve az embereken."[7] Az ideológiai képzetekben a meglévő és jövőbeli technikai-technológiai programok általános érvényű, mindent megoldó tényezők. E felfogások hordozói úgy vélekednek, hogy a tudomány, a technika és a technikai fejlődés „minden reális problémáját megoldják és minden szükségletét kielégítik a legitim emberi intelligenciának." (Lolond). Ezenfelül a jövő társadalma, a tudományos-technikai és technológiai forradalom alapjain, túlhaladja minden korábbi gazdasági vívmány és lehetőség határait. E valószerűtlen képzetek szerint a jövő társadalma túlhaladja az általános emberi szükségleteket és célokat is, vagy szembekerül velük.

A tudományos-technikai vívmányok és a technológiai folyamatok lehetővé teszik az osztály-politikai különbségek áthidalását a társadalmi munka egyes kategóriái között; affirmálják az általános társadalmi célokat és értékeket. E folyamat keretében azonban egyre inkább polarizálódnak az egyének különleges individualista követelményei, valamint az általános társadalmi programok és lehetőségek. Az emberek egyéni szükségleteinek és a társadalom általános lehetőségeinek ellentéteiből különleges, átmeneti, felemás intézmények és szervezetek jönnek létre. Ezek részint a tőkésosztály érdekeit fejezik ki, de kifejezésre juttatják egyes gazdasági és társadalmi társulások és monopóliumok önállósult érdekeit is. Arra törekszenek, hogy ideiglenesen fölállítsák az egyensúlyt az egyik és a másik fajta irányzatok és érdekek hordozói között. A korporativisztikus meghatalmazások és szervezetek hordozói az új társadalmi erők, rétegek és foglalkozások. Az ő gazdasági és társadalmi helyzetük nem azonos a termelési eszközök tulajdonosainak helyzetével. Szociális pozíciójukat annak alapján építik ki és célszerűsítik, hogy monopolisztikus helyzetet élveznek a termelési folyamatokban. Jóllehet a

hatalmon levő osztály érdekeit képviselik, a különleges termelési és társadalmi meghatalmazások hordozói önmaguk számára különleges, privilegizált társadalmi helyzetet építenek ki. Az ő meghatalmazásuk nyomán alakul ki az igazgatók különleges társadalmi kategóriája — a menedzserek rétege. Az államkapitalista viszonyok feltételei között ezek az új erők a centralisztikus és hierarchikus irányítás bizonyos formáit és intézményeit használják fel a termelési és társadalmi folyamatokban. Ezzel egyidejűleg igen fontos pozíciókat foglalnak el az állami és politikai csúcsszervekben, hatást gyakorolva a pénztőke forgatására és használatára.

A tudományos-műszaki fejlődés hordozói a társadalom etatisztikus szervezetét szolgálják, hogy olyan viszonyokat építsenek ki, melyek között felülkerekedhetnek az emberen, az élet- és a munkafeltételeken. A műszaki-technológiai célokat és a gazdasági ésszerűséget mindenek fölé helyezve, azt a tudatot és eszmét hintik el a társadalomban, hogy az emberiség és a civilizáció előrehaladását kizárólag a tudományos-technikai és technológiai folyamatok és vívmányok alkalmazásával és bővítésével lehet biztosítani, az anyagi és a szellemi élet minden területén. Az emberek feletti uralom etatisztikus rendszerét azok a társadalmi csoportok használják ki, amelyek a dolgokon és a termelési-műszaki folyamatokon uralkodnak, hogy megvalósíthassák döntő befolyásukat a munka társadalmi szervezetében. Olyan világszemlélet és társadalmi viszonyok kiépítésére törekszenek, hogy megőrizhessék monopolisztikus helyzetüket a tudás, a szakértelem, a tapasztalatok, a műszaki-technológiai átalakulás tekintetében.

A robotok, a technika és a technológia uralma jól táplálja a voluntarisztikus nézeteket a jövőről. Az ilyen elméletek megalkotói elidegenítik a technika és a technológia világát az ember tényleges szükségleteitől és céljaitól, mégpedig a politikai hatalmi gócok, valamint a maguk alkotta és a kölcsönvett ideológiák által. A műszaki-technológiai vívmányokat ők arra használják fel, hogy saját anyagi és társadalmi helyzetüket javítsák, s hogy még nagyobb részt biztosítsanak maguknak a döntéshozatalban, a társadalom valamennyi kérdése és problémája tekintetében. E céljaikat a tömegkommunikációs eszközök használatának igénybe vételével érik el, amelyek „a nyilvánosság ideológizálását" szolgálják, minden üzenetüket továbbítva a társadalom környezetébe.

A kombinált technokratikus társadalmi tudat tartalma a jelen és a jövő megrajzolásában nyilvánul meg, inkább a feltételezett műszaki-technológiai programok és racionalizált célok, semmit a tényleges lehetőségek és az egyes társadalmak és emberek szükségletei alapján. Az érdekek tetszőleges levezetése és ideologizálása az ember elidegenedésének elemét képezi. Az ember termelési, társadalmi, osztálybeli, kulturális érdekének elhatárolása az elidegenített technikától és technológiától azt mutatja meg, hogy az ember milyen mértékben passzív végrehajtója a termelési-műszaki műveleteknek, illetve, hogy munkája milyen mértékben alkotó jellegű.

A technokratikus ideológia szerteágazóbb az egyes társadalmi csoportok ideológiájánál és minden más politikai vagy etatisztikus jel-

legű parciális érdeknél. A társadalmi fejlődés mozgatóerőinek általuk megrajzolt képében helyet szorítanak az állami kapitalizmus bizonyos értékeinek, szimbólumainak, normáinak, morális és jogi kategóriáinak, és elfogadják a társadalom politikai rendszerét, politikai szervezeteit mint olyan keretet, amelyben megvalósulhatnak a meghatározott társadalmi célok. Hozzájárulásuk a társadalmi-gazdasági és politikai rendszer egyensúlyozásához abban nyilvánul meg, hogy mindent a gazdasági, a műszaki és az ésszerűségi céloknak rendelnek alá. Ebben a rendszerben az irányítói és, végső soron, a parancsosztogatási szerep továbbra is az uralkodó osztályt illeti meg. A hivatásos igazgatók rétege csupán a transzmisszió funkcióját tartja meg magának, s úgy közvetíti és rendezi be a termelési és társadalmi viszonyokat, hogy az megfeleljen saját programjának és elképzeléseinek.

Az anyagi termelés és a fölépítmény rendszerének működését a részek és az egész rendszer összehangolt, funkcionális kapcsolatával biztosítják. Ezek a kapcsolatok a különleges társadalmi meghatározások hatáskörébe tartoznak. A mód, ahogyan ezek a kapcsolatok megvalósulnak, világosan megmutatja, hogy államkapitalista, etatista-bürokratikus vagy önigazgatásos termelési viszonyokról van-e szó. A fejlett tőkés országokban a technokratikus ideológia olyan mechanizmusát és programját építette ki a társadalmi-gazdasági és politikai rendszernek, ami lehetővé teszi a műszaki civilizáció önállósulását, s azt, hogy „magáért való" mozgalommá fejlődjön. Ez a mozgalom az igazgatók, a menedzserek és a műszaki intelligencia megnövekedett erejére támaszkodik.

A fejletlen országokban a technokratikus ideológia még mindig „önmagától adódott". Kiépítéséhez mintául a fejlett tőkés államokban érvényes konceptusok szolgálnak. Elfogadásuk könnyen megy, hamar beépülnek a programokba, de megvalósulásuk igen nehézkes, mert gyöngék a társadalom anyagi alapjai, alacsony a termelők képzettségi és kulturális színvonala. Igen sok, különböző foglalkozású és egymástól eltérő társadalmi-politikai beállítottságú ember a technokratikus elképzelésekben és programokban lehetőséget látott saját érdekeinek kielégítésére. Igazi protagonistái azonban a műszaki értelmiségnek abban a rétegében találhatók, amelynek különlegesen elszigetelt és önállósult helyzete van a munka társadalmi szervezetében. Ma már egyes szociológusok, közgazdászok, politikológusok és jogászok is szószólóivá váltak ennek az ideológiai mozgalomnak.

A technokratikus ideológia rendkívül nagy területekre terjed ki. Magába foglal egy egész sor gazdasági, termelési, politikai, kulturális, közoktatási és tudományos programot. Noha igen sok híve van, gyakran ellenállásba is ütközik. Ez az ellenállás néha objektív természetű, és abból ered, hogy egyes országokban és társadalmi-gazdasági rendszerekben hiányoznak a megfelelő feltételek a látványos tervek és a tudományos műszaki vagy technológiai jövőről alkotott koncepciók alkalmazásához és végrehajtásához. Ha viszonylag fejletlenek az anyagi termelési erők, akkor a technokratikus víziók befolyást gyakorolhatnak a társadalmi viszonyok torzulásaira. Elsősorban is aránytalanságokat idéznek elő a termelés és a fogyasztás

viszonyában. Abnormálisan felfokozódik a fogyasztás, éspedig a nem termelő tevékenységek szférájában, a termelési tevékenység viszont nem képes kielégítő színvonalra növelni a termelékenységet és a gazdaságosságot csupán azoknak a terveknek és vizióknak alapján, amelyeket a tudományos-műszaki forradalom hordozói kínálnak fel.

Az önigazgatású szocialista társadalom és a technokratikus ideológia nem fér össze egymással. Az önigazgatásos társadalmi tudat az államtulajdoni és a magántulajdoni viszonyok és érdekek tagadásaként, azokkal ellentétben alakul ki. Ennek a tudatnak, a társadalmi gyakorlat által, fokozatosan sikerül megszabadulnia az önmagáról alkotott téves képzetektől és a társadalmi fejlődés mozgatóerőiről kialakult illúzióktól. Szembehelyezkedve az államkapitalista, etatisztikus-bürokrata és csoporttulajdoni érdekekkel és célokkal, az önigazgatási irányzat néha szükségszerűen maga is alul marad az ilyen érdekek hordozóinak törekvéseivel szemben. Az önigazgatás keretében ezért jelentkeznek a bürokratikus, a liberalista, a technokrata, valamint természetesen a bürokratikus-centralisztikus berendezésű társadalom erői. A technokrácia ideológiájának reális alapját az önigazgatású társadalomban részint a magántulajdon és az államtulajdon maradványaiból eredő viszonyok képezik. Ugyanakkor azonban az önigazgatásos termelési viszonyok közepette is fennmaradnak bizonyos törekvések, hogy az igazgatást, a vezetést, a termelési folyamatok irányítását, valamint a társadalmi-politikai tevékenységet és aktivitást bizzák a szakemberekre. A technokratikus tudat különleges formáját az önigazgatás idealizálása képezi. E képzetek szerint az önigazgatás önmagában véve is lehetővé teszi a tudományos-műszaki és technológiai vívmányok alkalmazását. Az ilyen parcializált tudat figyelmen kívül hagyja a reális társadalmi-gazdasági viszonyokat és az önigazgatás ellentmondásait.

Az önigazgatásos társadalmi tudat kiépítésének alapját a munkásosztály történelmi érdekei képezik. Jellegzetes tulajdonsága, hogy a társadalom számára „olyan feladatokat jelöl ki, amelyeket megoldhat" az önigazgatás társadalmi-gazdasági viszonyainak és a közvetlen szocialista demokráciának a feltételei között. Ez a tudat egyaránt kifejezi a társult munkában egyesült dolgozó emberek univerzális és egyedi érdekeit és tulajdonságait. Feladata, hogy olyan társadalmi feltételeket és programokat hozzon létre, melyek révén a társult dolgozók valóban hordozóivá válhatnak a társadalmi újratermelés egész folyamatának. Az ilyen önigazgatásos tudat tagadását jelenti minden elidegenedett és parcializált társadalmi tudatnak.

Jegyzetek

[1] Marx—Engels: Levelek a történelmi materializmusról, Kultura, Belgrád, 32. oldal.

[2] „1825 óta a gépek feltalálása és alkalmazása csupán a vállalkozó és a munkások közötti harcnak az eredménye. Ez azonban csak Angliára vonatkozik. Ami az európai nemzeteket illeti, őket a versengési harc késztette

a gépek alkalmazására, s ezt a harcot az angolok vívták, mind a saját belső piacukon, mind a világpiacon. Végül ami Észak-Amerikát illeti, ott a gépek bevezetését részint a más népekkel folytatott versengés, részint pedig a munkaerőhiány idézte elő, minthogy a lakosság számaránya nem felel meg Észak-Amerika ipari szükségleteinek. E tényekből könnyen megállapíthatják, hogy milyen éleseszű Proudhon úr, aki a konkurrencia kísértetét idézi meg mint harmadik evolúciót, mint a gépek antitézisét." Marx—Engels: Levelek a történelmi materializmusról, Kultura, Belgrád, 1960. 13. oldal.

[3] Ugyanott, 13. oldal.

[4] „Az egyöntetűségi szervezetek követelményei általában olyan sötét misztikummal vannak burkolva, hogy igazi céljaikat részint köd fedi. Az egyéniségi tesztekben viszont annál terjengősebben fejezik ki magukat. Olyan társadalmi etikával van itt dolgunk, amely a végletekig megy; jobban mint bármely más mai jelenség, ezek a tesztek összhangot teremtenek két rokonértelmű gondolat között — a tudományosság és az egyén teljes kielégülése között. A tesztkészítők képesek bebizonyítani..., hogy a teszteket valóban az egyéniségeknek szánták, hogy a különbözőséget, nem pedig az egyöntetűséget ösztönözzék. Maguk a tesztek azonban egészen mást mondanak. Nem tisztelik az egyéni különbözőséget. Nem tudományok, hanem csak látszatai a tudománynak." Wlilliam White: Čovek organizacije, Prosveta, Belgrád, 243—244. oldal.

[5] Komunist, cikk az emberről és a természetről, 1973. III. 22., 24. oldal.

[6] „Nem kétséges, hogy civilizációnk jelenlegi válságában szédítő magasságokat értünk el a materialista elméletben és mechanizmusban egyaránt. Mi azonban nem hiszünk a humanisztikus argumentumok erejében, sem a társadalomelméletek értékeiben, és nem is tiszteljük azokat. Nekünk ma meg kell teremtenünk az egyensúlyt egyrészt a természettudományok túlzott befolyása és alkalmazása, másrészt pedig a társadalomtudományok között, amelyek folytonosan lemaradnak a „szociális tehetetlenség" miatt. Számos humanista, tudós és történész felelőtlen könnyelműsége hivatásának tudományos jellegét, illetően nem csupán episztemológiailag méltó a megvetésre, hanem bizonyos fokon pragmatikai értelemben is amorális. A történelemnek és a szociológiának, valamint a közgazdaságtannak és a jogtudománynak figyelmesen létre kell hoznia saját alapjait, lelkiismeretesen és átgondoltan, a tudományos módszerek segítségével. A társadalomtudományoknak az ész erejévé kell fejlődniük, amely képes a mechanikai erő ellenőrzésére". Branislav Malinovski: Magija, nauka i religija, Prosveta, Belgrád, 1971. 277. oldal.

[7] Dr. Radoslav Ratković: Ideologija i politika, Politikai Tudományok Intézete, Belgrád, 1971. 42. oldal.

Rezime

Tehnologija — ideologija i pokret

Autor u svojim razmatranjima polazi od konstatacije da su istorija i savremena društvena kretanja potvrdila Marksovu i Engelsovu naučnu postavku o uslovljenosti i međuzavisnosti ekonomske strukture i mnogih oblika i institucija društvene nadgradnje i svesti. U naše vreme ideološka opredeljenja i programi su značajni činilac u usmeravanju i objašnjavanju društvenih akcija.

Autor ukazuje da moderna buržoaska ideologija, koja ističe poboljšanje materijalnih uslova egzistencije pojedinih društvenih grupa i slojeva, ima pretenzija da se nametne kao osnovni razlog sveukupnog čovekovog života. Tako se društveni život ideološki usmerava na izvršavanje zadataka koje čoveka uvode „u svet blagostanja". Promene čovekove „prirodne sredine" u

„tehničku" zakonito menjaju sadržine pojedinih ekonomskih kategorija i formi društvene organizacije. U radu se ukazuje na varljive predodžbe o tome da je tehnika i tehnologija samo ono za što se neposredno pokazuje u svom pojavnom obliku. Osuđuje nastojanje da se prikrije društveni karakter i suština ovog odnosa nastalih na osnovu funkcionisanja ove „tehnike".

Autor se poziva na Marksa koji je ukazao da je „... uopšte prava besmislica praviti od mašina ekonomsku kategoriju, naporedo s podelom rada, konkurencijom, kreditom, itd. ... Mašina isto tako nije ekonomska kategorija kao ni vo koji vuče plug. Današnja primena mašine jeste jedna od odnosa našeg današnjeg ekonomskog poretka, ali način korišćenja mašina je nešto sasvim različito od samih mašina".

Veliki razvoj prirodnih nauka, ubrzani efekat primene rezultata prirodnih nauka u procesu proizvodnje, pruža ne male mogućnosti buržoaskoj klasi i zainteresovanim društvenim slojevima da mistifikuju ove rezultate, da potisnu značaj društvenih nauka i da se učini „prodor" prirodnih nauka u smislu njihove mehaničke primene u oblasti društvenih procesa. Autor ističe da se oni u ovim nastojanjima koriste pojmovima i kategorijama prirodnih nauka u objašnjavanju i analiziranju društvenih procesa. Društvo se poistovećuje sa biološkim organizmom i prirodom. Takav uticaj prirodnih nauka i danas je prisutan u formiranju društvene, moralne, humanističke kohezije društva. Prirodne nauke, međutim, nesumnjivo razvijaju i preobražavaju tehničko-tehnološku civilizaciju u kojoj dominira ekonomska svrsishodnost, racionalnost i operacionalnost. Dostignuti stepen materijalnih proizvodnih snaga, naučno-tehničkog i tehnološkog razvoja uveličava se u subjektivističkim-voluntarističkim predstavama i pretvara se u predodžbu o budućnosti koja je po mnogo čemu nestvarna i udaljena od stvarnih čovekovih mogućnosti i htenja. Subjektivističko shvatanje društvenog razvoja, njegovih perspektiva, deformiše se u krivu ideološku svest u kojoj se gubi stvarna veza između nje i društvene prakse. Tako ideološke koncepcije dobijaju samostalan, nezavisan karakter, razvijaju se iz sebe samih. U tim predstavama stvarni odnosi izopačuju se i pretvaraju u mistične i iluzionističke formule.

U radu se ukazuje da se jedan deo nosilaca naučno-tehničkog progresa služi etatističkom organizacijom društva da bi uspostavili odnose vladanja nad čovekom, uslovima i odnosima njegovog života. Nadgrađujući tehničko-tehnološke ciljeve i ekonomsku racionalnost društva, oni izgrađuju svest i ideje da se progres čovečanstva i civilizacije može ostvariti jedino putem primene i proširivanja naučno-tehničkih i tehnoloških postupaka i dostignuća na sve oblasti materijalnog i duhovnog života. Etatistički sistem vladanja ljudima koriste one društvene grupe koje upravljaju proizvodno-tehničkim procesima, da bi ostvarile dominantan uticaj u društvenoj organizaciji rada. One izgrađuju svoj pogled na svet i društvene odnose tako što obezbeđuju monopolski položaj u znanju, stručnosti, iskustvu, tehničko-tehnološkim preobražajima.

Autor ističe da je tehnokratska ideologija šira od ideologije pojedinih društvenih grupa ili nekih drugih parcijalnih interesa političke ili etatističke prirode. Ona u svojim projekcijama pokretačkih snaga razvoja društva uključuje izvesne vrednosti, simbole, norme, moralne i pravne kategorije državnog kapitalizma, prihvata politički sistem i političku organizaciju društva kao okvir u kojem se ostvaruju određeni društveni ciljevi. Njen doprinos i noveliranje društveno-ekonomskog i političkog sistema je u tome što ga podvodi pod ekonomsku i tehničku formulu.

Autor ukazuje da je tehnokratska ideologija široko rasprostranjena, ona obuhvata ekonomske, proizvodne, političke, kulturne, obrazovne i naučne programe. Iako ima veliki broj pristalica, ova ideologija nailazi na otpor. Pre svega samoupravno socijalističko društvo i tehnokratska ideologija su u suprotnosti — ističe u završnom delu svog rada autor. Samoupravna društvena svest izgrađuje se u suprotnosti i negiranju državno-svojinskih, s jedne, i privatno-svojinskih odnosa i interesa s druge strane. Međutim, samoupravna društvena svest uspeva da se kroz praksu oslobodi iluzija i iskrivljenih predstava o sebi i o pokretačkim snagama društvenog razvitka. U suprotstavljanju sa državno-kapitalističkim, etatističko-birokratskim i grupno-

-svojinskim interesima i ciljevima, samoupravna orijentacija nužno i sama podleže težnjama nosilaca tih interesa. Tako se u okviru samoupravljanja javljaju snage buržoaskog liberalizma, tehnokratizma i birokratsko-centralističkog uređenja društva.

U radu se između ostalog ističe da je realna podloga tehnokratske ideologije u samoupravnom društvu delom u ostacima privatno-svojinskih i državno-svojinskih odnosa. Ali i u samoupravnim produkcionim odnosima ima težnji da se upravljanje, rukovođenje, usmeravanje procesa proizvodnje i društveno-političkih delatnosti i aktivnosti prepusti stručnjacima. Posebna vrsta tehnokratske svesti se stvara na bazi idealizacije samoupravljanja. Po tim predstavama samoupravljanje je samo po sebi dovoljno da omogući korišćenje i primenu dostignuća naučno-tehničkog i tehnološkog progresa, pri čemu se negira značaj svesnih revolucionarnih društvenih snaga.

Na osnovu svojih razmatranja autor zaključuje da se samoupravna društvena svest izgrađuje na podlozi istorijskih interesa radničke klase i da je takva samoupravna svest negacija svake otuđene i parcijalizovane društvene svesti.

Zusammenfassung

Technologie — Ideologie und die Bewegung

In seinen Erörterungen geht der Verfasser von der Feststellung aus, dass die Geschichte und die zeitgenössischen gesellschaftlichen Bewegungen Marxens und Engelsens wiessenschaftlichen Ansatz über die Bedingtheit und die Wechselbeziehung der ökonomischen Struktur und vieler Formen und Institutionen des gesellschaftlichen Überbaus und des Bewusstseins bewiesen haben. Heute sind die ideologischen Gesinnungen und Programme ein wesentlicher Faktor bei der Orientierung und Erklärung gesellschaftlicher Aktionen.

Der Verfasser weist darauf hin, dass die moderne bürgerliche Ideologie, die die Verbesserung der materiellen Bedingungen der Existenz einzelner gesellschaftlicher Gruppen und Schichten hervorhebt, darauf Anspruch erhebt, sich als Grundmotiv der menschlichen Existenz aufzudrängen. So wird das gesellschaftliche Leben ideologisch auf die Verrichtung jener Aufgaben gelenkt, die den Menschen „in die Welt des Wohlstandes" einführen. Die Veränderungen der „natürlichen Umwelt" des Menschen in eine „technische" varändern gesetzmässig die Inhalte der einzelnen ökonomischen Kategorien und Formen der gesellschaftlichen Organisation. In der Arbeit wird darüber hinaus darauf hingewiesen, dass die täuschenden Vorstellungen darüber, dass die Technik und die Technologie nur das sind wofür sie sich unmittelbar in ihrer Erscheinungsform zeigen d.h. als Technik der Produktion, ist eigentlich eine Bestrebung, den gesellschaftlichen Charakter und das Wesen dieser Beziehung zu verschleiern. Der Verfasser beruft sich auf Marx, der darauf hinwies, dass es „im allgemeinen ein wahrer Unsinn ist, aus den Maschinen eine ökonomische Kategorie zu machen, parallel mit der Arbeitsteilung, dem Wettbewerb, dem Kredit usw... Die Maschine ist ebenso wenig eine ökonomische Kategorie wie der Ochs, der den Pflug zieht. Die heutige Anwendung der Maschine ist eine der Beziehungen unserer heutigen ökonomischen Ordnung, aber die Verwendung der Maschinen ist etwas ganz Verschiedenes von den Maschinen selbst". Die grosse Entwicklung der Naturwissenschaften, die beschleunigte Anwendung ihrer Ergebnisse im Produktionsprozess bietet der bürgerlichen Klasse und den interessierten gesellschaftlichen Schichten eine nicht geringe Möglichkeit, diese Ergebnisse zu mystifizieren, die Bedeutung der Naturwissenschaften zu verdrängen und den Naturwissenschaften „eine Bresche zu schlagen" im Sinne ihrer mechanischen Anwendung im Bereich der gesellschaftlichen Prozesse.

Der Verfasser hebt hervor, dass man in diesen Bestrebungen, gesellschaftliche Prozesse zu erklären und zu analysieren Begriffe und Kategorien der

Naturwissenschaften benützt. Die Gesellschaft wird mit dem biologischen Organismus und der Natur gleichgesetzt. Ein derartiger Einfluss der Naturwissenschaften ist auch gegenwärtig vorhanden in der Bildung der gesellschaftlichen, moralischen und humanistischen Gesellschaftskohäsion. Indessen entwickeln und gestalten die Naturwissenschaften die technisch-technologische Zivilisation, in der eine ökonomische Zweckmässigkeit und Rationalität dominieren. Die erzielte Stufe der materiellen Produktionskräfte, der wissenschaftlich-technischen und technologischen Entwicklung wird in subjektivistischen Vorstellungen vergrössert und in eine Vorstellung über die Zukunft verwandelt, die nach vielem unwirklich und von den tatsächlichen Möglichkeiten und Bestrebungen des Menschen entfernt ist. Die subjektivistische Auffassung der gesellschaftlichen Entwicklung, deren Perspektiven verzerrensich in ein falsches ideologisches Bewusstsein, in dem sich die tatsächliche Verbindung zwischen diesem und der gesellschaftlichen Praxis verliert. So erhalten die ideologischen Konzeptione einen selbständigen, unabhängigen Charakter — sie entwickeln sich aus sich selbst. In diesen Vorstellungen verzerren sich die wahren Beziehungen und werden zu mystischen und illusionistischen Formeln.

In der Arbeit wird darauf hingewiesen, dass ein Teil der Träger des wissenschaftlich-technischen Fortschrittes die staatliche Organisation der Gesellschaft benutzt, um Verhältnisse herzustellen, die den Menschen und die Bedingungen und Beziehungen seines Lebens beherrschen. Die technisch-technologischen Ziele und die ökonomische Rationalität der Gesellschaft überbauend, bauen sie das Bewusstsein und die Ideen aus, dass ein Fortschritt der Menschheit und der Zivilisation nur verwirklicht werden kann durch die Anwendung und Verbreitung der wissenschaftlich-technischen und ideologischen Verfahren und Errungenschaften auf alle Gebiete des materiellen und geistlichen Lebens. Das staatliche System des Herrschens über Menschen benutzen jene Gesellschaftsgruppen, die die produktions-technischen Prozesse leiten, um einen dominanten Einfluss auf die gesellschaftliche Organisation der Arbeit zu erlangen. Sie bauen ihre Weltanschauung und gesellschaftlichen Beziehungen aus, indem sie dem Wissen, der Sachverständigkeit, der Erfahrung, den technisch-technologischen Umwandlungen eine monopolistische Lage versichern.

Der Verfasser hebt hervor, dass die technokratische Ideologie breiter ist als die Ideologie einzelner Gesellschaftgruppen oder einiger Teilinteressen politischer oder staatlicher Natur. Diese Ideologie enthält in ihrer Vorstellung über die Bewegungskräfte der Gesellschaftlichen entwicklung gewisse Werte, Symbole, Normen, moralische und rechtliche und rechtliche Kategorien des staatlichen Kapitalismus; akzeptiert das politische System und die politische Organisation der Gesellschaft als Rahmen, in dem bestimmte Ziele der Gesellschaft verwirklicht werden. Der Beitrag dieser Ideologie zum gesellschafts--ökonomischen und politischen System liegt darin, dass sie es unter eine ökonomistisch-technische Formel subsumiert.

Der Verfasser weist darauf hin, dass die technokratische Ideologie sehr verbreitet ist; sie umfasst ökonomische, Produktions-, politische, kulturelle, Erziehungs- und wissenschaftliche Programme. Obwohl diese Ideologie eine grosse Anzahl von Anhängern hat, stösst sie trotzdem auf einen Widerstand. Vor allem sind eine sozialistische Gesellschaft der Selbstverwaltung und die technokratische Ideologie im Gegensatz zueinander — hebt der Verfasser im abschliessenden Teil seiner Arbeit hervor. Das selbstverwalterische gesellschaftliche Bewusstsein wird ausgebaut im Gegensatz zu und in der Verneinung der Beziehungen und Interessen des staatlichen Eigentums einerseits und des privaten andererseits.

In der Arbeit wird weiterhin unter anderem hervorgehoben, dass die technokratische Ideologie ihre reale Unterlage in einer Gesellschaft der Selbstverwaltung, zum Teil in den Resten der staatlichen und privaten Eigentumsbeziehungen, findet. Aber auch in den Produktionsverhältnissen der Selbstverwaltung gibt es Bestrebungen, die Verwaltung, Leitung, Lenkung des Produktionsprozesses und gesellschafts-touristischer Tätigkeiten und Aktivitäten den Fachleuten zu überlassen. Eine besondere Art technokratischen Bewusstseins wird aufgrund der Idealisierung der Selbstverwaltung gebildet.

Gemäss diesen Vorstellungen genügt die Selbstverwaltung für sich, um die Nutzung und Anwendung des wissenschaftlich-technischen und technologischen Fortschritts zu ermöglichen, wobei die Bedeutung bewusster, revolutionärer Gesellschaftskräfte verneint wird.

Aufgrund seiner Erörterungen schliesst der Verfasser, dass das selbstverwalterische gesellschaftliche Bewusstsein auf der Grundlage der historischen Interessen der Arbeiterklasse ausgebaut wird, und dass ein derartiges selbstverwalterisches Bewusstsein die Negation jedes entfremdeten und partialisierten gesellschaftlichen Bewusstseins darstellt.

Pais István

Feuerbach és a vallás

1972. szeptember 13-án múlt száz éve, hogy meghalt Ludwig Feuerbach, a nagy német materialista filozófus.

A múlt század harmincas éveinek közepétől a német szellemi élet igen aktív elméleti harcok színtere. E harcok, amelyek közvetlenül főként a *vallással* kapcsolatosak, a polgári gondolkodók részéről közvetve a feudalizmus elleni *politikai* küzdelmet jelentenek. Bennünk egy új szociális helyzet fejeződik ki. Az a tény, hogy a német államokban — amelyek a 16. század eleji parasztháború és a 17. század első felében lezajlott harmincéves háború pusztításai miatt a polgárosodásban messze elmaradtak a nyugat-európai országok (Hollandia, Anglia, Franciaország) mögött, s csupán a *gondolkodás elvont tevékenységével* kísérték ezek valóságos fejlődését, győztes forradalmait — fokozatosan napirendre kerül a burzsoá forradalom. Az új szituáció új, elméletileg megoldandó problémákat vet fel, és előidézi a szellemi élet megélénkülését.

A német polgárság gondolkodóinak korábban úgy tűnt, hogy az 1831-ben elhunyt *Hegel* filozófiája egy — a burzsoá érdekeknek minden szempontból megfelelő — tökéletes, örök időkre szóló bölcselet. 1835 táján azonban egyre határozottabban jelentkezett körükben az a felsimerés, hogy álláspontjuk téves. A mind élesebbé váló osztályharc eseményei ráébresztették őket, hogy a burzsoá haladás érdekében Hegel filozófiáján feltétlenül túl kell lépniök. E tullépési törekvésnek aztán az lett a következménye, hogy a korábbi, fejletlenebb német polgárság érdekeit és társadalmi helyzetét kifejező hegeli bölcselet, amely mind egészében, mind pedig vallásértelmezésében ellentmondásos elemek szövedéke volt, felbomlott, és különféle mozzanataihoz igen eltérő irányzatok kapcsolódtak.

„Hegel tanainak összessége... — írta Engels — bő teret adott arra, hogy a legkülönbözőbb gyakorlati pártfelfogások húzódjanak meg mögötte; és az akkori Németország elméleti problémái közül mindenekelőtt két dolog volt gyakorlati: a vallás és a politika. Aki Hegel *rendszerére* vetett elsősorban súlyt, mindkét téren jócskán konzervatív lehetett; aki a dialektikus módszert tekintette a legfontosabbnak, mind a vallás, mind a politika tekintetében a legszélsőbb ellenzékhez csatlakozhatott... A harmincas évek vége felé

mindinkább nyilvánvalóvá lett, hogy a hegeli iskola kettészakadt."[1] A kettészakadás eredményeképpen alakult ki az ún. *ifjúhegeliánus* irányzat, amely a Hegel-követők balszárnyát egyesítette magában. Az ifjúhegeliánusok — főként 1840. után, amikor IV. Frigyes Vilmos személyében „az ortodox szenteskedés és a feudális önkényuralom lépett a trónra" — mind határozottabban léptek fel az ortodox szenteskedőkkel és a feudális reakciósokkal szemben, és a mindennapi égető kérdések kapcsán fokozatosan letettek „a filozófikusan előkelő tartózkodásról". A harcot ugyan még a filozófia fegyvereivel vívták, de a célok már nem voltak elvont filozófiai célok, a fennálló állam és a vallás megsemmisítéséről volt szó, s az ifjúhegeliánusok iskolája már egyenesen mint a felfelé törő radikális burzsoázia filozófiája lépett fel. Mivel azonban a politika ebben az időben igen süppedékes talaj volt, ezért a „fő harc a *vallás ellen* irányult".

Az ifjúhegeliánusok valláskritikája

Ennek a vallás-ellenes harcnak az első jelentős képviselője David Friedrich *Strauss* (1808—1874) volt, aki 1835—1836-ban jelentette meg kétkötetes *Das Leben Jesu* (Jézus élete) című munkáját. Strauss ebben a műben Hegelnek a *vallás és a filozófia viszonyára* vonatkozó álláspontját elemezte és bírálta. Egészen más oldalról azonban, mint az ortodox teológusok. Az utóbbiak (pl. H. F. W. Hinrichs 1822-ben, E. W. Hengstenberg 1827-ben) azért támadták Hegelt, hogy a vallást, miközben védelmezte és sajátos formában fenn akarta tartani, *alárendelte a filozófiának,* és amellett szálltak síkra, hogy a vallás igazsága magasabb rendű az ésszerű igazságnál. E történelmileg retrográd kritikával szemben maga Strauss *pozitív* oldalról lépett fel Hegel ellenében, aki végső soron — minden konkrét megkülönböztetés ellenére — mégiscsak azonosította tartalmilag a vallást és a filozófiát. Strauss *három* fontos — ellenvetést tartalmazó — kérdést vetett fel Hegel koncepciójával szemben. Ezek a következők:

Vissza lehet-e vezetni fogalmakra a hit tartalmát a vallás eltorzítása nélkül, s ha igen, hogyan lehet összeegyeztetni az egy-egy vallás által képviselt történeti, különös igazságot a racionális igazsággal? Hogyan egyeztethető össze az isten és a világ közötti közvetítésnek az az általános eszméje, amelyet Hegel szemében Krisztus személye képvisel, az evangéliumok Krisztusának különös, egyéni létezésével? Továbá: Ha Hegel szerint az Isten az emberi történelemben fokozatosan valósítja meg önmagát, akkor Krisztus e megvalósulásnak csupán egyik mozzanata lehet, s ennélfogva tulajdoníthatunk-e örök és abszolút értéket a keresztény vallásnak?[2]

E kérdések megválaszolására vállalkozik Strauss a Jézus életében, miközben a Christian *Baur* tübingeni teológus által az Ószövetségre vonatkozóan megkezdett bibliakritikát kiterjeszti az Újszövetségre — mindenekelőtt annak központi alakjára, Jézusra. Strauss Hegellel szemben kifejti, hogy a dogmákat, a vallási képzeteket nem lehet visszavezetni filozófiai fogalmakra, mert ha mégis ezt tesszük,

mélységesen eltorzítjuk a vallás jellegét és tartalmát. Míg Hegel a maga észvallása szempontjából szemlélve a dolgokat, azt a nézetet képviselte, hogy a vallásnak csupán *jelképes* tartalmát kell szem előtt tartani s el lehet tekinteni a kereszténység tanulmányozásakor a vallás történelmi realitásától, a bibliai, az evangéliumi elbeszélésektől — addig Strauss kifejtette, hogy szerinte ez nem lehetséges, mert az ilyen elbeszélések voltaképpen a „keresztény vallás lényegét adják". Magukban az evangéliumokban Strauss egyébként a zsidó nép bensejéből fakadó, e nép törekvéseit kifejező mítoszokat látott. E ponton aztán *kétségessé* vált számára magának *Jézusnak a létezése.* Eleinte úgy vélte, hogy létezett, de igazi alakját ki kell hámozni az evangéliumokból. A későbbiek során azonban, amikor látja, hogy e szándék megvalósíthatatlan, arra a konklúzióra jut, hogy Jézus történelmileg nem létezett. Strauss ilymódon jelentősen megrendítette a hegeli bölcselet építményét, amikor kimutatta vallás és filozófia különbségét, össze nem egyeztethető voltát. Komoly csapást mért a hegeli idealizmus rendszerére egyúttal azáltal is, hogy „istent totálisan integrálta az emberiség fejlődésébe", hogy így aztán az emberen kívül álló és az embernél magasabb rendű első princípiumot kiiktatta, s ilyképpen „megszűntette a hegelianizmus metafizikus és transzcendentális jellegét".[3]

Strauss könyve nagy vihart kavart és azonnal megtámadták pietisták, ortodox hegeliánusok. Maga Bruno *Bauer* (1809—1882) is, aki később szintén túllépett Hegelen, de ebben az időben még Hegel tanait védelmezte, s nem tartotta jogosnak a dogmák bírálatát. Maguknak a „Jézus élete" körül lezajlott vitáknak a tüzében kristályosodott ki a baloldali *ifjúhegeliánusok* haladó irányzata, amely nemcsak a filozófiának a vallásra vonatkozó kritikai jogáért küzdött, hanem — Hegelt támadva, aki szerint a filozófiának feladata csak a múlt és a jelen rögzítése lehet — a *jövő* eszmei *anticipációjának* lehetőségéért, az emberibb jövőt elősegítő *tettek,* a gyakorlat filozófiájáért is.[4]

Magának a baloldali ifjúhegeliánus mozgalomnak a későbbiekben Bruno *Bauer* lett az egyik központi (talán nem túlzunk, ha azt mondjuk, hogy legfőbb) alakja, aki ortodox Hegel-követőből nagyon rövid idő alatt alakult át mind a vallás, mind pedig a politika kérdéseinek megítélésében radikális egyéniséggé. Már 1838-ban megjelent művében — Kritik der Geschichte der Offenbarung (A kinyilatkoztatás történelmének kritikája) — kimutatta: az Ó- és Újszövetség egyaránt *viszonylagos* értékkel rendelkezik, bár mindkettő *abszolútnak* tartja önmagát. A könyvével kapcsolatos támadások miatt kénytelen elhagyni Berlint, a baloldali hegeliánusokat pezsgő szellemi életre összefogó *Doktor-klub*-ot, amelynek keretében igen szoros barátságot kötött az akkor éppen Berlinben tanuló fiatal Marx-szal, és Bonnba távozik. A vallással kapcsolatos kritikai-történeti vizsgálódását azonban tovább folytatja. Ennek termékeként lát napvilágot 1840-ben a *Kritik der evangelischen Geschichte des Johannes* (János evangéliumi történelmének kritikája) és 1841—1842-ben a *Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker und des Johannes* (A szinoptikusok és János evangéliumi tör-

ténelmének kritikája) címmel két munkája. Bennük az Ó- és Újszövetség közti különbségeket, ellentéteket az *„általános öntudat"* fejlődéséből magyarázta, s nemcsak az ortodox vallási interpretációkat vetette el a Bibliával kapcsolatosan, hanem Strauss nézetét is, amely szerint az evangéliumokban a zsidó messianisztikus hagyomány nyert kifejeződést. Bauer úgy vélte, hogy az Újszövetségben a keresztény gondolatvilág az említett általános öntudatnak magasabbrendű megtestesülése volt, mint az Ószövetség, és az evangéliumi történetek, elbeszélések nem a nép benső szellemének a produktumai, hanem *egyes egyének* művei. Hegeltől eltérően, vele szemben azonban a kereszténységet *nem* tekinti *abszolút* értékű vallásnak, bár történeti pozitívumait elismeri, hanem szükségesnek tartja meghaladását, mivel a kereszténység „már akadályává vált az általános öntudat fejlődésének, mert alávetette az embert istennek, arra kényszerítette, hogy istenben saját lényegét imádja tőle idegen, felsőbbrendű hatalomként."[5]

Mindez már azt jelenti, hogy B. Bauer a maga öntudat-filozófiájában eljutott az *ateizmushoz*. Vallástalansága azonban idealista talajon fogalmazódik meg. Méghozzá olymódon, hogy — Heine ösztönzésére, aki szerint Hegel rejtett, ezoterikus s mint ilyen forradalmi gondolkodó — Hegelből ateista következtetéseket vont le, de ugyanakkor az általános emberi öntudat idealista, nála alapvető szerepet játszó kategóriájától képtelen volt megszabadulni.

A vallás az ember önkivetítése

A hegeli bölcselettel kapcsolatos kritika döntő lépését Ludwig *Feuerbach* (1804—1872), a klasszikus német polgári filozófia utolsó nagy egyénisége tette meg, aki teljesen lerázta a hegeli abszolút idealizmus bilincseit, s e tette révén igen jelentős hatást gyakorolt Marx és Engels világnézeti fejlődésére, vallásfelfogása és ateizmusa kialakulására.

Feuerbach egyébként 1804-ben, egy híres jogász családjában született. Kezdetben teológiát tanult Heidelbergben, majd 1824-ben Berlinbe ment, hogy Hegelnél hallgasson filozófiát. Az egyetem befejezése után Erlangenben dolgozott mint magántanár. Szíve vágya az volt, hogy egyetemi katedrához jusson. Tervét azonban nem sikerült megvalósítania, mert egyik, 1830-ban névtelenül megjelentetett, radikális hangvételű cikkéről, amelyet az állami hatóságok elkoboztak, kiderült, hogy ő írta, s így az egyetemi kapuk bezárultak előtte. Ekkor, vágyáról lemondva, vidéki magányba, a Bayreuth környéki Bruckbergbe vonult vissza. Itt teljesen a filozófia művelésének szentelte magát. Anyagilag ezt az tette lehetővé számára, hogy felesége vagyonát befektette egy vállalkozásba — sógora porcelángyárába —, amely biztosította neki a kutatómunkájához szükséges jövedelmet. 1860-ban azonban a gyár tönkrement, és rákényszerült, hogy Bruckberget elhagyva a Nürnberg melletti Reichenbergbe költözzék, ahol igen szűkös anyagi körülmények között élt haláláig. Vidéki elzártsága, magánya nagy mértékben közrejátszott

abban, hogy nem értette meg az 1848-as német forradalom valódi jellegét, és a későbbi idők német társadalmi valóságát sem. Élete végéig megmaradt a polgári rend talaján. Közelebbről a *kispolgárság* filozófiai szószólója volt. Azé a kispolgárságé, amelyhez ő maga is tartozott, amelynek létbizonytalanságokkal, a különféle kiszolgáltatottsági formákkal teli életében ő maga is osztozott.

Feuerbach eleinte nemcsak elfogadta a hegeli bölcseletet, hanem erlangeni magántanárkodása idején tanította is azt. Később azonban (miként majdan Marx és Engels is), az ifjúhegelianizmus irányzatához csatlakozva, fokozatosan elszakadt tőle, és szembefordult vele. Álláspontjának megváltozásában alapvetően közrejátszott az, hogy a lezárt hegeli rendszer által szentesített burzsoá állapotok a kispolgári réteg számára a hatalomból való kizárást jelentették. Épp ezért ő maga — rétegének a jobb helyzet utáni vágyát kifejezve — arra törekedett, hogy a hegeli filozófia hamis voltát kimutassa, hogy — a hegeli bölcseleten túllépve — perspektívát nyújtson a kispolgárság számára.

Ezt a Hegel meghaladására irányuló sikeres törekvését Marx igen nagyra értékelte s a következőt írta: „*Feuerbach* az egyetlen, akinek *komoly, kritikai* viszonya van a hegeli dialektikához és igazi felfedezéseket tett ezen a területen, aki egyáltalában a régi filozófia igazi leküzdője. A teljesítmény nagysága és a zajtalan egyszerűség, amellyel Feuerbach ezt a világnak nyújtja, csudás ellentétben áll egymással." S e nagyra értékelő marxi szavak azért hangzanak el, mert Feuerbach bebizonyította, hogy a hegeli filozófia „nem egyéb, mint a gondolatokba foglalt és gondolkodva kifejtett vallás, tehát ugyancsak elítélendő; az emberi lényeg elidegenülésének más formája és létezési módja". És egyúttal — hangsúlyozza Marx — „az *igazi materializmus* és a *reális tudomány*" megalapítója is Feuerbach, amelynek alapjáról felszínre hozza a hegeli bölcselet fundamentális misztifikációját, amelynek lényege, hogy „Hegel kiindul az elidegenülésből (logikailag a végtelenből, elvont általánosból), a szubsztanciából, az abszolút és rögzített elvonatkoztatásból — azaz népszerűen kifejezve, a vallásból és teológiából indul ki". Majd ezt követően „megszünteti a végtelent, tételezi a valóságost, érzékit, reálist, végest (filozófia, a vallás és teológia megszüntetése)." És végül „Megint megszünteti a pozitívat, visszaállítja az elvonatkoztatást, a végtelent. A vallás és teológia visszaállítása."[6]

Marx tehát 1844-ben igen erősen Feuerbach befolyása alatt állott. s bár már ekkor (s korábban is) fenntartásokkal élt egyes nézeteivel kapcsolatosan, a Gazdasági-filozófiai kéziratok-ban némileg mégis túlértékeli a feuerbachi filozófiát. Ezen azonban nem csodálkozhatunk, ha arra gondolunk, hogy milyen idealista eszmei zűrzavar közepette lépett fel Németországban 1839-ben Feuerbach, amikor a Hallischer Jahrbücher-ben megjelentette *Zur Kritik der Hegelschen Philosophie* (A hegeli filozófia kritikájához) című tanulmányát, amelyben először adta a hegeli abszolút idealizmus bírálatát, s egyúttal önmaga materializmusának vázlatos kifejtését.

Még nagyobb hatást gyakorolt 1841-ben kiadott fő műve, a *Das Wesen des Christentums* (A kereszténység lényege), amelyben már

részletesen kidolgozta pozitív filozófiáját, valláselméletét. Engels 1886-ban, tehát közel fél évszázad múltán, így emlékszik vissza A kereszténység lényegé-nek hatására, amelyben Feuerbach a materializmust minden kertelés nélkül újból trónraemelte (ami annyit jelent, hogy Németország filozófiájában *először* lépett a materializmus útjára): „E könyv felszabadító hatását csak az tudja elképzelni, aki azt maga is átélte. A lelkesedés általános volt; pillanatnyilag mindnyájan Feuerbach követői voltunk. Hogy milyen lelkesen üdvözölte Marx az új felfogást és hogy — minden kritikai fenntartása ellenére — mennyire befolyása alatt volt, olvasható A szent családban.[7]

Feuerbach tette — a materializmus németországi bevezetése, a „megrészegült" hegeli spekuláció felett gyakorolt bírálata — igen nagy jelentőségű a valláskritika történeti előrehaladásának a folyamatában, mert — Hegellel szemben, aki a vallást az elidegenedett abszolút eszme, az isten öntudatosítási, önmagára-ismerési lépcsőfokának tekintette — feltárta, hogy a *vallási képzetek* az *ember önkivetítései*. A maga álláspontját kifejtve, és Hegelt kritizálva így írt: „Igen ám, de ha az ember tudata istenről, ahogyan az a hegeli tanításban áll, isten öntudata, akkor az emberi tudat *per se* isteni tudat. *Miért idegeníted el tehát az embertől tudatát és miért teszed egy tőle különböző lény, egy objektum öntudatává?* Miért tulajdonítod istennek a lényeget, az embernek csak a tudatot? *Isten tudata az emberben van és az ember lényege az istenben? Milyen meghasonlás, milyen ellentét! Fordítsd csak meg, megkapod az igazságot: az ember tudása önmagáról, saját lényegéről.* Csak a lényeg és tudat egysége igazság. *Ahol isten tudata van, ott van* isten lényege is — tehát az emberben, isten lényegében csak saját lényeged válik tárggyá, *tudatod elé kerül az, ami tudatod mögött rejlik.* Ha az isteni lény meghatározásai emberiek, akkor persze az emberi meghatározások isteni természetűek."[8]

Feuerbach szerint — miként Hegel szerint is — a vallás az ember és az állat lényeges különbözőségén alapul, vagyis azon, hogy az előbbinek van, az utóbbinak pedig nincs gondolkodási képessége. Arról beszél A kereszténység lényegé-ben, hogy a vallás nem más, mint a valóság fantasztikus tükröződése az emberi tudatban, hogy „*a vallás lényegében és tudatában semmi más nincsen, mint ami általában az ember lényegében és önmagáról és a világról való tudatában van. A vallásnak nincsen saját, külön tartalma*", hogy az „embertől elválasztott, isten fogalmával összekapcsolt predikátumok sokfélesége *realitás nélküli képzet —, az érzéki világ lényeges feltételei, igazsága nélkül: puszta fantázia.*"[9]

A vallásról kimutatva, hogy az nem más, mint az ember „tárgyiasított lényege", Feuerbach megfordítja a vallási, bibliai elképzelést, amely szerint az isten a saját képére és hasonlatosságára alkotta meg az embereket, és bebizonyítja, hogy az ember hozta létre az istenség — s általában az összes transzcendens objektum — képzetét a maga mintájára. „Ahogyan az ember gondolkodik, amilyen az érzülete, olyan az istene is — írja —: amennyi érték az emberben van, annyi — és nem több — van istenben. *Isten tudata az ember öntu-*

data, isten megismerése az ember önmegismerése. Az embert istenéből ismered meg, viszont az emberből ismered meg istenét is; mindkettő egy és ugyanaz. Ami az ember számára isten, az saját *szelleme, lelke, és ami az ember szelleme, lelke, szíve, az az istene:* isten az ember nyilvánvaló bensője, szavakba foglalt énje . . ." [10]

Feuerbach behatóan elemzi a vallási gondolkodás mechanizmusát. Az angol Hume-hoz és a 18. századi francia materialistákhoz hasonlóan ő is hangsúlyozza és analíziseivel bizonyítja, hogy a vallásban az ember *spontán módon* vetíti önmagán kívülre saját tulajdonságait. Ez a spontán önkivetítés pedig azt jelenti, hogy maga a kivetülés folyamata nem tudatosul abban a gondolkodásban, amely azt végrehajtja. Így aztán a vallásos ember számára önmaga hamisfantasztikus képzetei nem antropomorfizmusoknak tűnnek, hanem szerinte valóban létező transzcendens objektumok tükröződéseinek. Ezen a ponton Feuerbach összeveti az *alkotó* emberi fantáziát és a *vallási* képzeletet, s lényeges különbségüket a következőben pillantja meg: az előbbi (pl. a művészetben) a maga produktumát annak adja ki, ami, tehát emberi terméknek, képzetnek, az utóbbi viszont az emberen kívüli olyan realitásnak, amelytől függ az egész természeti valóság. A vallás számára azonban ez a spontán antropomorfizmus rejtett marad, aminek az a következménye, hogy nemcsak általában a realitásnak, hanem *önmagának is* hamis tudata.

A vallás e jellegzetes vonását „A kereszténység lényegé"-ben a keresztény monoteizmus kapcsán és az absztrakció magas szintjén a következő szavakkal írja le Feuerbach: „Ha . . . a vallást, isten tudatát úgy határozzuk meg, mint az ember öntudatát, ezt nem úgy kell érteni, mintha a vallásos ember közvetlenül tudatában lenne annak, hogy saját lényegének öntudata, mert hiszen *éppen ennek a tudatnak a hiányán alapul a vallás sajátos lényege* (kiemelés tőlem — P. I.). Hogy ezt a félreértést eloszlassuk, helyesebb, ha ezt mondjuk: a vallás az ember *legelső*, éspedig *közvetett* öntudata . . . Az ember előbb *magán kívül* helyezi saját lényegét, még mielőtt megtalálja saját magában. Saját lényege először egy másik lényként tárgy az ember számára. A vallás az ember *gyermeki lényege;* a gyermek viszont saját lényegét, az embert magán kívül látja — gyermekkorában az ember, mint egy másik ember, tárgy önmaga számára." A vallásos tárgynál — a reális tárgyakkal ellentétben — a tárgy tudata és öntudata nem különülnek el egymástól, hanem „a tudat és öntudat közvetlenül egybeesik".[11]

Feuerbach kísérletet tesz arra, hogy elkülönítse egymástól a *vallási* és *nem-vallási* jellegű hamis képzeteket, tudattartalmakat. Kísérlete igen nehezen tisztázható, a valláskritikai irodalomban kellően mindmáig meg nem világított problémakör analizálására irányul. A helyzet ugyanis az, hogy minden hamis nézet mint igazság szerepel az őt elfogadó ember tudatában és mint szubjektive evidens álláspont szabja meg birtoklója tevékenységét. Tehát voltaképpen minden hamis hiedelem valami nem-létezővel „egészíti ki" a valóságot, és irreális munkálkodásra ösztönöz. Így aztán csak igen elmélyült vizsgálat tárhatja fel a hamis képzetek két szóbanforgó csoportjának az azonosságon belüli részletkülönbségeit. Természe-

tesen Feuerbach ezt a komplex feladatot még nem tudta megoldani, de felvetett egy fontos szempontot, amelynek figyelembevétele feltétlenül szükséges a kétfajta hamis képzet elkülönítése érdekében. Szerinte ugyanis a vallási képzetekben mindig dominál az *érzelem* — s ezeket éppen érzelmileg hangsúlyos voltuk miatt *illúzióknak* nevezi, míg az érzelmileg általában kevésbé hangsúlyos egyéb, tekát nem-vallási hamis nézeteket *tévedéseknek*.

A most említett gondolat arra mutat, hogy Feuerbach felfogása szerint a vallásban kiemelkedően nagy szerepet játszik az *érzelem*. Ezt az álláspontját számtalan helyen megfogalmazza. Nemcsak fő művében, A kereszténység lényegé-ben, hanem egyéb írásaiban is. Szerinte a vallás mindenekelőtt az ember *érzelmi lényege*. Ezt az utóbbit közelebbről meghatározva, azt mondja, hogy a vallás lényege az emberi szeretet érzése, amely azonban a többi ember iránt a vallásban nem tud közvetlenül kifejeződni és transzcendens közvetítőre (istenre, Krisztusra) van szüksége. Feuerbach azt tekinti antropológiája feladatának, hogy ezt a transzcendens irányultságú érzelmet közvetlenül az emberre, „belső forrására és központjára — a szeretetre" vezesse vissza. A szeretet problémáját helytelenül értelmezve, úgy véli, hogy a *„szeretet az intelligencia és a természet egyetemes törvénye — nem más, mint az emberi nem egységének megvalósulása a belső lelki magatartás útján"*. Majd eljut ahhoz a nézethez, hogy szerinte Krisztus — szeretve az embereket — boldoggá akarta tenni, egyesíteni kívánta valamennyiüket nemre, korra, rangra, nemzeti különbségre való tekintet nélkül, hogy Krisztus voltaképpen nem más, mint az emberiség önmaga iránti, képben kifejezett szeretete. Feuerbach meg akarja szüntetni a vallásnak ezt a szerinte meglevő, emberi szeretetet torzan kifejező tevékenységét, azt akarja elérni, hogy az emberek közvetlenül szeressék egymást. Ebből a célból veti el teljesen a transzcendens irányultságú vallást — vagyis a tényleges vallást — és helyette egy evilági szeretet-„vallás"-t óhajt megteremteni.

Feuerbachnak ezek az idealista szeretet-fejtegetései, amelyeket Engels utópisztikus, irrealisztikus jellegük miatt szellemesen és jogosan kigúnyolt, azért fontosak, mert az a reális felismerés fejeződik ki bennük, amelyet Dühringről írott művében Engels is megfogalmazott, hogy ti. a vallás *közvetlenül* érzelmi alapokon nyugvó képződmény. Ezt a mozzanatot Feuerbach a különféle konkrét problémák kapcsán ismételten hangsúlyozza. Többek között az *imádság* és a *túlvilághit* kapcsán. Az *imádság* — írja — az ember önfelosztása két lényre, az emberi szívnek önmagához, saját lényéhez való viszonya. Benne az ember elfelejti, hogy kívánságainak korlátja van, és boldog ebben az elfelejtkezésben. A teológia felfogásával szemben, amely szerint az embernek a transzcendens hatalmaktól való függése jelentkezik az imádságban, Feuerbach kifejti, hogy az ima éppenséggel az ember *saját érzelmeitől* való függés meghatározottja. „A legfelületesebb az a nézet az imádságról — olvashatjuk nála —, amely benne csak a függés érzésének kifejezését látja. Természetesen kifejez ilyesmit, de *az embernek saját szívétől, saját érzéseitől való függését.*"[12]

A *túlvilághit* kapcsán szintén a vallási tudat érzelem, vágy általi közvetlen meghatározottságát hangsúlyozza Feuerbach. „A másik élet nem más — mondja —, mint azzal az érzelemmel, azzal az eszmével összhangban levő élet, amely *ezzel az élettel ellentmondásban van.* A túlvilágnak semmi más jelentősége nincs, mint hogy ezt az ellentmondást megszűntesse, hogy olyan állapotot teremtsen, amely megfelel annak az *érzelemnek,* amelyben az ember önmagával összhangban van. Egy ismeretlen túlvilág nevetséges agyrém: a túlvilág semmi egyéb, mint egy ismerős eszme valósága, egy tudatos *vágy kielégülése,* egy *kívánság teljesülése:* nem más, mint kiküszöbölése a *korlátoknak,* amelyek itt az eszme valóságának útjában állnak."[13]

A vallási antropomorfizmus történeti mozgása

Feuerbach, feltárva a vallás antropomorf jellegét, rámutat e jelleg *változó, történeti* voltára, arra is, hogy mivel az ember a maga története során fejlődik, e fejlődésével párhuzamosan módosítja önmaga transzcendens kivetítéseit, a természetfeletti létezőkre vonatkozó képzeteit is. Így ír ezzel összefüggésben: „Szubjektum és predikátum azonosságát a legérthetőbben világítja meg a *vallás fejlődési folyamata, amely azonos az emberi kultúra fejlődési folyamatával.* Ameddig az embert pusztán a természetes ember predikátuma illeti meg, addig istene is csak természetes isten. Amikor az ember saját maga már házakba zárkózik, akkor már isteneit is templomokba zárja. A templom annak az érzéknek a megnyilatkozása, amelyet szép épületek jelentenek az ember számára. A vallások tiszteletére emelt templomok a valóságban az építőművészet tiszteletére emelt templomok. Az embernek a nyersesség és vadság állapotából a kultúrához való emelkedésével, azzal, hogy különbséget tud tenni aközött, ami illik és nem illik az emberhez, egyúttal létrejön a különbség aközött is, ami illik és ami nem illik istenhez... A homéroszi istenek esznek és isznak — ez annyit jelent, hogy evés és ivás isteni élvezetek."[14]

A most idézett szavak azt jelentik, hogy Feuerbach nagy figyelmet szentel annak az *értékelésváltozásnak,* amely az egyes vallásokban *a* vallásra vonatkozóan történelmileg tapasztalható. Annak a jelenségnek ti., hogy az egyes vallások az őket megelőző (és a velük egy időben létező) más vallásokat *nem* tekintik vallásoknak, vagy csak annyiban, amennyiben az övéikkel azonos mozzanatok hordozói, hogy ti. ilyképpen *minden egyes vallás önmagát* deklarálja az *egyedül igaz* vallásnak, *a* vallásnak. Ezt a vallási szférában lejátszódó történeti mozgást és a vele kapcsolatosan az egyes vallások részéről jelentkező — kizárólagosságra igényt formáló — magatartást a gondolkodók már a régi időkben tudatosították, és arra használták fel, hogy a korukban létező és a korábbi vallásokat egymással kritikailag összevessék. Igazi filozófiai mélységgel azonban elsőként Feuerbach ragadta meg A kereszténység lényegé-ben ezt, a vallás történetében feltűnő módon jelen levő értékelés-

változást, a relatív jellegű vallási önreflexiók egymásnak ellentmondó voltát.

„A történelmi fejlődés a vallásokban... úgy nyilvánul meg — mondotta —, hogy az, ami a régebbi vallásokban objektív valaminek számított, az most szubjektív valaminek számít, azaz amit *istennek* tekintettek és istenként imádtak, azt most emberi valamiként ismerik fel. A korábbi vallás a későbbi szemében bálványimádó: az ember *saját lényegét* imádta. Az ember tárgyiasította önmagát, a tárgyat azonban, mint saját lényegét, nem ismerte fel; a későbbi vallás megteszi ezt a lépést: minden előrehaladás a vallásban ennélfogva mélyebb önmegismerés. De minden olyan meghatározott vallás, amely idősebb testvéreit bálványimádóknak nevezi, kivonja *saját magát* — éspedig szükségszerűen, mert különben nem lenne már vallás — a vallás sorsa, általános lényege alól; csak a többi vallásnak rója fel azt, ami pedig általában hibája a vallásnak... Mivel *más* tárgya, *más* hatalma van, mivel felülemelkedett a korábbi vallás tartalmán, abban a hitben ringatja magát, hogy felette áll azoknak a szükségszerű és örök törvényeknek, amelyek a vallás lényegének alapjai: abban a hitben ringatja magát, hogy tárgya, tartalma emberfeletti. A gondolkodó (értsd: az ateista — P. I.) azonban keresztüllát a vallásnak ezen az önmaga előtt is rejtve maradt lényegén, számára a vallás *tárgy*, ami önmaga számára a vallás nem lehet."[15]

A vallási antropocentrizmus

A vallásoknak minden időben egyik legjellemzőbb vonása, hogy *emberközpontúak*. Ez az antropocentrizmus különösen feltűnő módon van jelen a régi teremtés-mítoszokban. Így többek között az ószövetségi Genezis könyvének két teremtés-elbeszélésében (Gen. 1—2. fejezet). E két elbeszélés közül is főként az elsőben, amelyben voltaképpen minden történés az emberre mint központra irányul. Az istenség (Elohim) mindent az ő kedvéért hoz létre, s egyúttal az egész természetet is (állat- és növényvilágot egyaránt) az ő hatalma alá rendeli. Feuerbach szerint ez az antropocentrizmus a vallásban oly módon mutatkozik meg, hogy az ember önmagától bizonyos dolgokat ugyan elvesz és istent gazdagítja velük, de őbenne meg is őrzi önmaga számára ezeket a dolgokat. A szerzetesek — írja — szüzességükért cserébe Szűz Máriát kapták, tehát nekik mennyei arájuk van; az apácáknak pedig mennyei vőlegény ígértetett. „*Minél jobban tagadjuk* az érzékit — mondja Feuerbach — *annál érzékibb az az isten, akinek feláldozzuk az érzékit.* Amit ugyanis az istenségnek feláldozunk — annak *különös értéket* tulajdonítunk, abban isten *különösen kedvét* leli."[16] Ily módon az „*ember igenli istenben azt, amit saját magában tagad.*"

A vallási antropocentrizmus Feuerbach szerint nemcsak azt jelenti, hogy az ember a saját — érzelmi és tudati — tulajdonságainak megfelelő isteneket alkot, hanem azt is, hogy egyúttal önmagát *isten céljává* teszi meg. Így végső soron a vallásban is önmaga

célja lesz az ember, csak nem közvetlenül, hanem *közvetve*. „Az ember — és ez a titka a vallásnak — *tárgyiasítja* saját lényegét és azután ennek a tárgyiasított szubjektummá, személlyé vált lényegnek újra csak önmagát teszi meg tárgyává... Így tehát az ember célja istenben és isten által csak önmaga. Az embernek kétségtelenül isten a célja, istennek azonban nincsen más célja, mint az ember morális és örök boldogulása, tehát az embernek saját maga csak a célja." „A vallásos szisztolében az ember saját lényegét löki ki magából, eltaszítja, elveti saját magát; a vallásos diasztolében viszont az eltaszított lényeget újra szívébe fogadja."[17] Feuerbach helyesen mutat rá ara, hogy a fejlődés folyamatával párhuzamosan az ember egyre *kevesebbet* tulajdonít istenének, és egyre *többet* önmagának, mivel fokozatosan öntudatra ébred.

A feuerbachi valláskritika fogyatékosságai

Az eddig elmondottak azt mutatják, hogy Feuerbach — aki Németországban első ízben teremtette meg a vallás külső, ateista pozícióból történő elemzését — valóban gondolati forradalmat jelent a valláskritika német s egyúttal részben összemberi történetében is. Nem feledkezhetünk azonban meg arról, hogy a feuerbachi bölcselet nem tudta a mindenkori társadalom *gazdasági* viszonyaiból levezetni a szellemi szféra jelenségeit (erkölcsöt, politikát, filozófiát stb.), hogy éppen emiatt képtelen volt magáévá tenni a *történetiség* — Hegelnél idealista keretek közt már meglevő — elvét, s mindennek következtében komoly fogyatékosságok jellemzik vallásfelfogását. E negativumok közül korábban az egyikre már utaltunk. Arra ti., hogy a vallásban az emberek egymás iránt érzett szeretetének kifejeződését látja, s éppen emiatt a transzcendens irányultságú vallás helyett egy evilági szeretet-„vallás"-t akar megteremteni. Az az idealizmus, amelyet ez a szeretet-„vallás"-ra vonatkozó elképzelése tartalmaz, áthatja Feuerbach egész társadalom- és történelem-szemléletét. Belőle adódik, hogy az emberiség fejlődését (miként egyik, a vallási antropomorfizmus történeti mozgása kapcsán idézett szövegrészlete is mutatja) *csupán vallási* folyamatnak tekinti. Továbbá ebből az idealista szemléletből fakad az is, hogy Feuerbach egész filozófiájában egy *elvont* ember szerepel, aki csupán érzelemmel és tudattal bír, de aki — mint Marx és Engels kritikailag megjegyezték — a világon kívül gubbasztó, nem anya szülte lény, vagyis soha nem létezett, hanem csupán Feuerbach gondolati terméke.

Ezzel az elvont feuerbachi szemlélettel szemben Marx és Engels kimutatta, hogy a vallás keletkezését, létezését, szociális funkcionálását csak akkor tudjuk megmagyarázni, ha a *konkrét* társadalmak konkrét embereinek sajátos viszonyaiból kiindulva vizsgálódunk. Ez pedig közelebbről annyit jelent, hogy behatóan elemeznünk kell azt a folyamatot, amelynek során őseink kiemelkedtek az állatvilágból, amelynek során megváltoztatták a természethez való viszonyukat azáltal, hogy eszközöket kezdtek készíteni, hogy specifikusan emberi szükségleteket teremtettek és elégítettek ki. Mindez azért

fontos a vallás megértése szempontjából, mert az ember történetileg éppen a saját, természettel szembeni hatalmának a növekedése közben tapasztalja meg a maga különféle vonatkozásokban jelentkező *tehetetlenségét,* és ez a tapasztalata vezeti el odáig, hogy transzcendens hatalmakban higgyen. Továbbá azért is elengedhetetlen az emberi termelés történeti analízise, mert magának a társadalmi keretekben folyó munkának a során *alakul ki* az emberi *tudat,* a beszéd, és *csak az emberi közösségekben,* ezekben a nagy kohókban tehetnek szert a dolgok természetfeletti jelentésre.

A vallás konkrét történeti analízise egyúttal megköveteli azoknak a *specifikus szociális viszonyoknak* a beható elemzését is, amelyek az *emberek között* a termelő tevékenység folyamatában létrejönnek. Feuerbach ezeket nem vette figyelembe, s emiatt nem is vizsgálta, hogyan szülnek ezek is — elsősorban az osztálytársadalmakban — transzcendens hiedelmeket, hogyan vezetnek ezek is mint az ember felett idegenül uralkodó erők vallási jelenségekhez. Épp ezért azt sem tudta feltárni, *hogyan lehet a vallást a jövőben leküzdeni.* Történetietlen, elvont szemlélete megakadályozta annak megértésében, hogy a polgári társadalomban a vallás *elsődlegesen* a *szociális antagonizmusokból* sarjad. Emiatt aztán nem magát ezt a szociális alakulatot igyekezett forradalmi úton megdönteni a vallás leküzdése érdekében, hanem úgy vélte, hogy a vallás eltűnése a *felvilágosító* munka eredménye lesz.

Jegyzetek

[1] Marx—Engels Vál. Művek. II. Szikra, Bp. 1949. 361. old.
[2] A Cornu: Marx és Engels. 1818—1844. Kossuth könyvkiadó, 1968. 176—177. old.
[3] Uo. 179. old.
[4] Vö. Hegel: A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és államtudomány vázlata. Akadémiai Kiadó, Bp. 1971. 23. old.
[5] Lásd Cornu: Id. mű. 202. old.
[6] Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok. Bp. 1970. 99—101. old.
[7] Marx—Engels Vál. Művek. II. 363. old.
[8] Feuerbach: A kereszténység lényege. Akadémiai Kiadó, Bp. 1961. 279—280. old.
[9] Uo. 58. és 59. old.
[10] Uo. 48—49. old.
[11] Uo. 48. old.
[12] Uo. 165. old.
[13] Uo. 223. old. (A kiemelések — az utolsót kivéve — tőlem — P. I.).
[14] Uo. 56—57. old.
[15] Uo. 49—50. old.
[16] Uo. 62. old.
[17] Uo. 66. és 67. old.

Rezime

Fojerbah i religija

Studija u svom uvodnom delu pruža letimičan pregled položaja nemačkog građanstva u trećoj i četvrtoj deceniji prošlog veka, u procesu rastakanja Hegelove filozofije. Posle uvoda sledi analiza kritike novohegelijanaca na Hegelovu kritiku religije (D. F. Strauss, B. Bauer), koja ukazuje na pozitivne odlike i ograničenosti mladohegelijanstva. Zatim se prelazi na razmatranje Fojerbaha uz sažeto prikazivanje njegovog života, rada i političkih pogleda, da bi se detaljnije obradila Fojerbahova kritika Hegela, posebno ističući važnost potpunog odbacivanja hegelijanskog apsolutnog idealizma i ustoličavanje materijalizma u Nemačkoj.

U pretežnom delu studije analiziraju se različiti aspekti Fojerbahove ateističke teorije religije. Detaljno se razmatra shvatanje Fojerbaha da je religija u stvari samoizražavanje čoveka, kao i njegovo stanovište o antropomorfnom istorijskom kretanju religije, o religijskoj ulozi osećanja, o antropocentričnosti religije.

U završnom delu studije analiziraju se slabosti Fojerbahove koncepcije religije. Posebno se ističe da nemački materijalistički filozof u svojim shvatanjima društva i istorije još stoji na tlu idealizma, pošto nije kadar da pojave iz oblasti duhovnog života (politiku, moral, filozofiju itd.) izvede iz odnosa materijalnog života, te zbog toga u istoriji pogrešno vidi samo razvoj religije. Ujedno religiju idealistički objašnjava polazeći samo od idejnih i osećajnih momenata, što se veoma određeno pokazuje u njegovim razmatranjima u odnosu na „religiju" ljubavi. Ukazuje se i na slabost cele njegove filozofije koja operiše sa jednim apstraktnim čovekom, to ukazuje na to da Fojerbah nije bio u stanju da religijske pojave datog vremena objasni na osnovu konkretnih životnih uslova ljudi u društvu.

Resümee

Feuerbach und die Religion

Als Einleitung bietet die Abhandlung einen skizzenhaften Überblich von Deutschland in den dreissiger-vierziger Jahren des vorigen Jahrhunderts, von der Lage des zeitgenössischen deutschen Bürgertums, dem Verfallprozess der Hegelschen Philosophie. Im folgenden wird die Hegel- und Religionskritik der Junghegelianer (D. Strauss, B. Bauer) analysiert, wobei die positiven Züge und die Schranken des Junghegelianismus gezeigt werden. Danach setzt sich die Abhandlung mit der Feuerbachschen Philosophie auseinander. Feuerbachs Leben, Tätigkeit, politische Ansichten werden kurz dargelegt. Im weiteren befasst sich der Aufsatz ausführlich mit der Hegelkritik von Feuerbach und mit der grossen Bedeutung jener Tat, der Hegelschen absoluten Idealismus völlig abzulehnen und den Materialismus in Deutschland auf den Thron zu setzen.

Der grösste Teil der Abhandlung analysiert dei verschiedenen Aspekte der atheistischen Religionstheorie Feuerbachs. Ausführlich wird jene Ansicht Feuerbachs erörtert, nach der die Religion eigentlich die Selbstprojektion des Menschen sei, ferner die Feuerbachsche Stellungnahme im Bezug auf die geschichtliche Bewegung des religiösen Anthropomorphismus, die Rolle des Gefühls in der Religion, den religiösen Anthropozentrismus.

Der abschliessende Teil der Abhandlung analysiert die Mängel der Religionskonzeption von Feuerbach. Im Zusammenhang damit geht er darauf ein, dass der grosse deutsche materialistische Denker in seiner Gesellschafts- und Geschichtsauffassung noch auf idealistischem Boden steht, weil er nicht imstande ist, die Erscheinungen des geistigen Lebens (die Politik, die Ethik, die Philosophie usw.) von den ökonomischen Verhältnissen abzuleiten, und

deshalb betrachtet er die Geschichte — falsch — bloss als eine Entwicklung der Religion. Dabei erläutert er die Religion idealistisch, ausschliesslich von ideellen-emotionalne Momenten aus, wie es in seinen Erörterungen über die „Religion" der Liebe deutlich zu sehen ist. Weiterhin kommt das auch darin zum Ausdruck, dass im Ganzen seiner Philosophie letzten Endes ein abstrakter Mensch, ein weltfernes Wesen und kein Erdensohn auftritt, und das weist darauf hin, dass Feuerbach unfähig war, die jeweiligen Religionserscheinungen aus den Lebensverhältnissen der konkreten Menschen in den konkreten Gesellschaften zu erklären.

Karl Marx

[Tézisek Feuerbachról[1]]

1

Minden eddigi materializmusnak (Feuerbach materializmusát is beleszámítva) az a fő fogyatékossága, hogy a tárgyat, a valóságot, érzékiséget csak az *objektum vagy a** *szemlélet* formájában fogja fel; nem pedig mint *érzéki-emberi*** *tevékenységet, gyakorlatot* nem szubjektívan. Ezért a *tevékeny* oldalt elvontan a materializmussal ellentétben az idealizmus — amely természetesen nem ismeri a valóságos, érzéki tevékenységet mint olyant — fejtette ki.*** Feuerbach érzéki — a gondolati objektumoktól valóban megkülönböztetett objektumokat akar: de magát az emberi tevékenységet nem fogja fel *tárgyi* tevékenységnek. Ennélfogva a „Wesen des Christentums"-ban csak az elméleti viszonyulást tekinti az igazán emberinek, míg a gyakorlatot csak piszkos-zsidó megjelenési formájában fogja fel és rögzíti. Ennélfogva nem érti meg a „forradalmi", a „gyakorlati-kritikai" tevékenység jelentőségét.

2

Az a kérdés, hogy az emberi gondolkodást tárgyi igazság illeti-e meg — nem az elmélet kérdése, hanem *gyakorlati*° kérdés. A gyakorlatban kell az embernek gondolkodása igazságát, vagyis valóságát és hatalmát, evilágiságát bebizonyítania. Az olyan gondolkodás valóságáról vagy nem-valóságáról folytatott vita, amely el van szigetelve°° a gyakorlattól — tisztára *skolasztikus*°°° kérdés.

---

* [*Engelsnél:*] vagy a

** [*Engelsnél:*] *emberi érzéki*

*** [*Engelsnél:*] Ezért történt, hogy a *tevékeny* oldalt, a materializmussal ellentétben, az idealizmus fejtette ki — de csak elvontan, mivel az idealizmus természetesen nem ismeri a valóságos, érzéki tevékenységet mint olyant.

° [*Engelsnél:*] gyakorlati

°° [*Engelsnél:*] elszigeteli magát

°°° [*Engelsnél:*] skolasztikus

3

A körülmények megváltozásáról és a nevelésről szóló materialista tanítás megfeledkezik arról, hogy a körülményeket az emberek változtatják meg és a nevelőt magát is nevelni kell. Ennélfogva a társadalmat el kell különítenie két részre — melyek egyike fölötte áll.*

A körülmények változtatásának és az emberi tevékenységnek vagy** önmegváltoztatásnak** egybeesését csak mint *forradalmi**** *gyakorlatot* lehet felfogni és racionálisan megérteni.

4

Feuerbach a vallási önelidegenülésnek, a világ egy vallási és egy világi világra° való megkettőződésének tényéből indul ki. Munkája abban áll, hogy a vallási világot feloldja világi alapzatában.°° De hogy°°° a világi alapzat elválik önmagától és magának a fellegekben önálló birodalmat rögzít meg+, az csak++ abból magyarázható, hogy ez a világi alapzat meghasonlott önmagával és ellentmond önmagának. Ezt a világi alapzatot kell tehát magamagában mind ellentmondásában megérteni, mind pedig gyakorlatilag forradalmasítani.+++ Tehát miután pl.× felfedeztük, hogy a földi család a szent család titka, mármost az előbbit magát kell elméletileg és gyakorlatilag megsemmisítenünk××.

---

* [*Engelsnél:*] Az a materialista tanítás, hogy az emberek a körülményeknek és a nevelésnek termékei, megváltozott emberek tehát más körülményeknek és változott nevelésnek termékei, megfeledkezik arról, hogy a körülményeket éppen az emberek változtatják meg, és hogy a nevelőt magát is nevelni kell. Ennélfogva szükségszerűen oda jut, hogy a társadalmat elkülöníti két részre, melyek egyike fölötte áll a társadalomnak (pl. Robert Owennál).

** [*Engelsnél kimaradt.*]

*** [*Engelsnél:*] forradalmasító [umwälzend]

° [*Engelsnél:*] egy vallási, elképzelt és egy valóságos világra

°° [*Engelsnél betoldva:*] Szem elől téveszti, hogy ennek a munkának az elvégzése után a fődolog még hátra van.

°°° [*Engelsnél:*] Ama tény ugyanis, hogy

\+ [*Engelsnél:*] magát a fellegekben, önálló birodalomként, rögzíti meg

++ [*Engelsnél:*] éppenséggel csak

+++ [*Engelsnél:*] Ezt a világi alapzatot kell tehát először ellentmondásában megérteni ésazután az ellentmondás kiküszöbölésével gyakorlatilag forradalmasítani.

× [*Engelsnél:*] pl., miután

×× [*Engelsnél:*] elméletileg bírálnunk és gyakorlatilag forradalmasítanunk

5

Feuerbach, nem érve be az *elvont gondolkodással*, a *szemléletet* akarja*; de az érzékiséget nem mint *gyakorlati*** emberi-érzéki tevékenységet fogja fel.

6

Feuerbach a vallási lényeget feloldja az *emberi* lényegben. De az emberi lényeg nem valami az egyes egyénben benne lakozó elvontság. Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége.

Feuerbach, aki ennek a valóságos lényegnek a kritikájába nem bocsátkozik, ennélfogva kénytelen:

1. elvonatkoztatni a történelmi lefolyástól, a vallásos lelkületet magáértvalóan megrögzíteni és egy elvont — *elszigetelt* — emberi egyént előfeltételezni;

2. a lényeg ezért*** csak mint „emberi nem", mint belső, néma, a sok egyént *természetileg*° összekapcsoló általánosság fogható fel.

7

Feuerbach ezért nem látja, hogy a „vallásos lelkület" maga is társadalmi termék°°, és hogy az elvont egyén, melyet elemez, egy°°° meghatározott társadalmi formához tartozik.

8

Minden+ társadalmi élet lényegileg *gyakorlati*. Mindazok a misztériumok, amelyek az elméletet miszticizmusra indítják++, az emberi gyakorlatban és e gyakorlat megértésében találják racionális megoldásukat.

---

* [*Engelsnél:*] az *érzéki szemléletre* apellál
** [*Engelsnél:*] gyakorlati
*** [*Engelsnél:*] ezért az emberi lényeg nála
° [*Engelsnél:*] pusztán *természetileg*
°° [*Engelsnél:*] *társadalmi termék*
°°° [*Engelsnél:*] a valóságban egy
\+ [*Engelsnél:*] A
++ [*Engelsnél:*] csábítják

9

A legtöbb, amihez a szemlélődő materializmus eljut,* vagyis az a materializmus, amely az érzékiséget nem gyakorlati tevékenységnek érti meg, az egyes egyének és a polgári társadalom szemlélete.**

10

A régi materializmus álláspontja a polgári*** társadalom; az újnak az álláspontja az emberi° társadalom vagy a társadalmi°° emberiség.

11

A filozófusok a világot csak különbözőképpen *értelmezték;* a°°° feladat az, hogy *megváltoztassuk.*

[Thesen über Feuerbach]

A megírás ideje: 1845 tavasza

Az első megjelenés helye: „Marx-Engels-Archiv", I. köt., Frankfurt [1926] (Az Engels-féle változat: Engels „Ludwig Feuerbach"-jának 1888-as kiadásához mellékelve)

Eredeti nyelve: német

---

* [*Engelsnél:*] amire a *szemlélődő* materializmus viszi
** [*Engelsnél:*] szemlélete a „polgári társadalomban"
*** [*Engelsnél:*] *„polgári"*
° [*Engelsnél:*] *emberi*
°° [*Engelsnél:*] társadalmasult
°°° [*Engelsnél:*] de a

A „Tézisek Feuerbachról"

Marx kézírása

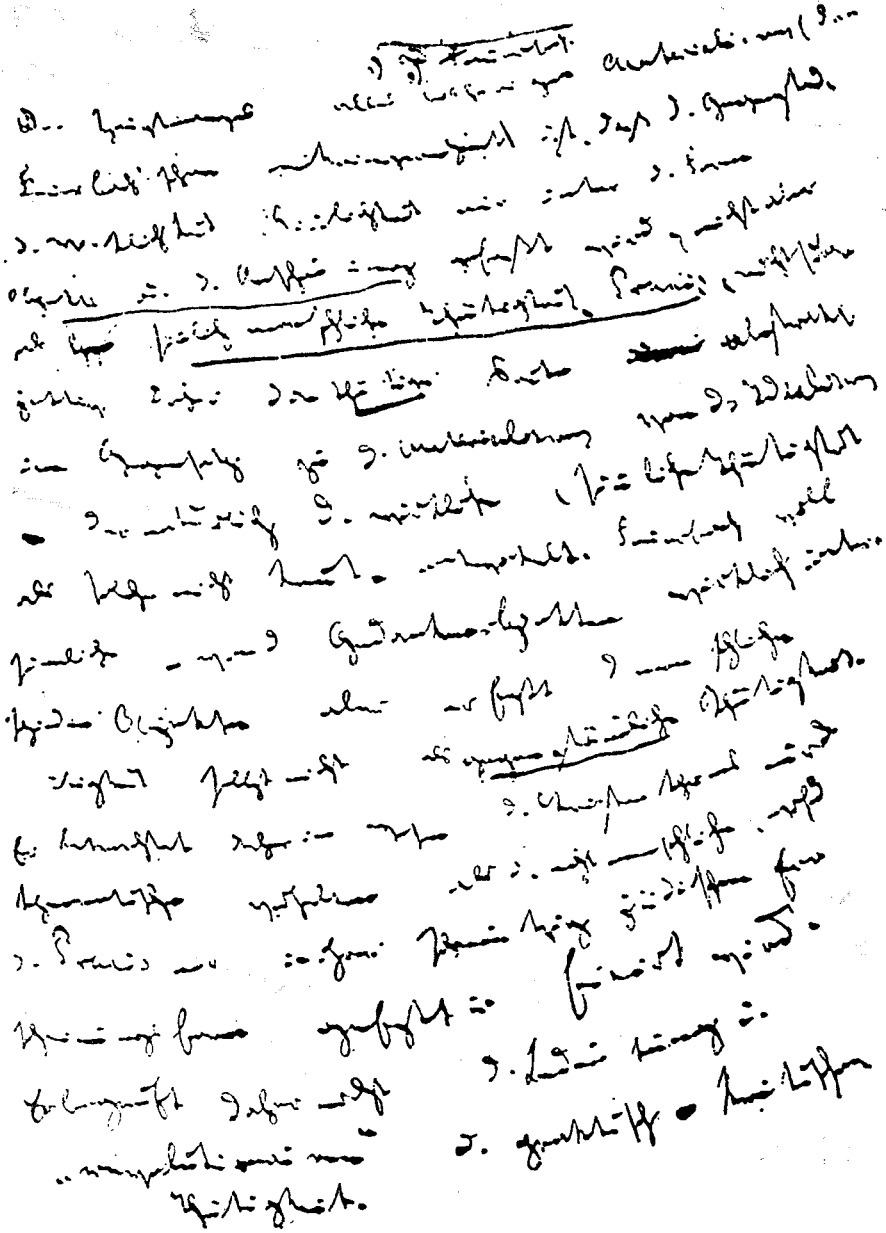

4)

5)

[illegible]

8)

9)

10

11

Fehér Kálmán

A községközi együttműködés a nemzeti egyenjogúság szolgálatában

I.

Társadalmi-gazdasági fejlődésünk jelenlegi szakaszában a községközi együttműködésnek nagy a társadalmi és politikai jelentősége. Az intenzív gazdasági és társadalmi fejlődés közepette ez az együttműködés mindinkább szerves részévé válik annak az integrációs folyamatnak, amely önigazgatású szocialista társadalmunk továbbfejlődésének feltétele.

A közvitára bocsátott alkotmánytervezetek is szabályozzák a községek együttműködését. A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság[1] és a Szerb Szocialista Köztársaság alkotmányának[2], valamint Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány alkotmánytörvényének tervezete[3] kimondja, hogy a községek az önkéntesség és szolidaritás elve alapján együttműködnek egymással, egyesítik eszközeiket, közös szerveket, szervezeteket és szolgálatokat létesítenek közös érdekű ügyek intézésére és közös szükségleteik kielégítésére.

Ebből a szemszögből tekintve a községközi együttműködés a közös társadalmi szükségletek teljesebb és ésszerűbb kielégítését, a társadalmi-gazdasági fejlődés optimálisabb és arányosabb megvalósítását biztosítja. Ily módon lehetővé válik, hogy egyes községek azokat a feladatokat is megoldják, amelyeket önerejükből csak részben vagy egyáltalán nem tudnának megoldani. Vonatkozik ez azokra az akciókra is, amelyek csak közös összefogással és tágabb határok között lehetnek sikeresek.

Az önigazgatáson alapuló társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődése lényegbevágó változásokat igényelt a társadalmi-politikai közösségek viszonyaiban is. Az etatista viszonyokon alapuló rendszer összeütközésbe került az önigazgatási rendszerrel és gyakorlattal, mert nem volt képes eredményesen összehangolni az önálló önigazgatási szervezetek munkáját, megőrizni azok egységét, valamint biztosítani a társadalmi-politikai rendszer arányos fejlődését. Márpedig az önigazgatású társadalmi-politikai rendszer fejlődése nagyrészt attól függ, hogy mennyire tudjuk összehangolni az egész politikai és

gazdasági rendszert a szocialista erők minél szabadabb és zavartalanabb működésével. Ez az eredményes egybehangolás a szocialista önigazgatási rendszer továbbfejlődését is nagymértékben meghatározza és elősegíti. A községek együttműködése és társulása szintén ezt a célt szolgálja.

A községközi együttműködés, a munka önigazgatási egybekapcsolása és társítása, továbbá a társadalmi tevékenység különböző hordozóinak együttműködése a szűkebb és tágabb társadalmi-politikai közösségen belül, fontos tényezője az önigazgatási társadalmi integrációnak. Ugyanakkor az etatista-centralista tendenciák hathatós ellenszere és megfelelő eszköz a bezárkózás, a lokális érdekek fölszámolásában is.

A társadalmi megállapodások, az önigazgatási megegyezések, valamint a községek regionális önigazgatási társulása úgyszintén azt a célt szolgálják és biztosítják, hogy tágabb regionális alapon is kifejezésre jusson a munkásosztály érdeke.

Az önigazgatás fejlesztése és az alkotmánymódosítások nagy változásokat hoztak kommunális rendszerünkben is. Mindenekelőtt létrejöttek a feltételek arra, hogy a községek egyre inkább olyan önigazgatási közösséggé fejlődjenek, amelyben a kommuna önigazgatásának valamennyi formájában a munkásosztálynak és érdekeinek döntő szerep jut. Megerősödött a munkásosztály azon joga is, hogy társadalmi és gazdasági viszonyaink jellegével összhangban önállóan rendelkezzen saját munkájával, jövedelmével és többletmunkájával. A községnek, mint önigazgatású társadalmi-politikai alapközösségnek önállósodási folyamata, anyagi bázisának erősödése, ugyanakkor a tágabb társadalmi-politikai közösségek anyagi és más jogainak a szűkülése, kedvező feltételeket teremtett és teremt, és megköveteli, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés hordozói, de különösképpen a községek, kapcsolatot teremtsenek egymás közt, és az önigazgatási társulás különböző formáit hozzák létre. Ekképpen a községközi együttműködés, mint társadalmunk belső integrációjának szerves része, olyan szükségszerűség, amely közös érdekekből fakad és a jogok, valamint kötelezettségek racionálisabb, gazdaságosabb és eredményesebb megvalósítását követeli meg. Ugyanakkor nemcsak a község szükségleteinek a kifejezője, hanem az egész társadalomé is.

A jelenlegi alkotmánymódosítások további haladást jelentenek a politikai rendszer és az önigazgatási szocialista termelési viszonyok fejlesztésének összehangolása tekintetében. A munkásosztály és az önigazgatásilag társult munka, minden nemzet és nemzetiség, köztársaság és tartomány egységes érdekei révén pedig kialakulnak azok a feltételek, amelyek az osztály- és nemzeti érdekek megállapításában elengedhetetlenek.

Ilyenformán a községközi és regionális együttműködés, vala mint azok a viszonyok, amelyek ennek kapcsán keletkeznek, érdeklődésünk állandó tárgyát kell hogy képezzék. A községközi együttműködés fejlődésének eddigi gyakorlata és elmélete szintén arra utal, hogy több figyelmet kell rá fordítani, hiszen nem kevesebbről van szó, mint kommunális rendszerünk egyik fontos és elengedhetetlen alapkövéről.

II.

A községek együttműködése és társulása többé-kevésbé a társadalmi-gazdasági tevékenység minden területén lehetséges. Az együttműködés tárgya ennélfogva sokféle lehet. Tartalmát illetően a közös érdek, az önkéntesség és a szolidaritás az alapvető kritérium.

Egyes gazdasági ágazatokban különösen kedvezőek a feltételek a községek együttműködésére és társulására. Vajdaságban például a vízgazdálkodás (öntözés és lecsapolás), halászat, turizmus, földművelés, feldolgozóipar stb. nehezen képzelhető el egy-egy regionális egység községeinek együttműködése és társulása nélkül,

Az iskoláztatás területén a községközi pedagógiai intézetek és a községi oktatási közösségek jelentik az együttműködés alapvető formáit. E társulásoknak is az a céljuk, hogy az iskoláztatás problémáit a községek tartós együttműködésével minél eredményesebben megoldják.

A kultúra területén szintén fontos szerepe van ennek az együttműködésnek. Lehetővé teszi a hasonló kulturális intézmények észszerűbb tevékenységét és integrációját, eszközeik társítását, közös rendezvényeik és akcióik sikeresebb és gazdaságosabb lebonyolítását stb.

Az önigazgatási érdekközösségek, az egészségügyi szolgálat, a közoktatás, a tudomány, a művelődés stb. területén, mivel felölelik a társult munka valamennyi dolgozóját, jelentős szerepet játszanak a községek együttműködésében és társulásában. Ezek az érdekközösségek ugyanis bizonyos módon és bizonyos formák közt minden embert összekapcsolnak, és éppen ezért eredményes ténykedésüknek nagy a gazdasági, társadalmi és politikai jelentősége.

Nem kisebb lehetőséget nyújt a tartalmas együttműködésre a községek képviselő-testülete, igazgatási szerve, honvédelme stb. A kerületi bíróságok, a kerületi gazdasági bíróságok és a kerületi ügyészségek zökkenőmentes munkája sem képzelhető el azon terület községeinek együttműködése nélkül, amelyen e bíróságok és ügyészségek illetékesek.

Az eddigi tapasztalat azt bizonyítja, hogy a községek eredményes együttműködése és társulása szorosan összefügg az önigazgatás fejlesztésével, valamint a községek osztályjellegű demokratizálódási folyamatával. Kiderült, éppen a közelmúlt világított rá, hogy ha nem a munkásosztály tolmácsolja saját érdekeit, ha nem közvetlenül kíséri figyelemmel munkájának, jövedelmének és többletmunkájának sorsát, akkor a bürokrata, technokrata és nacionalista erők igyekeznek átvenni ezt a szerepet, s érvényt szerezni a hegemóniára, a partikularizmusra, a bezárkózásra, a saját és más nemzetek és nemzetiségek a „saját" munkásosztály, továbbá az egész munkásosztály és minden dolgozó alárendelésére irányuló törekvésüknek. Ilyen feltételek között a reális nemzeti, gazdasági és egyéb érdekeket sem lehet megvalósítani, ehelyett torzsalkodásra és szembehelyezkedésre kerül sor. Ezért létfontosságú a községközi együttműködés fejlődése szempontjából is, hogy minden köztársaság, minden nemzet és nemzetiség munkásosztálya önigazgatási alapon rendelkezve többletmunkájával

és a társadalmi újratermelés összes eszközével, önigazgatási megállapodás és megegyezés útján hangolja egybe a gazdasági és társadalmi fejlődést. Csak az ily módon megszervezett munkásosztály képes valós tartalmat biztosítani a községközi együttműködésnek és társulásnak is.

III.

A községközi együttműködés a nemzeti egyenjogúság megvalósítása terén is csak az önigazgatás és a munkásosztály fönt vázolt egységében lehetséges. Hiszen az együttműködés tárgya is szerves és elválaszthatatlan része társadalmi-gazdasági életünknek, s egységében képes csak igazán, eredményesen megvalósulni. Ha mégis külön hangsúlyozzuk a nemzeti egyenjogúság megvalósításában is, ezt egyrészt a megoldásra váró probléma egyik vetülete miatt tesszük, másrészt pedig azért, mert a községek együttműködése és társulása a nemzeti egyenjogúság megvalósításának szolgálatában nemcsak a felmerült problémák racionálisabb és eredményesebb megoldását jelenti, hanem bizonyos esetekben az együttműködés szükségszerű, lényeges és egyedüli föltétele annak, hogy a problémát meg lehessen oldani. Tehát sok esetben nem arról van szó, hogy előbb vagy később, gazdaságosan vagy kevésbé gazdaságosan oldódik-e meg egy-egy több községben felmerülő probléma, attól függően, hogy képesek-e a községek társadalmi megállapodással és önigazgatási egyezménnyel rendezni egymás közötti viszonyukat, hanem arról hogy a probléma megoldását egyedül a községek együttműködése és társulása szavatolhatja.

A továbbiakban szeretnénk röviden rámutatni néhány olyan kérdésre, amely a községközi együttműködés tárgyát képezi, vagy pedig amelyet együttműködve eredményesen meg lehetne oldani a nemzeti egyenjogúság megvalósítása érdekében.

1. A nemzetek és nemzetiségek iskoláskor előtti és általános iskolai oktatását a nemzetek és nemzetiségek nyelvén minden községnek biztosítania kell. E megállapítás a VSZAT alkotmánytörvényének tervezetéből és a korábbi alkotmányfüggelékekből következik. Emellett ma már számos községben a középfokú oktatást is megszervezték a nemzetiségek anyanyelvén. Úgyszintén a főiskolai és felsőfokú oktatásban is mindjobban érvényesülnek a törvény által előírt jogok és kötelezettségek. Az anyanyelvű oktatás napjainkban az egyenjogú nyelvhasználat megvalósításának közvetlen feltétele. Hiszen többnyelvűség csak megfelelő káderekkel lehetséges.

E feladatok megoldása során több olyan mozzanat adódik, amely összefogásra kényszeríti a községeket: a megfelelő iskolahálózat kiépítése, a tanulók optimális fölölelése, korszerű és különleges feladatok elvégzésére alkalmas felszerelés biztosítása, a pénzelés, a tankönyvek és segédkönyvek stb.

Eddigi ismereteink arról tanúskodnak,[4] hogy a nemzetiségi tannyelvű iskolák hálózata főként azokra a területekre terjed ki, amelyeken egy-egy nemzetiség is él, és lehetőséget nyújt, hogy az is-

kolás korban levő tanulók bekapcsolódjanak az anyanyelven folyó munkába. Tény azonban, hogy a ruszin nemzetiségű tanulóknak 56%-a, a román tanulóknak 24,3%-a, a szlovák tanulók 21,4%-a és a magyar anyanyelvű tanulók 18,7%-a nem anyanyelvű tagozaton részesül oktatásban, ami arra utal, hogy megfelelő akciókat kell kezdeményezni és foganatosítani. Sok esetben ez bizonyára nemcsak a meglevő hálózat kibővítését, illetve kiegészítését jelentené, hanem ésszerűbb kihasználását is. A tanulók utaztatásának megszervezése, a diákotthonok építése és közös pénzelése, ami nem kis probléma, szintén a községek közötti együttműködés reális lehetőségéről, fontosságáról tanúskodik. A Vajdaság különböző helységeiben élő ruszin anyanyelvű tanulók oktatásának és nevelésének biztosítása, vagy a magyar tannyelvű iskoláskor előtti és általános iskolai oktatók biztosításának problémája Szerémség területén szintén a megfelelő községközi együttműködés és társulás lehetőségeiről tanúskodik. Ha nem is hozna végleges megoldást, de bizonyára közelebb kerülnénk a probléma felszámolásához. A közös akció, a közös cél, a szolidaritás vállalása lehetne az a kiindulópont, amelyre aztán más akciók is épülhetnek. Eredményesebben és átfogóbban.

A többnyelvű környezetekben rendszerint az iskolahálózat is felaprózott. Délbánátban pl. egymástól pár kilométernyire levő, két vagy három szomszédos helységben (néha községben) ugyanolyan törpe nyolcosztályos iskola (4—14 tanuló az osztályban) működik, azért, mert mindegyikben más-más nyelven folyik a tanítás. Ebben az esetben együttműködve gyűjtőiskolákat lehetne létrehozni, amelyekbe a tanulók szervezetten és díjmentesen utaznának, vagy közösen pénzelt diákotthonokban laknának. Ily módon gazdaságosabbá válna az iskoláztatás, ezen felül pedig nemcsak a nemzetiségi tanulók elszóródását csökkentenénk, hanem az oktatás minőségének javításához is hozzájárulnánk.

A községközi pedagógiai intézetek, a községi oktatási közösségek, valamint a községközi tanfelügyelőségek jelentik a községek együttműködésének jelenlegi intézményes formáit. Minthogy e közösségek költségvetése községenként, külön-külön alakul, és az anyagi eszközök átömlesztése legtöbbször nincs megoldva (társadalmi megállapodások és önigazgatási egyezmények segítségével), a közös iskolafejlesztési program, a közös pénzelés és befektetés stb. is késik. Ennek a legtöbb esetben a tanulók látják a kárát, illetve a szülők, akik különben mint dolgozók e javakat előteremtik.

A községi képviselő-testületek eddigi kezdeményezése sem volt elégséges és eredményes. Ez sok esetben az elégtelen anyagi eszközökkel magyarázható, gyakran azonban a megfelelő kontaktus hiányának tudható be.

Az eddigi együttműködésnek úgyszintén alapvető hiányossága volt, hogy bizonyos létfontosságú kérdéseket e közösségek szervei és szakszolgálatai önerejükből igyekeztek megoldani, tehát a községi képviselő-testületnek és szerveinek véleményezése, illetve véleményének igénybevétele nélkül. Még olyan esetekben is, amikor a munkásosztály és a dolgozók, a nemzetek és nemzetiségek alapvető érdekeiről volt szó. Ilyenkor a községi képviselő-tesetület részvétele

elengedhetetlen a felmerült probléma hatékony és megfelelő megoldása érdekében.

2. Mivel társadalmunkban a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúak, az alkotmány szavatolja minden nemzetiség számára, hogy nemzetiségét és kulturáját kifejezze, hogy e jogának megvalósítása végett szabadon használja nyelvét, fejlessze kultúráját, s e célból szervezeteket alapítson, valamint az alkotmányban megállapított más jogokat élvezzen. Ennek megvalósítása érdekében a községek különböző kulturális intézményeket, művelődési közösségeket, egyesületeket stb. alakítanak és pénzelnek.

Ha figyelembe vesszük, hogy a tartomány, de különösen a községek nem fordítottak kellő anyagi eszközt a lakosság művelődési igényeinek a kielégítésére, sőt a legtöbb község csupán a meglevő intézmények fönntartását tudta úgy-ahogy pénzelni, és így nagyon kevés jutott azok zökkenőmentes tevékenységére — akkor nyilvánvalóvá válik, hogy milyen fontos az eszköztársítás, a közművelődési és művészeti rendezvények, események cseréje és közös pénzelése, a művelődési közösségek községközi együttműködése stb.

Az eddigi gyakorlat azt bizonyítja, hogy a művelődés és kultúra területén a közös intézmények lehetnének a községek együttműködésének és társulásának első objektumai. Ezek az intézmények és vállalatok a legtöbb esetben adottak. Az „örökölt" járási kulturális intézményekre és vállalatokra gondolunk, mint pl. a múzeumok, levéltárak, kiadóvállalatok, színházak stb. Ide sorolhatnánk a tartományi jellegű kulturális rendezvények és intézmények problémakörét is, írásunkban azonban a községek és a tartomány együttműködésére nem térünk ki.

Hogy ezek az „örökölt" intézmények nagyobb rendszerességgel dolgozhassanak, hogy tevékenységük határozottabban tükrözze az adott terület kulturális igényeit, ezáltal pedig a nemzetek és nemzetiségek sajátos kulturális igényeit is — több fontos változtatásra van szükség. Az alapvető változások már folyamatban vannak, de számos kérdés megoldása még kezdeményezésre vár.

Először is biztosítani kell a kultúra osztályjellegének a megvalósítását. Ez azt jelenti, hogy mielőbb fel kell számolni a kultúra és a művelődés terén kialakult „zárt rendszerű önigazgatást", tehát azon ismérveket, amelyek ezt a „zárt rendszerű önigazgatást" éltetik, és tápot adnak további egzisztálásához. Tudott dolog, hogy ezeknek az intézményeknek, vállalatoknak, rendezvényeknek legtöbbször csak pénzelési vagy pénzügyi kapcsolataik voltak a társadalommal. Nem épültek be kellőképpen az integrális társadalmi önigazgatási rendszerbe, sőt mind távolabb kerültek tőle, bezárkóztak, önállósodtak, olyannyira, hogy legtöbbször éppen azokkal kerültek ellentétbe, akiknek az érdekében megalakultak és akik végső fokon az anyagi eszközöket biztosították számukra.

Azáltal, hogy a begubózott kulturális intézmény, vállalat vagy művelődési közösség kizárta a munkást, a termelőt a kultúra szervezésének és igazgatásának rendszeréből, a munkásosztálynak nem nyílt rá lehetősége, hogy realizálja érdekeit, nemzeti kultúrájának valós és történelmi értékeit. Az így kialakult zárt és auto-

nóm intézmények a kölcsönös együttműködésre sem voltak képesek. Legalábbis nem oly mértékben, amennyire a többnemzetiségű Vajdaságban reális és szükségszerű.

A nemzeti kulturális igény kibontakozásának dinamikája, tartalma, valamint a meglevő zárt kulturális rendszer kettősségében sok vállalkozás, kezdeményezés, kulturális rendezmény nem tudta megtalálni természetes érvényesülési közegét és tevékenységének biztos anyagi forrását. Példának hozhatjuk fel a Szabadkai Népszínház évek óta megoldatlan anyagi nehézségeit, noha e színház működésében nemcsak a szabadkai község és a tartomány érdekelt, hanem mindazon község, ahol e színház kielégítheti a magyar nemzetiség kulturális igényét. Hasonló a helyzet a szlovák vagy a román nemzetiség színházával is. E színházak működése is sokban függ annak a 6—7 községnek az együttműködésétől és társulásától, ahol ezek a nemzetiségek élnek.

A kultúra és művelődés dinamikus területe többnemzetiségű társadalmunknak. Újabbnál újabb kezdeményezések születnek, kulturális rendezvényeket szerveznek stb. A kultúra intézményei is kezdenek ki-kilépni a tradicionális keretek közül, és újabb kifejezési, szervezési, felépítési formákat keresnek, hogy minél közelebb kerüljenek a „fogyasztókhoz", és a kölcsönös függést hasznosítani tudják a programtervezésben és a műsorpolitikában.

Mindez arról tanúskodik, hogy a községek együttműködése és társulása a kultúra területén különböző, több rétű és változékony. Gondoljunk csak azokra a községekre, ahol nem egy, hanem két vagy három nemzetiség él. Ezeknek a községeknek az egybekapcsolódása bizonyára több irányú és változatosabb lesz. De csak így lehet önigazgatási alapon és célszerűen megvalósítani azt, hogy a munkások, a dolgozók, az önigazgatás rendszerében, kifejezésre juttathassák nemzeti érdekeiket a kultúra, a művelődés stb. terén.

Amennyiben nem mutatkozik ilyenfajta együttműködésre és társulásra mód — a kultúrintézmények, művelődési közösségek és egyesületek bezárkózása miatt, vagy mert egy községben objektíve nincs elég anyagi eszköz, és a községközi együttműködést sem szorgalmazzák —, akkor az adott művelődési igényeket vagy problémákat másfajta „társulással" igyekeznek megoldani. Ez pedig nemcsak azt jelenti, hogy útkeresésük kívülesik társadalmunk önigazgatási koncepcióján, hanem azt is, hogy az így „kialakult" kulturális igény nincs összhangban az adott nemzet vagy nemzetiség osztályérdekeivel.

Éppen ezért van kivételesen fontos szerepe a községek együttműködésének és társulásának a nemzetiségi kultúrák fejlesztésében, kifejezésében és megvalósításában.

3. A sajtó, rádió, televízió és más tájékoztatási eszközök különösen jelentős társadalmi funkciót végeznek. Vajdaságban a tájékoztatás szerbhorvát, illetőleg horvátszerb, magyar, szlovák, román és ruszin nyelven történik.

Az utóbbi időben egyes községeknek külön újságmellékleteik vannak a napilapokban és a hetilapokban (Dunatáj, Tiszavidék stb.). Ez bizonyára a sikeresebb községközi együttműködésnek és társu-

lásnak köszönhető. A továbbiakban bizonyára elengedhetetlenné válik, hogy biztosabb alapokra helyezzék ezeknek a mellékleteknek a sorsát: pénzelését és fejlesztését.

A helyi rádióállomások is fontos szerepet játszanak a községek és nagyobb közösségek gyorsabb és kimerítőbb tájékoztatásában. A községek társulásának itt is jelentős szerepe van. Megelőzheti a fölösleges fölaprózódást, a programismétléseket stb., és elősegítheti a kölcsönös együttműködést, az előadások minőségi fejlődését.

4. Elvben a Vajdaságban használt összes nyelv használata egyenjogú. A VSZAT alkotmánytörvényének tervezete kimondja, hogy „Vajdaság Szocialista Autonóm Tartományban biztosítva van a szerbhorvát, illetőleg horvátszerb, magyar, szlovák, román és ruszin nyelv egyenrangúsága." Ebből következik, hogy a községek szabályzata konkretizálja és biztosítja a területükön élő nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenjogú használatát. A különböző határozatok, jogszabályok közzététele, a polgárokat érintő hivatalos kiadványok kiadása, a községi képviselő-testület üléseire vonatkozó anyagok kidolgozása, a felekkel való szóbeli és írásbeli érintkezés, az eljárás vezetése és a polgárokat érintő adminisztráció vezetése a község területén élő nemzet és nemzetiség nyelvén történik.

Hasonló területet ölel fel a közelmúltban meghozott nyelvi egyenjogúságról szóló tartományi törvény[5]. E törvény alapjában véve három kérdést rendez: a több nyelvű eljárás lebonyolításának szabályait a nyilvános megbízatást végző állami szervekben és szervezetekben; a szerbhorvát, illetve horvátszerb, magyar, szlovák, román és ruszin nyelv egyenjogú használata szavatolásának módját a tartományi szervekben és szervezetekben, és az átmeneti időszakot. Mivel ennek a törvénynek jobbára tartományi szintű rendelkezései vannak, írásunkban nem foglalkozunk vele bővebben, annak ellenére, hogy a tartomány mindennapi kapcsolata a községekkel eleve meghatározza e törvény funkcionálását.

A községközi együttműködés tárgyát a nyelvi egyenjogúság gyakorlati megvalósítása képezi, illetve segítheti elő annak eredményesebb kibontakozását. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a községek ezeket a jogokat önerejükből nem biztosíthatják. A községközi együttműködésnek ebben az esetben inkább koordináló szerepe volna, hogy a többnyelvű gyakorlat ne váljék számtalan lokális jellegű változattá. Hiszen az egységes nyelvi (terminológiai, stílus stb.) kritériumok csak elősegítik a többnyelvűség gyorsabb, de mégis „egységes" megvalósítását.

A községek együttműködése és társulása még számtalan feladat elvégzését teszi lehetővé, mint pl.: az űrlapok elkészítése, a különböző határozatok és jogszabályok nyelvének összehangolása, az ülések anyagának elkészítése, a hivatalos és egyéb kiadványok kiadása stb.

5. A községközi együttműködésnek egy specifikus formája létezik az igazságszolgáltatás területén. Ezek a kerületi bíróságok, a kerületi gazdasági bíróságok és a kerületi ügyészségek. Munkájukban alkalmazkodnak ahhoz a területhez, ahol működnek. Többek között

szavatolják azon nyelvek egyenjogú használatát, amelyeknek egyenjogú használatát a községi statútumok is biztosítják azon a területen, amelyen e bíróságok illetékesek, tekintettel arra, hogy mindig több község területéről van szó.

A községek együttműködése eleve meghatározza ezeknek a szerveknek és szervezeteknek a munkáját. A közös pénzelés, a káderhiány, a több nyelvű eljárás, a káderek továbbképzése stb. olyan problémák, amelyek csak közös erőfeszítésekkel oldhatók meg.

6. A többnyelvűség bevezetése a községi képviselő-testületek és szerveik munkájába hosszú távú együttműködésre is alkalmat ad. A különböző technikai eszközök, írógépek, szakkönyvek, űrlapok beszerzése gyorsabb ütemben is realizálható. A maradandóbb együttműködésre és társulásra a tapasztalatcsere ad alkalmat, az információk kölcsönös kicserélése, a közös káderképzés és tervezés, a nyelvi egyenjogúság megvalósításának beütemezése, a szakszótárak pénzelése, a továbbképzés megszervezése stb. stb.

A községi képviselő-testületek együttműködésének egyik formája a közös szakszolgálatok megalakítása. Hasonló szakszolgálatokat lehetne létrehozni a nyelvi egyenjogúság érdekében is. A közös fordítószolgálatok és műszaki osztályok bizonyára nemcsak gazdaságossá tennék e szolgálatok munkáját, hanem hatékonyabbá is.

Jegyzetek

[1] A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság alkotmánya javaslattervezetének 105. szakasza szabályozza a községek együttműködését.

[2] A Szerb Szocialista Köztársaság alkotmánya tervezetének 267. és 268. szakasza.

[3] A Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány alkotmánytörvénye tervezetének 275., 276. és 277. szakasza.

[4] Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány Tanügyi Tanácsa: VSZAT nemzetiségi tanulói iskoláztatásának helyzete és időszerű problémái, Újvidék, 1972.

[5] Törvény a nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának állami szervek és közhatalmi jogosítvánnyal bíró szervezetek előtti egyenjogú használata biztosításának módjáról, Vajdaság SZAT Hivatalos Lapja, 1973.

Rezime

Međuopštinska saradnja na ostvarivanju nacionalne ravnopravnosti

U vršenju svojih funkcija opštine, kao osnovne društveno-političke zajednice gde se ostvaruju osnovna samoupravna prava i interesi radnih ljudi i građana, često imaju potrebu da sa susednim opštinama zajednički rešavaju razna pitanja kao što su: stvaranje opštih uslova za privređivanje i integraciju, usmeravanje privrednog i društvenog razvitka, omogućavanje

razvoja određenih društvenih službi, saradnja na kulturnom planu, rešavanje problema školovanja itd. Međuopštinska saradnja kao oblik samoupravnog povezivanja raznih nosilaca društvene aktivnosti u okviru užih i širih društveno-političkih zajednica je značajan faktor samoupravne društvene integracije i efikasan instrument u cilju obezbeđivanja optimalnijeg i racionalnijeg zadovoljavanja zajedničkih društvenih potreba. Time se, dakle, stvaraju uslovi za potpunije samoupravno povezivanje interesa radničke klase i svih radnih ljudi, bez obzira na političko-teritorijalnu podelu.

Međuopštinska saradnja kao mogućnost za ostvarivanje prava narodnosti SAP Vojvodine nije samo mogućnost za racionalnije i uspešnije izvršenje određenih zadataka opština, već je u određenim okolnostima bitan uslov za njihovo ostvarenje. I naš napis govori o ovakvim vidovima međuopštinske saradnje.

Zusammenfassung

Zusammenarbeit von Gemeinden an der Verwirklichung der nationalen Gleichberechtigung

In der Ausübung ihrer Funktionen haben die Gemeinden — als gesellschaftspolitische Grundgemeinschaften in denen die Rechte und Interessen der Werktätigen und Bürger verwirklicht werden — oft das Bedürfnis, gemeinsam mit benachbarten Gemeinden verschiedene Fragen zu lösen, wie: Herstellung von allgemeinen Bedingungen zur wirtschaftlichen Tätigkeit und Integration, Lenkung der wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Entwicklung, Ermöglichung der Entwicklung bestimmter gesellschaftlicher Dienste, Zusammenarbeit im kulturellen Bereich, Lösung von Ausbildungsproblemen usw. Diese Zusammenarbeit von Gemeinden ist ein wesentlicher Faktor der gesellschaftlichen Integration und ein effizientes Instrument zum Ziele der Gewährleistung einer optimaleren und rationelleren Befriedigung gemeinsamer geselschaftlicher Bedürfnisse. Damit werden also jene Bedingungen geschaffen, die zu einer noch engeren selbstverwalterischen Verknüpfung der Interessen der Arbeiterklasse und aller Werktätigen nötig ist, rücksichtslos auf die politisch-territoriale Teilung.

Eine Zusammenarbeit von Gemeinden als Möglichkeit zur Verwirklichung der Rechte der Nationalitäten der Sozialistischen Autonomen Provinz Vojvodina, ist nicht nur eine Möglichkeit zur rationelleren und erfolgreicheren Durchsetzung bestimmter Aufgaben der Gemeinden, sondern unter bestimmten Umständen auch eine wesentliche Voraussetzung zur Verwirklichung dieser Aufgaben. Diese Arten der Zusammenarbeit von Gemeinden wird auch in unserem Artikel behandelt.

Kutri Júlia

Az értékesítési információrendszer kiépítésének néhány kérdése

I. *Az értékesítés információellátottságának általános problémái*

A vállalati információk fő feladata, hogy aktívan hozzájáruljanak az ügyviteli politika fejlesztéséhez, és emeljék a termelés gazdasági szintjét. Éppen ezért az információrendszer kiépítését a vállalat gazdasági politikájának elemzésével kezdjük:

— a külső és belső, illetve a tárgyi és személyi tényezők elhatárolásával;
— az egyedi politikák hatáskörének pontos megjelölésével;
— az általános és egyedi politikák érintkezési pontjainak meghatározásával;
— az egyes funkciók kölcsönhatásának megállapításával;
— az egyes funkciókkal kapcsolatos döntések időbeli ütemezésével, stb.

Az egyes funkciók differenciáltságával kapcsolatban idézzük Ing. Roco Braut állásfoglalását: „Mi egyforma jelentőséget tulajdonítunk minden gazdasági funkciónak, holott kettő közülük külön figyelmet érdemel. Ezek az értékesítés és a gyártmányfejlesztés funkciói."

Az értékesítés számára szükséges információrendszer kialakításánál elsősorban arra a kérdésre kell választ adni, melyek azok az információk, amelyek az értékesítési politika megvalósítását és továbbfejlesztését szavatolják.

Az információ a vállalati nyilvántartásból és annak rendszeres elemzéséből indul ki, és a döntés, tervezés, valamint a végrehajtás alapját képezi.

Az 1. ábra azt mutatja be, milyen szerep jut az információnak ebben az egészet képező folyamatban.

Amennyiben elfogadjuk az álláspontot, hogy az értékesítés információrendszere az eladáspolitika követelményein épül, hogy a vállalat olyan nyilvántartást vezet, amely az elemzőinformációk alapját képezi, és hogy ez utóbbiak az értékesítés fejlesztését hiva-

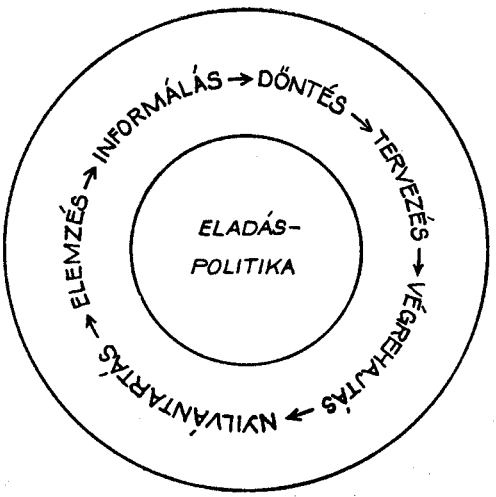

tottak elősegíteni, akkor az információszervezés folyamata a következő szakaszokra oszlik:

— az eladáspolitika alapelvei mint az információszervezés kiinduló pontja;
— az eladással kapcsolatos információk előkészítése;
— az információk szelekciója;
— az információk körforgásának irányítása, és
— az információk felhasználása az értékesítési politikában.

Ezt az egészet képező és mindig ismétlődő folyamatot a 2. ábra érzékelteti:

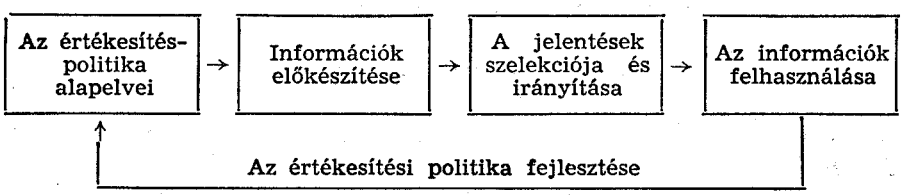

1. Az értékesítéspolitika alapelvei mint az információszervezés kiinduló pontja

Melyek azok az értékesítéspolitikai alapelvek, amelyeket egy racionális információrendszer kiépítésénél figyelembe kell venni?

A) Az első kérdéscsoport: *Mit vigyünk a piacra?*

Itt a következő komponensekről van szó:

— mely termékeket?
— milyen minőségű termékeket?
— mennyit?
— mikor?

Amennyiben sikerül megfelelő választ találni a fenti kérdésekre, már meg is oldottuk az eladással kapcsolatos főbb problémákat, sőt a termelés alapvető kérdéseit is (termelési struktúra, mennyiség, minőség, ritmus, stb.).

B) A második fontos kérdés: *Milyen áron értékesíteni?*

Az áraknak olyan szinten kell mozogniok, hogy ne csak a termelés gazdaságosságát biztosítsák, hanem a termékek piaci versenyképességét is. Itt a gazdálkodás összeredményét kell szem előtt tartani, és nem feltétlenül szükséges arra törekedni, hogy minden egyes termék jövedelmet valósítson meg, vagy minden rövidebb gazdasági időszak pozitív eredménnyel záruljon.

C) A következő kérdéscsoport: *Kinek és hova adni el?*

Az értékesítéspolitika fő feladatai ezen a téren:

— a meglevő eladási területek megtartása,
— új eladási területek feltárása,
— a már állandósult kereskedelmi kapcsolatok ápolása;
— új gazdasági kontaktusok megteremtése, stb.

D) A következő kérdések az *értékesítés fokozására* vonatkoznak.

Itt részben azokat a gazdasági ösztönzőket kell figyelemmel kísérni, amelyeket az értékesítési feltételek a vevő számára biztosítanak, részben viszont azokat, amelyek az eladási osztály munkájára hatnak ösztönzőleg.

„Egyik oldalon vannak a vevőknek adott kedvezmények, a másikon az általuk elért eredmények, a kettő között pedig a vállalat érdekei".[1]

E) Bár az információrendszer szervezésénél az értékesítéspolitika alapelveiből indulunk ki, nem szabad figyelmen kívül hagyni a *vállalat többi funkciójának információigényét* sem. E kettős célt az eladási osztályból kibocsátott, valamint a többi gazdasági egységből oda beérkező információk elégítik ki.

2. *Az értékesítéssel kapcsolatos információk előkészítése*

Az előkészítési folyamat az eladás részletes elemzésével kezdődik. Számvevőségi, operatív és más jellegű adatok felhasználásával különböző kimutatások készülnek, amelyeket az elemzés homogén csoportokba rendszerez.

Az eladással kapcsolatos elemzéseket és információkat Dr. Simo Dohčević a következőképpen csoportosítja:

— az összértékesítés eredményességét kimutató információk,
— belföldi értékesítéssel kapcsolatos információk,
— külföldi értékesítéssel kapcsolatos információk,
— az eladás feltételeivel foglalkozó információk,
— információk az értékesítési és a többi politika kölcsönhatásáról.

A fenti problémacsoportok keretein belül alakulnak ki azok a paraméterek és mutatók, amelyek az értékesítési politika pozitív vagy negatív eredményeit tükrözik.

3. *Az értékesítéssel kapcsolatos információk szelekciója*

Az információrendszer kiépítésénél fokozott figyelmet kell fordítani a rendelkezésre álló információk szelekciójára.

Az értékesítéspolitika szolgálatában álló információk kétféle elbírálás alá esnek, így szelekciójuk is két irányban történik:

— a felhasználó szerv információigényének megfelelően, és

— a leadási és továbbítási időszakok meghatározásával kapcsolatosan.

Az egyes információk jellegét a felhasználó szerv funkciója, és szintje határozza meg. Éppen ezért az információrendszer kiépítése nemcsak a rendszer szervezőinek feladata, hanem valamennyi vállalati szervé is. Minden funkciónak, valamint minden végrehajtási és vezetői szintnek meg kell határoznia, mikor és milyen jellegű információt igényel, ugyanakkor elő kell terjesztenie, mikor és milyen jellegű információ leadását tartja célszerűnek.

Az információk szelekciója tehát nem más, mint az igények és lehetőségek összehangolása. Tekintettel arra, hogy egy dinamikus rendszerben az igények is, a lehetőségek is változnak, a meglevő információk szelekcióját mindig a változások figyelembevételével kell végezni.

A kiválasztott információk körforgásának szervezése nagy figyelmet érdemel, mert ez az a terület, amely a belső tartalékok egyik jelentős forrását képezi. Az információrendszer csak akkor működhet a követelményeknek megfelelően, ha pontosan meghatározzuk: kitől, mikor, milyen jellegű, tartalmú és részletességű információkat igénylünk, és ha ugyanakkor megjelöljük az információk továbbításának útját is.

4. *Az információk felhasználása az értékesítéspolitikában*

Nem túlzás, ha azt állítjuk, minden funkció hatékonysága jórészt informáltságának függvénye. Az értékesítéssel kapcsolatos információk tehát az értékesítéspolitikát hivatottak hatékonyabbá tenni. Éppen ezért az információrendszer lényeges vonásait az értékesítéspolitika célkitűzései határozzák meg. Az intenzív fejlődés nagy igényeket támaszt az információrendszerrel szemben, és a speciális igények kielégítése olyan feladatot képez, amely csak hosszantartó és részletes szervezési munka árán oldható meg.

Itt rá kell mutatni az anyagi ráfordítások és az információk kihasználási foka között fennálló ellentétre is. A modern technika ugyanis olyan arányú és szintű információkkal lát el bennünket, amelyek messze az emberi felvevőképesség felett állnak. A két véglet közötti távolságot csak úgy hidalhatjuk át, ha a döntéseket is a korszerű technika alkalmazásával hozzuk. Az információrendszer ha-

tékonysági fokát csakis a fejlett számviteli és elemzési eljárások, gondosan szervezett adatfeldolgozási folyamatok és korszerű adatfeldolgozó gépek segítségével hozott döntések igazolhatják.

II. *Az eladási osztály vezetőjének informálása*

A vezető számára szükséges információrendszer kialakitása a következő szervezési szakaszokra oszlik:

— gazdaságpolitikai,
— elbírálási,
— módszertani,
— technikai és
— ellenőrzési.

1. *Gazdaságpolitikai szervezési szakasz*

Az információrendszer felépítésének alapkövét az értékesítéspolitika tartalma és hatásköre képezi. Ennek a szakasznak az a feladata, hogy pontosan meghatározza az egyes funkciók politikájának hordozóit és tényezőit, valamint az egyedi politikák kölcsönhatását.

Az értékesítéspolitika az általános gazdasági politika szerves része, tehát összhangban kell lennie vele. Ugyanúgy összhangban kell lennie a vállalat többi funkciójának politikájával is.

Az általános, valamint az egyedi politikák ilyen szoros kapcsolódása elengedhetetlenné teszi az értékesítési osztály együttműködését a többi gazdasági egységgel. Így az eladási osztály összeköttetésben áll:

— a termelési üzemrészlegekkel,
— a gyártmányfejlesztési osztállyal,
— a műszaki ellenőrzéssel,
— a számvevőséggel és a pénzügyi osztállyal,
— a tervezéssel és az elemzéssel,
— az általános ügyek osztályával,
— a káderosztállyal, stb.

2. *A szervezés elbírálási szakasza*

Ez a szakasz a meglevő információrendszer tanulmányozását öleli fel, és a következő fázisokból tevődik össze:

— a meglevő információk jellegének és forrásaink rögzítése;
— az összegyűjtött anyag rendezése és
— kritikai elemzése.

Az első fázis azoknak az információknak összegyűjtését képezi, amelyeket az értékesítési osztály a többi vállalati egységtől kap.

A második fázis az információs anyag rendszerezéséből áll. Az információk csoportosítása aszerint történik, hogy ki, miről, mikor és hogyan tesz jelentést.

Az információk áttekintése

Gazdasági egység Ki?	A jelentés tartalma Miről?	Jelentési időszak Mikor?	Jelentési forma Hogyan?
Értékesítési osztály	Megvalósított értékesítés	naponta havonként	táblázat
	A vevők reklamációi	havonként	táblázat
Termelési üzemrészlegek	Befejezett termelés	naponta	táblázat
	A havi termelési terv megvalósítása	havonként	táblázat
	A negyedévi termelés megvalósítása	negyed-évenként	táblázat
	A karbantartási terv megvalósítása	negyedév	írásbeli
Pénzügyi osztály	Az értékesítések megfizettetése	naponta	nyomtatvány-lap
	A vevők könyvvitelének kivonata	havonként	nyomtatvány-lap
	Az eladási osztály költségei	egy és háromhav.	táblázat
	Bruttó bilánsz	havonként	előírt forma
	Negyedévi elszámolás	negyedév	előírt forma
	Évi zárszámadás	évenként	előírt forma
Tervezés és elemzés	Az értékesítési osztály pénzügyi terve	évenként	táblázat
	Értékesítési terv	évenként	táblázat
	Operatív értékesítési terv	havonként	táblázat
	Állóeszközök leírási terve	havonként	nyomtatvány-lap
	Állóeszközök karbantartási terve	negyed-évenként	táblázat
	Összehasonlító elemzés	negyed-évenként	grafikon
Beszerzési osztály	A beszerzési terv megvalósítása	havonként	táblázat
Jogi osztály	A rendszertelenül fizető vevők perelése	szükség szerint	írásban
	A vevők reklamációival kapcsolatos perek	havonként	táblázat

Az így rendszerezett információs anyagot kritikai elemzésnek vetjük alá. Az elbírálás az új információrendszer irányelveire épül, és figyelembe veszi az igényeket is és a lehetőségeket is.

Az előbbi áttekintést tanulmányozva a következő észrevételeket tehetjük.

A meglevő információrendszer egyik legnagyobb hiányossága, hogy a jelentések nagy része uniformizált. Az értékesítési osztály vezetője is ugyanazokat a jelentéseket kapja, amelyeket a többi osztályvezető. Az ilyen általános jellegű kimutatások rengeteg olyan adatot tartalmaznak, amelyeket az értékesítés vezetője nem igényel, viszont hiányoznak belőlük az eladási osztály munkájára vonatkozó részletes információk. Tekintetel az egyes funkciók közötti különbségre, a vezetők munkáját előmozdító információk között is számottevő különbségnek kell lennie.

Hiányosságot képez az is, hogy az eladási osztály vezetője nem kap jelentést olyan fontos gazdasági eseményekről, mint például a piaci árak alakulása, az egyes eladási területek felvevőképessége, a késztermékek raktárkészlete, a vállalat pénzügyi helyzete, stb.

Meg kell jegyezni azt is, hogy az információk nagy része múltbeli, már nem változtatható, hanem csak elemezhető eseményekre vonatkozik. Aránylag kevés információ tükrözi a folyamatban levő gazdasági eseményeket, így a vezető operatív beavatkozásának lehetősége is csökken.

Végül még arra kívánunk rámutatni, hogy a meglevő jelentések többnyire a gazdasági események időbeli alakulásával, valamint az egyes gazdasági kategóriák összetételével foglalkoznak. Alig van olyan információ, amely az egyes gazdasági tényezők kölcsönhatásáról számol be. Amennyiben a vezetőnek szüksége van egy-egy ilyen mutatóra, kénytelen saját maga kikeresni a problémára vonatkozó adatokat és elvégezni a megfelelő számításokat. Talán nem szükséges külön kihangsúlyozni, hogy ezt sokan meg sem teszik, és így az információs anyag csak részben van kihasználva.

3. *A szervezés módszertani szakasza*

Ebben a szakaszban bontakoznak ki az új információrendszer körvonalai. A rendszer alapvető ismérvei: ki, miről, mikor és hogyan informálja az eladási osztály vezetőjét.

Tekintettel arra, hogy a vezetőnek a vállalaton belüli eseményeken kívül meg kell ismernie a vállalat tevékenységét kívülről szabályozó és befolyásoló hatásokat is, külön foglalkozunk:

A) a vállalaton belüli információkkal és

B) a kívülről származó információkkal.

A) A vállalaton belüli információk

A vezető számára szükséges információk vállalaton belüli forrásai:

a) az értékesítési osztály és

b) a vállalat többi gazdasági egysége

a) *Az értékesítési osztály információi*

„Az információrendszer kialakításának egyik alapvető szabálya, hogy a különféle szintű vezetőkhöz azok az információk jussanak el (kellő formában, időpontban, stb.), amelyek munkakörükkel, fel-

adatukkal, a rájuk tartozó döntésekkel kapcsolatosak, illetve azokhoz szükségesek. Ez azt jelenti, hogy sem hiányos, sem túlzott tájékozottság nem állhat fenn."[2]

A vezetés hatékonyságának érdekében a vezetőnek decentralizálnia kell a döntési jogok és kötelességek egy részét. Ennek következtében nem szükséges, hogy minden információ eljusson az osztályvezetőhöz. A sikeres vezetői stílus abból indul ki, hogy ha a vezető mindenről tájékoztatást kap kevesebb szükséges információval rendelkezik, mintha csak néhány döntő területre korlátozná figyelmét.

Mivel az operatív döntések és rendelkezések kérdéseivel rendszerint a csoportvezetők foglalkoznak, a szakelőadóktól eredő információk egy része csak eddig a vezetői szintig jut el. Magasabb szintre azokat az információkat kell vinni, amelyek az értékesítéspolitikával kapcsolatos kérdésekhez és az alapvető döntésekhez fűződnek.

Az információk a felsőbb vezetési szinthez csak megfelelő rendezés, összesítés, szelekció, stb. után továbbíthatók. Természetesen a rendkívüli eseményekkel kapcsolatos, sürgős értesítések minden előzetes feltartóztatás nélkül jutnak el az osztályvezetőhöz.

Az információrendszer kiépítésében fontos feladatot képez a vezetői szint és az információellátottság összehangolása. A túlméretezett adatáramlás a vezető túlterheltségéhez vezet, hiányos tájékoztatás esetén viszont a döntés információbázisa hiányzik. Célszerű kiegyensúlyozottság csak megfelelő szervezés által érthető el.

A felfelé irányuló információnak csak addig a vezetői szintig szabad eljutnia, amely szinten a vele kapcsolatos döntés történik. A visszaható intézkedésekkel összefüggő, ezúttal ellenkező irányú információnak is erről a szintről kell kiindulnia.

A felsőbb szintek felé haladva ez a kétirányú információáramlat csökken, az egyes információk jelentősége pedig fokozódik.

Ezt a tendenciát Dr. Ladó László a következő sémával érzékelteti:[3]

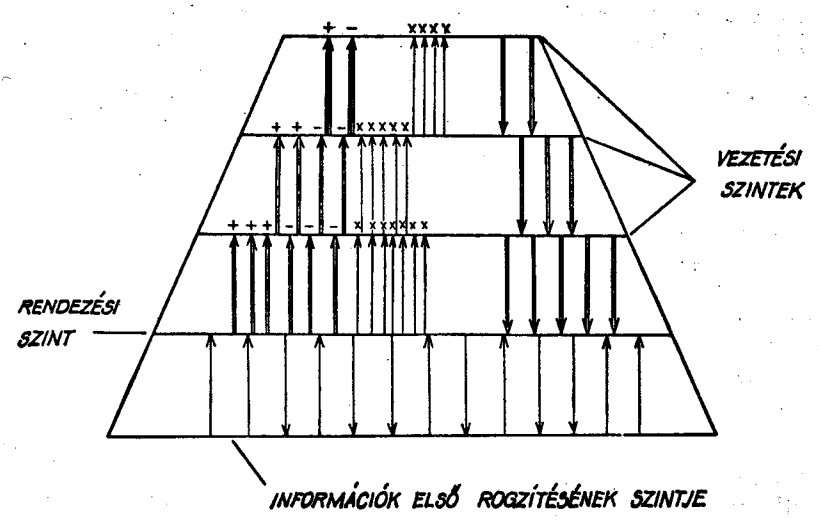

A továbbiakban arról kívánunk szólni, miről, mikor és hogyan kell informálni az értékesítési osztály vezetőjét.

1) Az értékesítési terv megvalósításával kapcsolatos információk

Az értékesítési osztály vezetőjét naponta tájékoztatni kell az értékesítéssel kapcsolatos eseményekről. A napi jelentések adatait célszerű tíznaponként összesíteni és a kimutatást úgy készíteni el, hogy az ne csak a termékek szerinti értékesítésről tájékoztasson, hanem az eladott termékek gazdasági egységek szerinti struktúrájáról is.

Az értékesítési terv megvalósításával kapcsolatos havi jelentés a következő táblázat alapján készülhetne:

Az értékesítési terv megvalósítása

fizikai egységekben

A társult munka alapszervezete	Termék megnevezése	Terv		Megvalósítás			Arányok		
		Folyó hó	Összesen	Folyó hó	Előző hó	Összesen	5:3	5:6	7:4
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Az előbbi táblázatok mellett minden hónapban el kell készíteni egy olyan jelentést is, amely nem fizikai, hanem pénzügyi egységekben tájékoztat az értékesítési terv megvalósításáról.

2) Az eladási árakkal kapcsolatos információk

Az osztály vezetőjét minden hónapban informálni kell az értékesített termékek árának ingadozásáról. A jelentésnek ki kell mutatnia a termékek előző évi átlagos árát, a tervezett árakat, az előző hónap árait, valamint a jelentési időszakban kialakult árakat. Az egyes árak közötti eltéréseket ajánlatos százalékban is kifejezni.

3) A reklamációkkal kapcsolatos információk

A vevők reklamációiról havonta jelentést kell tenni az eladás vezetőjének. A táblázat a következő adatokat tartalmazza: a vevő megnevezését, a reklamáció tárgyát képező terméket, a reklamált értéket, a reklamáció okát (minőség, mennyiség, szállítási határidő, stb.)

4) Az eladási területekkel kapcsolatos információk

Az osztályvezetőnek legalább negyedévenként tájékozódnia kell arról, hogy a jelentési időszakban melyik eladási területre mennyi árut szállítottunk. Célszerű, ha az egyes eladási területek részesedését, valamint az értékesített termékekre vonatkozó egyéb adatokat nem abszolút, hanem relatív értékekben fejezzük ki. Így áttekinthetőbb képet kapunk az egyes piacok jelentőségéről.

A külföldi piacon megvalósított értékesítésről külön jelentés készül, amely az egyes országokba irányuló termékek értékén kívül külön kimutatja a konvertibilis területek részesedését.

Az eddig felsorolt jelentések azokról a gazdasági eseményekről számolnak be, amelyeket az értékesítési osztály kísér. Rajtuk kívül az értékesítéspolitika azokat az információkat is igényli, amelyek a vállalat különböző gazdasági egységeinek munkájáról tájékoztatnak.

b) *A vállalat többi gazdasági egységéből eredő információk*

Az értékesítési osztályvezető számára szükséges információkat a termelő üzemrészlegek, a termékfejlesztés, a pénzügyi osztály, valamint a káderosztály és az általános ügyek osztálya szolgáltatják.

A *termelési* terv megvalósításával kapcsolatos jelentést mindennap továbbítani kell az értékesítési osztály vezetőjéhez. A napi adatok alapján az osztály szakelőadói minden hónap végén egy összesítő kimutatást készítenek.

A rendszeres napi jelentések mellett a termelés rendkívüli jellegű információkat is továbbít az értékesítési osztályhoz. Ezek többnyire a termelés ritmusának változására vonatkoznak (a termelés szünetelése előrelátott vagy rendkívüli nagyjavítás miatt, kollektív évi szabadság, stb.).

Amennyiben új termék gyártására kerül sor a termelés a *gyártmányfejlesztéssel* egyetemben értesíti az értékesítési osztályt erről az eseményről. Egyben tájékoztatást ad az új termék műszaki és gazdasági ismérveiről, külön kihangsúlyozva azokat az elemeket, amelyeket a gazdasági propaganda és reklám eredményesen fel tud használni.

A *pénzügyi osztály* több napi, havi, ill. háromhavi jelentést küld az értékesítési osztálynak.

A napi folyószámla-kivonat átvétele után a pénzügyi osztály azonnal értesíti az értékesítési osztályt, melyik vevő fizette be tartozását a vállalat folyószámlájára. Ez a jelentés rendszerint telefon útján történik azzal, hogy tíznaponként, esetleg csak havonként pontos kimutatás készül a vevőkkel szemben fennálló összkövetelésről.

Az üzemi könyvvitel minden hónapban jelentést tesz a késztermékek raktárkészletéről, feltűntetve az előző év átlagát, a tervezett raktárkészletet és a jelentési időpontban raktáron levő termékek értékét.

A számvevőség jelentései az értékesítési osztály munkájának eredményességéről számolnak be. Ezekben a negyedévenként készülő információkban a megfelelő időszakra tervezett és megvalósított jövedelemre, ill. költségekre vonatkozó adatok találhatók meg.

Az értékesítési osztály gazdasági eredményei... negyedévre 000 din.

A társult munka alapszervezete	Összjövedelem		Költségek		Tiszta jövedelem		Gazdaságosság		Jövedelmezőség	
	Terv	Megval.	Terv	Megv.	Terv	Megv.	2:4	3:5	6:2	7:3
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

A káderosztállyal együttműködve a pénzügyi osztály információval szolgál a személyi jövedelmek alakulásáról is.

A *jogi osztály* tájékoztatja az értékesítés vezetőjét az új törvények megjelenéséről, a meglevő előírások módosításáról, ügyel ezek betartására és rámutat az értékesítési osztály munkájában előforduló esetleges mulasztásokra. Azonkívül ez az osztály intézi a fizetésképtelen vevők ellen indított pereket is.

A *káderosztály* gondoskodik a szakkáderek biztosításáról, a szakmai továbbképzésről, figyelemmel kíséri az egyes munkahelyek betöltésével kapcsolatos problémákat, stb. Az értékesítési osztályra vonatkozó információkat azonnal továbbítja az osztály vezetőjéhez.

B) Kívülről származó információk

Az értékesítéspolitikai célkitűzések elérésének érdekében az osztály vezetőjének meg kell ismernie a vállalatot érintő és kívülről származó információkat, így elsősorban azokat, amelyek a vállalattal szemben támasztott igényekre és azok teljesítésére vonatkoznak. Ezeken kívül ismernie kell azokat a kívülről származó információkat is, amelyek még nem vonatkoznak konkrét igényekre, de összefüggésben állnak a vállalat fejlesztésével és távlati feladataival.

A külső hatásokra vonatkozó információkat:

— a piaccal kapcsolatos információk és
— a hasonló tevékenységet kifejtő vállalatok összehasonlító információi képezik.

A *piacról származó információk* által az eladás irányítója értesülést nyer az egyes áruk keresletének és kínálatának ingadozásáról, az árak alakulásáról, a piacon megjelent új termékekről, az új eladási módszerek alkalmazásáról, a piackutatás eredményeiről, stb.

Ezek az információk különböző forrásokból erednek és különböző úton jutnak el az értékesítési osztály vezetőjéhez.

A kívülről származó információk másik csoportjába a hasonló tevékenységet kifejtő vállalatok gazdálkodási feltételeire és jöve-

delemelosztására vonatkozó *összehasonlító információk* tartoznak. Ez az összehasonlítás hű képet ad a vállalat gazdálkodásának eredményességéről, meghatározza a vállalat helyét a többi termelőhöz viszonyítva, feltárja a kihasználatlanul hagyott lehetőségeket, és egyben rámutat a fejlesztési irányvonalakra is.

Az összehasonlító elemzések nagy előnye, hogy grafikum segítségével érzékelteti a vállalat tevékenységével kapcsolatos mutatókat, az ágazat átlagereményeit és a pozitív vagy negatív eltéréseket.

4. *Műszaki szervezési szakasz*

Ez a szakasz az adatfeldolgozás és az információtovábbítás kérdéseivel foglalkozik.

Az egyes jelentések különböző technikai megoldással készülhetnek. Dr. Kukoleča szerint a kívánt adatok a következő módon mutathatók ki:[4]

— grafikonok;
— összehasonlító áttekintések;
— koefficiensek, százalékok, indexek, stb.;
— magyarázatok és
— figyelmeztetések az eltérésekre.

Az adatfeldolgozásnak és az információtovábbításnak olyan szinten kell lennie, hogy csökkentse az ellentétet:

1. a fejlett termelési technika és kevésbé fejlett szervezés között;
2. az önigazgatás decentralizálása és a csaknem anarchikusnak mondható tájékoztatási módszerek között;
3. a nagyfokú gazdasági együttműködés és a vele kapcsolatos információszolgálat között, és
4. a vállalatok külföldi piacokon való részvétele és az alacsony szintű, hiányos információk között.[5]

5. *A szervezés ellenőrzési szakasza*

Ez az utolsó szakasz az új információrendszer működését ellenőrzi. Rámutat arra, hogy az átszervezett információrendszer milyen fokon elégíti ki a vele szemben támasztott igényeket, és felszínre hozza az esetleges hiányosságokat is. Ezek alapján a szervezés további aktív tevékenységet fejt ki az információrendszer tökéletesítésének érdekében.

Egy jól működő információrendszer kiépítése rendszeres és alapos munkát igénylő folyamat. Egyik szervezési szakaszról a másik felé haladva azonban sikeresen valósul meg a végső cél: az értékesítési osztály számára szükséges információk biztosítása.

Jegyzetek

[1] Dr. Sima Dohčević: „Računovodstvene informacije za potrebe politike prodaje", Simpozij, Opatija 1970. Štampani referati 379. oldal.

[2] Dr. Ladó László: Az információrendszer néhány vezetői kérdése „Vezetési ismeretek" Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967. 120. oldal.

[3] Dr. Ladó László: idézett mű, 122. oldal.

[4] Dr. Stevan Kukoleča—Dr. Živko Kostić: Izveštajna služba o poslovanju preduzeća za članove radničkog saveta, 18—21. oldal.

[5] Dr. Sima Dohčević: Izgradnja sistema izveštavanja u preduzeću podeljenom na radne jedinice, Subotica, 1967. 90. oldal.

Rezime

Neka pitanja izgradnje sistema informacija u oblasti prodaje

Autor u obradi svoje teme polazi od činjenice da je osnovni zadatak informacija da povećaju efikasnost prodaje, i efikasnost ostalih funkcija u preduzeću.

Radi ostvarenja ovih ciljeva sistem informisanja treba da uzme u obzir kako one informacije koje su nastale u preduzeću — unutrašnje informacije, tako i one koje su nastale van njega — spoljne informacije.

Pravilno izgrađen sistem informisanja ne sme da se zadovolji izveštavanjem o minulim poslovnim događajima koji predstavljaju osnovu za vršenje analiza i izvlačenje zaključaka, ali ne daju mogućnost za operativno delovanje. Stoga informacije o prodaji treba da sadrže podatke ne samo o zaključenim, nego i o tekućim poslovima, pa čak i o onima koji su vezani za razvoj preduzeća i u budućnosti.

Funkcionisanje sistema informisanja u mnogome zavisi i od toga da li je odgovarajući nivo rukovođenja snabdeven informacijama koje taj nivo zahteva.

Od poštovanja ovih postavki umnogome će zavisiti uspešnost ostvarenja našeg zadatka: izgradnja sistema informisanja za potrebe rukovodioca prodaje.

Summary

Some Questions of Designing of an Information System in the Field of Selling

In discussing this subject the paper takes as its starting-point that the main task of sales informations is to promote the efficiency of the sales function and to contribute to a more efficient execution of the other functions in an enterprise.

In order to achieve these aims the information system should consider both those informations which originate in the enterprise — internal informations and those which originate from outside the enterprise — external informations.

A properly designed information system must not be content with reporting upon past transactions that represent the basis for analysis and decision making but do not give any more a possibility for strategic action. Therefore sales informations have to comprise data not only on past but

on current transactions as well, even on those which are relevant to the future development of the enterprise.

The functioning of an information system also depends on whether the respective management level disposes of the necessary informations.

The successful realisation of our task: the design of an information system for the purpose of sales manager will largely depend on whether we respect these assumptions or not.

Antal Zoltán

Magyarország és Jugoszlávia gazdasági kapcsolatai

A mai felgyorsult technikai fejlődés korában már a legnagyobb és legfejlettebb országok gazdasági életében is mind fokozottabb szerepet játszik a nemzetközi munkamegosztás. Olyan közepes nagyságú, de iparilag fejlett országok életében, mint Franciaország, NSZK, Anglia — a nemzetközi munkamegosztás ma már a gazdasági növekedés alapfeltételeként szerepel. A Magyarországhoz hasonló országok számára pedig egyszerűen létkérdés a nemzetközi munkamegosztás.

Magyarország esetében a külgazdasági kapcsolatok fejlesztésének nagy népgazdasági súlyát az ország kis területe, viszonylag nagy népsűrűsége, szűk nyersanyagbázisa, belső piacának — a legtöbb iparágban a korszerű termelés megkövetelte gazdaságos nagyságrendekhez képest — korlátozott volta indokolja. Iparunk fejlődése import nyersanyagbázison történik, s ha biztosítani akarjuk a dinamikus gazdasági növekedést, úgy évről-évre jelentősen kell növelnünk a különféle nyersanyagok behozatalát is. Továbbá, nincs módunk kellő hatékonysággal az ipar valamennyi ágát egyaránt fejleszteni, így egyre bővül a korszerű technológiai berendezések és ipari fogyasztási cikkek importjának köre. Ezenkívül, ha biztosítani akarjuk gazdasági tevékenységünk hatékonyságát, úgy mind jobban el kell mélyítenünk a nemzetközi kooperációs kapcsolatokat, ami értelemszerűen ugyancsak jelentős importnövekedéssel jár. Gondoskodnunk kell róla, hogy gazdaságunk — megfelelő árualapokkal — mindenkor képes legyen e tetemes importok ellentételezésére. Exporttevékenységünk természetesen nem korlátozódik az importellentételezés passzív szerepére, hanem az mindenekelőtt a nemzetközi munkamegosztásba való aktív bekapcsolódás alapvető eszköze.

Talán e néhány gondolat is már jól érzékelteti, mily nagyfokú Magyarországnak a nemzetközi munkamegosztásra való ráutaltsága. Gazdaságpolitikánkban ezért mindig különleges helyet foglal el a külgazdasági kapcsolatok fejlesztése. Külkereskedelmi forgalmunknak mintegy 70%-át a szocialista országokkal bonyolítjuk, s ez az arány lényegében a jövőben is fennmarad. Emellett azonban jelen-

tősen bővíteni kívánjuk kapcsolatainkat a fejlett tőkés országokkal és a fejlődő országokkal is.

Külgazdasági kapcsolatainkban Jugoszlávia a KGST-n kívüli szocialista országok csoportjába tartozik, figyelembe véve azonban, hogy déli szomszédunk egyre aktívabb tevékenységet fejt ki a KGST-ben. Ha csak a számszerű adatokat tekintjük, úgy a kölcsönös kapcsolatok súlya a teljes külgazdasági kapcsolatokon belül meglehetősen szerény; Magyarország összkivitelének a jugoszláv export mindössze 2,5%-a, s kb. ugyanez a helyzet fordítva is.

Két olyan ország esetében, amely azonos társadalmi rendszerhez tartozik, egymás iránt baráti érzelmeket táplál és ugyanakkor még közvetlen szomszédok is, a gazdasági kapcsolatok jelenlegi színvonala semmiképpen nem lehet kielégítő. Szerencsére ez a felismerés mindkét ország illetékes köreiben megtörtént, aminek az elmúlt években már kézzel fogható eredményei is jelentkeztek, s így a jövőben is van remény a dinamikusabb fejlődésre.

Magyarország teljes exportja 1965—1970 között évi átlagban 9,2%-kal növekedett, a Jugoszláviába irányuló export pedig ugyanebben az időben 12,9%-kal nőtt. Az 1971. évi áruforgalom már meghaladta a 122 millió dollárt és az 1972-re aláírt árucsereforgalmi jegyzőkönyv 143 millió dollár forgalmat irányzott elő. E törekvés ellenére 1972-ben bizonyos visszaesés következik be, amit egyelőre mindkét fél részéről átmeneti jellegűnek tekintenek.

Igen örvendetes, hogy a két ország közötti gazdasági kapcsolatok mind tartalmukban, mind formáikban egyre gazdagabbak. Az együttműködés fő formája ugyan változatlanul a külkereskedelem, de emellett már utat törnek maguknak olyan korszerűbb formák, amelyek az értékesítést megelőző fázisokban alakulnak ki, azaz a termelésben és a termelés előkészítésében. Különösen nagy jelentősége van a termelés területén létrejött kooperációs kapcsolatoknak. Jugoszlávia és Magyarország között az ilyen természetű kapcsolatok még nagyon is a kezdeti szakaszban vannak, de a két ország illetékes körei tisztában vannak az újszerű együttműködési formák jelentőségével és törekednek is a kezdeti eredmények továbbfejlesztésére.

A továbbiakban vázlatosan áttekintjük a két ország már eddig kiépített, illetve kiépítés alatt álló gazdasági kapcsolatainak területeit, valamint azokat a területeket, melyeken további együttműködési lehetőségek kínálkoznak. Áttekintésünk nem törekszik teljességre, szándékosan hangsúlyozzuk viszont azokat a pontokat, amelyek ösztönzően, kicsit talán sürgetően is hatnak együttműködésünk fejlődésére.

Külkereskedelem

Magyarország és Jugoszlávia árucseréje hosszú évekig majdnem a teljes mozdulatlanság állapotában volt. Az 1960—1965-ös években pl. semmiféle növekedés nem volt, sőt a magyar export még vissza is esett. Nagyban hozzájárultak ehhez a két ország gazdasági szerkezetében fellelhető azonos vonások, mint például a közepes fejlett-

ség, a mezőgazdaság viszonylag nagy súlya, stb. Az a fejlődés azonban, amely a piacon újabb és újabb cikkek megjelenésében, az életszínvonal javulásában és a gazdaság sokrétűbbé válásában mutatkozott meg, néhány éve az árucsere nagyarányú növekedését eredményezte. A növekedés egyaránt érintette mind az exportot, mind az importot, így nem keletkeztek különösebb feszültségek.

Az áruforgalom belső összetétele, szerkezete még sok vonatkozásban nem tekinthető korszerűnek; a szállításokban mindkét oldalról az anyagjellegű termékek dominálnak, szemben a feldolgozóipari termékekkel. Van ugyan fejlődés a korszerűség irányában, de ez a fejlődés egyrészt nem egyenletes, másrészt nem áll arányban a növekedés dinamizmusával.

Az áruforgalom szerkezeti alakulása szempontjából pozitívan értékelhető, hogy 1972-ben hosszú idő óta először használtuk ki teljes egészében a gép- és berendezésforgalom kontingenseit. A gépforgalom a kooperációval együtt az összforgalomnak mintegy 18%-át érte el, s ha ehhez hozzászámítjuk a híradástechnikai és műszeripari termékek forgalmát is, úgy a gépipari termékek részesedése meghaladja a teljes forgalom egynegyedét. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a kooperációs szállítások rendkívül alacsony szinten realizálódtak, és messzemenően nem érték el a kontingensek által meghatározott kereteket. Ez a lemaradás különösen kedvezőtlen, mert hiszen éppen a kooperációs szállításoknak kellene a legdinamikusabban növekednie.

Az anyag jellegű szállításokon belül különösen figyelemre méltó a vegyipari termékek-, ezen belül is a műtrágya importjának dinamikus fejlődése. 1972-ben a magyar komplex műtrágyaszükséglet jelentős részét Jugoszláviából biztosítottuk. Emellett — elsősorban árproblémák miatt — visszaesés következett be a fa, papír-alapanyag, a papírféleségek forgalma terén.

Jugoszláv exportunknak 16—18%-a, behozatalunknak pedig 14—15%-a ipari fogyasztási cikk, melyen belül magyar részről a textilexport, illetve jugoszláv részről elsősorban a bútor-export számottevő.

Kölcsönös áruforgalmunknak 10—12%-át mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek alkotják. Szépen fejlődik a vetőmagvak cseréje, továbbá igen számottevő a sörimport; egyes jugoszláv sörgyárak termelésük nagy részét magyar piacokon értékesítik. Bár a jelentős beruházási költséggel megépült Borsodi Sörgyár éppen ebben az időben lép fokozatosan üzembe, a sör behozatalát még sokáig fenn kell tartanunk. Magyar oldalról jelentős a tenyészbaromfi és gyorsfagyasztott termékszállítás.

Igen kedvezőnek tekinthetjük azt a jelenséget, hogy a helyi lehetőségek kihasználása alapján egyre jobban növekszik a határmenti árucsereforgalom. A határmenti forgalom értéke 1967-ben még alig érte el a teljes áruforgalom 2%-át, ma már 8%-os részarányról beszélhetünk. Az öt évre szóló egyezmény is az előző ötéves időszakhoz képest ötszörös kishatárforgalom-növekedést irányoz elő. Mi a jövőben is támogatjuk a gazdasági kapcsolatoknak ezt a formáját.

Energetikai együttműködés

Országunk állandóan növekvő energia-szükségleteit csak nagyarányú behozatal útján vagyunk képesek megoldani. Az importlistán nemcsak energiahordozók behozatala szerepel, hanem kész villamosenergia is, sőt állíthatjuk, hogy aligha van ország, melynek villamosenergia felhasználásában oly nagy súllyal szerepelne az import, mint nálunk. Nagy jelentőségű számunkra, hogy tagjai vagyunk a KGST-országok egyesített villamosenergia rendszerének, s így a folyamatos ellátás lényegében zavartalan.

Aktív együttműködés lenne kívánatos számunkra Jugoszláviával is, de ez eddig meglehetősen korlátolt és helyi jellegű volt. Most azonban, miután Jugoszlávia a folyamatban levő ötéves tervében célul tűzte ki, hogy 1972—1975 között kiépíti a 400 kV-os villamosenergia távvezeték rendszerét, és összekapcsolja a szomszédos országok rendszerével, lehetőség nyílik arra, hogy a jövőben Jugoszlávia és Magyarország között is megvalósuljon a villamos távvezeték összeköttetés 400 kV-osra való kiépítése. Ez az összeköttetés javítja majd az ország déli részei villamosenergia ellátásának minőségét, módot nyújt a kölcsönös cserékre és így az erőművi kapacitások és a hálózat egyenletes leterhelésére, továbbá esetleg importra is számíthatunk. Előzetes számításaink szerint, perspektívában ha csökken is valamelyest az import részaránya, villamosenergia-felhasználásunkban a behozatal lényegében állandósul. Így érthető, hogy mennyire érdekeltek vagyunk Jugoszlávia villamosenergia rendszer-összekapcsolási célkitűzéseiben.

A 400 kV-os összeköttetés lehetősége először a szegedi 220/120 kV-os transzformátorállomás továbbfejlesztése révén áll fenn.

Az energetikai együttműködésen belül nagy figyelmet érdemel az Adriai Kőolajvezeték kérdése. Közismert, hogy valamennyi európai KGST-ország döntően a Szovjetunióból elégíti ki kőolajszükségleteit. Az igények azonban oly gyorsan növekednek — beleértve a Szovjetunió saját szükségleteit is —, hogy ezekkel a kitermelés még fokozott erőfeszítések árán is csak nehezen tud lépést tartani. Ezen kívül a Szovjetuniónak más irányokban is jelentős exportkötelezettségei vannak, továbbá a kitermelés területi struktúrájában is nagy átalakulások mennek végbe az Urálon túli területek javára, ami természetesen Európa felé szállítási többletköltségekkel jár. Mindezeket figyelembe véve, felvetődik annak szükségessége, hogy a szocialista országok — az egyébként továbbra is növekvő szovjet szállításokon túl — újabb kőolajbeszerzési forrásokat kutassanak fel. Erre legkézenfekvőbben a közel-keleti országok kínálkoznak, melyekkel általában is jók a kapcsolatok, illetve ilyenek vannak kialakulóban.

A közel-keleti kőolaj-import lehetősége adott, de meglehetősen körülményes és költséges a szállítása. Így vetődött fel az Adriai Kőolajvezeték létesítésének gondolata, amely ma már a szerződés megkötése előtti stádiumában áll. Ezek szerint közös jugoszláv—magyar —csehszlovák megállapodásról van szó; a vezeték 20 millió tonna

kapacitással indulna, melyből 10 millió tonna Jugoszláviában marad, 5—5 millió tonnát pedig Magyarország, illetve Csehszlovákia importál.

A beruházást úgy kellene ütemezni, hogy 1975-ben már mintegy 0,3—0,5 millió tonna kőolaj a vezetéken érkezhessen; azután részünkről a teljes kapacitás fokozatosan lenne kihasználva; 1980-ban kb. 3 millió tonnával vennénk igénybe a vezetéket, s az 5 millió tonnára való felfutás 1980 után következne be.

Az energetika terén további együttműködési lehetőség kínálkozik a Szovjetunióból Jugoszláviába szállítandó földgáz és kőolaj tranzitálásában. A Szovjetunió 1975-től kész Jugoszláviának földgázt szállítani; a szállított mennyiség 1975-ben kb. 0,5 milliárd m^3, 1980-ban pedig — fokozatos növeléssel — már 3—4 milliárd m^3 lenne. Az eddigi felvetések szerint e mennyiség egy része a Szeged—Horgos vonalon, egy másik része pedig a Dunántúl délnyugati térségében jutna be Jugoszlávia területére.

Magyarország érdekelt a földgáz tranzitálásában, különösen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy ez szükségessé tenné a két ország gázvezeték rendszerének összekapcsolását, ami egyúttal a biztonságos üzemeltetést is szolgálná, és kisebb mennyiségek kölcsönös kisegítő szállítását is lehetővé tenné.

Felvetődött továbbá annak gondolata is, hogy a Barátság II. kőolajvezetéken átmenetileg mutatkozó bizonyos kapacitástöbblet lehetőséget nyújt Jugoszlávia szovjet kőolajimportjának Magyarországon keresztül történő szállítására. Ez mindössze évi 1—2 millió tonna kőolaj szállítására vonatkozna. A Szovjetunió és Jugoszlávia között azonban tárgyalások folynak jelentősebb mennyiségű kőolaj szállításokról, s mi ezek tranzitálásában is érdekeltek lennénk.

Ugyancsak az energetikai együttműködést szolgálják azok a szerződések, melyeket az Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt, valamint a Naftagas (Novi Sad) részéről írtak alá 1972-ben a határmenti övezetekben elterülő közös szénhidrogén telepek együttes művelésére.

Alumíniumipar

Magyarország az évtizedek során jelentős tapasztalatokat szerzett az alumíniumiparban, s ennek birtokában tettünk erőfeszítéseket a fejlődő jugoszláv alumíniumiparral való együttműködés kialakítására. Az együttműködésnek különösen döntő állomását jelzi az Obrováci Timföldgyár építésében való közreműködésünk.

A megállapodások értelmében, a 300 000 t/év kapacitású timföldgyárhoz mi szolgáltatjuk a műszaki dokumentációt, mi szállítjuk a komplett berendezéseket és mi biztosítjuk a szerelésvezetést. A szállítandó gépek döntő többsége itthon, illetve baráti relációban már gyártott és üzemi gyakorlatban eredményesen üzemeltetett berendezés. A nagyértékű beruházásnak a kivitelezés megkezdésétől számított három éven belül üzembe kell lépnie, ami előreláthatóan 1976—77-re tehető.

Az Obrováci Timföldgyár kapacitása jelentősen meghaladja a hoz-

zárendelt Šibeniki Alumíniumkohó szükségletét, így az épülő timföldgyár 1976—1980-as évek között évente mintegy 100 000 tonna timföld exportjára lesz képes. Együttműködésünkre egy újabb lehetőség, hogy ebben az időben a magyar timföldmérleg jelentős hiánnyal számol, s ennek kiegyenlítésére kézenfekvő a jugoszláv import.

Sikeresen tudunk bekapcsolódni a jugoszláv—szovjet bauxit-timföldipari egyezmény realizálásába is. Az egyezményben szerepel többek között Jugoszláviában egy további 600 ezer tonna kapacitású timföldgyár építése. Mindkét féllel sikerült olyan megállapodást kötni, miszerint a létesítményhez szükséges tervdokumentációt a magyar Aluterv szolgáltatja. Reális lehetőségeink vannak arra, hogy a beruházás megvalósításában bizonyos gépszállításokkal is közreműködhetünk.

Nyersanyagok

Jugoszláv partnereink felé jeleztük, hogy Magyarország érdekelt a jugoszláviai ásványi nyersanyagok kutatásában és kitermelésében. Elsősorban olyan kooperációs lehetőségek iránt érdeklődünk, melyekben a magyar export főleg szolgáltatásokból, gépek és berendezések szállításából áll.

A nyersanyagokon belül kimagasló együttműködési akció lehetősége kezd kibontakozni a nyárfa hasznosítása terén. Magyarország, mint fában szegény ország, az elmúlt évtizedekben aktív fásítási mozgalmat bontakoztatott ki, melynek eredményeként többek között számottevő nyárfaerdő területek alakultak ki. Más oldalról ez a mozgalom a futóhomok megkötését is célozta. Az erdőtelepítések eredményei a hetvenes-nyolcvanas években már ugrásszerűen jelentkeznek, s 10—15 év múlva közel egy millió m^3 nyárfakitermeléssel számolhatunk. Felvetődik a kérdés, hogyan hasznosítsuk ezt a hazai viszonylatokban nem lebecsülendő favagyont?

Illetékes szakkörökben már évek óta tanulmányozzák a nyárfa hasznosításának különféle módozatait, lehetőségeit. E tanulmányok egyaránt felölelik mind a felhasználás fő irányait, mind pedig a feldolgozás műszaki, gazdasági és beruházási kérdéseit. Az eddigi vizsgálatok eredményeiből lényegében már megalapozottnak tekinthető egy olyan elhatározás, hogy a nyolcvanas évek közepére várhatóan kitermelhető nyárfavagyonnak mintegy 35—40%-ból facsiszolat és félcellulóz készülne, a fennmaradó részből pedig 100—120 ezer t cellulóz lenne előállítható. Ez a mennyiség kb. 25%-át tenné ki az ország akkorra becsült cellulóz szükségletének. Ennek jelentősége különösen akkor érthető, ha figyelembe vesszük, hogy nyersanyag importunkon belül egyik legjelentősebb tétel éppen a cellulóz.

Amilyen egyértelmű azonban a nyár-cellulóz gazdasági jelentősége, annyira problematikusak a gyártás műszaki vonatkozásai. A cellulózgyártásban ugyanis az optimális üzemnagyság jelenlegi műszaki ismereteink szerint 200—250 ezer tonna körül mozog, de ekkora kapacitás lekötéséhez nem rendelkezünk elegendő nyárfával. Elvileg három lehetőség adódik: 1. megépítünk egy kisebb kapaci-

tású, kevésbé gazdaságosan üzemeltethető üzemet; 2. optimális üzemnagyságot hozunk létre, és a teljes kapacitás-kihasználáshoz fát importálunk; 3. valamely szomszédos országgal közösen, közös favagyonra építjük meg a gazdaságosan üzemeltethető üzemet. Nem kétséges, hogy e harmadik lehetőség lenne a legelőnyösebb, és mi már meg is tettük ilyen irányba a kezdeményező lépéseket.

Jugoszlávia érdeklődéssel fogadta kezdeményezésünket egyrészt, mert szintén jelentős nyárfa-vagyonnal rendelkezik, másrészt, mert Sremska Mitrovicán már üzemel egy 50 ezer tonna kapacitású nyárcellulóz- és papírgyára. Alapvető műszaki kérdésekről már tárgyalások is folytak, de a közös beruházás feltételeinek, valamint a közös üzemeltetés jogi, pénzügyi, devizális kérdéseinek tisztázására még csak ezután kerül sor.

Gépipar

Tapasztalatok szerint a termelési kooperációk különösen a gépiparban alakulnak ki tömegméretekben. Ennek rendkívül nagy jelentősége van a gyártmányok és gyártási eljárások műszaki színvonalának emelésében, a gyártás gazdaságosságában és az értékesítés biztonságában. A magyar iparnak mintegy egyharmadát a gépipar képezi, így érthető, hogy messzemenő érdekeink fűződnek a gépipari kooperációs kapcsolatok bővítéséhez. E törekvéseinket — természetesen a kölcsönös érdekek alapján — a jugoszláv kapcsolatokban is érvényesíteni kívánjuk.

Az elmúlt évek közös törekvéseinek eredményeként a gépipari termelő vállalatok között már számos kooperációs kapcsolat alakult ki. Így pl. különféle alkatrészek kölcsönös szállítására kötöttek megállapodásokat az autóbuszgyártásban, a teher- és személygépkocsi gyártásban, a háztartási készülékek gyártásában, mezőgazdasági gépgyártásban, stb. A kölcsönös szállítások értéke azonban ma még nem túl jelentős. Kedvező jelenség ugyan, hogy 1975-ig hosszúlejáratú szerződések rögzítik a kooperációs szállításokat is, de a teljesítések nem töltik ki a meghatározott kontingenseket. Ettől függetlenül tovább kell folytatni a közös lehetőségek feltárását, jobban meg kell ismerni egymás iparát és nem szabad fáradtságot ismerni a gátló körülmények elhárításában (pl. fizetési és elszámolási nehézségek). A jövőben is törekszünk a vállalatok közötti kooperáció kiszélesítésére, vagy újabbak létrehozására, főleg az alábbi területeken:

Az autóiparban az eddig kialakult termelési kapcsolatok bázisán növelni kívánjuk a Magyarországon korszerű módon gyártott főegységek és részegységek, valamint lehetőleg a járóképes alvázak Jugoszláviába történő exportját, más részegységek, illetve gépipari félgyártmányok importja ellenében. Keressük annak lehetőségét, hogy egyes tőkés importból származó autóipari alkatrészeket jugoszláv importtal váltsuk fel. Felvetettük olyan kapcsolat kiépítését valamely jugoszláv karosszériagyártó vállalattal, amely lehetővé tenné a magyar autóbuszgyártás bizonyos mértékű bővítését.

A számítástechnikai eszközök és berendezések gyártása ma rendkívül gyorsan fejlődik mindenütt a világon; mindkét ország számára kedvező lenne, ha ezen a területen is kialakulhatnának kooperációs kapcsolatok. Részünkről már konkrét kezdeményezések is történtek, melyek indulásként egyes Jugoszláviában gyártott perifériák hazai felhasználását, illetve bizonyos Magyarországon gyártott perifériák alkatrészeinek Jugoszláviából történő importját érintenék.

A szerszámgépiparban lehetőség nyílik részegységek kölcsönös szállítására, tartozékok gyártási kooperációjára és hidraulikai elemek gyártásmegosztására.

Az erősáramú iparban is tárgyalások folyanak a két ország vállalatai között a villamoskészülékek és kábelek gyártásmegosztásáról, valamint alkatrészek kölcsönös szállításáról, ezek elősegítenék a magyar kapacitások jobb és egyenletesebb kihasználását.

A háztartási készülékek területén a jugoszláv ipar elég fejlett, sok nyugati licenccel rendelkezik, ezért lehetőségünk van több olyan kooperációra, amely Magyarországon még nem gyártot gépek (pl. kisteljesítményű mosogatógép, konyhai páraelszívó stb.) vagy alkatrészek kooperációs gyártásához vezethet.

A híradástechnikai ipar rendkívül szerteágazó és nagyszámú alkatrészbázison termel. Egyes alkatrészféleségekben már megkezdődtek a kölcsönös szállítások, de ezek csak kezdeti lépések, mindenképpen kívánatos volna a szállításokat tovább fokozni. Az automatizálási eszközök tekintetében szóbajöhetne együttműködésünk az Adriai Kőolajvezetékhez telemechanika és automatika szállításában, mivel ezen a területen már jól kialakultak gyártási tapasztalataink. Szükség esetén ebben jugoszláv vállalatokkal is együttműködünk.

Egyéb ipari területek

Fentiekben azokat az ipari ágazatokat érintettük, amelyekben említésre méltó együttműködés alakult ki vagy van kialakulóban. Szükséges lenne, hogy a vegyiparban, könnyűiparban, valamint az építő- és építőanyagiparban is jöjjenek létre kooperációk, hiszen ez mindkét országnak érdeke lenne. Kezdeti lépések ugyan történtek már (gyógyszeripar, textilipar), de konkrét eredményekről még nem beszélhetünk.

Tapasztalható viszont bizonyos fejlődés a vaskohászatban, ahol már huzamosabb idő óta évi 20—40 ezer tonna jugoszláv öntecset és bugát dolgozunk fel, s ennek egy részét hengerelt és kovácsolt áruként visszaszállítjuk, másik részét pedig megvásároljuk. Az együttműködés mindkét fél számára előnyös; pl. számunkra ez elősegíti bizonyos szabad kapacitások lekötését és a jobb nyersanyagellátást. A Magyar Vas- és Acélipari Egyesülés, valamint a Jugoszláv Kohászati Egyesülés között tárgyalások folynak az együttműködés kiszélesítéséről, melynek keretében a jelenlegi öntecs és buga szállítások a többszörösére emelkednének. Ezenkívül említésre méltók még az acélcsövekben kialakított kölcsönös szállítások, melyek révén mindkét fél mentesül bizonyos kis tételek gazdaságtalan gyár-

tása alól. Fontos momentum az a múlt év elején kötött egyezmény, amely a műszaki-tudományos és termelési együttműködési kapcsolatok fejlesztésére és folyamatos összehangolására irányul.

Itt említjük meg azt a szovjet—jugoszláv egyezményt, melynek értelmében a Szovjetunió 540 millió dollár értékű áruhitelt nyújt Jugoszláviának 38 gazdasági létesítmény finanszírozásához. De ezenkívül szó van még további 11 létesítménynek szovjet hitelnyújtásból történő finanszírozásáról is. A hitelek felhasználása jelentős gazdasági fellendülést fog eredményezni Jugoszláviában, s mi úgy véljük, hogy a nagyarányú fejlesztésekbe eredményesen bekapcsolódhatna a magyar ipar is.

Vízügy

Magyarország és Jugoszlávia között a vízgazdálkodási együttműködésnek rendkívül nagy jelentősége van, ami abból adódik, hogy a mintegy 610 km hosszúságú határnak kereken 210 km-es szakaszát vízfolyások alkotják, a határ által átmetszett folyók száma pedig — köztük a Duna és a Tisza — eléri a harmincat.

A két ország közötti vízügyi együttműködés gazdag múltra tekint vissza, s az elemi erőkkel folytatott, sokszor emberfeletti küzdelem telve van az egymás iránti tisztelet és baráti gondoskodás sok-sok megnyilvánulásával. Az 1956-os nagy jegesár idején jugoszláv repülők repeszbombái szaggatták a jeget a Duna alsó szakaszán, 1965-ben pedig magyar árvízvédők működtek közre Palánka megmentésében. Vízügyi együttműködésünk valóban baráti jellegű a szó legnemesebb értelmében.

A vízügyi együttműködés ma már jól elkülöníthető két részből áll: az operatív és a fejlesztési jellegű együttműködésből. Az operatív együttműködés körébe döntően az árvízvédelem tartozik. A határmenti vízügyi szervek egymással állandó összeköttetésben állnak és közvetlenül tájékoztatják egymást minden lényeges mozzanatról. Közös szemléket tartanak, intézkedéseiket összehangolják, s árvíz esetén egymáshoz állandó jelleggel küldenek megbízottakat. Ide tartozik a jégtörő hajók működése is; a magyar jégtörő hajók jugoszláv területen is szorgalmasan végzik munkájukat. Rövidesen jugoszláv partnereink is rendelkeznek majd jégtörő hajókkal, ugyanott rendelték, ahol a mieink is készültek, Balatonfüreden.

A fejlesztési jellegű együttműködésen belül kiemelkedik a Dráva határfolyó hajózhatóvá tételének kérdése, valamint hosszútávon vízerőművek fokozatos kiépítése. Az egész ügy egyelőre a tanulmányozás stádiumában áll, s csak az elvi kérdések tisztázása után kerül sor a megvalósítás részletesebb terveinek elkészítésére.

Nem közös fejlesztés eredménye ugyan, de igen jelentős számunkra az újbecsei Tiszai Vízlépcső építése, melyet 1974-ben fejeznek be. A duzzasztómű kb. a Körös torkolatáig emeli meg és állandósítja a Tisza vízszintjét; Szegednél várhatóan két méteres lesz a vízszint-emelkedés.

Ugyancsak jelentősek azok a fejlesztési elgondolások, amelyek a

Duna—Tisza közi és a jugoszláv észak-bácskai területek vízellátásával foglalkoznak. Az elgondolások szerint közös vízkiviteli műveket és csatornákat kellene létesíteni.

A két ország közötti vízgazdálkodási együttműködés igen szervezett formában, a Magyar—Jugoszláv Vízügyi Közös Műszaki Bizottság általános irányításával folyik a határmenti vízügyi igazgatóságok aktív közreműködésével.

Közlekedés

A két szomszédos ország között jó kapcsolatok épültek ki a közlekedés minden ágában, és ma is rendszeres konzultációk folynak a mindkét országot érintő további fejlesztések összehangolására. Számunkra legnagyobb jelentőségűek a jugoszláviai tengeri kikötők, és döntően ezekkel áll összefüggésben a vasúti és közúti szállítás fejlesztésében való érdekeltségünk is.

Magyarország tengerentúli külkereskedelmi áruforgalma állandóan nő. Külgazdasági kapcsolataink általános fejlesztési koncepciói szerint fokozni kívánjuk kapcsolataink fejlesztését a fejlődő országokkal, de a tengerentúli fejlett tőkés országokkal is. Ez maga után vonja a tengeri szállítások jelentőségének növekedését.

A jugoszláv kikötőkön keresztül 1971-ben közel egy millió tonna magyar áruforgalom bonyolódott, ami több mint kétszerese az 1969. évinek. Érdekességként megjegyezzük, hogy míg 1969-ben forgalmunk 87%-a a rijekai kikötőn keresztül bonyolódott, két éven belül, 1971-re ez az arány már csak 52% volt. Időközben felzárkózott Koper 40%-kal, Ploče pedig kb. 10%-kal; šibeniki forgalmunk egyelőre csekély.

Ma még nehéz megítélni, hogy a jövőben milyen arányban vesszük majd igénybe a különféle jugoszláv kikötőket. Kétségtelen, hogy Rijeka ma is Jugoszlávia legnagyobb tengeri kikötője, melynek a jugoszláv tengeri forgalomban való részvétele töretlenül 50% felett áll s emellett — közép-európai vonatkozásokban (Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia) — tradicionálisan nagy nemzetközi jelentősége van. Rijeka forgalma az elmúlt 8—10 évben igen gyorsan, évi átlagban közel 10%-kal nőtt. A megnövekedett forgalomhoz képest azonban a kikötő, a szolgáltatások és az elvezető utak kapacitása ma már szűknek bizonyul. Ismeretes előttünk, hogy jugoszláv partnereink igen intenzíven foglalkoznak az egész rijekai kikötői komplexum általános továbbfejlesztésének kérdéseivel, de még nem tudni, hogy az esetleg elhatározott fejlesztések milyen mértékben és ütemben realizálódnak majd.

Számunkra a délebbre fekvő kikötők jelentős többlet szállítási költségekkel járnának, s így érthető, ha érdeklődésünk elsősorban az északi fekvésű kikötők felé irányul. Rijeka pl. a magyar határtól 330 km-re van, Koper 360 km-re, a fejlesztés alatt álló Bar kikötője pedig 650 km-re!

Magyarország közvetlenül érdekelt abban, hogy az igénybe vett kikötők és a magyar határ közötti közlekedési utak minden tekin-

tetben alkalmasak legyenek a forgalom lebonyolítására. A közlekedési szakemberek között tárgyalások is folynak a két ország meghatározott vonatkozású közlekedésfejlesztésének összehangolásáról. Az érdeklődés középpontjában a Karlovác—Rijeka síksági vasútvonal, valamint a Rijeka—Zágráb—magyar határ közötti autóút áll.

Magyarország és Jugoszlávia között jelenleg két fő vasúti vonal halad: a Kelebia—Szabadka és Gyékényes—Zágráb irányába haladó vonal. A vasúti forgalom lebonyolításában ezeken kívül más (nem fő) vonalak is részt vesznek. A vonalak áteresztő képességét állandóan fejlesztik; a fejlesztések között kiemelkedő helyet foglal el a közös határállomások létesítése. Jelenleg Gyékényesen már közös határállomás működik, ami szolgáltatásokban jelentős megtakarításokkal jár mindkét fél számára.

A közúti forgalom is döntően két pályán bonyolódik. A Szeged—Szabadka műúton igen jelentős az átmenő, kamionforgalom, míg a Letenye—Zágráb vonalon az Adria felé áramló idegenforgalom emelkedik ki. A tervezett Rijeka—Zágráb—magyar határ közötti új műúton természetesen már jelentős teherforgalom is bonyolódhatna. Fontos közúti átkelőhely lesz Drávaszabolcs is, ahol ha ez év végére befejeződik a híd újjáépítése, nemzetközi közúti határátkelőhely megnyitását is tervezik.

A folyami szállítás egyelőre nem túl nagy hányaddal szerepel a közlekedési kapcsolatokban. A Duna—Majna—Rajna csatorna megépítésével azonban fellendülés várható a folyami hajózásban. Ebben az irányban hat majd a Dráva hajózhatóvá tétele is, ami különösen fontos számunkra a Beremendi Cementgyár üzemanyaggal való ellátása szempontjából.

Figyelmet érdemel még, hogy Jugoszlávia is részt vesz a KGST Közlekedési Állandó Bizottságában, s így lehetősége van arra, hogy közlekedésének fejlesztését összehangolja a KGST általános közlekedésfejlesztésével.

Mezőgazdaság

Az általános gazdasági együttműködés érinti a mezőgazdaság területeit is. Újszerű termelési együttműködés alakult ki egyes magyar és jugoszláv gazdaságok között. A jugoszláv Mezőgazdasági Erdészeti Központ szerződést kötött a Mezőhegyesi Állami Gazdasággal jugoszláv cukorrépa termesztési technológia átvételére, és ennek alkalmazásával 1970-ben mintegy 1000 ha területen termeltek cukorrépát a gazdaságban. A kedvezőtlen időjárás ellenére is ezzel a módszerrel 280 q/kh termést sikerült elérni, amikor az országos átlag csak 165 q/kh volt. A gazdaság megújította 1972-re is a szerződést. Hasonló jellegű megállapodás született kukorica és búza tekintetében is. Együttműködés keretében már több éve vásároljuk a jugoszláv egyszeres keresztezésű hibridkukorica vetőmagot. A jugoszláv fél 70—75 q/ha kukorica és legalább 40 q/ha búzatermést garantál az általa javasolt technológia betartása esetén.

Együttműködés van kialakulóban a zöldségtermesztés fejlesztő-

sére, mely szerint közvetlen termelési kooperációt alakítanak ki olyan magyar és jugoszláv gazdaságok között, amelyek megközelítőleg azonos időben, azonos céllal térnek át a zöldség, elsősorban a paradicsomtermesztés kaliforniai módszerére, és amelyek az FMC technológiát alkalmazzák. Egyébként az amerikai FMC (Food Machinery Corporation) vállalattal, amely a nagyüzemi zöldségtermesztés komplex gépesítési technológiájának kutatásával, valamint a kifejlesztett technológiai berendezések gyártásával foglalkozik, ma már Magyarországnak is közvetlen kapcsolata van. Megfontolás tárgyát képezhetné pl., hogy nem lenne-e célszerű Magyarországnak és Jugoszláviának koordinálni a nagy amerikai vállalattal továbbfejlesztendő kapcsolataikat.

Idegenforgalom

Jugoszlávia az európai turisztika egyik közkedvelt országa; természeti szépségekben gazdag vidékeit, de különösen a tengerpartot nagy tömegekben látogatják mind a tőkés, mind a szocialista országokból. Természetesen ez Jugoszlávia számára jelentős devizabevételi forrást jelent. Jugoszlávia igen rugalmasan alkalmazkodott korunk civilizált világának egyik tömegjelenségéhez. Jellemző, hogy 1972-ben már 400 millió dollár bevétel származott az idegenforgalomból, ami kereken tízszerese a tíz évvel azelőttinek. 1956-ban az 1 főre jutó idegenforgalmi bevétel még a fél dollárt sem érte el, 1971-ben pedig már 18 dollár volt a mutató értéke.

Az idegenforgalom Magyarországon is gyorsan fejlődik. Ami a két ország közötti idegenforgalmi együttműködést illeti, ez több vetületben is felvetődik.

Egyrészt bonyolódik a kölcsönös utasforgalom. 1970-ben részben a határmenti forgalom keretében egy millió jugoszláv vendég érkezett Magyarországra és 123 ezer magyar turista Jugoszláviába. A bevételek ennek ellenére fordított arányúak voltak, s a magyar—jugoszláv idegenforgalmi devizamérleg részünkre passzivummal zárult. A magyar turisták változatlanul élénken érdeklődnek a jugoszláviai utazások iránt, így a kiutazók száma évről-évre egyenletesen nő. Előkelő helyet foglal el Jugoszlávia az idegenforgalomra vonatkozó hosszabb távú fejlesztési elképzeléseinkben is. A jugoszláv turisták magyarországi látogatásai azonban megtorpantak, sőt visszaesés tapasztalható. Ebben bizonyos elszámolási nehézségek is közrejátszanak.

Idegenforgalmi kapcsolatainknak egy másik vetülete az átmenő személyforgalom lebonyolítása terén jelentkezik. Az Adria felé áramló turisták jelentős része pl. Magyarországon keresztül utazik, ami megköveteli tőlünk a vonatkozó szolgáltatások állandó fejlesztését. Végül igen fontosnak tekintendő a tapasztalatok állandó szervezett jellegű kicserélése.

A magyar—jugoszláv gazdasági együttműködés fentiekben nyújtott áttekintése, amint azt a bevezetőben is hangsúlyoztuk, nem teljeskörű és nem is részletes. A leírtak mellett figyelmet érdemelne

még a tervezési, a műszaki-tudományos, a környezetvédelmi stb. együttműködés is. De talán már az elmondottak is jól érzékeltetik, hogy a közös erőfeszítések nem voltak hiábavalóak; jóllehet együttműködésünk eredményei ma még nem tömegméretűek, de általában gyorsan és kigyensúlyozottan fejlődnek, továbbá szerteágazóak, a területek sokaságát érintik.

Külön is hangsúlyozni kell, hogy gazdasági kapcsolataink nem spontán jelleggel, ötletszerűen fejlődnek, hanem szervezetten, mind megalapozottabb és kölcsönösen egyeztetett tervek alapján. Fel kell figyelni arra, hogy együttműködési tevékenységünkben mind több a hosszabb távra szóló elem, illetve az az igényesség, hogy a kiépített kapcsolatok perspektivikusan is megalapozottak, helytállóak legyenek.

1973. január 1-étől a két ország áttér a kliring dollár elszámolásról a konvertibilis dollár elszámolásra. Jugoszlávia egyébként 1965-ben indított kampányt a kliring* felváltására, s ennek eredményeként azt már több ország viszonylatában eltörölték. A KGST-országok közül Magyarország lesz az első, amely Jugoszláviával — a turistaforgalmat kivéve — konvertibilis valuta** elszámolásrendszerére tér át. Előzetes értékelések szerint ez a változás elősegíti majd az áruforgalom stabilizálódását és dinamikus növekedését, a gazdasági kapcsolatok további elmélyülését.

Tíz évvel ezelőtt — 1963. áprilisában — alakult meg a Magyar—Jugoszláv Gazdasági Együttműködési Bizottság, melynek azóta már sok albizottsága és munkacsoportja működik.

* Kétoldalú elszámolás kliring $-ban.
** USA szabad $-ban történő elszámolás.

Rezime

Privredne veze između Mađarske i Jugoslavije

U ekonomskom životu savremenih država sve veću ulogu igra međunarodna podela rada. Sadašnji nivo spoljnotrgovinske razmene između Mađarske i Jugoslavije ne odgovara stvarnim mogućnostima, jer ekonomski profili dveju zemalja omogućuju znatno mnogostranije veze.

Glavni oblik privredne saradnje je razmena materijalnih dobara, ali se sve više afirmišu i savremeniji oblici vezani za faze koje prethode razmeni dobara tj. fazi pripremanja i samoj fazi proizvodnje. Od osobitog su značaja kooperacione veze u proizvodnji.

U razmeni materijalnih dobara javljaju se pozitivne tendencije, obim razmene se povećava a struktura postaje mnogostranija. Dobru perspektivu ima i saradnja u energetici, aluminijumskoj industriji, u istraživanju i eksploataciji sirovina mineralnog porekla, u eksploataciji drvne mase. Kooperacione veze u proizvodnji najjače su u mašinskoj industriji, a u nekim granama, kao što je automobilska industrija, elektronika, proizvodnja preciznih električnih uređaja, postoje znatne ali još zasada malo iskorišćene mogućnosti.

Saradnja u vodoprivredi već je tradicionalna i pokazuje dobre rezultate. U raznim granama saobraćaja, u poljoprivredi, u turističkom prometu takođe se javljaju novi oblici veza.

Summary

Economic Relations between Hungary and Jugoslavia

The international division of labour plays an ever increasing role in the economic life of modern states. The present level of foreign trade exchange between Hungary and Jugoslavia does not correspond to the real possibilities because the economic outlines of the two countries allow far more versatile relations.

The main form of economic co-operation is the exchange of material goods but more modern forms of exchange, connected with pre-exchange stages i.e. with stages of preparation and production, are being introduced. Co-operational relations in the sphere of production are of special importance.

Positive trends can be observed in the exchange of material goods. The volume of exchange increases while the structure becomes more versatile. Good prospects can be anticipated from co-operation in energetics, aluminium industry, research and exploiting of raw materials of mineral origin and in other fields. These relations of co-operation are most developed in mechanical engineering, in some manufacturing branches as in the motorcar industry, in electronics, manufacture of fine electrical equipment. There are considerable but up to now insufficiently utilized possibilities.

A co-operation in the field of water supply is already traditional and shows satisfactory results. In different branches of traffic, agriculture, tourist traffic and other, new forms of relations make itself felt.

műhely

Győre Kornél

Bácska népességszáma a XVI. század végén

Történeti népességstatisztikai vizsgálat

A török hódoltság korára vonatkozó okleveles kútfőkről Vámbéry Ármin a magyarországi turkológia megalapítója azt mondja, hogy „a török hódoltság idejéből fennmaradt s az adó-, vám- és más jövedelmekre vonatkozó defterek, mely hivatalos iratok országunknak kétszáz év előtti állapota, lélekszáma, földművelése, kereskedelme és iparára nézve részletes leírásokat foglalnak magukban s múlt időknek olyan tükrét mutatják, hogy ahhoz hasonló alig található."[1]

Ezen okleveles kútfők felkutatása, közzététele és elemző magyarázata Vámbéry és Repiczky kezdeményezésére indult meg a múlt század derekán. Őket követe Szilády Áron és Szilágyi Sándor[2], majd Velics Antal.[3] Századunkban Karácson Imre[4] végzett úttörő kutatásokat az isztambuli levéltárakban, Fekete Lajos pedig a török oklevelek feldolgozásának vetette meg módszeres alapjait. Az általa megalapozott új tudományszak kiváló művelője Káldy-Nagy Gyula.

Káldy-Nagy az okleveles kútfők két nagy csoportját különbözteti meg.[5] Az egyik csoportba a pénzügyigazgatási iratok, a szandzsák-összeírások, tímár-defterek, pénztári naplók stb. tartoznak. A másik csoportot a szultáni tanács jegyzőkönyvei (mühimme defteri) és a különféle közigazgatási intézkedéseket tartalmazó egyéb iratok képezik. A felsorolt oklevelek közül a történeti földrajz, a gazdaság- és településtörténet, a népességstatisztika körébe tartozó kutatások szempontjából gazdag és változatos forrásanyaguk révén a szandzsák-összeírások, a dzsizje-defterek (más néven harács-defterek), a tizedjegyzékek és a szultáni tanács jegyzőkönyvei a legértékesebbek. Ez utóbbiak a lakosság életviszonyaira vonatkozóan tartalmaznak sok értékes adatot.

Bácskában a török 145 évig (1541—1686) uralkodott. A majdnem másfél évszázadig tartó idegen uralom alatt tájunkon az élet folytonossága nem szakadt meg, csak a lakosság etnikai összetétele alakult át. Bácska mindig lakott terület volt, de a lakosság száma a belső társadalmi-gazdasági és a külső politikai viszonyok hatására erősen ingadozott. Egy adott népesedési állapotot rögzített az 1590/91.

évi szandzsák-összeírás is, melynek adatai alapján megkísérelem tág határok között meghatározni Bácska lakosságának számát a 16. század végén. Amikor a tág határokat említem, arra gondolok, hogy a kapott számértékek az alkalmazott számítási módszerektől függően bizonyos határok között mozoghatnak.

A választott időpont a hódoltsági területek belső viszonyainak alakulása és a gazdasági élet fejlődése szempontjából igen érdekes. Ugyanis a Buda elfoglalása után eltelt fél évszázad alatt kialakult a török közigazgatás, bejáródott az adó- és pénzügyi rendszer, formát öltött a sajátos török hűbéri társadalom. Ebben a viszonylag békés időszakban fellendült a gazdasági élet és megszaporodott a lakosság. A török uralom legnyugalmasabb ötven évének befejező pillanatáról van tehát szó, mert a következő évben, 1592-ben megkezdődött a pusztító tizenötéves háború, és az ellenfelek portyázó hadjáratai Bácskát több ízben végigdúlták.

A vizsgált időpontban Bácska közigazgatásilag a szegedi szandzsákhoz tartozott, amely több nahijera (járásra) volt osztva. A járások határait az alábbi térkép mutatja.[6]

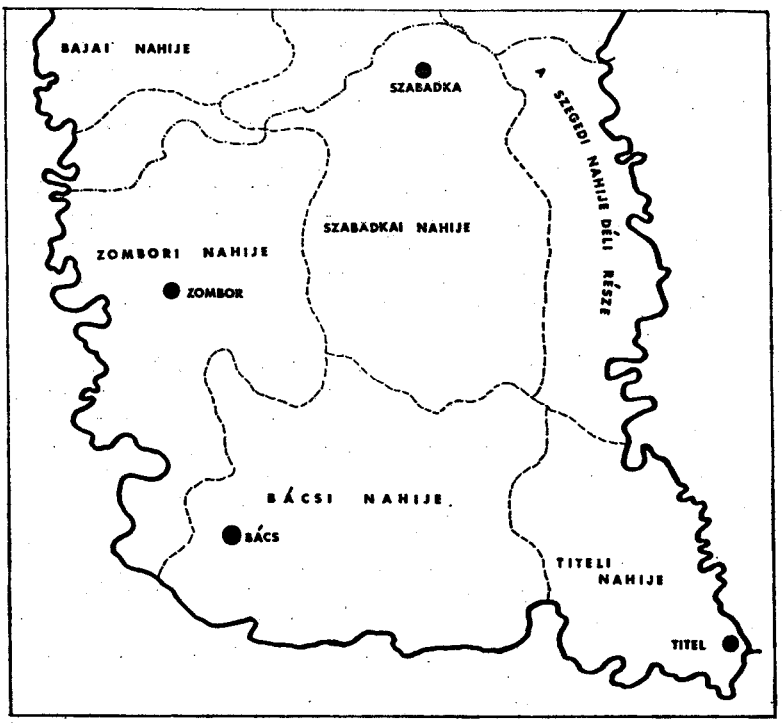

A bácsi nahije teljes egészében Bácskában volt, a zombori és a szabadkai járás északi pereme, a titeli járás keleti fele a mai Bácska területén kívül esett. A nagy kiterjedésű szegedi nahijenek csak déli elkeskenyülő része húzódott a bácskai Tisza mentén.

E néhány rövid bevezető megjegyzés után lássuk, hogyan juthatunk el a keresett számértékekig. A szandzsák-összeírások a lakosság szolgáltatási kötelezettségeit rögzítették és helységenként megadták az adóköteles házak számát. Mivel a harács-adót és a tizedfizetőket, tehát a lakosság vagyonosabb és szegényebb rétegét egyaránt kimutatták, a szandzsák-összeírások adatai igen alkalmasak a népesség számának megállapítására. A számításokat többféle módon végezhetjük. A jelen esetben Káldy-Nagy Gyula módszereivel végeztük számításainkat. Káldy-Nagy a szandzsák-összeírások és a dézsmajegyzékek összehasonlító elemzése után arra a megállapításra jutott, hogy „a szandzsák-összeírásoknál, természetesen a dzsizje-defteréknél is, bizonyos összeírási hibaszázalékkal kell számolnunk, ha a családfők számának megállapításánál helyes eredményre akarunk jutni".[7] Véleménye szerint ez a hibaszázalék, az egész török uralom alatti területekre vonatkozóan, mintegy 20 százalékra tehető. Ennek a hibaszázaléknak figyelembevételével az adatok már jól felhasználhatók a családfők számának megközelítően pontos meghatározására. Azonban a „népesség kiszámításához még figyelembe kell vennünk, hogy nem fizettek harács-adót a bírák, szolgák, akiknek száma (minthogy az utóbbiak egy része nőtlen lehetett) 10 százalékra tehető. Nem fizettek ilyen adót a papok sem, számukat azonban szinte lehetetlen megbecsülni."

Az elmondottak alapján látható, hogy a szandzsák-összeírásokban szereplő települések családfőinek (háztartásainak) számát 30 százalékos hibakiigazítással majdnem pontosnak tekinthetjük. Lássuk ezt egy példán. Tavankut az összeírásban 23 adózó családfővel szerepel. A 30%-os kiigazítás után a háztartások száma kereken 30-ra emelkedik. A következő lépés a település népességszámának megállapítása. Mennyire tehető a családok átlagos taglétszáma? Erre az igen fogas kérdésre nehéz mindenki számára elfogadható feleletet adni, mert a családtagok száma koronként, tájanként, de népcsoportok szerint is változott. Ezzel kapcsolatban kellő megokolással Ila Bálint azt ajánlja, hogy a családfők számát öttel szorozzuk.[8] Az ötös szorzószámot használja M. Mirković is, amikor a török idők szerbiai és boszniai településeinek nagyságáról beszél.[9] Ezt a megoldást mi is elfogadhatjuk. Az előbbi példához visszatérve, a fentiek alapján Tavankut népessége 150 főre tehető. A települések népességszámát összeadva megkapjuk a nahijek lakosságának számát. A kapot eredményeket az alábbi táblázat szemlélteti.[10]

Sorsz.	Nahije	Háztartások száma az összeírásban	A lakosság száma	Települések száma	Átlagos településnagyság
1.	Titeli	617	4010	28	143
2.	Bácsi	1573	10225	96	106
3.	Zombori	1515	9848	85	116
4.	Szabadkai	573	3725	22	169
5.	Szegedi	404	2625	21	125
	Összesen	4682	30433	252	132

A mai népesedési viszonyokhoz hasonlítva a lakosság száma szinte jelentéktelennek tűnik, és az átlagos népsűrűség (3,5/km²) értéke is nagyon alacsony. Természetesen nem értékelhetjük a mai mércével az akkori népesedési állapotokat. Bácska mai területén a török hódoltság egész ideje alatt az 1590-es évek elején élt a legtöbb lakos; ezek az adatok tehát a legmagasabb populációs csúcs szintjét jelzik. Ezt követően a tizenötéves háború folyamán a népesség száma erősen megcsappant. A 17. században az üres faluhatárok valamelyest ismét feltöltődtek, de az összlakosság száma a korábbi népesedési szint alatt marad.

Az össznépességre vonatkozó adatok azonban még kiegészítésre szorulnak. Ugyanis az összeírásban a szabadkai nahijeban 3, a bácsiban 30, a zomboriban még 26 olvashatatlan nevű település volt bejegyezve, és nem tudhatni mennyi volt ezekben az adófizető háztartás. Az átlagos településnagyságot véve számítási alapul ez még újabb 7788 lakost jelent. Bácska népességének száma így 38 211-re, az átlagos népsűrűség pedig 4,4-re emelkedik. Tovább változik a helyzet ha a mohamedán vallású, tehát a török és más népcsoporthoz tartozó polgári lakosságot is tekintetbe vesszük. A zombori járásban 13, a bácsiban 7, a titeliben két településben éltek nagyobb számban törökök mint tímárok és ziamet-birtokosok, csitluk-parasztgazdák, iparosok, kereskedők, hivatalnokok és egyéb foglalkozásúak. Ezeket az adatokat az 1578. évi adóösszeírásból ismerjük, és feltehetően a helyzet 1590-ig nem sokat változott. Vagyis számuk aligha lehetett több 4—5 ezernél. A defterek több ízben tesznek említést a vándorokról (hajname), akik marháikat legeltetve állandó mozgásban voltak, sőt nemegyszer olyanokról is beszélnek, akik a szállásokon (így!) laknak, állataikat legeltetik, de a földet is feltörik, és gabonát vetnek, zöldséget ültetnek. Ezeknek a török hűbéri rendszeren kívül álló szabad pásztoroknak és földművelőknek a számát lehetetlen felbecsülni. A vázolt népességszám alapján lesújtó demográfiai kép tárul elénk. Azon a területen ahol ma egymillió ember él, a 16. század végén még félszáz ezer lakos sem volt! Sajnos Bácska még a 18. század első évtizedeiben is üres pusztaság volt. Az 1720-as népszámláláskor mindössze 30 868 lakost írtak össze a mai Bácskánál valamivel nagyobb területen.

A csekély népesség területi megoszlására az volt jellemző, hogy a lakosság kétharmada a Duna mentét követő mintegy 40—45 km szélességű területsávban lakott. Lényegében a zombori és a bácsi nahije népességét sorolhatjuk ide. A szabadkai járásban, amely a bácskai löszhátságra terjedt ki, a legnagyobb tömörülés a Csik, a Krivaja valamint a lösz és a homok érintkezési vonalán mutatkozott. A titeli és szegedi nahije része a Tisza árterét és folyami teraszát befogó 15—30 km széles övezetre terjedt ki, ahol 49 településben 6635 lakos élt.

A népességszámmal kapcsolatban szükséges a településnagyságról is néhány jellemző vonást kiemelni. A rendelkezésünkre álló adatokból megállapíthatjuk, hogy 1590-ig Bácska lakossága tartósan növekedőben volt. Mégha az adóalany fogalmának kibővülését is te-

kintetbe vesszük, akkor is jelentős méretű bevándorlásról van szó, amely különösen a zombori és a bácsi nahije felé irányult. Ezt az állítást az alábbi adatok jól szemléltetik. A lakosság száma

	a bácsi	zombori	titeli nahijeben
1554	1575	969	995
1570	2640	1606	2035
1590	10 225	9848	4010

A népesség növekedésével párhuzamosan a települések száma az alábbiak szerint alakult

	a bácsi	zombori	titeli nahijeben
1554	59	46	20
1570	62	42	24
1590	96	92	28

A településhálózat alakulása a népesség megritkulásával, eltűnésével, megszaporodásával szoros kapcsolatban állt. Bácska települései nemegyszer néptelenedtek el és támadtak fel újra. Egyikmásik település eltűnt ugyan bizonyos időre vagy véglegesen, de a települések száma egészben véve mégis gyarapodott. A településhálózat tehát nem statikus, megállapodott jellegű volt, hanem a hadi események és a gazdasági élet alakulásával szoros kapcsolatban dinamikusan változott, tájanként és időnként meggyérült majd besűrűsödött. Egy adott terület település-hálózatát számszerűen a település-sűrűséggel értékeljük, ami azt mutatja meg, hogy egy bizonyos területen — rendszerint 100 km²-en — átlagosan hány település van. 1590-ben ez a mutatószám 3,5 (az olvashatatlan nevű települések nélkül 2,9), ma pedig 1,9. Tekintetbe véve az akkori csekély népességszámot és a viszonylag magas település-sűrűséget, csak egy következtetés adódik: Bácska települései a 16. század végén törpe- és aprófalvak voltak. Szemléltessük ezt a megállapítást az alábbi táblázattal, amelybe néhány település nem mohamedán vallású lakosságának számát láthatjuk négy nagyságrendi kategóriába csoportosítva.

0—100		101—200		201—300		301—600	
Bács	98	Tornyos	195	Csantavér	275	Kolut	527
Bodrog	91	Feketehegy	182	Veresegyház	255	Szabadka	410
Zombor	85	Temerin	182	Vastorok	240	Kelebia	370
Apatin	65	Sz. Tamás	150	Szeghegy	240	Szonta	310
Péterréve	58	Mohol	150	Szőreg	240	Kövesd	301
Hódság	58	Titel	130	Verbász	234	(Titel közelében)	
Zenta	52	Varadinci	117	Martonos	202	—Kuveždin	

Megváltozik azonban a helyzet, ha a török polgári lakosságot is figyelembe vesszük. Sajnos létszámukra csak következtethetünk, mert 1590-ből nem rendelkezünk a török lakosságra vonatkozó adatokkal. Felhasználhatjuk azonban a 12 évvel korábban 1578-ban rögzített adatokat. Ebben az évben Bács összlakossága 2600 körül mozgott, Titelé meghaladta az ezret, Koluté is közel volt a 800-hoz. Összehasonlításként nézzük meg például a boszniai pasalikban néhány város népességszámát valamivel későbbi időszakban (1600—1624)! A 30 százalékos hibakiigazítás nélkül, a háztartások számát öttel szorozva M. Mirković az alábbi települések lakosságának számát így határozta meg: Eszék és Mosztár 5000, Foča, 3000, Sabác 4000, Banja Luka 15 000, Szarajevó 40 000. A két terület között a városiasodás nagyon eltérő szintje szembeszökő és a tájak különböző társadalmi-gazdasági helyzetével magyarázható.

E rövid népesség-statisztikai vizsgálatban Bácska összlakosságának számát határoztuk meg egy adott módszerrel. Más eljárás alkalmazásával a fentiektől nyilván eltérő eredményekhez jutottunk volna. Ismerve az ilyen számítások esetlegességét csak azt mondhatjuk, hogy a valóságot megközelítő történeti demográfiai helyzetképhez, reméljük, egy lépéssel közelebb jutottunk.

Jegyzetek

[1] Karácson I.: Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660—1664. Budapest, 1904. I. kötet 13—14. l.
[2] Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon 1863.
[3] Magyarországi török kincstári defterek I. kötet 1886, II. köt. 1890.
[4] Török—magyar oklevéltár 1533—1789. Budapest, 1914.
[5] A török hódoltság elbeszélő és okleveles kútfőiről. Századok 106. évfolyam 1972. 3. szám, Budapest.
[6] Halasi—Kun: Sixteenth-century Turkish settlements in Southern Hungary. Türk Tarih Kurumu — Belleten Cilt: XXVIII, Ocak 1964, Sayi: 109, Ankara.
[7] Káldy—Nagy Gyula: Magyarországi török adóösszeírások. Akadémiai Kiadó, Budapest 1970. 89—101. l.
[8] A történeti statisztika forrásai. (Szerkesztete Kovacsics J., Budapest 1957.) 99. l.
[9] M. Mirković: Ekonomska historija Jugoslavije 1958. Zagreb 159—161. l.
[10] Steltzer Frigyes: Bácskai adatok a török defterekben. A Bácsbodrogh megyei Történelmi Társulat Évkönyve III. és IV. füzet, Zombor, 1885. A számítás alapjául szolgáló adatok innen származnak.

Rezime

Broj stanovnika Bačke u drugoj polovini XVI veka

Izvorni pisani dokumenti iz turskoga doba su veoma dragoceni za nas, jer omogućuju bolje upoznavanje privrednog i društvenog života, kao i demografskih karakteristika određenih područja.

Za proučavanje istorijske statistike od osobitog su značaja sandžački popisi, jer pored onih porodica koje plaćaju harač sadrže i ona domaćinstva koja su zadužena za plaćanje desetine, dakle obuhvataju skoro u potpunosti stanovništvo popisanog naselja.

Koristeći te podatke iz jednog popisa iz 1590. godine a primenom metode Kaldy—Nagy Gyule, izračunat je broj stanovnika u titelskoj, bačkoj, somborskoj, subotičkoj i segedinskoj nahiji. Naravno, uzeta su samo ona naselja koja su se nalazila na teritoriji sadašnje Bačke.

Danas u Bačkoj živi oko milion stanovnika, a u ono vreme u sitnim naseljima sa 2—300 stanovnika živelo je oko 40.000 ljudi.

Summary

The Number of Inhabitants in Vojvodina in the Second Half of XVIth Century

Written source documents from the Turkish times are very valuable to us because they make it possible to become better acquainted with economic and social life as well as with demographic characteristics of certain regions.

For the study of historical statistics of special interest are the censuses of Sandžak, because these censuses comprise not only those families that pay poll-tax but also those that are obliged to pay tithe. Consequently these censuses incluse almost all residents of a settlement that has been enrolled.

Using such data from a census originating from 1590 and applying Kaldy's method — Nagy Gyula has computed the number of residents of the following administrative districts: Titel, Bačka, Sombor, Subotica and Szeged. Naturally only those settlements were taken which were on the present-day territory of Bačka.

To-day about a million inhabitants live in Bačka whereas in those times about 40.000 people lived in small settlements of 2—300 residents.

dokumentum

Najdan Pašić

A marxista elmélet és társadalomtudomány időszerű kérdései és a KSZ politikája

A Kommunista Szövetség ma messzire ható akció keretében teszi bíráló elemzés tárgyává a helyzetet a társadalomban és a saját soraiban, harcra mozgósítja a munkásosztályt és minden szocialista erőt, hogy a szocialista önigazgatás alapján megoldást találjon további társadalmi fejlődésünk minden kulcsfontosságú kérdésére. Ebben a szerteágazó és hosszú távúra tervezett tevékenységben kell megtalálnia a maga helyét ennek a mai tanácskozásnak is, amelynek keretében a tudományos és pártmunkások a marxista elmélet jelenlegi helyzetét és problémáit kívánják elemzés alá venni.

Az osztálytársadalom fölszámolásának és a szocializmus fölépítésének összetett történelmi feladatai megkövetelik a munkásosztály élcsapatától — a munkásosztály pártjától —, hogy megfelelő szervezettséggel vegyen részt a közvetlen forradalmi akcióban, hogy szilárdan álljon a munkásosztály érdekének pozícióján, s hogy összetétele és eszmei hovatartozása tekintetében integrális részét képezze azoknak a társadalmi erőknek, amelyek a maguk társadalmi helyzeténél fogva a világ megváltoztatására törekszenek, mert új területeket akarnak meghódítani a társadalom fejlődésének és humanizálásának. A munka társadalmi felszabadításáért folytatott sikeres harc irányítása megköveteli a munkásosztály élcsapatától mindezt, de ennél még többet is. A Kommunista Szövetségnek képesnek kell lennie arra, hogy tudományos, elméleti elemzéssel, a társadalmi valóság és a forradalmi gyakorlat értelmezésével (amelyben ő maga is részt vesz mint vezető erő és szervezett tudatos tényező), felismerje az objektív törvényszerűségeket, a társadalmi-történelmi fejlődés adott szakaszát, s hogy ezen az alapon építse fel a forradalmi mozgalom stratégiáját. Az új történelmi út kiépítésének feladatát csak egy olyan politikai élcsapat teljesítheti sikerrel, amelynek mint kommunista pártnak Marx értelmezése szerint is megvannak a kellő kvalitásai, hiszen a pártnak „elméleti szempontból is meg kell előznie a proletár tömegeket — megértvén a proletármozgalom feltételeit, folyamatait és általános eredményeit". Mennél összetettebbek a társadalmi fejlődésért folyó harc feltételei, mennél jelentősebbek és nagyobbak a közvetlen feladatok, annál nagyobb annak szükségessége, hogy a forradalmi mozgalom legosztálytudatosabb részének vezetőszerepe az elméleti gondolat és a mindennapi gyakorlat konkrét feladatainak alkotó módon való összekapcsolásában épüljön ki és igazolódjon.

A Kommunista Szövetség akcióképességéről beszélni annyit tesz, mint elméleti felkészültségéről szólni, azt vizsgálni, hogy képes-e felhasználni az elméleti és tudományos gondolatot azoknak a feladatoknak a megoldásában, amelyek közvetlenül a társadalmi viszonyok forradalmi módosításának gyakorlatából erednek. Hogy mennyire képes az elméleti és tudományos gondolkodást összefűzni a gyakorlati akcióval, ez mindig is és most is döntő fontosságú ismérve és meghatározója volt és maradt a párt forradalmi erejének.

Épp ezért e pillanatban, amikor társadalmunk haladó erői oly erőteljes

harcot folytatnak az új termelési viszonyokért és a társult munka uralkodó helyzetéért a társadalmi újratermelés teljes folyamatában, és amikor társadalmunk egészében véve nagy történelmi fordulópont elé érkezett, komoly nehézségekkel és összetett, történelmileg új feladatokkal találván szemben magát, a marxista elmélet és tudományos alkotómunka helyzetének és fejlődésének valamennyi problémája és a tudomány társadalmi elkötelezettsége különleges jelentőséget és időszerűséget kapott.

Az utóbbi években nálunk eléggé kiterjedt viták folynak a tudomány és a tudományos alkotómunka problémáiról, valamint a különféle nyílt, elméleti kérdésekről, amelyeket társadalmunk fejlődése vet fel. Igen gyakoriak a tudományos tanácskozások, szimpóziumok, megbeszélések és értekezletek, amelyeken ezt a kérdéskört vizsgálják különböző szempontokból. Ennek a tanácskozásnak, amely ma kezdődik, párt-tanácskozási jellege van, amelyet a Jugoszláv Kommunista Szövetség X. kongresszusának előkészítése jegyében szerveztük meg. Ez határozza meg a tanácskozás jellegét, a résztvevők összetételét, a vitára bocsátott témák megválasztását és a problémákhoz való hozzáállást is, amelyekről a napirend keretében tárgyalunk. Kommunisták közötti tanácskozás és megbeszélés ez azokról az alapvető kérdésekről, amelyek a marxista elmélet fejlődését és funkcióját érintik, a jugoszláv társadalom fejlődésének jelenlegi szakaszából eredő feladatok megoldására vonatkozóan.

Az elnökség eszmei és elméleti kérdésekkel foglalkozó bizottsága, valamint az előkészítő bizottság, amelyet a köztársasági Központi Bizottságok a tartomány és a jugoszláv néphadsereg eszmei bizottságaival egyetértésben hoztak létre, már több hónappal ezelőtt előkészítették a tanácskozás koncepciójának vázlatát, és meghatározták a beszámolók alaptéziseit. A tanácskozást ezenfelül is számos megbeszélés, vita és véleménycsere előzte meg, igen sok kommunista tudományos munkással tanácskoztunk a társadalomtudományok területéről, elbeszélgettünk több emberrel a Tudományos Kutatóintézetekből, kikértük több szerkesztő és munkatárs véleményét a folyóirat-szerkesztőségekből stb. A tanácskozásra is meghívtunk több kommunistát, politikust és tudományos dlogozót, akik főleg elméleti téren fejtik ki tevékenységüket, és akik minden bizonnyal hozzájárulhatnak ahhoz a szervezett erőfeszítéshez, amelyet a KSZ folytat annak érdekében, hogy egyetértően és bírálólag felmérjük jelenlegi helyzetünket, hogy megtaláljuk a legmegfelelőbb utakat és eszközöket a párton belül és a társadalmunkban folyó elméleti munka erősítésére, új minőség elérésére, a tudomány és a társadalmi gyakorlat összefűzésével.

A tanácskozás gyújtópontjába három egymással összefüggő problémakört kell helyeznünk.

Az első témakör keretében (ami megközelítőleg azonos az egyik vitaindító beszámoló témájával) azt kell a maga teljességében bíráló elemzés alá vennünk, hogy milyen kölcsönös kapcsolatban és összefüggésben áll egymással a munkásosztály harca a maga társadalmi felszabadításáért és a forradalmi elmélet fejlődése. Számos ezzel kapcsolatos kérdés rendkívül időszerűvé vált társadalmi életünk jelenlegi feltételei között. Egyrészről, tekintettel az önigazgatás terén eddig elért eredményekre, erőteljesebben mint valaha szükségét érezzük a forradalmi elmélet továbbfejlesztésének avégett, hogy minden haladó társadalmi erőt még inkább egyesítsen és a munka társadalmi felszabadításának történelmi célja felé irányítson. Másrészről a társult munka objektív helyzetéből eredő sok kiélezett ellentmondás, valamint a képviseleti és igazgatási funkciók hordozóinak még ma is túl nagy és önálló szerepe az egyre szabadabb megnyilvánulás és érdekösszeütközések feltételei között lehetővé teszi, hogy a munkásosztály, sőt annak élcsapata is óriási nyomásnak legyen kitéve az összes konzervatív és önigazgatásellenes társadalmi erők részéről, amelyeknek eszmei hatása egyetlen mederbe terelődik — abba az irányzatba, hogy a gyakorlatot „megszabadítsák" az elmélettől, s hogy az elméletet pragmatizálják, vagyis — ami lényegében véve ugyanaz — elválasszák a gyakorlattól. Hogyan lehet feloldani ezeket az ellentmondásokat anélkül, hogy felújítanánk az etatisztikus-bürokrata eszmei gyámkodást a munkásosztály és az egész társadalom felett (ami feltétlenül visszavezetne az államtulajdonon alapuló etatisztikus termelési viszonyokhoz), s anélkül, hogy a társadalmi fejlődést átengednénk az ösztönszerűségnek, ami a polgári liberalizmus és technokrata elitizmus kifejlődése mellett eszmei síkon feltétlenül

visszavezetne a tőkés viszonyok újraéledéséhez az anyagi termelés területén?

A másik kérdéskör, aminek vita tárgyát kell képeznie ezen a megbeszélésen, szintén elméleti jellegű és magához a Kommunista Szövetséghez, az elméleti gondolkodásnak és a gyakorlat elméleti általánosításának legfőbb hordozójához kapcsolódik. Az elmélet továbbfejlesztése és a gyakorlathoz való alkotó kapcsolata szempontjából óriási jelentősége van annak, hogy meghatározzuk, bírálólag fölmérjük, s ugyanakkor erőteljesen érvényesítsük a mindennapi gyakorlatban mindazt, amit a Kommunista Szövetség már megalkotott a marxista elmélet területén, s ami jelentős elméleti általánosítását képezi egy eredeti történelmi úton kivívott szocialista forradalom gazdag örökségének, minden tapasztalatának és ismeretének. Másrészről ugyanilyen nagy a jelentősége annak is, hogy minél világosabban meghatározzuk azokat a legfontosabb stratégiai irányvonalakat, amelyen a tudományos kutatásnak és elméleti gondolkodásnak haladnia kell, hogy hatásos fegyverét képezhesse a forradalmi osztálynak — az osztály mai feladatainak és szükségleteinek.

A X. kongresszus platformja is több helyen hangsúlyozza a marxista elmélet és az összes rendelkezésre álló tudományos módszerek alkalmazásának fontosságát azokban a szervezeti erőfeszítésekben, amelyek a leghaladóbb megoldások felkutatására és érvényesítésére irányulnak azokban a kérdésekben, amelyeknek kulcsfontosságú jelentőségük van a továbbfejlődés szempontjából, és amelyekről a platform is részletesen szól.

A harmadik kérdéskör a tudományos kutatómunka káder- és anyagi kérdéseire vonatkozik. Ha konkrétan fel akarjuk mérni mindazokat a hiányosságokat, amelyek a tudományos kutatómunkában felvetődnek és amelyek a mindennapi gyakorlat és a tudományos vívmányok és ismeretek feltétlenül szükséges összefűzését érintik, akkor feltétlenül vizsgálat alá kell venni a tudományos munka alapvető szervezeti, institucionális problémáit is, valamint az irányvétel és politika kérdését, ami ezen a területen érvényesül.

Egy forradalmi munkáspárt számára, mint amilyen a Kommunista Szövetség, az elméleti gondolkodás és a gyakorlati forradalmi harc összefűzése nem valamilyen absztrakt, doktrína szerű kérdés, hanem döntő feltétele annak, hogy teljesíthesse társadalmi szerepét. A Kommunista Szövetség eddigi forradalmi harcának történelmi mérlege ezt megcáfolhatatlanul igazolja. Minden jelentősebb eredmény ebben a harcban egyidejűleg bizonyítványát képezi a párt képességének, hogy elméletileg elmélyüljön a társadalmi-történelmi helyzet lényegében, s hogy ennek alapján meghatározza győzedelmes stratégiáját a gyakorlati forradalmi akcióban.

De fordítva is érvényes: abban az időszakban, amikor a pragmatizmus és a rutinszerűség előretört a Kommunista Szövetség munkájában, mert a párton belül és a társadalomban megerősödött a bürokrata szubjektivizmus befolyása, vagy mert engedményeket tettünk azoknak az erőknek, amelyek kétségbe kívánták vonni a Kommunista Szövetség vezető szerepét, ezzel egyidejűleg mindig bekövetkezett az eszmei és elméleti munka lebecsülése is, tehát csökkent a kritikai gondolat tényleges hatása a társadalmi gyakorlatra. Ezek az időszakok, szinte kivétel nélküli szabályként, a stagnáció időszakai voltak a társadalmi viszonyok fejlődésében, és ilyenkor mindig veszélyesen felszaporodtak a társadalmi ellentmondások.

Akár a bürokratikus-technokrata irányzatok előretöréséről van szó, amelyek közvetlenül veszélyeztetik a dolgozók legalapvetőbb önigazgatási jogait, akár a nacionalizmusról, amely alapjaiban támadja a soknemzetiségű szocialista közösségünket, akár pedig a kispolgári liberalizmusról, amely a formális szabadság és az összes érdekek és ideológiák együttélése nevében kérdésessé teszi a munkásosztály és politikai élcsapatának vezető szerepét — mindezek a jelenségek egybehangzóan figyelmen kívül hagyják a marxista ideológiát és elméletet, és kitartóan arra törekszenek, hogy a tudományos gondolkodást kiszorítsák a társadalmi-történelmi mozgás folyamának főútvonaláról.

A Jugoszláv Kommunista Párt győzelmet aratott a népfelszabadító háborúban és forradalomban, mert képes volt arra, hogy megállapítsa, miben rejlik a társadalmi átalakulás legfőbb mozgató ereje, s képes volt arra is, hogy akciójának ilyen irányt szabjon; a JKP-nek a maga elméletileg megalapozott forradalmi stratégiájával sikerült kifejezésre juttatnia országunk minden népének haladó történelmi törekvését a nemzeti egyenjogúság és

szabadság megvalósítására, s ezt összekapcsolni és egyesíteni a munkásosztály és minden kizsákmányolt réteg törekvésével, hogy véget vessen a tőkés kizsákmányolás rendszerének. Ily módon a népfelszabadító háború és a forradalom sajátosságának felfedésével a JKP nemcsak gyakorlatilag, de elméletileg is hozzájárult a törvényszerűségek megvilágításához s annak tisztázásához, hogy a szocialista forradalom megvalósításának különböző útjai vannak a mai világban. Ezzel állnak kapcsolatban azok a jelentős ismeretek is, amelyek a nemzetiségi kérdés lényegét érintik, továbbá, amelyek a szocialista föderalizmus problémáira vonatkoznak. Ezekre az ismeretekre a Kommunista Szövetség épp azáltal tett szert, hogy az elméleti gondolkodást összekapcsolta a társadalmi gyakorlattal.

A sztalinizmus nagyhatalmi hegemonista nyomásának aligha lehetett volna sikeresen ellentállni, ha a JKP már kezdettől fogva nem szorgalmazta volna e konfliktus társadalmi lényegének és objektív feltételeinek mélyreható tanulmányozását és elemzését, amely a legközvetlenebb módon sodorta veszélybe forradalmunk önálló fejlődési útját. Miután a politikai történések felszíne alatt felfedezte a mélyreható társadalmi irányzatokat, pártunknak két dolgot sikerült elérnie, aminek tartós jelentősége van a szocialista fejlődésre hazánkban, de ugyanakkor arra is, hogy jobban megértsük az átmeneti időszak egyes jelenségeit és törvényszerűségeit:

először, kidolgoztuk az államtulajdoni monopóliumon alapuló etatizmus és bürokratizmus mélyreható marxista bírálatát, s a maguk teljességében felismertük azokat a politikai és eszmei irányzatokat, amelyek az ilyen viszonyokból erednek;

másodszor, a munkásönigazgatás bevezetésével létrehoztuk azt a szilárd és tartós társadalmi-gazdasági alapot, amely biztosítani tudja forradalmunk további önálló fejlődését, és megnyitja az új önigazgatású termelési viszonyok kialakulásának folyamatát, amelyben túlhaladhatjuk a tulajdonjogi monopólium elemeit, s a társult dolgozó emberek felülkerekedhetnek a maguk munkájának feltételei, eszközei és eredményei felett. Ily módon a szocialista elmélet és a szocialista gyakorlat összekapcsolása, valamint a társadalmi szervezet önigazgatási formáinak fejlődése által alakul ki a munka társadalmi felszabadításának konkrét történelmi útja.

Gyakran még ma is elhangzanak olyan vélemények, hogy a munkástanácsok megalakítása Jugoszláviában elsősorban pragmatikus-politikai alkalmazkodást jelentett a helyzethez, amit a komminformmal való összetűzés idézett elő, s az elmélet csak később alakult ki, hogy apologetikusan megáldja a gyakorlatot. Ezek a vélemények egészen pontatlanok, és nincsenek összhangban azzal, ami valóban történt. Az ilyen vélemények tagadják azt, ami a legfontosabb volt a párt vezető szerepének kialakításában — ami nem más, mint az elmélet és a gyakorlat állandó összekapcsolása a Kommunista Szövetség társadalmi akcióiban. A Szövetségi Képviselőház előtt 1950. július 26-án megtartott beszédében, a munkástanácsokról szóló törvény meghozatala alkalmából Tito elvtárs hangsúlyozta, hogy ez a törvény „a termelési viszonyokban érvényesülő szocialista viszonyok egész programját tartalmazza magában: éspedig a társadalmi tulajdon tekintetében, a munkások jogai és kötelezettségei tekintetében, és — ennélfogva — gyakorlatilag meg lehet és meg is kell valósítani, ha csakugyan úgy gondoljuk, hogy a szocializmust építjük". Titónak ezek a szavai mutatják a legjobban, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt már abban az időben is eléggé világosan látta, hogy milyen messzire ható következményei lesznek annak a forradalmi lépésnek, amelyet a munkástanácsok megalakításával tettünk meg.

Az ötvenes évek elejéről származó legfontosabb tudományos munkák ugyancsak erről tanúskodnak. Elvitathatatlan igazolását láthatjuk ezekben az egész elméleti koncepció folyamatos fejlődésének a társadalom önigazgatású átalakulásának lényegéről és útjairól. Az önigazgatási viszonyok elszigetelt jelenségeitől és szervezeteitől kezdődően, amelyek az első munkástanácsok megalakulásával jöttek létre a fejlettebb formákig, és az egész társadalom önigazgatási alapon való megszervezéséig — amit az új alkotmány határoz meg — ezt az egész társadalmi átalakulást egységes fejlődési út jelzi mind a Kommunista Szövetség gyakorlati politikai ténykedésében, mind pedig az alapvető pártelmélet tételeiben.

Sajnos, mi még ma sem rendelkezünk elegendő elméleti és tudományos történelmi tanulmánnyal, amely bírálóan és elemzően dolgozná fel mindannak genézisét és alapvető tartalmát, amit feltételesen a szocialista önigazgatási fejlődés elméletének nevezhetnénk. Már pedig ez fontos szükséglete a társadalomnak az elméleti gondolkodás és alkotómunka serkentése és fejlesztése szempontjából épp úgy, mint az eszmei általánosítás tekintetében a nemzetközi munkásmozgalomban. Ezért ezt a kérdést minden bizonnyal ezen a tanácskozáson is komoly vizsgálatnak kell alávetnünk.

A társadalmi fejlődés tudatos irányításának történelmi felelősségét magában hordozva, a Kommunista Szövetség olyan helyzetben volt, hogy elméleti és gyakorlati választ kellett keresnie mindazokra az összetett kérdésekre, amelyeket az új történelmi úton haladó társadalom mozgása vetett fel. A megoldásokat nem lehetett halogatni, és nem lehetett egyszerűen áttenni az absztrakt elméleti konstrukciók szférájába, hiszen minden huzamosabb megállapodás az úton, amelyen elindultunk, kérdésessé tehette a már megvalósult kezdeti eredményeket. Az alapvető, osztályjellegűen meghatározott cél — a munka társadalmi felszabadítása — az utat is megszabta, amelyen a tudatos szocialista erőknek haladniuk kellett több mint két évtizedes harcukban az önigazgatású társadalmi rendszerért — azért a rendszerért, amelyben a társult dolgozók érdekei és szükségletei, a társult dolgozók törekvései és elhatározásai legfőbb mozgató erejét képezik az egész társadalmi fejlődésnek. Ilyen alapon, a forradalmi gyakorlatot irányítva és kísérve, tanulmányozva és tapasztalatait általánosítva a Kommunista Szövetség egyre gazdagabbá tette a marxista elméletet. Új ismeretekkel bővítette, új meghatározásokat adott a szocialista társadalom fejlődésének több jelentős problémájára, konkrét elemzés alá vette az új termelési viszonyokat és a társadalmi tulajdon ellentmondásait, elméleti általánosítást nyújtva a proletárdiktatúra és a munkásosztály vezető szerepe megvalósításának tapasztalatairól, a társadalmi viszonyok önigazgatású rendszere kiépítésének feltételei között.

Kialakult a társadalom politikai szervezettségének koncepciója, amelynek teljes institucionális szerkezete (a társadalmi-politikai közösségek szervezete, az önigazgatású társadalmi alap küldöttségi kapcsolata a politikai döntéshozatal központjaival, a képviselő-testületek rendszere, az érdekközösségek stb.) összhangba került az új termelési viszonyok jellegével, s lehetővé teszi és megköveteli a társult munkában dolgozó ember döntő befolyását a politikai döntéshozatal egész szférájában. A polgári képviseleti demokrácia kritikája ily módon anyagi, konkrét-történelmi kifejezést nyert. Megnyílt a politika társadalmasításának folyamata.

Nagy elméleti jelentősége van azoknak a tapasztalatoknak, amelyekre a Kommunista Szövetség mint a társadalom szocialista tudatának legfőbb szervezett ereje tett szert, szerepének teljesítése közben. Forradalmi akcióival biztosította, hogy a társadalmi fejlődés tudatosan irányított társadalmi-történelmi folyamatként menjen végbe. Éppen ezért minden erő a társadalomban, amely részt vett a politikai és eszmei harcokban, befolyását mindenekelőtt a Kommunista Szövetségre igyekezett összpontosítani. A Kommunista Szövetség helyének és szerepének kérdése, szervezettségének és munkamódszereinek problémája mindig a legélesebb összeütközések színterét képezte, amelyen folytonosan megtörtek az ellentétes társadalmi-történelmi irányzatok. Hogy megőrizhesse osztályjellegét, szoros kapcsolatát a munkásosztállyal és arra való képességét, hogy döntő módon kihasson a történelmi események fő folyamataira, a Kommunista Szövetségnek állandóan fejlesztenie kellett kritikai hozzáállását és elméleti ismereteit saját társadalmi létéről és önnön szerepéről a társadalmi fejlődés minden szakaszában. Ezért oly nagy az elméleti és gyakorlati politikai jelentősége azoknak az ismereteknek, amelyekhez a Kommunista Szövetség saját tevékenységének bíráló vizsgálata alapján jutott el, letörve minden ellenállást a munkásellenes, liberalista és kispolgári anarchista felfogások hordozói részéről, mindazok részéről, akik száz féle változatban tették kérdésessé a Kommunista Szövetség vezető szerepét, és arra törekedtek, hogy a demokrácia nevében minél messzebbre távolítsák el a társadalmi-történelmi történések, események fővonalától, de ugyanakkor ellenállva azoknak a bürokrata, etatisztikus és technokratikus áramlatoknak is, amelyek arra irányultak, hogy a Kommunista Szövetség

mindörökre megtartsa önállósult hatalmát a munkásosztály és az egész társadalom felett.

Hogy sikeresen vezethesse és megnyerhesse az osztályharcot hazánkban, az ország szocialista fejlődését biztosítva, a Kommunista Szövetségnek minél mélyrehatóbban és minél pontosabban ismernie kell az összes feltételeket és formákat, melyek között a szocializmus történelmi előrehaladása végbemegy a mai világban. A provincializmus és az önteltség, a saját maga által szerzett tapasztalatok körébe való önelégült bezárkózás, önnön különleges helyzetének túlbecsülése mindig is idegen volt minden igazi forradalmi munkásmozgalom számára. Minthogy saját országában a munkásmozgalmat mindig is a nemzetközi munkásmozgalom részének tekintette, a Kommunista Szövetség arra törekedett, hogy önnön forradalmi gyakorlatának ismereteire támaszkodva, minél mélyebbre hatoljon a jelenlegi társadalmi-történelmi időszak legfőbb törvényszerűségeibe, s hogy a jelenlegi helyzet forradalmi megváltoztatásáért folytatott harcok konkrét feltételeinek és formáinak végtelen tarkaságában felfedezze azokat az elemeket, amelyek összekötik, szolidárissá és közös érdekűvé tesznek minden szocialista beállítottságú társadalmi erőt az egész világon. A Kommunista Szövetség jelentős mértékben elősegítette, hogy mélyrehatóbban megértsük az átmeneti korszak egyes sajátos jelenségeinek történelmi feltételeit és igazi természetét. Az etatizmus bírálata nemzetközi síkon, s vele kapcsolatban a világ tömbökre osztottságának bírálata, a neokolonializmus és minden vele kapcsolatos agresszív megnyilvánulás elítélése, azoknak a következményeknek mélyreható feltárása, amelyek a fejlett és fejletlen országok közötti egyre nagyobb szakadékból származhatnak, a rabságban élő népek népfelszabadító mozgalmának világtörténelmi jelentőségéről és hatásáról vallott nézetek, és az az értékelés, hogy a munkásosztály ma a világ minden részében döntően új feltételek között folytatja harcát saját társadalmi felszabadításáért — mindez eszmei-elméleti alapját képezte az el nem kötelezettség és az aktív békés egymás mellett élés politikai koncepciója kialakításának. A békéért és a szocializmusért folytatott harc stratégiája ezzel az egész világon szélesebb és megbízhatóbb eszmei-elméleti alapot kapott. A Kommunista Szövetség az eddigiekben már számos megcáfolhatatlan bizonyítékát adta abbeli képességének, hogy alkotó jellegűen alkalmazza és továbbfejlessze a marxista elméletet mint a forradalmi gyakorlat hatóeszközét és fegyverét. E képessége természetesen nem változhatatlan nagyságrendű, és nem is istentől adatott. Az eddig megtett forradalmi út áttekintése *általános törvényszerűségre* utal: a Kommunista Szövetség képes arra, hogy elméletileg megalapozza és összekapcsolja a forradalmi elméletet a forradalmi gyakorlattal, s ez a képessége annál nagyobb, mennél következetesebben küszöböli ki és számolja fel a bürokratikus szubjektivizmust abból a társadalmi gyakorlaból, ahogyan a maga eszmei és politikai vezető szerepét megvalósítja.

A fegyveres forradalomban kivívott győzelem után a Kommunista Szövetség a maga kezébe vette az államhatalom újonnan kialakított mechanizmusának irányítását, uralkodó párttá alakult át. A szervezett állami kényszer döntő fontosságú hatóeszköze a társadalmi viszonyok erőszakos módosításának a győzelmes munkásosztály javára. A maga forradalmi céljainak megvalósítása érdekében az osztály élgárdája — a munkásosztály pártja — nem csupán a munkásosztály és általában a dolgozó tömegek társadalmi és politikai tevékenységét szervezi meg, és nem csupán eszmei irányítója az akcióknak, hanem igénybe veszi az államhatalom eszközeit is, hogy maradéktalanul felszámolja a legyőzött kizsákmányoló osztályok gazdasági és szociális hatalmának fennmaradt forrásait, s hogy széttörje azokat a bilincseket, amelyek tétlenségre kárhoztatták a társadalmi előrehaladás történelmi hatóerőit.

Az új feltételek között azonban, amíg az új termelési viszonyok nem fejlődnek ki teljesen és nem erősödnek meg, s amíg a társult termelők csupán az államtulajdoni monopólium közvetítésével vannak kapcsolatban a termelőeszközökkel, mindaddig a hatalmon levő párt a bürokrata-szubjektivista tudatformák erőteljes nyomásának van kitéve. Ez a tudat voltaképpen saját méhében fogamzik meg, mint azoknak az objektív ellentmondásoknak a kifejezési formája, melyek között a párt megvalósítja saját társadalmi vezető szerepét. De amint átlépi a szervezett kényszer eszközeinek használatában

azt a láthatatlan határvonalat, ameddig erre a kényszerre a munkásosztály érdekében feltétlenül szükség van, azonnal bekövetkezik az elkerülhetetlen céltévesztés: ahelyett, hogy a párt eszközeként továbbra is a munkásosztály kezdeményező készségének és alkotó képességének szabad kibontakoztatását szolgálná, az állami kényszer a munkásosztály és az egész társadalom feletti uralom eszközévé válik. Ez a sztalinizmus alapvető történelmi tanulsága.

A bürokrata szubjektivizmus jellegzetes vonása az az illúzió, hogy az állami törvény, ami az uralkodó politikai erők szubjektív akaratát fejezi ki, amint hatályba lép, azonnal objektív törvényszerűségévé válik a társadalmi életnek. Ezért minden elbürokratizálódott munkáspárt jellegzetes gyűlölködéssel tekint minden elméletre és általában mindenfajta tudományos kutatásra, hiszen többé már nem képes az elméleti összefüggések tisztázására. Az ilyen párt számára nem fontos a tudomány és az elmélet, amely felfedezhetné az objektív törvényszerűségeket a társadalom mozgásában, mert egyszerűen azt képzeli, hogy ezeket az objektív törvényeket felcserélheti a maga szubjektív parancsaival. A bürokratikus szubjektivizmus vasmarkú ölelésében halálra van ítélve minden tudomány és minden tudományos elmélet. Helyükben kifejlődik a többé vagy kevésbé kifinomult apologetika és a meglevő társadalmi állapotok rögzítésére törekvő, ma igen fejlettnek mondható tudományos technika.

A párt viszonya az elmélethez és a társadalomtudományhoz általában döntő módon attól függ, hogy a párt milyen szerepet szánt magának, s hogy ezt a szerepet hogyan valósítja meg a gyakorlatban. A társadalmi tudat leghaladóbb formáinak hordozója csak az a párt lehet, amely Marx szavai értelmében rendelkezik a Kommunista Párt alaptulajdonságaival. Az ilyen párt serkenti az elméleti gondolkodást és sokoldalúan támogatja a tudomány és a tudományos kutatómunka továbbfejlődését. Az ilyen párt nem abban éli ki szerepét, hogy a társadalomra rákényszeríti a különféle „világmegváltók" kész utópiáit és szubjektivista konstrukcióit, hanem következetes ténykedésre serkenti azokat a társadalmi erőket, amelyek a maguk tartós és valóságos érdekeiknél, valamint a társadalmi élet anyagi újratermelődésében betöltött helyzetüknél fogva elhivatottak és képesek arra, hogy hordozói legyenek a mélyreható társadalmi változásoknak, összhangban a már létrejött objektív történelmi feltételekkel. Ennélfogva az ilyen pártnak létérdeke fűződik azokhoz az erőfeszítésekhez, amelyek az adott társadalom léte és fejlődése objektív törvényszerűségeinek felkutatására irányulnak. Az ilyen párt merészen és fáradhatatlanul keresi az újat és a haladót, ami mint történelmi lehetőség már megfogant a régi társadalom méhében. Csak az a párt, amely így fogja fel önnön szerepét, képes arra, hogy bírálóan viszonyuljon saját gyakorlatához és saját társadalmi akcióinak eredményeihez, s hogy mint vezető társadalmi erő, tudatosan hozza létre azokat a helyzeteket, melyek között nem csupán az elmélet közeledik a gyakorlat felé, hanem a forradalmi gyakorlat is igyekszik összekapcsolódni az elmélettel.

A társadalmi fejlődés önigazgatásos útja mellett döntve, a viszonyok olyan rendszerére törekedvén, amelyben a társult munka érdekei (nem pedig az államhatalmi apparátus akarata és parancsa) viszi előre az egész társadalmat, a Kommunista Szövetség nagy kiterjedésű területeket biztosított a tudomány és az elméleti gondolkodás szabad fejlődéséhez. A Kommunista Szövetségnek egyenesen szüksége van a tudományos fejlődésre, szüksége van a tudományos kutatások eredményeire és az új elméleti ismeretekre, mert ezek nélkül nem lenne képes a társadalmi fejlődés sikeres irányítására.

„Azt a szemléletet képviselve, hogy a tudomány és a művészetek annál inkább a társadalmi haladás tényleges érdekeit szolgálják, mennél merészebben keresik és fedezik fel a maguk módján és a maguk eszközeivel az igazságot a természetről és a társadalomról, az emberről mint társadalmi lényről, az embernek a társadalom sokrétű problémáihoz való viszonyáról, az emberi társadalomról és magáról az emberről, az ember szellemi alkatáról — a JKSZ síkra száll a tényleges alkotószabadság mellett a tudományban és a művészetekben... A JKSZ ugyanakkor szembeszáll az olyan „elméletekkel", amelyek a szabadság absztrakt koncepciója nevében voltaképpen felszámolják az igazi szabadságot a tudományos és művészeti tevékenységben, alárendelvén azt a gyakorlatilag reakciósnak mondható politikai irányzatoknak". (A JKSZ

Programja). A JKSZ Programjának ezeket az álláspontjait a történelem már igazolta, és ma sincs szükség módosításukra vagy kiegészítésükre. Arra viszont még kevésbé van szükség, hogy megfeledkezzünk róluk!

Minthogy érdekelve van a tudomány általános előrehaladásában és külön a társadalomtudományok fejlődésében, ami döntő tényezője a társadalom előrehaladásának, az ösztönszerűség leküzdésének és az emberek közötti viszonyok humanizálódásának, a Kommunista Szövetség számára nem lehet közömbös és mellékes, hogy milyenek a tudományos kutató- és alkotómunka társadalmi feltételei, s abba sem nyugodhat bele, hogy a tudomány elkülönüljön a reális problémáktól, amelyek közvetlenül a társadalmi fejlődés alapjait érintik. Még kevésbé serkentheti a párt az olyan szemléletet és irányzatokat, amelyek a „tudományt a tudósoknak, politikát a politikusoknak" célhelvet avatják a legfőbb életbölcsességgé, a tudomány szabadsága és a politika méltósága nevében. Ezzel természetesen nem szüntetik meg, hanem csak liberalista frázissal maszatolják be a reális eszmei osztálymegosztódást és konfrontációt, ami a tudomány és a társadalomelmélet, valamint a politika területét egyaránt átszövi, ha nem is azonos módon és egyenlő mértékben.

Az önigazgatású társadalomban, amely kénytelen a tudományra támaszkodni, de amelynek a maga osztályharcát is meg kell vívnia, az elméletnek és a dialektikus materializmus módszereinek megvan a maguk különleges helyük és szerepük a tudomány és a társadalmi gyakorlat összekapcsolásában. A marxizmus nem akar és nem is tud behelyettesíteni minden másfajta társadalomtudományt. Nem is akarja megszüntetni azok viszonylagos önállóságát, de forradalmasítani, társadalmilag elkötelezetté tudja tenni őket, miáltal mélyebbre hatolhatnak a társadalmi történések lényegében, hogy ne csak arra legyenek tekintettel, ami van, hanem arra is, aminek jönnie kell. Ez az igazi funkciója a marxista elméletnek a leghaladóbb társadalmi erők szolgálatában — a munkásosztály szolgálatában.

Marx legnagyobb tudományos felfedezése abban rejlik, hogy forradalmasítani tudta a polgári politikai gazdaságtant, amely „hősi időszakát" követően, Adam Smith és Ricardo után igen gyorsan elmerült a vulgáris pragmatizmus és apologetika politikájában és zavaros vizeiben, halálosan megfélemlítve azoktól a forradalmi, társadalmi és politikai következményektől, amelyeket saját felfedezései váltottak ki.

A nagy forradalmi átalakulások során soha nem maradt sok hely, sem sok történelmi eshetőség a társadalmilag elkötelezetlen, kontenplatív tudomány számára, amely a társadalmi megállapodottság szemszögéből figyeli a világot és maga is hozzájárul ehhez a megállapodottsághoz. Pontosabban szólva, az ilyen tudomány merő epigonizmusra, nyomorúságra van ítélve. Ez az igazság ma különösen szemléletes a mi társadalmunkban, abban a társadalomban, amelynek nincsenek valami nagy tudományos hagyományai, tehát arra sincs lehetősége, hogy az ilyen hagyományok inerciójával leplezze az ürességet a konkrét tudományos vívmányok tekintetében ott, ahol ilyen vívmányok nincsenek. A mi társadalomtudományunk tényleges hatósugarát, igazi eshetőségét és történelmi lehetőségét közvetlenül az a képessége határozza meg, hogy milyen mértékben válhat tevőleges részesévé, tényezőjévé a társadalmi átalakulás forradalmi folyamatának, s hogy meg tudja-e világítani, célirányossá tudja-e tenni önigazgatású társadalmunk új fejlődési útjait.

Az önigazgatás átvitele az elméleti vízió szférájából a forradalmi gyakorlat szférájába egészen konkrét formában egy sor fontos problémét vet fel, amelynek megoldása a tudomány és a forradalmi elmélet közvetlen alkalmazásának magasabb fokát és új formáit követeli meg. Ezért, ha a társadalomtudomány és a kritikai elmélet bármikor is eltávolodik a társadalmi gyakorlattól, a társadalom reális, lényegbe vágó problémáitól, az egyrészt mindenképpen csökkenti a társadalom képességét, hogy teljes egészében kihasználja objektív lehetőségeit a fejlődésre, másrészt pedig leállítja a tudomány és az elméleti gondolkodás fejlődését, és azoknak degradálásához vezet.

E probléma tömör megfogalmazását Kardelj elvtárs adta meg Jegyzetek a mi társadalombírálatunkról című tanulmányában. Ebben egy helyen a következőket írja: „Ha a szocialista erők nem lesznek képesek továbbfejleszteni az alkotó jellegű társadalombírálatot, amely feleletet tud adni a mai problémákra, s amely mélyebbre tud hatolni a szocialista fejlődés korai fázisának

(vagy ahogy általában mondjuk: az átmeneti időszaknak) objektív törvényszerűségeibe, és új távlatokat nyithat meg — akkor a szocialista társadalom meddő kritikával találja magát szemben, az időszerű problémákat pedig empirikusan, ösztönszerűen, pragmatikusan oldjuk meg". (Socijalizam, 9. szám, 1965. 1085. oldal).

Mai megbeszélésünk az elméleti munkáról nem felelhet meg a maga párttanácskozási feladatainak, ha a vita gyújtópontjába nem azok a problémák kerülnek, amelyek a társadalmi gyakorlat, valamint a tudomány és az elmélet viszonyát érintik, hiszen ez a megbeszélés csak így válhat ismeretbeli kifejezésévé, bírálatává és útmutatójává a gyakorlatnak. Anélkül, hogy elmélyednénk a dolgokban, gyakran szó esik a tudomány és elmélet lemaradásáról a gyakorlati követelmények mögött. Amikor a tudomány és elmélet egyik jelentős részéről beszélünk, ami az egyetemi tanszékeken és az intézményekben fejlődik — és amit néha pejoratív értelemben tanári tudománynak nevezünk —, akkor nem egszerű lemaradásról van szó, hanem inkább arról, hogy két különböző vágányon haladunk.

Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a korábbi időszak után, amelynek alaphangját a dogmatikus uniformizáltság irányzata adta meg, igen gyorsan kerültünk át a tudományos és elméleti „lessez faire" időszakába, amelynek keretében lázas sietséggel importáltuk a tudományos termékeket, kiváltképpen a fejlett tőkés országokból, Nyugatról. Minden különösebb kritérium alkalmazása és minden válogatás nélkül nem csupán egyes tudományos koncepciókat és kutatási módszereket vettünk át külföldről, hanem egyes tudományos ágazatokat is a maguk elméleti alapjaival, módszereivel, sőt a társadalmi kérdéskörrel is, ami a kutatás tárgyát képezte. Ez természetesen sok nehézséget vetett fel a tudomány és a társadalmi gyakorlat viszonyában.

A forradalom mozgatóerői által hajtva a mi társadalmunk a maga alapvető áramlataival és önigazgatásos viszonyaival, amelyek benne fogantak meg és növekedtek a társadalmi szervezet egész rendszerévé, sok tekintetben túlhaladta az osztálytársadalom kereteit és láthatárait.

Társadalomtudományunk viszont, legalábbis annak egy része, visszatért az institucionális tudomány követőinek és szolgáinak öröklött helyzetébe, és azokhoz a gondolati áramlatokhoz, amelyek gyakran másfajta, társadalmunktól idegen társadalmi viszonyokat és ideológiai osztályérdekeket fejeztek ki.

A társadalomtudományok és a kritikai elmélet elidegenedésének irányzata a társadalom önigazgatásos átalakulásának gyakorlatától, általánosságban szólva, háromféle formában nyilvánult meg:

Az elidegenedés egyik formája, ami különösen a szociológia és a politikai tudományok egy részére jellemző, a másfajta társadalmi-történelmi helyzetben kialakult elméleti-módszertani konceptusok mechanikus vagy legalábbis nem eléggé átértékelt átvételéből származott, és túlnyomó részt a konzervatív társadalmi erők arra irányuló törekvését fejezte ki, hogy megőrizzék a fennálló társadalmi állapotokat. Azokban a társadalmakban, amelyek önmagukat postindusztrializációsnak és kapitalizmuson túlinak vagy még dicsekvőbben „a bőség társadalmának" és „a szociális jólét" társadalmának nevezik, kivételesen nagy expanziónak indult egy bizonyos fajta társadalomtudomány, amit joggal neveztek el a társadalmi satus-quo tudományának (ide tartoznak a neopozitivizmus különböző változatai, a vulgáris empirizmus, de különösen a funkcionalizmus). Ahol ezek a „tudományok" megjelentek, ott kétségtelenül fontos, sőt nélkülözhetetlen funkciót töltenek be a rendszer számára: az igazgatási mechanizmus, valamint az ideológia szférájában a maguk módján „kenik" a meglevő társadalmi rend összetett gépezetének „kerekeit", és nélkülözhetetlen adatokat szolgáltatnak a mindennapi politika irányításához a társadalmi élet legkülönbözőbb területein. A maguk rendkívül elvonatkoztatott általános elméleteikkel és módszereikkel, az empirikus kutatás technikájával elősegítik a tudományos gondolat elmélyülését egy meghatározott rend lényegéig, de semmiképpen sem azon túl, ami az adott társadalom „hivatalos igazságát" jelenti, azt az igazságot, ami eleve kizárja a forradalmi-társadalmi átalakulás lehetőségét, vagy az ilyen átalakulást a szociális patológia szférájába helyezi át. Amikor az ilyen osztályozási rendszert és kutatási technikát mechanikusan alkalmazni kezdtük a mi társadal-

munk forradalmi gyakorlatára, olyan eredményekhez jutottunk el, amelyek szabály szerint társadalmilag irrelevánsak voltak, sőt el is ködösítették a problémák igazi lényegét. Miután a tudományos kutatások eredményeit triviális tapasztalati megállapítások gyanánt összegeztük, ezek megnehezítették, sőt meg is akadályozták a mélyebbre hatolást a társadalmi történések lényegébe.

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a korszerű polgári társadalmakkal folytatott szabadabb kommunikálásból a társadalomtudományok terén csak kárunk származott, s hogy ennek mérlege számunkra negatív előjelű. Társadalomtudományunk valójában ezáltal is jelentős ösztönzést kapott a továbbfejlődésre. A negatív befolyás viszont annál kisebb volt, mennél mélyebbre hatoltunk tudományos gondolatainkkal a forradalmi valóság gyökereihez és saját társadalmunk tapasztalatainak tanulmányozásában, hiszen ezáltal képesébbé váltunk a kritikai szelekcióra, és arra, hogy csak azt fogadjuk el, amit valóban tudományos vívmánynak tekinthetünk, a kutatási módszerek közül pedig csak azt alkalmazzuk, amellyel a mi társadalmi valóságunk elemzését is elősegíthetjük.

Másik tipikus formája az elméleti gondolkodás elidegenedésének a társadalmi gyakorlattól nem más, mint e gyakorlat szubjektivista kritikája az absztrakt humanisztikus filozófia és annak elvi álláspontjáról, összhangban az emberről mint „generikus lényről" alkotott metafizikai-idealista képzettel. Ez a kritika már hozzáállásában is elidegenedett a gyakorlattól, hiszen nem azért közelíti meg a társadalmi valóságot, hogy bíráló szemmel tanulmányozza, s hogy így gyakoroljon hatást rá, hanem azért, hogy ítélkezzen fölötte. E kritika alapvető gyöngesége ugyanaz, ami már a forrásnál és a mintaképek felfogásában is megnyilvánult: ide tartoztak az ifjú hegelista radikális kritikusok, akiket Marx már akkor is bírált, amíg formálisan az ő köreikhez tartozott, továbbá a frankfurti új hegelista ifjú-marxista iskola, és végül Marcuse és Fromm felfogása. Saját „megváltói" küldetésétől elragadtatva, ez a kritika figyelmen kívül hagyja a reális szociális erők kérdését, amelyek pedig képesek végrehajtani a forradalmi átalakulást, de épp így az objektív feltételek kérdését is, melyek között ez a változás tényleges történelmi lehetőséggé és szükségszerűséggé válik. A „radikális kritikának" épp ez a gyöngesége teszi erejét látszólagossá: ez a bírálat annál radikálisabb és hevesebb lehet, mennél kevesebb kapcsolatban áll a társadalmi élet tényeleges törvényszerűségeivel, melyeknek ismeretével Marx megpróbálta felfegyverezni a forradalmi munkásmozgalmat.

Persze hiba lenne, ha szem elől tévesztenénk azt a pozitív ösztönzést, amit a fiatal Marx művei által inspirálva ez a kritika adott a dogmatikus marxizmus begyöpesedett, szimplifikált közhelyeinek túlhaladása és bürokratikus gyakorlatának bírálata érdekében, vagy ha ignorálnánk annak a figyelmeztetésnek a jelentőségét, amellyel a polgári neopozitivizmus és funkcionalizmus előretörésének veszélyeire hívta fel a figyelmet, a marxista módon való gondolkodás nevében.

Ámde, különösen, ha a mi társadalmunkról van szó, a szocialista és önigazgatású alapon végbemenő társadalmi átalakulás reális problémái, és a viszonyok tényleges humanizálásáért folytatott harc e konkrét történelmi alapzaton, ma már olyannyira reális és megfogható kifejezési formákat kapott, hogy egészen illuzorikus lenne, ha az absztrakt „radikális kritika" fegyvereivel próbálnánk hatást gyakorolni rájuk.

Erre vonatkozóan érvényes, amit Marx az „igazi" német szocializmusra vonatkozóan írt, rámutatván, milyen hátralépést jelent a reális osztályharcnak és a társadalmi érdekek összeütközésének elködösítése, valamint az általánosított filozófiai humanizmus és humanisztikus kritika megannyi absztrakt frázisa: „Ők a maguk filozófiai bárgyúságaikat a francia eredetik nyomán írták meg. Így például a pénzviszonyok francia bírálata nyomán megírták az „emberi lény elidegenedését", a polgári állam francia bírálata után az „absztrakt, általános hatalom felszámolásáról" beszéltek stb. Ily módon a francia szocialista-humanista irodalmat formálisan nemtelenítették. És minthogy ily módon a német kezében ez a filozófia többé már nem az osztályok egymás közötti harcának kifejezője volt, a német boldogan vette tudomásul, hogy legyőzte a „francia egyoldalúságot", hiszen az igazi szükségletek helyébe az igaz iránti

szükségletet állította, a proletariátus érdekét pedig felcserélte az emberi lény, általában az ember érdekével, annak az embernek az érdekével, aki nem tartozik egyetlen osztályhoz sem, magához a valósághoz sincs semmi köze, hanem csak a filozofikus fantázia ködös egével van kapcsolatban." (Marx és Engels: Válogatott művek két könyvben, a Kultúra kiadása, 1949. I. könyv, 39. oldal).

Önmagát elitisztikusan a társadalmi valóság és annak reális folyamatai fölé helyezvén, az absztrakt-humanista kritika nem tud megoldást találni a problémákra, amelyeket kiváltott, hanem csak olyan „megoldásokat" kínál, amelyek a „tiszta önigazgatás" nevében felszámolnák az önigazgatás fejlődésének reális folyamatait, és háttérbe szorítanák a munkásosztályt mint e fejlődés legfontosabb társadalmi szubjektumát. Az ilyen megoldások csak egyfajta alapra támaszkodhatnának, az állami erőszakra, amely a társadalmi élet objektív törvényszerűségeivel folytatott szüntelen harcban állandóan erősítené társadalom feletti önállósult hatalmának forrásait.

Harmadszor, de nem utolsó sorban, az elmélet úgy idegenedik el a társadalmi valóságtól, hogy különféle dogmatikus formákat ölt magára, melyek megfosztják a marxista elméletet a maga legfontosabb forradalmi-kritikai és dialektikai dimenzióitól, és leszűkítik néhány általános megállapításra, néhány leegyszerűsített, kanonizált képletre. Minthogy képtelen megérteni és elismerni az újat, ami magában a forradalmi gyakorlatban születik, a dogmatizmus áthidalhatatlan szakadékot teremt az elmélet és a gyakorlat, a normativizált és a valóságos között.

A tudomány és a társadalomkritika egy részének elkülönülését a társadalmi gyakorlat élő problémáitól nem tulajdoníthatjuk kizárólag az idegen eszmei befolyások következményének. Az ilyen magyarázat nem csupán egyoldalú, hanem teljesen téves lenne, kiváltképpen, ha ennek alapján elfogadnánk azt a véleményt, amivel nem ritkán találkozhatunk, hogy a megoldást az ellentétes felfogások kifejezési szabadságának adminisztratív szűkítésében és az eszmei autarchizmusban kell keresnünk.

A tudománynak és elméletnek mint a társadalmi tudat különleges formáinak állapotát nem választhatjuk el a társadalom általános eszmei állapotától, sem azoktól az anyagi és más körülményektől, amelyek ezt az állapotot kiváltották. Hosszú időn át, többé vagy kevésbé érezhetően, a liberalizmus gyakorolt nagy befolyást az elhatározásokra és magatartásformákra nem csupán a társadalom eszmei életének széles területén, hanem a Kommunista Szövetségben is. Tekintettel azoknak a társadalmi rétegeknek jellegére, amelyek ezen keresztül juttatják kifejezésre politikai és társadalmi álláspontjaikat, a liberalizmus mindig maximális teret keres az individuális akcióhoz, s ugyanakkor minimális térre szorítja vissza a szervezett társadalmi akciót és a társadalmi élet folyamataira való behatást. A nem eléggé fejlett és integrálódott önigazgatásos társadalmi viszonyok feltételei között, és a munkásosztály alacsony fokú akciós szervezettsége mellett nem mindig sikerült elég világosan megkülönböztetni a liberalizmust a bürokratizmus ellen folytatott harctól, amit az önigazgatás elmélyítéséért vívtunk. (Iskolapéldája ennek azok a tapasztalatok, amelyekre a XV. alkotmányfüggelék meghozatalával és alkalmazásával tettünk szert. Ennek a függeléknek a szándéka az volt, hogy nagyobb szabadságot biztosítsunk a munkaközösségeknek a vállalat belső szervezetének meghatározásában, eredményül viszont azt kaptuk, hogy a technokrata-bürokratikus igazgatási réteg kezében egyre nagyobb ellenőrizhetetlen hatalom összpontosult.)

Nem véletlen, hogy a Kommunista Szövetség akkor kezdett eszmeileg szembekerülni és leszámolni a liberalizmussal saját soraiban és az egész társadalomban, amikor az önigazgatás fejlettségi foka és a társadalmi konfliktusok önigazgatási alapon való megoldásának szüksége elkerülhetetlenné tette a munkásosztály és általában a dolgozó emberek jobb és sokoldalúbb megszervezését, éspedig nem csupán a társult munka szervezeteiben és a többi alapvető önigazgatású közösségben, hanem a társadalom legszélesebb területein is. A munkásosztály ilyen szervezkedésének rendkívül fontos formája az a közvetlen önigazgatású kapcsolat, ami a társult munka, valamint a tudomány és annak vívmányai között alakul ki.

A tudományos és elméleti gondolkodást csak úgy kapcsolhatjuk össze szo-

rosan a társadalmi gyakorlattal, ha a tudományos ténykedés számára szilárd önigazgatású társadalmi helyzetet teremtünk, s ha ezt a tevékenységet beilleszt jük a dolgozó emberek és önigazgatású szervezeteik munkájának szabad cserén alapuló rendszerébe.

A tudomány fejlődése és mindaz, amit ez magával hoz — a társadalmi munka termelékenységének állandó növekedése és a társadalom az iránti képességének állandó fokozódása, hogy tudatosan meghatározza saját fejlődésének alapvető irányvonalát —, mindez, mint ahogyan Marx ezt már előre látta, legfontosabb jellemvonásává vált a korszerű társadalmaknak. Ma minden modern társadalomnak, minden társadalmi rendszernek meg kell találnia a *maga megoldásait* a tudomány beilleszkedésére a társadalmi újratermelés egész folyamatába, ami alapját képezi létének. A mai időkben nagy osztálycsaták dúlnak a tudomány és a társadalom egymáshoz való viszonyának területén. Minden társadalmi rendszer számára létfontosságú a kérdés, hogy milyen következmények származnak a társadalmi viszonyokra és magára a tudományra azokból a meghatározott formájú kapcsolatokból, amelyek a tudomány és az elmélet, valamint a társadalmi gyakorlat között alakulnak ki. A konkrét kérdés az, hogy milyen társadalmi viszonyok és milyen osztályhelyzetek erősödnek ilyen alapon, és hogy ilyen helyzetben milyenek magának a tudománynak a fejlődési lehetőségei és perspektívái.

Ez az egész kérdéskomplexum a maga teljességében és összetettségében vetődik fel ma a mi társadalmunk előtt is. Magára vállalván a felelősséget az egész szocialista önigazgatású társadalom fejlődéséért, a KSZ felelősséggel tartozik azért is, hogy olyan viszonyokat hozzon létre a tudomány és az elméleti gondolkodás, valamint a társadalmi gyakorlat között, amelyek szüntelenül újratermelhetik a társult munka uralkodó helyzetét. Eszerint a viszonyoknak olyan rendszerét kell kiépítenünk, amelyben a tudomány és az elméleti gondolkodás minden vívmánya közvetlenül az egész munkásosztály társadalmi hatalmának erősödésében jut kifejezésre, és amelyben, másrészt, minden előrelépés a forradalmi-társadalmi gyakorlatban előbbre viszi a tudományos és elméleti alkotómunkát.

Most, a X. kongresszus előkészítése során, a KSZ széles frontot teremtett ahhoz a harchoz, amelyet a szocialista önigazgatású társadalom továbbfejlesztése kulcsjellegű problémáinak megoldásáért vívunk. A tudománynak és elméletnek szervezetten, a lehető legszélesebb területen és minél közvetlenebbül részt kell vennie azoknak a feladatoknak a megoldásában, amelyeket a X. Kongresszus platformja határoz meg, s ez egyúttal a konkrét útja a tudományos és elméleti gondolkodás, valamint a társadalmi gyakorlat alkotó jellegű kapcsolatának.

Ha az önigazgatás a társadalmi szervezet teljes rendszerévé alakul át, akkor a tudomány ezzel egyidejűleg saját önigazgatói helyzetének kérdését is megoldja. Mennél inkább beépül a tudomány általában és külön minden társadalomtudomány önigazgatói helyzete a társadalmi viszonyok egész rendszerébe, annál kisebb a lehetősége annak, hogy a társadalmi gyakorlatban felvetődő problémák megoldásában és az elfogadott politika végrehajtásában való részvételét és ennek szükségét a politikai pragmatizmus követelményeinek rendeljék alá, s a tudományt egyszerű apologetikává degradálják, amely csak a napi politikát szolgálhatja, azt az illúziót keltve, mintha az tévedhetetlen lenne.

A tudomány számára, amely valóban integrálódott az önigazgatású társadalommal, a társadalmi élet és fejlődés egyetlen problémája sem lehet olyannyira jelentéktelen, amellyel nem érdemes foglalkoznia, sem olyan nagy, hogy, mint a politikai stratégia kérdése, kívül kerülne a maga hatáskörén. A fejlett szocialista önigazgatású társadalom végre túlhaladhatja a tudomány és a politika kölcsönös viszonyának és konfrontációjának „örökös problémáját", hiszen egyik és a másik is csupán részévé válik az önigazgatásosan szervezett dolgozó emberek egymás közötti viszonyainak. És voltaképpen ez az a cél, amit magunk elé tűztünk. A vita, amelyet ezen a mai tanácskozáson kívánunk folytatni, minden bizonnyal nemcsak az ilyen irányú gondolkodást mélyíti majd el, hanem a tényleges mozgást is elősegíti ebben az irányban.

1973. június 14.

szimpózion

Rehák László

Tanácskozás Belgrádban az elméleti kutatások időszerű kérdéseiről

A JKSZ X. kongresszusának előkészületei keretében készítették elő az ez év június 18—19-én megtartott tudományos tanácskozást. A tanácskozásnak igen határozott célja volt: a Kommunista Szövetség szempontjából felmérni a marxista elméleti munka mai helyzetét, külön megvizsgálni az elméleti munka szerepét társadalmi viszonyaink alakításában és felvázolni a marxista elméleti munka távlatait forradalmi gyakorlatunk szempontjából. A tanácskozást közel fél éves előkészületek vezették be, amelyek a tanácskozás téziseinek vitatásával indultak ez év elején a köztársasági és tartományi központokban, az elméleti munkával és világnézeti neveléssel foglalkozó KSZ szervek irányításával. Ezek az előkészületek így azután nemcsak a júniusi tanácskozásokra hatottak ki, hanem irányt adtak és serkentést nyújtottak ezekben a központokban is az elméleti munka kérdéseinek elmélyültebb vizsgálatára és hozzáértőbb alakítására.

Mivel a tanácskozást előkészületek előzték meg, a központok korlátolt számú tudóst és pártmunkást küldtek Belgrádba, úgy, hogy a száznál valamivel több részvevő közül minden harmadik-negyedik fel is szólalt. Valójában mindegyik részvevő felszólalása esedékes volt, de a mondanivalók részbeni kimerítése más felszólalók által, meg azután a korlátolt idő is oda hatott, hogy a tanácskozás vitája most tovább folyik a politikai lapok specializált rovataiban és a folyóiratok lapjain.

A tanácskozás témakörét tudatosan is szűkítette, mert a marxista elméleti munkát a társadalomtudományok terén vizsgálta, ott ahol a forradalmi társadalmi gyakorlat megismerése a legközvetlenebb és, amely tudományok mondanivalója szükségszerűen a legtöbb elemet és útmutatást nyújthatja a forradalmi élcsapatnak, a munkásosztálynak és minden dolgozónak forradalmi, társadalmi gyakorlata megfelelő alakításában, szocialista önigazgatású társadalmunk építésében.

A kiküldött tézisek nem egy vitatható, nehezen bizonyítható állítást és megsejtést tartalmaztak. Egy részük a beterjesztett beszámolók és a tanácskozáson lefolytatott vita után sem kapott kellő „elintézést", s ma sem mondhatjuk, hogy beigazolódtak, vagy hogy megcáfolták azokat. Mindenképpen, ezek is a többiekkel egyetemben igen merész, önbíráló, termékeny és távlatokat nyitó gondolatokat ébresztettek, terveket és tevékenységet indítottak el,

Dr. Najdan Pašić professzor, a JKSZ elméleti munkával foglalkozó bizottsága elnökének beszámolója tükrözte a féléves előkészületek során kialakult nézeteket és felismeréseket. Ezért látta jónak folyóiratunk szerkesztősége, hogy közölje ezt a beszámolót, mert ha nem is zárja le az időszerű kérdések zömét, s ha nem is készült ezzel a szándékkal, az időszerű jelenségek és nyílt kérdések nagy többségét mégis felöleli, jellemzi azokat és így átfogó képével helyesen tájékoztat. Ezért felhívjuk az olvasó figyelmét dr. Najdan Pašić beszámolójára.

N. Pašić bevezető beszámolójának néhány lényeges része közül külön utalunk arra, amelyben a társadalomtudományok a forradalmi gyakorlattól és tényleges forradalmi funkciójától három különböző módon való elidegenedéséről tárgyal (a szerbhorvát nyelvű sokszorosított kézirat 21—25. old., magyarul: Létünk 2—3. kettős szám 179—190. oldal).

Az elidegenedés első útja a fejlett kapitalista államokban kialakult és alkalmazott kutatási módszerek és kategoriális rendszer mechanikus vagy legalábbis kellő kritika nélkül való átplántálása, ami nálunk különösképpen a szociológia és a politikai tudományok esetében történt meg. Ezek a kapitalista társadalmak, amelyek magukat gyakran „ipari társadalom utáni" és „infrakapitalista" társadalomnak jelölik meg, az említett tudományok által a társadalmi status-quo-ra törekszenek. Ezért a neopozitivizmus, a vulgáris empirizmus és különösképpen a funkcionalizmus meghonosodása társadalomtudományi kutatásainkban — ahogyan Pašić joggal mondja — gyakran csak triviális ténybeli megállapítások halmazára szorítkozik, társadalmilag érdektelen megállapítások hangoztatásában sekélyesedik el, ami azután gyakran még csak megnehezíti a kérdés lényegének kibogozását.

A másik elidegenedési forma, az általánosabb módszertani kérdések területén jelentkezik. Ez nem újkeletű, még a dogmatizmus határozott visszaszorításával egyidejűleg jelentkezett, de a mostani anarcholiberalizmus előretörése idején különösképpen vált időszerűvé a „radikális bírálatról", a marxi „minden létező bírálatának" nem marxi értelmezéséről és gyakorlatáról van szó. Ez a szubjektivisztikus bírálat valójában — ahogyan Pašić némileg leegyszerűsítve, de igen találóan mondja — már közelítésében elidegenedett a valóságtól, mert nem azért közelíti a gyakorlatot, hogy azt vizsgálja és tanulmányozza, hanem hogy felette kimondja ítéletét. Ezt az elvont humanista bölcseleti irányzatot részben újhegeliánus jelzővel is illetik, gyakran Marcuse és Fromm épigonizmusával is jelentkezik.

Természetesen ennek az irányzatnak a követői, még ha személy szerint leginkább szorosan egymáshoz is tartoznak, elfoglalt álláspontjaikkal és alkalmazott módszereikben meglehetősen nagy tarkaságot képviselnek. Közelítésükben jelen van a társadalmi folyamatok túlzott pszichologizálása (például Erich Fromm) az újhegeliánizmuson keresztül egészen a valóságos hégeli objektív normativisztikus idealizmusig. Sokkal lényegesebb ismérve ennek az irányzatnak a közös közvetlen politikai viszonyulás a társadalom szervezett erőinek, a munkásosztály és annak forradalmi élcsapata, a JKSZ szerepe és feladatai iránt. Itt fonódnak azután egybe a világnézeti és tudományos módszertani és bölcseleti kérdések a mindennapi társadalmi gyakorlat és politikai harc elemeivel. Ezért tűnik meglepőnek a kevésbé értesült szemlélő számára, néha élesnek is az a reagálási mód, ahogyan társadalmunk az elvont humanista bölcseleti irányzat egynéhány képviselőjével szemben viszonyul, különösen ha figyelmen kívül hagyja, hogy az ilyen egyének esetében már régen nem csupán tudományos módszertani és bölcseleti kérdésekről van szó, hanem a politikai harc elemeiről is.

A tudományos gondolkodás és kutatás a forradalmi valóságtól való elidegenedésének harmadik formája a dogmatizmus különböző válfaja. Ezt ezúttal Pašić nem részletezi különösképpen, de kimondja, hogy e forma egyáltalán nem mondható a legkevésbé veszélyesnek. Társadalmunk igencsak felismerte már nemcsak mint eszmei irányzat megjelenésének különböző válfajait, de lehetséges társadalmi hordozóinak sajátos belső és nemzetközi viszonylatban jelentkező egyedei is jól ismertek. Tekintettel arra, hogy eszmeileg a „lusta gondolkodás", a valóság, a forradalmi gyakorlat és a társadalmi viszonyok nem dialektikus felfogásaként jelentkezik mint eszmei áramlat, de egyúttal saját fejlettségünkből is fakad és közvetlenül a bürokratikus előjogok és az erre alapozott parazitizmus a társadalmi-gazdasági tartalma, emiatt az önigazgató társadalmi viszonyok kerékkötői és a munkásosztály mint a társult munka hordozója felszabadulásának egyik alapvető ellensége.

Az utóbbi évek politikai gyakorlata megmutatta, hogy eszmeileg egymástól két távoleső irányzatot képvisel az anarcholiberalizmus és a bürokratizmus, politikailag az irányzat képviselői gyakran igencsak szót értenek a munkásosztály és a JKSZ társadalmi szerepének és súlyának gáncsolásában önigazgatású szocialista társadalmunkban. Ez a körülmény és a feladat ho-

gyan biztosítani a munkásosztály további affirmálását önigazgatású társadalmunkban, hogyan fejtheti ki élcsapat jellegét a Kommunista Szövetség — ez volt a belgrádi tanácskozáson előterjesztett három kiinduló beszámoló közös alapgondolata.

Az első témakör beszámolóját zágrábi marxisták egy csoportja készítette elő, név szerint: dr. Srđan Vrcan, dr. Stipe Šuvar, dr. Veljko Cvetičanin, dr. Branko Caratan és Rade Kalanj. A mintegy négy szerzői ív terjedelmű tanulmány címében feltüntette, hogy kettős összefüggést tárgyal: a munkásosztály életkörülményeinek és helyzetének kapcsolatat a Kommunista Szövetség szerepével és ennek a viszonynak a kapcsolatát az elméleti munka terén kialakult helyzettel. Maguk a szerzők — ahogyan nevükben Šuvar ismertetőjében ezt közölte — nem voltak munkájukkal megelégedve, mert vizsgálódásukat helyenként sikerült ugyan elmélyíteni, de beszámolójuknak egyes részei vázlatosak maradtak. Ez a megállapítás helytálló és a szerzők kétségtelen joga, hogy ne legyenek önteltek munkájukkal, mégis szembetűnő volt a részvevők jogos elismerése munkájuk irányában.

Értékes kutatást végeztek a munkásosztály társadalmi léte mai jellegzetességeinek meghatározásában is, de a mai munkásosztály társadalmi arculatának meghatározása igen jelentős eredmény. Kritikai hozzállásukkal igen elgondolkodtatók és további kutatásra serkentők, de ugyanakkor a gyakorlati politika számára is jelentős elemeket nyújtanak a beszámoló ama részei, amelyben feltüntetik miben tört előre szocialista fejlődésünk során társadalmunk immár számban is leghatalmasabb osztálya, de miben maradtak még meg az osztálytársadalom hátráltató körülményei.

Figyelemreméltók azok a kutatási eredmények, amelyek a kiválasztott paraméterek alapján figyelmeztetnek, hogy a társadalmi helyzetet illetően csak a magasan képzett munkások vannak kedvező helyzetben, mint a nem termelési ágazatokban dolgozók megfelelői. Minden más esetben valóságosan, függetlenül szubjektív képzetüktől, a termelő munkások hátrányosabb helyzetben vannak a velük összehasonlítható nem termelő dolgozóktól.

A zágrábi kutatók csoportjának beszámolóját részletesebben nem ismertethetjük ezúttal, noha mondanivalója és értéke alapján feltétlenül megérdemelné. Ennek oka egyrészt az, hogy még ez évben a tanácskozás anyagát nyomtatott formában közreadják, de főleg azért, mert folyóiratunk még foglalkozni fog a beszámoló témakörének egy részével és akkor természetesen a beszámoló fontosabb álláspontjának egy részét részletesebben ismertethetjük.

A kutatók árnyaltan, igen közérthetően, de kellő marxista tudományossággal tárgyalták az elméleti kutatás, tudományos megismerés, a gyakorlat tudományos elemzését és általánosítását, valamint szocialista társadalmi viszonyaink építésének kapcsolatát. Figyelembe veszik a szocialista építéshez fűződő ábrándokat és hamis képzeteket, de ami sokkal lényegesebb, sok vonatkozásában megvilágítják a tudományos elméleti megismerés és a gyakorlati társadalomalakítás kapcsolatát elsősorban Jugoszlávia munkásosztálya és annak élcsapata, a Kommunista Szövetség szemszögéből.

A második nagy beszámolót Szarajevóban készítették a következő kutatók közreműködésével: dr. Franjo Kožul, Ivan Brigić, dr. Nikola Babić, dr. Fuad Muhić, Ismet Krešo és Milorad Muratović. A mintegy öt szerzői ív terjedelmű tanulmány címe: A Kommunista Szövetség az önigazgatású társadalom fejlesztésében. Ennek a csoportnak a munkája nehezebb volt mint a zágrábiének. Nem is véletlen, hogy munkájuk eredménye is szerényebb. A téma igen gyakran szerepel a KSZ vezetőségek napirendjén és marxista publicisztikánk is sokat foglalkozik vele. Tudományos igényű megvilágítására már ritkábban kerül sor, ezért a szarajevói marxisták munkacsoportjának úttörő feladatokat is vállalniok kellett. Figyelemre méltó és eredményes munkájukra vall, amit történelmi módszerük alkalmazásával és az utóbbi évek társadalmi helyzetének részletesebb vizsgálata alapján elértek a beszámoló szerzői és amelyek végkövetkeztetésként (a szerbhorvát kéziratos sokszorosított szöveg 56—58. és 62—63. oldalán) hét, illetve öt pontban vontak össze.

A harmadik beszámoló, szerzője Miloš Nikolić magyarázata alapján, tartózkodó volt az értékelések kimondásában, elsődleges célja az informálódáshoz és a következtetések levonásához szükséges adatok szolgáltatása volt. A

központi pártvezetőség társadalomkutató központjának önálló tudományos kutatója beszámolójának címe: A társadalomtudományok fejlődésének intézményesített és pénzügyi alapjai. A beszámoló sokkal többet nyújt olvasójának, mint csak adatokat. Adatszerűségében lehetőséget nyújt nem egy lényeges és fontos következtetésre, ami alapján remélhetően a közeljövőben újabb intézkedések is születnek.

Két témát ragadunk ki példaként Nikolić beszámolójából. A társadalomtudományok köréből megjelentetett kiadványokat szemlélve (a szerző beszámolójának 27—29. old.), különféle mutatószámok figyelembevételével Jugoszlávia vezető helyet foglal el világviszonylatban, de ugyanakkor a marxizmus—leninizmus kiadása (30. old.) hangsúlyozottan kevés és az utóbbi években csökkenő irányzatot mutat. A társadalomtudományok kutatói káderállomány vizsgálatában (10—14. old.) a szerző a közölt adatok alapján megállapítja (13. old.), hogy az utóbbi hat év alatt szerezte meg minden második magiszter a társadalomtudományok terén elérhető legmagasabb egyetemi minősítését és a tudományok doktorátusát is ebben az időben szerezte meg. De ugyanakkor felhívja a figyelmet arra a körülményre is, hogy a társadalomtudományok kutatóinak fiatalabb korosztálya nagyobb részének marxista orientációja és marxista műveltsége nem kielégítő. Ez a körülmény képezi a társadalomtudományok terén tudományos potenciálunk legkritikusabb tényezőjét. A szerző fejtegetései a társadalomtudományok kutatóintézeteinek hálózatát és a kutatási programok irányát illetően igen lényegesek, de egy rövid áttekintés keretében azt nem lehet kellő árnyaltsággal bemutatni.

Az értekezleten, különösen vita alapján, kialakult a társadalmi igény képe a társadalomtudományok közvetlen és távlatos feladatait illetően. Figyelembevéve az eredményeket, amelyeket nem lehet csekélyeknek mondani, de a feladatokat is, amelyekről már a JKSZ kongresszusi Platformja is szól és a végső szót a JKSZ jövő évi X. kongresszusa fogja kimondani, nem lehetünk maradéktalanul optimisták. Társadalomtudományunknak lehetősége van a kirajzolódó feladatok vállalásában helyt állnia, de ehhez a meglevő adottságok valóban jó felhasználása szükséges, amihez a szervezett szocialista erők helyes fellépése szükséges, mert a felesleges útkeresések, tétovázások és helytelen irányvételek menthetetlenül meg fogják akadályozni a valóban forradalmi, felelősségteljes feladatok sikeres megoldását.

Bodrogvári Ferenc

Szervezettebben, új lendülettel, jobb minőségért...

...keresve nevelési-oktatási rendszerünk kibontakozó változásaiban az átfogó-értelmező, értékelő és útmutató filozófiai gondolat lehetőségeit, az új nemzedékek marxi szellemben történő formálásának eredményesebb és korszerűbb változatait, erősítve a szerteágazóbb és sokrétűbb együttműködést, a vajdasági középiskolákban tanító filozófia-szakos tanárok Újvidéken, 1973. május 31-én megalakították a Szerbiai Filozófiai Társaság keretében működő Szakosztályukat.

Kis hír, szűk-szakmai, szervezéstechnikai hír? Miért kell erről külön megemlékezni?

A humánusabb emberi életért küzdő, a marxi hagyományok forradalmi elkötelezettségének jegyében zajló alkotva-bírálva újrakérdező és filozófiailag értékelő gondolat kiteljesedésének sok egyéb akadálya közül éppen a szervezetlenség, a rendszeres és színvonalas véleménycsere hiánya, a magárahagyatottságnak és a kiútkeresés tájékozatlanságának csapdája a legveszélyesebbek egyike. A marxi filozófia nem állhat meg a kérdések állandó újrakérdezésénél, nem elégedhet meg a világ magyarázatával, hanem részt kell vállalnia a világ megváltoztatásában. Egyébként nem valósulhat meg, s Marx szerint a filozófia megvalósulása a humánum kiteljesedésének örök folyamata. Ezért transzponálta az egész filozófiát a politikába, ezért tette az anyagi élet, a lét termelése folyamatának aktív, újraértékelő és a múlttal-jelennel meghatározott, de azt túlhaladni kívánó eszmerendszerévé, a munkásosztály eszmei fegyverévé.

A filozófiai szintű gondolat átplántálása új generációinkba ezért sokszorosan fontos, s nem csupán szűk-szakmai, metodológiai, stb. jelentőségű feladat. Nem kérdés, amelynek indokoltságáról vitatkozni lehet, hanem *feladat*, melynek konkrét megvalósításában kell tevékenykednünk. Megrekedni az elvont-általános szintjén, mechanikus végrehajtó-előadókká laposodni és nem élen járni ebben a munkában — a filozófia megtagadását jelenti, s a marxi filozófia megtagadása a pedagógusi hivatásra való alkalmatlanságot fejezi ki.

Bevezető előadásában dr. Zlatko Melvinger, a Tartományi Oktatásfejlesztő Intézet szakmunkatársa azokról a tervezett és mélyreható változásokról beszélt, melyekkel a klasszikus, a négy fal közé bezárkózó és a munkásosztály számára egyre inkább hozzáférhetetlenné váló, a termeléssel és az élet dinamikusan ellentmondásos folyamatával egyre kevésbé lépést tartó oktató-nevelő rendszerünket kívánjuk megreformálni, melyekkel társadalmunk a „rossz iskola — rossz diák — rossz szakember — rossz termelés — szegényedő és szociális különbségeiben gyarapodó, önigazgató-szocialista ideológiánkkal idegen eszméket termelő társadalmi élet — rossz iskola..." bűvkörét kívánja széttörni. Ebben a feladatvállalásban a filozófiát tanító (és talán továbbgondoló) szakemberek összefogása és szervezett munkája elkerülhetetlen feltétele a sikernek. Az „itt és most", „lehető legjobb világának" dogmatikus

védelmezői, avagy pozitívista-pragmatista eszméket valló hirdetőinek nagyon is megfelel, ha iskoláinkban a marxi eszmerendszer, s ezzel együtt az emberiség szellemi fejlődésének filozófiai értékelése csak egyes iskolák szűkreszabott óraterveinek tantervi anyagaként sorvadozik. A „Ne filozofáljunk!" hamis-realista demagógiája azonban, rendszerint, magát „marxistának" feltüntető „filozofálgatás"; de sajnos olyan, amely megfelelő ellenhatás híján *életté, valóságos létté*, ám az igazi humánum elveszítésévé burjánzik. A fiatal lélek fogékony; az ilyen hatások pszichikai beállítottsággá, intuitív életszemléletté és gyakorlati viszonyulássá realizálódhatnak. S ha hiányzik a szervezett és kritikai, filozófiai szintű értékelés, ha az iskola egyáltalán nem ad semmiféle marxista kritikai alapozást, avagy ha csupán valamiféle szűk, álobjektív információhalmazt tölcsérez (szűkivel!) az ifjú fejébe, akkor..., nos akkor könnyen előfordulhat, hogy a reális veszélyt felismerő politikai ellenakció által konkréten „bürokrata", „technokrata", „pozitívista", stb. nevekkel megnevezett jelenségekkel szembenézve az ifjú azt sem tudja, mit is jelentenek ezek a kifejezések, az egyes önigazgató-szocialista ellenes jelenségeket képtelen felismerni, képtelen arra, hogy az egyes jelenségeket összehasonlítva általánosítson; szaknyelven szólva képtelen arra is, hogy az elvont-egyediből, de arra is, hogy az elvont-általánosból a konkrét-általános felismeréséig eljusson. Ekkor pedig a felismeréstől a cselekedetig, s különösen a helyes cselekedetig nemigen tud eljutni. Manipulált rabszolga, modern, „szublimált" rabszolga marad, s a marxi gondolat igazi lényege számára „filozofálgatás" lesz.

Vagy — ha bőrén érzi a visszásságokat —, s eszmei kiforratlansága miatt a félig megemésztett, átgondolatlan ismeretek könnyen viszik a „revolúciót" a „revolttal" összekeverő egzisztencialista és ultrabaloldali divatok cifrálkodó, az „itt és most" *szocialista* realitását valamilyen, a realitás elvont-általános szintű értelmezésének áramlatába, nos, akkor „filozofálgatása" ismét káros lesz. A „Van" és a „Kell' ellentétei között tévelyegve, talajvesztetten, vagy okmánybélyegként fog ráragadni az adott realitás partikularitásait védelmezők „biztos talajára", tehát lehiggadva kiszolgálója lesz pl. a forradalmi önigazgató apparátusnak, de saját maga nem lesz képes annak alkotó továbbfejlesztésére, vagy elegánsan „neutrális és apolitikus" marad, avagy a talaját veszített „Kell, Legyen" értékideáljainak szivárványkergetőjévé válik, aki arra sem lesz képes, hogy az élet „itt" folyó teljesedésének virágait meglássa, de arra sem, hogy gyomainak irtásához fogjon, mert szemét az égre meresztve sárba esik, árokba bukik.

Omer Marinkov beszámolója, amely a tantervi anyag problémáit taglalta, éppen ezekre a kérdésekre világított rá. Felvázolta azokat a fontosabb dilemmákat, melyekkel a mai filozófiai gondolat hazánkban küzd, s taglalta a megoldások módszertani lehetőségeit. Rámutatott, hogy eredményes munkát csak akkor végezhetünk, ha a filozófiai gondolat történelmi fejlődésének bemutatását tipológiai módszerrel, nagy ívelésű és átfogó probléma-fejlődési vonalvezetéssel, marxista kritikai viszonyulással mutatjuk be. Téves lenne, állapította meg a jelenlevők többsége, ha a filozófia tanítását a marxi és a marxista filozófia bemutatásával kezdenénk olymódon, hogy erről a tőről retrospektíve, illetve komparatíve mutatnánk be az egyéb filozófiákat, mert ez ellenkezne magával a marxizmus szellemével, s rendkívüli metodológiai nehézségeket is támasztana.

Fontos problémaként határozták meg a marxista gondolat bemutatásának lehetőségeit a különböző középiskolákban, különböző tantárgyak kereteiben, ügyelve az oktatás-nevelés egységes alapjaira és a marxi orientáció elmélyült bemutatására.

A filozófia tantervi anyagának vitaalapot képező koncepcióját vitatva az értekezlet rámutatott annak fontosságára, hogy hosszúlejáratú, sokoldalú és kritikai elemzés előzze meg a filozófia tantervi anyagának kidolgozását, illetve, hogy az anyag elemzésén való fáradozás permanens jellegű legyen.

Felhívták a figyelmet a tankönyvek és segédkönyvek, különösen a módszertani problémák kidolgozásának és egybehangolásának szükségességére, a korreláció fontosságára is.

A vajdasági filozófiatanárok Szakosztálya állandó vitatevékenységet kezdeményezett s kidolgozza a nevelő-oktatói munka általános, ideológiai, valamint speciális, szakterületenként és iskolánként változó kérdéseit megvitató munkatervét.

Hisszük, hogy a belső összefogás, valamint a szakfórumokkal és a társadalmi-politikai szervezetekkel való együttműködés új lehetőségeket és új eredményeket is nyer ezzel a kezdeményezéssel, amely változó és forradalmiasuló szellemi életünkbe új, tartalmilag és alakilag is gyümölcsöző színt vissz majd.

Molnár Géza

Országos tanácskozás az informatika és a képzés témájára

A számítógépek számának rohamos növekedésével új foglalkozások jelentkeztek Jugoszláviában is. Egy egész csokorra való új foglalkozást jegyez a munkaközvetítő hivatal, melyek helye még mindig nincs pontosan megjelölve iskolarendszerünkben. Ilyen például a 466.01 szám alatt nyilvántartott rendszerelemző, a 466.11 számú programozó, vagy a 366.11 számú számítógépkezelő. Az említett s még jónéhány foglalkozás szakképesítésének helye nincs nálunk pontosan meghatározva. Nincs tudomásunk róla, hogy vajon hol, milyen intézményben, meddig tartó tanulmányok során nyerhető el a számítógép szakembereinek szakképesítése. Ugyanakkor, minden más foglalkozását pontosan tudjuk. Ismeretes, hogy milyen iskolában, milyen rangú bizonyítványt nyer a tanuló, ezt a bizonyítványt az egész országban elismert okmányként kezelik. A tízmilliót vagy annál több (új) dinárt érő számítógép kezelőjét nem képezi semmiféle iskola sem. Erre a rendellenességre és a kérdés megoldásának lehetséges módozataira volt hivatva rámutatni az 1973. április 24-én, 25-én és 26-án Szabadkán megtartott országos tanácskozás.

A kezdeményező és a szervező szerepét Vajdaság vállalta magára, pontosabban a Tartományi Informatikai Tanács volt az. Még egy éve sincs, hogy tartományunkban megalakult a számítástechnikával és a köréje csoportosuló számos más kérdéssel foglalkozó tanács, s máris országos értékű kérdés taglalását vállalta magára, s valljuk be, becsülettel el is végezte. A Tanácsnak négy állandó és igen aktívan működő bizottsága van. Közülük a képzés kérdéseivel foglalkozó bizottság volt a szervezésben a legtevékenyebb, ami természetes is.

Az idézett Tanácsot hivatalosan és tevékenyen is támogatta a szervező munkákban a Tartományi Oktatásfejlesztő Intézet, valamint a Tartományi Közoktatásügyi Titkárság is. Az UNESCO Rómában székelő egyik szerve (Intergovernmental Bureau for Informatics — International Computation Centre — IBI-ICC, Roma) erkölcsi támogatásával sikeresen hozzájárult a tanácskozás eredményes munkájához. Magát a gyakorlati teendőket, a házigazda szerepét a szabadkai Közgazdasági Kar Munka- és Ügyvitelszervezési Intézete végezte.

A tanácskozás a számítógépek káderképzésével foglalkozott, de érdeklődését kiterjesztette szinte minden dolgozó képzésének ügyében is, leszögezve, hogy az informatika ismereteit különböző iskolai szinten, megfelelő mértékben kötelezően tanítani kellene.

Az értekezletet mr. Sóti Ferenc, a Tartományi Informatikai Tanács elnöke nyitotta meg. Az első beszámolót dr. F. A. Bernasconi, a Buenos Aires-i egyetem tanára, a római IBI-ICC igazgatója tartotta meg. Bevezetőjében rámutatott, hogy az oktatás és a képzés terén nélkülözhetetlen a nemzetközi együttműködés, mert azok a kérdések, melyek Jugoszláviát érdeklik, másutt is jelentkeztek és továbbra is jelentkeznek. A tapasztalatok és az

elért eredmények kölcsönös ismerete nélkül egy ország sem képes ezt a problémát megoldani, de nemcsak nem képes, nem is szabadna egymagának hozzáfognia.

Faragó Sándor, a budapesti Nemzetközi Számítástechnikai Központ igazgatója a számítástechnika szakkáderei iskolánkívüli képzésének magyarországi eredményeiről számolt be.

Nagy érdeklődés előzte meg — s nem hiába — dr. A. Scinkel (Amszterdam) előadását, kit a moduláris oktatási rendszer holland megalkotójának tartanak. Rámutatott arra, hogy szerinte az építőkockákra hasonlító részekből — moduláris egységekből — álló oktatási rendszer eredményessége vitathatatlan. Egy-egy moduláris egységre épülhet a következő fokozat tetszés szerinti egysége, melyet mindig a szükséglet határoz meg.

Dr. D. Seibt, a kölni Egyetem Ügyvitelszervezési Intézete tudományos munkatársának beszámolója zárta le a külföldi vendégek felszólalását. Ismertette, hogy NSZK-ban a rendes iskolák minden fokozatán jelen van az informatika ismereteinek oktatása.

Sajnálattal állapítjuk meg, hogy a külföldi előadók igen értékes beszámolóit az említettek írásban nem adták közre, így azok megjelentetése csak a magnószalagra rögzített elmondottakból lehetséges.

Stjepan Han okl. mérnök, egyetemi tanár, a szabadkai Közgazdasági Kar Munka- és Ügyvitelszervezési Intézetének igazgatója nyitotta meg a hazai előadások sorát. Az informatikus szakemberek képzésének fejlődése és szükséglete címmel tartott beszámolót, melyet a szerző válogatása szerint Létünk mostani számában közlünk is. Így csak azt jegyezzük, hogy a közreadott megsokszorosított előadása iránt nagy érdeklődés nyilvánult meg.

Mindjárt utána dr. Stevan Bezdanov, az oktatás fejlesztésével foglalkozó belgrádi kutatóintézet (Institut za istraživanje i razvoj obrazovanja) igazgatója szólalt fel. Nagyterjedelmű előadásának címe: Az informatika ismereteinek oktatása az oktatás és a nevelés reformjának szemszögéből. Az informatika ismereteinek terjesztését és oktatását előmozdító igyekezetek a reform során, amint az várható is volt, ellenállásokba ütköznek. Az oktatás bármelyik szintjét is elemezve, megállapítható, hogy az már így is túlzsúfolt tantárgyakkal, de a heti óraszámok is igen magasak. Ebbe a szűk lehetőségekbe beilleszteni egy új tantárgyat, vagy csak annak elemeit is, igen nehéz. Nem is szólva arról, hogy még a kiemelkedő jelentőségű szakemberek számára sem egyértelmű, hogy milyen szinten, miből mennyit és hogyan kellene tanítani. Mindez nem azt jelenti, hogy a kérdés megoldhatatlan, hanem csak arra utal, hogy komoly erőfeszítéseket igényel. Az előadó nem tette közzé előadását, pedig a jelenlevők erre igen számítottak.

A Horvátországban jelentkező káderképzési problémákkal Oleg Samodajev okl. mérnök, a köztársasági Informatikai Tanács szakmunkatársa foglalkozott. Megállapította, hogy ha a számítógépeket egy bizonyos szempont szerint osztályozzuk, akkor Horvátországban üzemeltetett különböző nagyságú számítógép közül 22% általános érdekeket szolgál, jelentős hányada, azaz 72% kisebb ügyviteli berendezés míg 6% ún. minicomputer. Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy számítógépek 4/5 része csak kisebb egységekből áll, melyek nem alkalmasak bonyolult műveletek végzésére. A meglevő számítógépek háromnegyed része az iparban van, ami örvendetes, míg a többit, bár ezek a nagyobbak, az állami szervek és intézmények birtokolják. A zágrábi egyetem keretében működő egység (SRCE) máris érezteti hatását az oktatásban. Samodajev a káderkérdéseket csoportosította: a hivatásszerűen dolgozók, az elméleti kérdésekkel foglalkozó, a számítástechnika kérdéseiben döntő, a computerek munkájának „fogyasztói", valamint a külföldi cégek számára dolgozó szakemberek képzésének problémakörére. Ismét megállapítja azt a köztudott figyelemreméltó tényt, hogy a hivatásos szakemberek képzésével csak a gyártó cégek (IBM, Univac, Honeywell), foglalkoznak komolyan. Az utóbbi időben a horvátországi felsőoktatási intézmények fáradozása nyomán is mutatkoznak kezdeti sikerek.

Dr. Viljem Rupnik, a ljubljanai Közgazdasági Kar professzora elfoglaltsága miatt csak megküldte előadását, mely azt sürgeti, hogy igazoltan szükséges a közgazdaságtudományokban a számítástechnika elemeit felhasználni. Tőle értesültünk, hogy a ljubljanai Közgazdasági Kar már megtette a kez-

deti lépéseket. A közgazdasági és az ügyviteli tanszakon számítástechnikával a Matematika I és II, a Statisztika I és II, valamint az Informatika I és II elnevezésű tantárgyak foglalkoznak.

Mr. Szórád György, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára előadásában — melyet teljes egészében ebben a számban közlünk — rámutatott annak szükségességére és lehetőségére, hogy az informatika a közgazdasági karok tantervében helyet kapjon.

Miodrag Pavlović, a valjevói Közgazdasági Iskolaközpont igazgatója és dr. Milivoje Aleksić, a belgrádi Szakképzés-fejlesztő Intézet (Zavod za stručno obrazovanje) igazgatója egy négy évre tervezett kutatómunka nyolchavi eredményét mutatta be. A szakmunka feladata, hogy az idő és a sokoldalúan egybefonódó információk tényezőjének figyelembevételével az informatikának helyet találjanak az oktatás lényegében, de az ahhoz szervesen csatlakozó tanári és szervezési teendőkben is.

Szabadkai eredményekről számolt be dr. Radivoj Azucki, a Közgazdasági Iskolaközpont igazgatója. Ebben az iskolában a két évvel ezelőtt megnyílt mechanográfia tanszakon úttörő munkát végeznek. Első lépésként megfelelő anyagi bázist — felszerelést — biztosítottak, vele párhuzamosan a pedagóguskáder képzését is szorgalmazták. A négy évre beosztott tantervben az órák kétharmadát az általános, minden tanszakon jelentkező ún. közös tantárgyak kapták, 22%-át a szaktantárgyak oktatására fordítják, míg 15%-át kizárólag a mechanográfia tárgykörére tartalékolják. A felnőtt dolgozók képzésére is dolgoztak ki terveket. A munkájuk iránt mutatkozó érdeklődés az elért eredmény fokmérője, melynek azért van külön jelentősége, mert nincs tudomásunk róla, hogy Vajdaságban középfokon máshol tettek volna ilyenirányú komoly lépéseket.

Vitomir Tatić, a belgrádi ötös számú Közgazdasági Technikum igazgatója saját iskolája erőfeszítéseit és eredményeit mutatta be, melyek nem sokban különböznek a szabadkaiaktól.

A tanácskozáson bemutatták a belgrádi Szerb SZK Közigazgatási Káderképző Intézete (Zavod za obrazovanje i osposobljavanje kadrova za administrativne poslove SR Srbije) munkatársainak közös dolgozatát, mely a középiskolai tanulmányokra helyezi a fősúlyt. A munka szorgalmazza az informatika tanítását ezen a szinten, melyet azután a felsőfokú tanintézetekben folytathatnák a tanulók. Ugyanakkor bemutatták, hogy az intézet milyen lépéseket tett a felnőttek ismereteinek bővítésére az informatika tárgyköréből, melyek nem lebecsülendők.

Az első két nap munkáját tartalmas vita követte, mely egyben hivatott volt — az elhangzott előadásokkal együtt — segítséget nyújtani az utolsó napon sorrakerülő már csak az informatikával foglalkozó állami szervek III. értekezletének. Ekkor hozták meg az értekezlet záróközleményét is, mellyel Stjepan Han professzor cikke részletesen foglalkozik.

Ha a meghozott határozatok értelmében a további lépések nem maradnak el, akkor ez a három napos munka, melyet kizárólag a vajdasági Informatikai Tanács költségén szerveztek meg, nem bizonyul csak kezdeti igyekezetnek, hanem komoly fordulópontot képez majd a megfelelő káderek képzésében.

Hisszük és elvárjuk, hogy az említett tartományi tanács az elhangzott beszámolókat és a meghozott határozatokat, ígéretéhez híven, nyomtatásban is közzéteszi.

Tripolszky Géza

A Hungarológiai Intézet folklór-szemináriumai

A magyar folklóranyag gyűjtése Jugoszláviában két évtizede folyik. Eredményeket tudunk felmutatni, de azok mégsem tükrözik híven az eddigi munkát. Alapvető probléma nyilván a gyűjtőmunka rendszertelensége, az anyagi és erkölcsi támogatás hiánya s a gyenge publikációs lehetőségek. A hajdani Főiskola, majd 1959 után a Magyar Tanszék hallgatói Penavin Olga tanárnő vezetésével gyakran látogatták a hagyományokat őrző falvakat, és sose tértek vissza üres kézzel. A lejegyzett vagy szalagon levő anyag azonban nem volt hozzáférhető. Király Ernő gyűjtéséből is csak ritkán jelent meg egy-egy füzetnyi ízelítő. A Zentai Múzeum már 1953-ban száz népdal kiadását tervezte, de az első gyűjtemény csak 1962-ben jelent meg, s négy évig kellett várni a következőre. Pedig a zentai gyűjtés elég gazdag volt. Másutt is akadt egy-egy folklór-kedvelő, aki gyűjtött a megjelentetés reménye nélkül.

A Hungarológiai Intézet megalakítása arra az időpontra esik, amikor már határozottan jelentkezik az igény a múlt szellemi kincseinek feltárására és bemutatására. Az Intézet felvette munkatervébe a folklór-kutatás megszervezését is. Képzett folklóristánk nem lévén, az MTA Néprajzi Intézetéhez és Népzene Kutató Csoportjához, valamint az ELTE Folklór Tanszékéhez kellett segítségért folyamodni. A tapasztalt önkéntes gyűjtők mellé újakat kellett toborozni. Egyszóval az Intézet rendszeres munkát akart kifejteni a folklórkutatás terén. 1970. április 9-én hívták össze a már ismert gyűjtőket, s a tanácskozáson megjelent dr. Kósa László, a Néprajzi Kutató Csoport munkatársa. A tanácskozáson elhatározták, hogy segítséget nyújtanak az önkéntes gyűjtők szakmai felkészítésében. A nyár folyamán folklór-szemináriumot szerveznek, amelyre két magyarországi előadót hívnak.

Az első szeminárium 1970. június 19-étől 21-éig tartott. A találkozó helyének Zentát jelölték ki, nem véletlenül. Tapasztalt gyűjtők itt voltak, a város és környéke gazdag lelőhelyet kínált, s a Zentai Múzeum felkínálta segítségét. Tizennyolc önkéntes gyűjtő vett részt a szemináriumon, jórészt azok, akik már foglalkoztak a magyar folklórral. A részvevők a Vajdaság területéről, valamint Szlavóniából és Baranyából jöttek. A tanfolyam előadója dr. Kiss Lajos, az MTA munkatársa (zene-folklór) és dr. Katona Imre, az ELTE docense (szöveg-folklór) volt. Kiss Lajosról tudnunk kell, hogy zombori származású, s hogy vidékünk népzenéjének kiváló ismerője. A nyugat-bácskai településeken, a dél-bánáti székelyeknél, valamint Horgoson és környékén több ezer dallamot gyűjtött. A tanfolyamon szólt általában a népzenéről, a régi stílusú dallamokról s az ötfokúságról. Felhívta a hallgatók figyelmét a szerkezetre és az előadásra. S végül beszélt a nagyobb számban fellelhető újabb stílusú dalokról. Előadásának külön érdekessége, hogy igen sok felvételt mutatott be, s azok mindegyike a jugoszláviai magyarság ajkáról hangzott el. Katona Imre a szöveg-folklór ismertetésében jeleskedett. A ritka előadóképességgel rendelkező szakember jól felépített előadásokban ismertette a

lírai dalokat, azok főbb tartalmi és műfaji csoportjait. Az epikai műfajok közül a balladáról szólt részletesen. A két előadó egyébként azonos műfajokról beszélt, s egyikük a dallamot, másikuk a szöveget mutatta be.

Az intenzív munka második napján a hallgatók gyakorlatban is megismerkedtek a zene- és szöveggyűjtés technikájával, a rögzítés módszereivel. Két csoportra oszlott a hallgatóság és Mangurás Ferencné valamint Sőreg Pálné adatközlők ismeretanyagát kutatták, felvételezték. Mangurásné, a 66 éves birkanyíróasszony gazdag népdalkincsével és tiszta előadásával kellemes élményben részesítette a részvevőket. Katona Imre a Magyar Hírlap 1970. július 21-i számában a következőket írta. „Az Újvidéken, dr. Szeli István vezetésével tavaly megalakult Hungarológiai Intézet —, amely a jugoszláviai magyar irodalom és folklór kérdéseit kutatja magyarországi szakemberek bevonásával — máris megkezdte a jugoszláviai folklórkutatást." A szeminárium eredményeit méltató írásában nagy lelkesedéssel szólt a Mangurásnétól felvett három magyar népballada vajdasági változatáról. A Kőműves Kelemen, a Fia-rabolta anya és a Farkas Julcsa ballada-változatokról szóló tanulmány az Intézet Tudományos közleményeinek 7. számában jelent meg (Katona Imre — Tripolszky Géza: Három magyar népballada vajdasági változatai). Különösen érdekes a Farkas Julcsa című ballada zentai változata. Az Ortutay Gyula szerkesztésében megjelent Magyar Népballadák két változatot közöl a cséplőgépbe esett lányról, s ezek a tragédiát véletlen szerencsétlenségnek tűntetik fel. A zentai szöveg viszont szerelmi bosszúból elkövetett gyilkosságról szól.

A tanfolyam harmadik napján az elvégzett munkát értékelték, s a további feladatokat beszélték meg. A hallgatók gyűjtési útmutatókat és zentai népdalgyűjteményeket kaptak.

A második szemináriumot 1971. június 27-e és 29-e között rendezte meg a Hungarológiai Intézet és a Zentai Múzeum. A hallgatók száma huszonnégyre emelkedett, de az összetétel nem volt azonos az előző évivel. Voltak akik elmaradtak, viszont újak is jelentkeztek. A már ismert két előadón kívül még egyet hívtak, s bekapcsolódott a munkába a Múzeumban vendégként dolgozó néprajzos is. Dr. Kiss Lajos bőséges anyaggal illusztrálta előadását, folytatta az itt gyűjtött népdalok bemutatását, különösen a balladát. Dr. Katona Imre ismét szólt a balladáról, majd részletesen ismertette a népmesét és népmondát — ebben az évben tehát főleg az epikus műfajokról volt szó. Dr. Sárosi Bálint, az MTA Népzene Kutató Csoportjának munkatársa kiváló előadásban ismertette a népi hangszereket. Egyszerű eszközökből zenei hangot varázsolt elő, s megszólaltatta — természetesen csak hangszalagról — a már nem használt hangszereket. Az Intézet csak szellemi néprajzzal foglalkozik. Az utóbbi években viszont nagyon megnövekedett a néprajzi tárgyak iránti érdeklődés. Helytörténeti múzeumok alakulnak, de a tárgyak mégis magángyűjteményekbe vándorolnak. Az anyagi és szellemi kincsek gyűjtése gyakran párhuzamosan folyik, s ezért iktattunk be egy előadást a tárgyak gyűjtéséről, illetve az értékesebb darabok nyilvántartásáról. Az előadó dr. Égető Melinda, a budapesti Néprajzi Múzeum munkatársa volt, aki két hónapot dolgozott a Zentai Múzeum néprajzi osztályán. A tanfolyamon a hallgatók megtekintették a Múzeum néprajzi tárgyait is.

A második találkozón is volt gyakorlati munka, a hallgatók három adatközlő ismeretanyagából hozták felszínre az értékes szövegeket és dallamokat. Megemlíthetjük még, hogy a részvevők megkapták az Intézet Tudományos Közleményeinek a 7. számát. Ez volt az első folklór-szám, s a következő kettő (11—12. és 15.) kiadását is úgy időzítették, hogy a tanfolyam kezdetéig kikerüljön a nyomdából. Mondanunk kell még néhány szót a záró megbeszélésről. Ez a forma gyakorlottá vált, az előadók, szervezők és hallgatók elmondták a véleményüket a néhány napos munkáról, s ötleteket adtak a következő évi találkozó megszervezéséhez. Megállapították, hogy az előadásokban bizonyos fokú ismétlés tapasztalható, ami viszont azért szükséges, mert a hallgatók összetétele változik. Többen kifejezték óhajukat, hogy a következő évben a hallgatók számoljanak be a saját gyűjtési munkájukról. A tanfolyam ugyanis akkor igazán eredményes, ha a részvevőket gyűjtésre ösztönzi.

A második találkozó iránt különös érdeklődést tanúsított az Újvidéki Rádió. Felkérték az előadókat, hogy rádió-előadást írjanak és olvassanak fel.

A harmadik szeminárium ugyancsak Zentán volt 1972. június 29-én és 30-án. Az Intézet által meghívottak közül csak tizenketten jelentek meg, a tanfolyamnak mégis harminc hallgatója volt. Ez a jelenség részben azt bizonyította, hogy a hallgatók egy része nem mutat kitartó érdeklődést, részben azt, hogy a folklór-gyűjtés iránt olyanok is érdeklődnek, akik nem kapnak meghívót. Az előadók száma mindössze kettő volt. Dr. Kiss Lajos és dr. Katona Imre tartottak előadásokat. Dr. Ortutay Gyula akadémikus ígérete ellenére sem tudott eljönni, s így a tanfolyam csak kétnapos volt. Kiss Lajos szlavóniai és dél-bánáti gyűjtését mutatta be. Mindkét vidék kiváló anyagot szolgáltatott a gyűjtőnek. A szlavóniai szórványok sok régi stílusú dallamot őriztek meg, az új stílus erőteljes, a nyelv régies. Katona Imre főként a néphitet mutatta be, s rövidebben a népszokásokról szólt. A néphit ismertetése különösen indokolt volt, mert a hallgatók érdeklődési körének megfelelt, és az anyag csupán lejegyzéssel, magnetofon nélkül is gyűjthető. A hallgatók egy része már jelentős anyagot gyűjtött, s ennek egy részét be is mutatta, részben az egész hallgatóságnak, részben az előadóknak.

A szeminárium mindkét napján — a délutáni órákban — konzultációt és beszélgetést tartottak. A néhány éves tapasztalat alapján a további lehetőségeket kutatták a tanfolyam vezetői, hallgatói és vendégei. Különösen élénk vita alakult ki akörül, hogy mit kell gyűjteni, egyes műfajokat vagy mindent. A teljes anyag felgyűjtése mellett foglalt állást dr. Bori Imre tanszékvezető tanár. Bori erélyesen kimondta, hogy nem tallózni kell. Szerinte azzal a tudattal sem lehet hozzákezdeni a munkához, hogy előttünk a gyűjtés jó részét már mások elvégezték. Hangsúlyozta, hogy a jónevű gyűjtők munkáját meg kell becsülni, eredményeikre és tapasztalataikra támaszkodni kell, de terra incognitát kell látni vidékünkön. A folklór ugyanis természeténél fogva állandó átalakulásban levő terrénum, s a folklórkincs az évtizedek múlásával más képet mutat. A másik központi kérdés a kiadási lehetőség volt. A hallgatók egy része már több éves gyűjtőmunka eredményével rendelkezett, s érthető volt a kiadási igény jelentkezése. Komoly igéretet azonban nem kaphattak az érdeklődők. Dr. Szeli István, az Intézet igazgatója az anyagi eszközök hiányára hivatkozott. A Tudományos Közlemények évi egy folklór-száma nem elégíti ki az igényeket, a régóta tervezett acta-sorozat folklór füzeteinek megjelentetése viszont a pénzhiány miatt késik. Szeli István azonban felhívta a figyelmet az Intézet keretében alakuló folklór-dokumentációra, amely lehetővé teszi, hogy az önkéntes gyűjtők anyaga egy helyre kerüljön, s mindenki számára hozzáférhető legyen. E sorok írója a zentai példáról szólt. A gyűjtések megjelentetésében ugyanis nem lehet kizárólag az Intézetre támaszkodni. Községeinkben lehetne anyagi eszközöket találni egy-egy szerényebb kiadványra, amit a Zentai Füzetek folklór-sorozata is igazol.

A tanfolyam után a magyarországi szakemberek még hosszabb időt töltöttek nálunk. Katona Imre a Hungarológiai Intézet munkatársával, Tóth Ferenccel Padén, Szajánban és Egyházaskéren (Vrbica) gyűjtött Kálmány Lajos nyomán. Kiss Lajos viszont Horgoson és környékén végzett kiegészítő gyűjtést a Zentai Múzeum részére. A jeles népzene-kutató ugyanis ígéretet tett, hogy ezen a vidéken gyűjtött anyagból válogatást készít egy zentai kiadványhoz. A gyűjtemény kiadása folyamatban van.

A negyedik szeminárium 1973. június 29-én és 30-án volt Zentán. A szervezők, a Hungarológiai Intézet és a Zentai Múzeum, figyelembe vették a múltévi megállapodást, miszerint az érdeklődést a fiataloknál kell felkelteni, ajánlatos tehát nagyobb számú diák meghívása. Az Intézet azonban a szeminárium költségeinek fedezésére mindössze 3000 dinárral rendelkezett. Kérelemmel fordult tehát a községi művelődési közösségekhez, hogy a saját költségükön küldjenek hallgatókat a tanfolyamra. A jelentkezés gyenge volt, s már azzal kellett számolni, hogy kevés lesz a részvevő. A szervezőket aztán kellemesen lepte meg az összegyűlt harmincnégy hallgató. Az összetétel eltért az előző évek hallgatóságától. Az idén zömmel fiatalok, jórészt középiskolás tanulók jöttek össze. Fiatalok, de a folklór iránt érdeklődők, a topolyai vetélkedő részvevői. Az Intézet két magyarországi szakembert hívott meg, dr. Kiss Lajost és dr. Katona Imrét. Kiss Lajos nem tudott jönni, a szer-

vezőknek tehát bizonyos változtatást kellett eszközölni a programon. Jobban ki kellett használnunk a saját lehetőségeinket, mozgósítani kellett a mi tapasztaltabb folklóristáinkat.

A múlt évben olyan ajánlat hangzott el, hogy ne tartsunk előadást, s a tanfolyam két napját gyakorlati munkára, gyűjtésre használjuk. Megegyeztünk abban is, hogy az idén a népszokásokkal foglalkozunk. A szeminárium első napján Katona Imre mondott bevezető előadást a népszokásokról és azok gyűjtéséről. Szólt a téli ünnepkör szokásairól, a húsvétról, május elsejéről, pünkösdről, a nyári és őszi ünnepekről. Ugyancsak ismertette a gazdasági és családi szokásokat. Jól felépített ismertetőjét külön érdekessé tette, hogy az illusztrációs anyagot a mi gyűjtőink szolgáltatták. Ebben különösen Berta István tamásfalvi (Hetin) gyűjtő jeleskedett, aki értékes és nagy mennyiségű anyagot hozott a tanfolyamra. Berta a tanfolyamok állandó hallgatója, a két találkozó között viszont szorgalmas gyűjtő. Az első nap délutánján gyakorlati munka folyt, Horgostól egy teljes betlehemes csoport jött be, Oromhegyesről egy ember, aki valaha betlehemezett. A hallgatók jó része először látta a ma már nagyon ritka szokást. Néhányan felolvasták lejegyzésüket, s kitűnt, hogy igen jó megfigyelők. Az érdeklődés nagy volt, a hallgatók számtalan kérdést tettek fel. A sikerhez kétségtelenül hozzájárult dr. Burány Béla tapasztalt gyűjtő, aki ügyesen vezette a gyakorlatot.

A második nap délelőttjén négy kiváló adatközlőt vittünk a tanfolyamra: Mangurás Ferencnét, Sőreg Pálnét, Banka Mihálynét és Beszédes Etelkát. Egy-egy népszokást és annak költészetét a részvevők több változatban hallhatták. Az összevetés nagyon érdekes volt, de elég sok időt vett igénybe, s így csak a pünkösdölés és a Szent Iván napi tűzugrás szokásai hangzottak el. Az adatközlők szinte észrevétlenül más irányba terelték az érdeklődést. A népi gyógyítás és a babona került felszínre, ami felkeltette a hallgatók érdeklődését. Kevés idő maradt a gyermekjátékok és játékdalok ismertetésére. A szervezők megállapítása szerint Burány Béla ezt a gyakorlatot is jól vezette, csak többet kellett volna beszéltetni az adatközlőket.

A második nap délutánján záró megbeszélést tartottunk. A hallgatók kezdetben nehezen szólaltak meg, bizonyára a fáradtság miatt, de lehetséges, hogy másfél nap alatt sok anyagot zúdítottak rájuk. Unszolással ugyan, de előjöttek a kérdések, problémák. Mi legyen a begyűjtött anyag sorsa — tette fel a kérdést egy hallgató. A már régebben emlegetett archiválás lehetőségei még mindig kicsik. A szalagok begyűjtéséhez és őrzéséhez szakember és anyagi eszközök kellenek. A munkát azonban belátható időn belül el kell kezdeni. A Hungarológiai Intézet és a Zentai Múzeum összefogásával bizonyára meg lehet vetni az archivum alapjait. Nem a hallgatók, hanem a szervezők részéről merült fel a kérdés, hogy mi történjék a két szeminárium közötti egy esztendőben. A lelkes fiatal hallgatókkal ugyanis foglalkozni kellene. A részvevők helyeselték, azt az ajánlatot, miszerint kisebb központok tartsák össze a gyűjtőket. Zentán kívül Becse és Topolya képezhetne ilyen központot. A szakirodalom biztosítását viszont már a hallgatók kérték. Megoldást is mindjárt találtak. A Magyarországon tanuló három néprajzos megígérte, hogy beszerzi a legfontosabb könyveket.

Hallgatók és szervezők egyaránt arra a megállapításra jutottak, hogy az idei szeminárium jól sikerült, hasznos volt. A fiatalok tömeges részvétele és élénk érdeklődése azzal a reménnyel biztat, hogy lesz utánpótlás, hogy mind többen kapcsolódnak be az itt élő magyarság szellemi kincseinek feltárásába. Az idei részvevők közül bizonyára lesz annyi kitartó gyűjtő, hogy a folyamatosságot meg tudjuk őrizni.

A következő év tematikája a szöveges folklór lesz. Az önkéntes gyűjtők elhozzák és bemutatják az egy év alatti gyűjtést. A hallgatók részéről olyan kívánság is elhangzott, hogy a tárgyi néprajzról halljanak előadást. A Hungarológiai Intézet egyelőre csak folklórral foglalkozhat, de a Zentai Múzeum teljesítheti ezt a kívánságot.

jelen és múlt

Radoslav Ratković

Önigazgatásosan szervezett munkásosztály — a társadalom uralkodó gazdasági és politikai hatóereje

Socijalizam, a Jugoszláv Kommunista Szövetség folyóirata, XVI. évf. 1973. 2. sz.

I.

Egy évszázad választ el bennünket Svetozar Marković tényked̄ésétől és a szocialista mozgalom kezdetétől Szerbiában — attól az időtől, amikor a Crveni barjak (Vörös lobogó) elnevezésű tüntetés keretében lezajlottak a kragujeváci munkások, fiatalok és polgárok első akciói —, s ez idő alatt társadalmunk óriási változásokat élt meg. Hazánk akkoriban elmaradott, szegény, paraszti állam volt, a tőkés rendnek csupán a kezdeti formái alakultak ki. Ezután következett a tőkés fejlődés néhány évtizede, majd ennek felszámolása a szocialista forradalomban, s végül a szocialista építés eredményekben gazdag három évtizede. Az egymást felváltó történelmi alakulatok keretében a társadalmi élet minden területe — kezdve a termelőerőktől és a gazdasági-szociális felépítéstől a politikai formákig és a kultúráig — mélyreható változásokon esett át. Ennek ellenére — s ez egy olyan tény, amely első pillantásra érthetetlennek, látszólag képtelenségnek tűnik —, a nagy változások mellett is, amelyek végbementek, s amelyek elválasztanak bennünket Svetozar Marković idejétől, a valódi viszonyok és eszmék tekintetében létezik valami, ami ezt a két időszakot egymáshoz közelíti.

Vegyük Svetozar Marković két kulcsjellegű eszméjét: az antibürokratizmust és az önigazgatást.

Hosszú időnek kellett eltelnie, sok eseménynek kellett lezajlania, mire a szocialista társadalmi átalakulásért folytatott harc tapasztalatai kellő jelentőséget adtak ezeknek eszméknek, s a szocialista rend időszerű témájává avatták őket.

Persze az antibürokratizmusra és az önigazgatásra vonatkozó elképzelés tartalma, az idevágó empirikus anyag módosulásai következtében megváltozott, mint ahogyan a feltételek is megváltoztak, melyek között önnön szerepüket betölthetik az adott helyzet értelmezésében és a gyakorlati tényked̄és irányának meghatározásában.

Svetozar Marković érdeme abban van, hogy megértette és megmagyarázta a bürokráciának nem csupán politikai, hanem gazdasági jellegét is (a bürokrácia ugyanis abban az időben Szerbiában az elsődleges felhalmozás folyamatának hordozója volt)[1], felismerte, hogy a bürokrácia társadalmi-gazdasági jellegéből és funkciójából társadalmi ellentmondások származnak, s rámutatott a bürokrácia túlhaladásának módjára is, reális antitéziseként az önigazgatást jelölve meg.

A polgári kritikusok épp ebben a kérdésben álltak legélesebben szembe Svetozar Markovićtyal, ami persze egészen érthető. Ugyanakkor azonban a szocialista kritikusok is ezt a tételt találták a „legproblematikusabbnak" mű-

vében, mivel — hogy Engels szavával éljünk — a „babonás hit" az államban, a centralisztikus, bürokrata-hierarchikus berendezkedés szükségességében évtizedeken át megcáfolhatatlan dogma volt a szocialista mozgalomban, mindaddig, amíg a szocialista átalakulás forradalmi gyakorlata Jugoszláviában nem szállt szembe ezzel gyakorlati és elméleti bírálatával.

Ez a forradalmi gyakorlat, új történelmi helyzetében, ismételten mint társadalmi-gazdasági viszonyt és kategóriát vetette fel a bürokrácia kérdését, s tagadásának útjaként újra az önigazgatási viszonyok és intézmények létrehozását jelölte meg.

E kérdés körül összpontosul a szocialista társadalom kezdeti szakaszának alapvető problémaköre. Hogyan lehet az „állami burkolatú szocializmusból" átkerülni a szabad társulású szocialista közösségbe, abból a szocializmusból, amelyet még súlyosan terhel a korábbi társadalom sok maradványa, a polgári jog számos csökevénye, a gazdasági, politikai, eszmei síkú elidegenedés megannyi öröksége?

Ebben csúcsosodik ki tehát a modern szocialista társadalmak legfőbb problémája, hiszen ezeket a társadalmakat a történelem olyan helyzetbe állította, hogy megfelelő megoldások után kutatva gyakorlatukban kitágítsák a szocializmus határait, s hogy utat törjenek az új történelmi térségekbe.

Hazánk szocialista erőinek is ez a feladata: harc a bürokráciának és minden megjelenési formájának tényleges és elméleti túlhaladásáért, az önigazgatási viszonyok fejlesztéséért, s azért, hogy ezeket a viszonyokat összefüggő egészet képező társadalmi rendszerré fogjuk össze.

Társadalmunkban már több mint két évtizede ennek a feladatnak a teljesítése képezi minden társadalmi akció tárgyát, attól az irányvételtől kezdődően, amely az önigazgatású szocialista rendszer fölépítése felé tereli társadalmi átalakulásunkat, s amely az első munkástanácsok megalakulásával, 1950-ben vette kezdetét. Ez időtől kezdve társadalmunkban az önigazgatási viszonyok kialakítása és fejlesztése képezi minden társadalmi történés alapját, s e több szakaszos fejlődés során a társadalmi és erőviszonyok különböző konstellációi váltották fel egymást.

II.

Az utóbbi két-három esztendőben olyan helyzet alakult ki társadalmunkban, amelyet egy egész sor viszonylag új probléma jellemez a társadalmi mozgásból és annak ellentmondásaiból eredően, de amelynek épp ilyen sajátossága a szocialista erőknek az a sok kezdeményezése és akciója is, amely az önigazgatás további expanziója érdekében e problémák megoldására irányul. Mindezeknek a kezdeményezéseknek és akcióknak a maguk összességében, mindegyiküknek a maga módján egy és ugyanaz a céljuk, s ezt a célt a legáltalánosabban úgy fogalmazzuk meg, mint a munkásosztály közvetlen hatalmának megvalósulását a társadalom gazdasági és politikai tényezői felett.

Minthogy e cél megvalósítása megköveteli a társadalmi viszonyok és a szervezkedési formák módosítását, kezdve a társult munka szférájától a politikai rendszer minden intézményéig, s mivel az alkotmánymódosításnak, amely az 1971-es alkotmányfüggelékek elfogadásával kezdődött el és még mindig folyamatban van, ez az értelme és feladata — így az alkotmányreform központi kérdésévé vált minden kezdeményezésnek és intézkedésnek, amely a legfőbb cél elérésére irányul fejlődésünk jelenlegi szakaszában.

Magától értetődik, hogy az alkotmányreform csak abban az esetben válhat emelőjévé a társadalmi viszonyok meghatározott irányú módosításának, ha ez a reform részét képezi a teljes társadalmi akciónak, továbbá ha a kellő megoldások felkutatásában részt vesznek a társadalom legkiterjedtebb alkotó erői, s ha az alkotmányos előírások végrehajtásáról közvetlenül az önigazgatás által megszervezett dolgozó emberek gondoskodnak.

Ha meg akarjuk érteni az önigazgatású szocialista erők kezdeményezéseinek és akcióinak lényegét, ismernünk kell ezek kölcsönös kapcsolatait, s ugyanakkor helyüket is meg kell találnunk az önigazgatási rendszer fejlődési folyamatában. Tekintettel a téves vagy tudatosan elferdített magyarázatokra, amelyek a közvéleményben keringenek (az általános politikai irányvonal állítólagos módosításáról, a régi irányzatokra való visszatérésről és más hasonlókról), ma különösen időszerű és fontos, hogy a szocialista erők

által szorgalmazott haladási irányban felismerjük az önigazgatásos fejlődés már korábban világosan meghatározott mozgásirányának folytatását.

Emellett, ha felfedezzük a kapcsolatot a mai társadalmi kezdeményezések és az önigazgatásos fejlődés ezt megelőző húszéves gyakorlata között, akkor reális alapjait és indítékait is megtaláljuk e társadalmi kezdeményezéseknek. Szemmel látható, hogy a mai határozottabb elrugaszkodáshoz az etatista és technobürokratikus viszonyoktól és az önigazgatás következetesebb megvalósításához annak elmaradhatatlan szükségessége adta meg a lökést, hogy haladéktalanul fel kell oldanunk a társadalmi életben felhalmozódott ellentmondásokat.

Az 1965-ben bevezetett gazdasági reform értelme abban volt, hogy az önigazgatású társadalmi-gazdasági viszonyok továbbfejlesztéséhez biztosítanunk kellett a bővített újratermelés deetatizálását, mert a társult dolgozó emberek csak így vehették birtokukba a bővített újratermelés eszközeit, más szóval a teljes társadalmi hatalom legfontosabb elemét, emelőjét a társadalmi folyamatok irányításának. Tudjuk azonban, hogy az újratermelés deetatizálásának és társadalmosításának irányvonalán, többféle okból kifolyólag, a részleges eredmények ellenére sem érhettük még el a végcélt.

A bővített újratermelés deetatizálása rendkívül lassan ment. Végrehajtásában nem voltunk mindig következetesek, s a döntő szót a bővített újratermelésben leginkább még mindig az állam mondta ki a szövetségben, a köztársaságban, a tartományban vagy a községben. Ezenfölül a bővített újratermelés deetatizált eszközei, a társadalmi tőke, az újratermelés céljaira felhalmozott tárgyiasult munka, a társult munka közvetlen befolyását és ellenőrzését megkerülve, több szempontból is az áru- és pénzforgalmi szervezetek csúszszerveinek és a nagy gazdasági társulások vezérigazgatóságainak, valamint a társadalmi alapok igazgatóságainak uralma alá került, mert az ő kezükben halmozódott fel a társadalmi tőke egy-egy része. És ezekután, a legtöbb esetben az történt, hogy szövetség jött létre a társadalmi-politikai közösségekben felhalmozott társadalmi eszközök igazgató szervei, valamint a pénz- és áruforgalmi szervezetek, a nagy társulások és pénzalapok technokráciája között. Ilyenformán az etatizmus új alakban élt tovább, jól alkalmazkodva a mai új feltételekhez. A gazdasági reform keretében meghozott intézkedések tehát hiába szorgalmazták és irányozták elő a társult munka számára a bővített újratermelés eszközei felett való uralmat, ezek az eszközök továbbra is kívül maradtak a dolgozó emberek és önigazgatású szervezeteik hatáskörén.

A termelési és a tulajdonviszonyok ilyen alakulásának feltételei között, amikor az államtulajdon mellett egyre nagyobb érvényt szereznek maguknak a technokratikus csúcsszervek rendelkezésére és igazgatása alatt álló csoporttulajdonok, az áru- és pénzgazdálkodás felszabadítása, a szabadabb piacgazdálkodás, amit a gazdasági reform szorgalmazott — ha ezt egyáltalán tovább lehetett fejleszteni a különféle formájú etatisztikus és adminisztratív viszonyokkal terhelt termelési rendszerben — egyre kiélezettebbé tette annak gazdasági és szociális következményeit, hogy a termelők és a munkafeltételek közé még mindig ék szorult.

Emiatt az integrációs folyamatok — ami nem csupán a korszerű technológia és munkaszervezés parancsoló szükségszerűsége, hanem fő követelménye a szocialitsa önigazgatás fejlettebb viszonyainak és formáinak is — a legtöbb esetben nem a társult dolgozó emberek kezdeményezésére jöttek létre, s ennek jellegükben is meg kellett mutatkoznia. A társadalmi-gazdasági viszonyok és a bővített újratermelés terén kifejezésre jutó ellentmondások ugyanis, az eszközök elidegenítése, mások igazgatása alá való helyezése és a jövedelem kisajátítása a dolgozó embereket teljesen érdektelenné tette az integrációk iránt. Nem rendelkezvén olyan mozgató erővel, ami szocialista társadalmi-gazdasági értelmet adott volna neki, egy-egy integráció sok esetben csupán a bürokratikus és technokrata igazgatási központok kombinációit szolgálta, uralmi szférájuk és befolyásuk további kiterjesztését célozta.

A társadalmi-gazdasági viszonyok ilyen ellentmondásai forrásait képezik az ellentéteknek a politikai viszonyok terén is, s ezek közül néhány az elmúlt években igen éles formában vetődött fel. Azóta ezek az ellentétek visszaszorultak, de továbbra is jelen vannak, minthogy még ma sem haladtuk túl azokat a feltételeket, amelyek között újratermelődnek.

Egészen természetes, hogy a társadalmi-gazdasági szférában kialakult viszonyok politikai síkon fejeződnek ki: aki uralma alatt tartja a társadalom gazdasági hatalmának felhalmozott eszközeit, az felülkerekedik a társadalom politikai szervezetein is, vagyis ha meg akarja tartani gazdasági hatalmát, politikailag is uralkodnia kell, s ehhez minden lehetősége adva van.

A társadalmi újratermelés felhalmozott eszközeivel rendelkező bürokratikus és technokratikus csoportok kialakulásának legfőbb előfeltétele az eszközök elidegenítése a dolgozó emberektől, az igazgatás kisajátítása és az eszközökkel való rendelkezés a dolgozó emberek ellenőrzése nélkül. Más részről a társadalmi és politikai döntéshozatal feletti bürokratikus-technokrata uralom — kezdve a munkaszervezettől és a kombináttól egészen a községi, tartományi, köztársasági és szövetségi központig — csak úgy valósulhat meg, ha ezek a gócok kikerülnek a dolgozó emberek közvetlen befolyása alól.

A közvetlen demokrácia visszaszorítása, és közvetett, közvetített, képviseleti demokráciával való helyettesítése természetes és törvényszerű törekvése a bürokratikus-technokrata erőknek a társadalom politikai berendezkedésének területén. Ezek az erők a politikai intézményformák egész skáláján arra törekszenek, hogy a társadalmi-politikai döntéshozatal minden szervének politikai-képviseleti jelleget adjanak — kezdve a munkástanácsoktól, kiváltképpen a társult vállalatok központi munkástanácsaitól egészen a társadalmi-politikai közösségek képviselő-testületéig. A társadalmi-politikai szervezetekben ez a törekvés a fórumok önállósulásában, a bázistól való elszakadásukban és a horizontális irányú egymásközötti kapcsolatokban, az önállósult fórumok személyzeti beosztottjainak összefonódásában, valamint a technobürokratikus csúcsszervekkel létrehozott kapcsolataikban fejeződik ki.

Ezek az irányzatok a politikai szférában sajátos alapját képezik a politikai viszonyoknak és konfliktusoknak, amilyenekkel az utóbbi években oly sokszor találkozhattunk a politikai élet szinterén (csoportosulások és csoportok közötti harcok, úgynevezett politikai esetek, politizálás, demagógia, politikai korrupció és más hasonlók).

A szövetség és egyes köztársaságok közötti, valamint a köztársaságok egymás közötti nézeteltéréseinek, de épp így a nemzetiségi viszonyok kiéleződésének is, ami még nemrégiben is komoly nyugtalanságot váltott minduntalan a politikai életben, a társadalmi-gazdasági és politikai viszonyok ellentmondásosságai képezik az alapját.

„Kiterjedt hatáskörökkel rendelkezvén — írta ezzel kapcsolatban Milentije Popović —, s minthogy gazdasági lényegüknél fogva ezek a hatáskörök mindig etatisztikusak voltak és maradtak, a szövetség jogi és gazdasági szempontból kénytelen volt tulajdonosként fellépni. Ebben a rendszerben a köztársaság is csak úgy viselkedhetett, mint tulajdonos. A szövetség és a köztársaságok közötti ellentmondások leginkább olyan jelleget kaptak, mintha két „etatisztikus tulajdonos" került volna egymással szembe. Ebben az összeütközésben aztán új fényben vetődtek fel a nemzetiségi problémák, éspedig mint valós problémák. A két „etatisztikus tulajdonos" közötti összetűzés úgy nyilvánult meg, mint a szövetség és a köztársaságok hatásköri összeütközése, politikai szempontból pedig a centralista és a nagyobb önállóságot követelő köztársasági erők összeütközésének tűnt, noha alapjában véve az etatizmus és az önigazgatás került egymással szembe, s a teljes megoldáshoz kizárólag az etatizmus visszaszorításának útján juthattunk el. Más szóval, az etatisztikus alap a bővített újratermelés szférájában megtévesztő fényt vetett a tényleges viszonyokra és valódi problémákra."[2]

Fontos, hogy szem előtt tartsuk ezt a reális társadalmi alapot minden ellentmondásával együtt, hiszen ebből indultunk ki az alkotmányreform és a többi napirenden levő akciós program céljainak meghatározásában. Eközben világosan látszik, hogy a legfőbb cél: a munka felszabadítása és az egész társadalmi építmény ilyen alapon való kialakítása az önigazgatási rendszer formáiban — tartósan jelen van a társadalmi mozgás alapvető irányvételében, sőt konkrét tartalmat nyer, tekintettel a tényleges viszonyok változásaira, valamint a kialakult ellentmondások konkrét megnyilvánulásaira és jellegére.

Az alkotmánymódosítást, Tito elvtársnak és a JKSZ Végrehajtó Irodája Elnökségének levelét és több más kezdeményezést is ugyanaz a fundamen-

tális elhatározás inspirálja, ami már alapját képezte a vállalatok igazgatását szabályozó, 1950. júniusában meghozott törvénynek, a JKSZ 1958. évi Programjának, az 1963. évi Alkotmánynak és az 1965-ben meghozott gazdasági és társadalmi reformnak is, de a legújabbaknak most megoldást kell nyújtaniuk a további önigazgatásos fejlődésre — tekintettel az időszerű ellentmondásokra a társadalmi-gazdasági viszonyok terén, figyelembe véve az etatizmus megnyilvánulásainak mostani formáit és módozatait, szövetségét a technokratizmussal, és ismerve a társadalmi tulajdon degradálásának jelenlegi irányzatait, a csoport- és az állami tulajdonviszonyok visszaállításának kísérleteit, ismerve az ezekből származó ellentmondásokat, valamint azokat a különleges ellentmondásokat, amelyek a politikai viszonyok és az eszmei áramlatok terén jelentkeznek.

Mindez még sokrétűbbé teszi az önigazgatású társadalom fölépítésére irányuló vállalkozásunkat. A társadalmi viszonyok megváltoztatása — amennyiben az ilyen mélyreható átalakulást követel meg a társadalom minden alkotó elemétől és kölcsönös kapcsolatától, összhangban az önigazgatási viszonyok és rendszer fejlődési folyamatával — nagy horderejű forradalmi folyamat, amelynek előrehaladását elkerülhetetlen ellentmondások kísérik nem kis intenzitással. Ezért bizonyult illúziónak az a várakozás, hogy az önigazgatás fejlődése síma folyamat lesz, s illúzió lenne most is, ha erre számítanánk.

Így az önigazgatási forradalomnál kifejezésre jut az az alaposság és kitartás, amit Marx tulajdonított a proletárforradalmaknak: „A proletárforradalmak... állandóan bírálják önmagukat, folyton megszakítják saját menetüket, visszatérnek a látszólag már elvégzetthez, hogy megint újból elkezdjék, kegyetlen alapossággal gúnyolják első kísérleteik felemásságait, gyengéit és gyatraságait, úgy látszik, mintha ellenfelüket csak ezért tepernék le, hogy az új erőt szívjon a földből, és még nagyobb óriásként egyenesedjék fel velük szemben, mindig visszariadnak saját céljaik bizonytalan hatalmasságától, míg meg nem teremtődik az a helyzet, amely minden visszafordulást lehetetlené tesz..."[3]

Ugyanígy az önigazgatási forradalom is megszakítja saját folyamatát, szembefordul az ellenséggel, aki megújította erejét és harci módszereit, visszaszorítja önmagát, újólag visszatér arra, amit csak félig végzett el, mindaddig, amíg az önigazgatási viszonyokat nem teszi a társadalom olyan szilárd, megbonthatatlan életmódjává, hogy már semmiféle nyomás, elvitatás nem hozhatja veszélybe létezését.

Az önigazgatásért folytatott harc hordozóinak szerepében fellépő társadalmi erők számára fontos, hogy a kusza és ellentmondásos feltételek zűrzavarában, amelyek e harc során előállnak, felismerjék: mi képezi az alapvető forradalmi folyamatot, s melyek azok a pontok, amelyek ebbe az irányba terelik a társadalom mozgását, s döntő jelentőségűek a harc kimenetele szempontjából — mert csak ennek alapján rendelkezhetnek megfelelő kritériumokkal a helyzet értékelésére és arra, hogy megkülönböztessék egymástól az elvi jellegű, stratégiai jelentőségű kérdéseket a taktikai kérdésektől. Kizárólag ezen alapozódhat a kritérium, hogy megállapíthassuk: mikor van szó az önigazgatási fejlődés irányvételének feladásáról, visszatérésről, kapitulációról, amikor pedig arról, hogy csupán egyes ügyekre térünk vissza azok alaposabb rendezése végett, összhangban az alapvető irányvonal jellegével és szükségleteivel, vagy arról, hogy eszmeileg „térünk vissza" az alapelvekre és célokra avégett, hogy ismételten kiemeljük az alapvető irányvétel lényegét, s hogy kiküszöböljük a zavarokat és ingadozásokat.

Az ellenfél természetesen mindig arra törekszik, hogy az önigazgatású társadalmi gyakorlat hordozóit letérítse az alapvető irányvonalról, s ha ez az ellenség most többet beszél arról, hogy mi most eltértünk az önigazgatási fejlődés alapvető irányától és elveitől, hogy mi most visszafelé haladunk s más hasonlókról, akkor ez csupán az ő elégedetlenségét tükrözi amiatt, hogy ez a fejlődés nem vált kérdésessé, s hogy a harc a zavarkeltés kísérlete ellenére is folytatódik.

III.

Az új viszonyok létrehozását, amelyek között megszűnik a társadalmi tőke elidegenítésének lehetősége a dolgozó emberekkel szemben, s megszűnik minden ezen alapozódó elidegenedés a politikai és eszmei szférában, azoknak a viszonyoknak a létrehozását, amelyek között a dolgozó ember összefonódik a munkafeltételekkel és a politika társadalmasításával, csak a munkásosztály harcolhatja ki, mert csak ő képes ezt megtenni. Ennek a harcnak a kimenetele szempontjából azonban döntő jelentőségű, hogy olyan módon és formában legyen a munkásosztály megszervezve, amely megfelel feladatainak és társadalmi szerepének, miután a munkásosztály képezi az önigazgatású szocialista átalakulás vezető erejét.

Ez azt jelenti, hogy a jelenlegi szervezeti és intézményes rendet bizonyos területeken módosítani kell, helyenként új formákkal kell felváltani, másutt pedig bővítésre és továbbfejlesztésre van szükség.

Az intézményesítési és szervezkedési rendszerben bekövetkező változások minden dinamikus társadalom számára törvényszerű jelenségek, hiszen ennek a rendszernek nyomon kell követnie a társadalmi viszonyok alakulását és alkalmazkodnia kell hozzá.

Minden olyan intézményes és szervezeti forma fennmaradása, amit a társadalmi viszonyokban már túlhaladtunk, forrását képezi a fejlődési zavaroknak és tévelygéseknek. Ugyanakkor azonban, ha kívül maradunk a szervezettség hatókörén, ha megengedjük az ösztönösséget a viszonyoknak azon a területén, amelynek az egész társadalmi folyamatra és rendszerre hatása van, akkor olyan irányzatoknak engedhetjük át a teret, amelyek nem csupán zavart kelthetnek a továbbfejlődésben, hanem azt egyszerűen meg is gátolhatják.

Az intézményesítési-szervezési kérdéskör mindkét említett szempontjából — a rendszer fejlődésében észlelt lemaradás és a nem megfelelő szervezettség miatt — önigazgatási forradalmunk voltaképpen önmagát bírálja. Eközben minduntalan szemben találja magát azzal az áleszmével, hogy a dolgozó embereknek, az önigazgatásnak, a szocialista demokráciának egyre kevesebb szervezettségre van szüksége, s hogy a folyamatokat át kell engedni az ösztönös fejlődésnek. Ezt az áleszmét helyenként az elmélet szintjére emelték, amelynek éle hol a munkásosztály egyes szervezeti formái ellen irányul (az „önigazgatás élenjáró párt nélkül" szólamával), hol pedig az egész önigazgató társadalom szervezeti rendszere ellen (általánosságban az „antiinstitucionalizmus" és a dezalienáció nevében, az „alkotásrendtől" való megszabadulás nevében, annak a szabadságnak a nevében, amelyet állítólag minden szervezettség veszélybe sodor az „oligarchia vastörvénye" által).

Ezek a novelláris anarcholiberalista elméletek semmivel sem kevésbé ellentétesek a munkásosztály legfőbb érdekeivel és nem is kevésbé reakciósak, mint amilyenek eredeti kiadásukban voltak. A munkásosztály ereje, fölénye más osztályok felett — mint ahogyan azt a tudományos szocializmus alkotói annyiszor hangsúlyozták — éppen szervezőképességében rejlik. Mindazt, amit a munkásosztály az eddigi történelem folyamán kiharcolt magának, e képességének köszönheti, mindig hatékony szervezeteket hozott létre a legkülönbözőbb célok, szükségletek és érdekek megvalósítása érdekében, a maga felszabadításáért folytatott harc különböző szakaszaiban és különféle feltételei között. A szervezettség a munkásosztály létének megnyilvánulási módja. Ha a többi osztály és különösen a deklasszált elemek kellemetlenül érzik magukat a szervezettség közepette, ha számukra ez a szabadság nélkülözését jelenti, a munkásosztálynak mindenestre ez ad módot a szabadság kivívására.

A munkásosztály számára tehát magától értetődő a szervezettségre való törekvés, mert az ösztönös társadalmi mozgáson csak szervezett renddel kerekedhet felül, s a társadalmi fejlődést csak így rendelheti az ember uralma alá ahelyett, hogy az uralkodna az embereken, de ez a törekvés ugyanakkor minden modern társadalom törekvése is, hiszen annak technológiai bázisa és sokrétűsége magas fokú szervezettséget követel meg a társadalmi élet és munka minden területén. Ebből ered a munkásosztálynak mint az általános társadalmi előrehaladás hordozójának egyik legfőbb szerepe.

Ilyenformán a munkásosztály és tudományos elmélete, a marxizmus az intézményesítés és a szervezkedés tekintetében nem veti fel a létjogosultság kérdését, hanem csak annak jellegét és funkcióját vizsgálja minden konkrét esetben, különös figyelemmel a szocialista fejlődés céljainak és szükségleteinek megvalósítására az adott feltételek között.

Különben is, ha nem a vakbuzgóság végső esetével van dolgunk, amelynek már semmi kapcsolata sincs a valósággal, s ha nem akarjuk elvetni a társadalmi élet minden civilizált formáját, nehéz elhinni, hogy az antiinstitucionalizmus mai elméletének követői eléggé világosan fejtik ki elméletüket. Ha részletesebben belemélyedünk ezekbe az elméletekbe nálunk, csakhamar belátjuk, hogy az institucionalizmus absztrakt kritikája mögött voltaképpen nagyon is konkrét bírálat húzódik meg saját önigazgatási rendszerünkkel szemben. Az intézményesítés kritikájával kapcsolatos és a belőle táplálkozó gyakorlati ténykedés egyrészről zavart és szervezetlenséget kíván előidézni, másrészt pedig a szervezkedés és az intézményesítés elleni támadással ködfüggönyt kíván kialakítani, amely mögött szintén szervezkedés és intézményesítés folyik — de egészen más célból, mint amire az öngizgatásilag szervezett társadalom törekszik.

Az elmúlt években számos esetben bebizonyosodott, hogy a társadalom életében bekövetkezett ösztönös mozgások, amelyekre nem érvényesek az önigazgatási normák, szervezetek és intézmények, lerombolták a szocialista viszonyokat és visszaszorították a munkásosztályt a társadalmi befolyás és döntéshozatal pozíciójáról más erők javára. Ugyancsak beigazolódott, hogy a szervezkedés és intézményesítés elleni harc jelszava alatt szervezett és intézményes gócok alakultak ki, amelyek támaszul szolgáltak az önigazgatás elleni tevékenységhez — vagy az által, hogy kisajátítottak egyes már meglevő intézményeket és szervezeteket, vagy az által, hogy egészen új, extrainsitucionális szervezeteket hoztak létre az önigazgatási rendszeren kívül. Egyes helyeken és bizonyos időpontokban mindezek az önigazgatási rendszerből kisajátított vagy mellette létrehozott szervezetek szoros kapcsolatban álló, szinkronizált, koordinált tevékenységet fejtettek ki, nagyon is szervezett formában léptek fel. Voltaképpen így alakultak ki az úgynevezett „mozgalmak".

Az önigazgatású társadalmi rendszer szervezeteinek és intézményeinek átalakulása és fejlődése, amely magában foglalja az eddigi fejlődés bírálólag felmért tapasztalatait — ami most van folyamatban vagy előkészítés alatt —, több dimenzióban megy végbe, de mindegyiknek azonos az értelme. Ez abból áll, hogy a dolgozó embereknek azokat a szervezkedési formáit kell kialakítani és bővíteni, amelyek lehetővé teszik számukra a közvetlen és tényleges ellenőrzést a munkafeltételek fölött, valamint a határozathozatalt a társadalmi ügyekben. Minden intézményes forma — kezdve a társult munka alapszervezetétől, a helyi és más önigazgatású érdekközösségen és küldöttségi rendszeren át egészen a kommunáig és más társadalmi-politikai közösségekig, a társadalmi-politikai és más társadalmi szervezetekig — saját alkatánál, funkciójánál és helyzeténél fogva úgy van beépítve a rendszerbe, hogy lehetővé tegye a munkásosztály említett alapvető céljának megvalósítását, hiszen a dolgozók csak így válhatnak a társadalom uralkodó gazdasági és politikai hatótényezőjévé.

Hangsúlyoznunk kell, hogy az intézményesítési és szervezkedési rendszer reformja rendkívül kiterjedt vállalkozás, több dimenziójú, a társult munka területétől a politikai szervezkedésig terjed, hiszen ez volt az egyik legfőbb követelmény, amikor hozzáláttunk ennek a reformnak az előkészítéséhez. Ez az álláspont annak szükségességét emeli ki, hogy az egyes területeken alkalmazott megoldásokat összhangba kell hoznunk az egész rendszerre érvényes megoldásokkal.

Ezzel kapcsolatban Edvard Kardelj a következőket írta A társadalmi tulajdon ellentmondásosságai című értekezésében:

„Igaz az, hogy a munkásnak a termelésben és a munkában elfoglalt önigazgatási szerepével a társadalmi tulajdon újratermelődésének alapvető és döntő tényezőjévé, hordozójává kell válnia. De épp ennyire igaz az is, hogy a mai feltételek között az önigazgatás által szervezett munkás nem juthatna ilyen társadalmi-gazdasági helyzetbe és szerephez, ha nem támaszkodhatna

a munkásosztály szervezett, mondhatnám úgy is, intézményesített erejére, azaz a társadalmi munkában társult dolgozó emberek hatóképességére.

A magános munkásnak, vagy a szervezetlen munkásoknak nem lehet elegendő politikai és gazdasági erejük ahhoz, hogy szembeszegüljenek a bürokrata és technokrata monopólium őserejű nyomásával, amikor az a társult munka és az állam tekintélyével lép fel ellenük. Ilyen ereje csak a szervezett munkásosztálynak lehet. Erre a szervezettségre pedig csak magában a társult munkában tehet szert, a kölcsönös gazdasági viszonyok, vagyis a jogok és kötelezettségek, illetve a felelősség szilárd rendszerének közvetítésével. Ezek szerint a munkásosztálynak mint államnak, mint politikai hatalomnak szervezettnek kell lennie. Szervezettnek kell lennie mint társadalmi-politikai tényezőnek is, olyan szervezetek által, mint amilyenek a Kommunisták Szövetsége, a szakszervezetek, a Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége stb."[4]

A munkásosztályra és minden dolgozó emberre egész sor feladat hárul az önigazgatású társadalom szervezeti rendszerének átformálása és továbbfejlesztése terén, összhangban az alkotmányreform és számos más társadalmi kezdeményezés és akció célkitűzéseivel. A feladatok megvalósításához hosszú, kitartó, sokoldalú és megfontolt akcióra van szükség. És a siker ezen a téren a győzelmet fogja jelenteni a szocialista fejlődésért folyó harc legfontosabb csatájában a mai időszakban.

Megjegyzések

[1] Lásd Veselin Masleša: Svetozar Marković, Belgrád, 1945. 14—16. és 76. old.

[2] Milentije Popović: Expozé a Szövetségi Képviselőház összes tanácsainak 1971. március 29-i együttes ülésén, az alkotmányfüggelékek tervezetének beterjesztése alkalmából.

[3] Marx: Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája, Marx—Engels Művei, Budapest, 1962. 8. kötet, 108. oldal.

[4] Edvard Kardelj: A társadalmi tulajdon ellentmondásosságai, Létünk, 1972. 5. szám, 135. oldal.

A Szervezett Munkás-ból

Szemelvények 1923—1928

Ötven évvel ezelőtt (1923. január 6-án) jelent meg a Szervezett Munkás első száma. Belgrádban adták ki, a Jugoszláviai Szövetségi Szakszervezeti Tanács Központi Közlönye volt. Célja pedig — mint az első számban közölt Köszöntő szavunk-ból értesülünk —, »A magyarnyelvű „Szervezett Munkás" megindítása a jugoszláviai munkásmozgalom egy nagy szükségletét fogja kielégíteni. A nagyszámú magyarajkú munkásságnak módja lesz ekként nemcsak állandóan figyelemmel kísérni a szakszervezeti munkásmozgalom fejlődését, hanem élénken részt is venni a szakszervezetek újrateremtésében, valamint a harcokban, amelyeket a tőke offenzívája számunkra már előkészít. Ezzel el fog hárulni az öntudatos jugoszláviai munkásság szellemi és a tettekben nyilvánuló egységének nagy akadálya, mert a magyar elvtársaink az ő „Szervezett Munkásuk" révén szoros lelki kapcsolatba jutnak a jugoszláv proletariátussal, fegyvertársukkal a kérlelhetetlen osztályharcban, amelyben már eddig is sok közös harcban küzdöttek, tűrtek és szenvedtek«. Ezt a célt szolgálta a vasárnaponként megjelenő lap szerkesztési koncepciója: cikkeket közölt a nemzetközi munkásmozgalom köréből, tudosításokat a hazai szakszervezetek harcáról, gyári vagy falusi tudósítók, munkáslevelezők írásait a munkáséletről, a kizsákmányolásról, az osztályharcról, a szervezkedés fontosságáról...

Az első számokat tehát Belgrádban szerkesztik és adják ki (Szerkesztőség és kiadóhivatal: Palilulska Kasina, Beograd, Vidinska ul. br. 58. Telefon 882), a laptulajdonos Jovan Vuković asztalosmunkás, felelős szerkesztő pedig Nemanja Lazarević. Április 15. számtól kezdve már Pavle Popović bőrmunkás a főszerkesztő. Domány János neve szerepel, majd 1927-ben Sámi László, aztán Hedrich Károly, Petar Franciškoviċ, Hegedűs József. Ekkor már persze, Szabadkán dolgozik a szerkesztőség. A lap kiadása sok, főleg anyagi nehézségbe ütközött, s az első fél év után, június 10-én meg is szűnt, hogy aztán 1925, június 21-én ismét megjelenjen. Ettől kezdve folyamatosan megjelent egészen 1929. január 13-ig, utolsó száma ezt a dátumot viseli.

Sajnos, a lap, anyaga ma nehezen hozzáférhető, Vajdaságban nincs belőle egyetlen eredeti komplett sem. A Vajdasági Forradalmi Múzeumban két évfolyam található meg eredetiben, a többi fotókópiákban. Ezek a körülmények igen megnehezítik a tanulmányozást, pedig erre szükség lenne. Tanulságos,

hasznos lenne ez sajtótörténetünk kutatói és a sajtó dolgozói számára is. Ebből a hiányos öt évfolyamból — akár az írás, akár a szerkesztés szempontjából — olyan tapasztalatokat szűrhetnénk le, amelyeket nem becsülhetünk le.

De nemcsak a sajtó, az újságírás számára lenne érdekes a Szervezett Munkás behatóbb tanulmányozása. Múltunk, történelmünk egy korszakának megértéséhez is nélkülözhetetlen dokumentumokat szolgáltat: a szervezeti életből, az osztályharcról, a dolgozók munka- és életkörülményeiről. A múlt helyes megértése nemcsak a történészek számára fontos. Általában elmondható, hogy igen hiányosan ismerjük a húszas évek Vajdaságának társadalmi körülményeit, eseményeit, gazdasági és szociális viszonyait, pedig — ez nem lehet vitás — ezek ismerete elengedhetetlenül szükséges lenne a háború utáni események jórészének helyes megértéséhez is.

Saját tapasztalatomra hivatkozhatok, annak alapján állítom a fentieket. A Szervezett Munkás olvasása közben sok olyan összefüggés megvilágosodott előttem, amit előbb csak homályosan láttam, vagy amit nem is sejtettem. A jubileumi esztendő mellett elsősorban ez, haladó hagyományaink, múltunk jobb megismerésének szükségessége, a jobb megismerés lehetőségeinek megteremtése teszi indokolttá, hogy a Forum a Kövek című sorozatban közreadjon egy kötetre való írást a Szervezett Munkásból. A válogatás elsősorban azokat a tudósításokat tartalmazza, amelyekben a munkáslevelezők a munkások életéről és harcáról számolnak be. A hamarosan megjelenő kötetből közlünk itt néhány írást.

(bn)

Sztrájk a „Ferrum" gyárban

A jugoszláviai kapitalista börtönök egyik legrosszabbika kétségtelenül a suboticai „Ferrum" vagongyár, amelyről a munkássajtóban már annyi szó esett. A vagongyár igazgatóságának szüntelen és tervszerű mesterkedései folytán az itt foglalkoztatott munkások kénytelenek állandó harcot folytatni jogaik és munkafeltételeik védelmére, amelyeket eddig is nehéz küzdelmek árán sikerült kivívni. Legnagyobb bűne a gyárigazgatóságnak sok más kisebb mellett, hogy nem tiszteli a kollektív szerződést, kénye-kedve szerint bocsátja el a munkásokat és a munkások egy csoportját havidíjasokká nevezi ki, hogy ezáltal egyenetlenséget szítson közöttük és sztrájktörőket neveljen. Ebben a vállalatban az utóbbi 10 hónap alatt körülbelül 13 különféle mozgalom volt, amelyeknek nagyobb része sztrájk volt és amelyekben 300—400 munkás is résztvett.

Mihelyt az egyik sztrájk véget ért s a kollektív szerződés alá volt írva, mindjárt más sztrájk tört ki, mert a gyárigazgatóság Steiner igazgató úr személyében azonnal hozzálát a szerződés kijátszásához és a munkások bosszantásához.

Steiner igazgató úr édeskeveset törődik vele, hogy a kollektív szerződésnek törvényes ereje van, egyszerűen keresztül gázol rajta, s amikor a munkások figyelmeztetik, hogy a szerződést tiszteletben kell tartani, cinikusan azt válaszolja, hogy neki ahhoz semmi köze és hogy a papiros türelmes és mindent elbír.

Steiner igazgató úr ezen betyáros eljárása a munkásokat igen nehéz helyzetbe hozza, mert mindennapi legkülönfélébb provokálásokkal a munkásokat az utcára dobja ki, hogy családjaikkal együtt éhezzenek. Legutóbb is, amint azt előbbi számunkban jeleztük, április 7-én a fent említett okok miatt sztrájk tört ki, amelyben körülbelül 400 munkás vesz részt, s amely változat-

lanul a munkások teljes szolidaritásával tovább tart. A novisadi kerületi munkafelügyelőség közbenjárására f. hó. 14-én Steiner úr azt válaszolta, hogy reá nézve a sztrájk nem létezik és aki a munkások közül dolgozni akar, csak jöjjön vissza a gyárba, mert a gyárnak kellenek munkások és ő fel is fogadja őket — természetesen csak azokat, akik neki tetszenek.

Steiner igazgató úr ezen legújabb születű jószívűségét a munkások nagyon szépen köszönik, de nem kérnek belőle, hanem azt üzenik Steiner úrnak, hogy ki fognak tartani teljesen jogos küzdelmükben jogaikért egész a végső győzelemig. A szünetnélkül mozgalmak, amelyek ebben a vállalatban tanyát ütöttek, óriási kárára vannak ezen „boldog" ország közlekedésére, mert ebben a gyárban javítják az állam vasúti kocsijait. Éppen ezért felhívjuk az illetékes körök figyelmét — elsősorban a Közlekedési Minisztériumét —, hogy a termelés ezen szabotálásának egyszer vessen véget és leckéztesse meg ezeket a nekivadult kapitalista gyárosokat. Ha pedig az illetékes körök nem fognak intézkedni, hogy a munkások újra visszatérjenek a munkára, ami a termelés természetes fejlődését fogja csak előmozdítani, akkor az egész munkásosztály és az egész becsületes közvélemény tisztában lesz vele, hogy a közlekedés szabotálását és a termelés ilyen fellendülését felülről segítik elő.

Ebben az esetben a suboticai vagongyár munkásai és az egész jugoszláviai munkásosztály elhárít magától minden felelősséget a válság miatt, amelybe a közlekedésünk fog kerülni s amely a különféle Steinerek űzelmei miatt napról-napra nagyobbodik.

1923. május 1. — 16. szám.

A suboticai munkásság harca

A hat hét óta változatlanul tartó „Ferrum"-gyári kizárás koncertjébe, mely 400 proletár családot éheztet, azóta újabb hangok kezdenek belevegyülni.

Ugyanis tudnivaló, hogy a „Ferrum" D. D. vezérigazgatója, Steiner úr a suboticai gyárosok szövetségének az elnöke is. S ezen nemes minőségében, saját érdekeinek védésére, felhasználja a többi munkaadó társait. Vagyis annak tudatában, hogy a dolgozó munkástömegek minden támogatásukkal a harcban levők háta mögött állnak s ennek következtében a letörésük igen nehéz dolog, mégis hogy némi reményei legyenek a munkásság elbuktatására, rávette a többi suboticai munkaadókat is, hogy ugrassák ők is a munkásokat addig az ideig, amíg ő a sztrájkolóit letöri. Ebből azt várja, hogy így a sztrájkolók nem részesülnek anyagi támogatásban.

Steiner úr felhívásának elsősorban is Reiter László úr, a suboticai dinamó és villamossági cikkek gyárának az igazgatója tett eleget, amennyiben a munkásai egész bizalmi testületét minden indokolás nélkül elbocsájtotta. A munkásság megvédendő úgy a bizalmi férfiait mint a saját presztizsét, három napos eredménytelen tárgyalás után, kénytelen volt a sztrájkot proklamálni. Ennek következtében 30 fővel megszaporodott a suboticai sztrájkolók száma.

A többi munkadók is siettek Steiner úr segítségére és a minimálisra redukálták a munkáslétszámot. Egyes üzemekben pedig 5 órára szállították le a munkaidőt. A célja ennek nyilvánvaló, a harcot segítő tömeg legyöngítése.

A munkaadók ezen gyalázatos mesterkedései azonban a legkevésbé sem félemlítik meg a harcedzett munkásságot. Mert tudják, hogy az igazságos proletárérdekekért kell nekik a szenvedést és a már-már hónapokba nyúló koplalást eltűrni. Tudják, hogy ebben az igazságtalanságoktól burjánzó társadalomban az igazság kivívásáért hosszan és sokat kell harcolni. És a harc szenvedésekkel van telve.

Subotica munkássága a munkaadói részről nem is veszi rossz néven ezeket a letörési szándékokat, mert tudatában van annak, hogy az osztályok harcában mindkét félnek létérdeke úgy a támadás mint a védekezés.

Hanem más oldalról jövő támadások fokozzák a felháborodás legmagasabb stádiumába az öntudatos munkásság hangulatát. Ugyanis azok a volt

munkatársaink, akik nem is olyan régen még munkásvezéresdit játszottak és a munkásság görnyedő hátát használták fel lépcső gyanánt, hogy potrohuk háborítatlan továbbhizlalásának biztosítására a betegsegélyző pénztárakban elhelyezkedjenek, most mikor egy kicsit megmelegedtek a dologtalan székben, fiók-kapitalistáknak képzelik magukat s a valódi kapitalistákkal szövetkezve, orvtámadást intéznek az osztályharcos munkásság ellen. Ezeknek a kapitalisták által megvesztegetett és még ezen júdáspénzen felül újabb munkásfillérekre éhes piszok-férgeknek, Blagoje Bracinac sztrájktörő-vezér kegyelméből a suboticai vezére, Klinger Hugó az utódállamok munkássága által közismert és általánosságban utált kapitalista uszályhordozó.

Az a Hugó bácsi, aki Suboticára jöttekor azzal keltett a minden politikától ment gazdasági szervezet vezetői előtt feltűnést, hogy nagy hangon kijelentette, hogy ő mint a bécsi kommunista párt megbízottja jött Jugoszláviába. Már akkor sejtették az illetékesek, hogy ez a bácsi nem elvtárs, hanem egy jól maszkírozott konjuktúra lovag. Az események a föltevést igazolták. Szerénytelen tolakodásai, s közben véresszájú kijelentései révén a szervezeti élet vezetői közé betolakodva mint intellektuel a mozgalmak vezetője lett. Azonban hamarosan kellett tapasztalni, hogy az általa vezetett mozgalmak mind elbuknak. Oly csúfosan és oly feltűnő módon, hogy ennek következtében egyes munkáskategóriák kezdték magukat a szervezettől távoltartani. Ez gondolkozóba ejtette az öntudatos munkásokat, s elkezdték vizsgálni a történteket. S rájöttek arra, hogy Hugó bácsi a kapitalisták malmára hajtja a vizet. Ezek a megállapítások kezdték a munkásság előtt egész más világba helyezni az undorkának a nyárspolgári alakját. S egy szép napon a „bécsi kommunista" arra ébredt, hogy a munkásság neki hátat fordított.

Azonban a hősünk nem az az ember, aki e lelepleztetése után eltűnik a láthatárról. Sőt, levetkőzve, a véresszájú kijelentéseit, a következő felvonásban mint szociáldemokrata antikrisztus jelent meg a porondon. S mint ilyen kiérdemelte magának a „Munkás Kamara" suboticai titkársági állását és az „Állami Munkás Börze" helyi vezetőségi funkcióját is. Így berendezkedve kezdett kényelmesen élni. Azonban a jó adag feltűnési viszketegsége nem hagyott neki teljes nyugtot. A zavartalan emésztéséhez hiányzottak neki azok a munkáscsoportok, akiknek pufogó frázisokat lehet beadni. Ha valami nincs, hát csinálni kell, gondolta Klinger úr, és a tett hímes mezejére lépett. Blagoje Bracinaccal megkezdte Suboticán azt a munkát, amely a legpiszkosabb és a legelítélendőbb.

Mint rég várt kínálkozó alkalmat, felhasználni gondolta üzemi segítő társul a „Ferrum" gyári 400 munkás hat hét óta tartó éhség-sztrájkját s ezzel kapcsolatban a küzdőtér szagára összegyűlt varjak 90 főnyi seregét, tárgyalást kezdett a gyár igazgatóságával, hogy ő hajlandó Bracinaccal egyetemben a gyárat olcsó munkásokkal ellátni. Ha sztrájktörő pododborok felállításában hajlandó őket a suboticai kapitalista társadalom támogatni. Steiner vezérigazgató úr kitörő örömmel fogadta az ajánlatot. S kijelentette, hogy egyedüli vágya olyan munkásokkal dolgoztatni, akik ilyen jólgondolkozó Hugó bácsik vezetése alatt állanak. A sztrájkban levő 400 munkás pedig dögöljön meg az utcán éhen.

Meg is kezdte a nemes alapító munkát. Azonban minden hájjal való megkentsége dacára egy fontos tényezőt kifelejtett a játékból: az öntudatos suboticai összmunkásságot. Ugyanis Subotica összmunkásságának bizalmi testülete, mikor éppen az egységes munkásfront felépítéséről tárgyalt, akkor tudta meg a piszok tervet, amely a kialakulni akaró egységet még több darabra akarja tépni. S oly hangú üzenetet küldött Hugó bácsinak, hogy ha nincs megrészegedve a kétes sikertől, hát bizonyára az inába szállott a terve. Azonban még kellemetlenebb napja is lesz a bácsinak, még pedig az a nap, amelyen Suboticán 2000 szervezett munkás fogja nyilvános gyűlésen a fülébe ordítani, hogy gyalázatos egységbontó, most már ne tovább!

Subotica öntudatos munkássága a tőle telhetőt meg fogja tenni e munka meghiúsítására. De a siker érdekében szüksége van az ország összmunkásságának a támogatására. S szeretjük hinni, hogy ez nem is fog elmaradni. Ez legyen a jelszó: Sárba tiporni az egységbontókat!

1923. május 27. — 20. szám.

Dungyerszki sörgyár fenevadja

(V.-becskereki munkáslevelezőnktől)

Nap-nap után érkeznek panaszos levelek a „Szervezett Munkás" szerkesztőségéhez, amelyek mindig a tőkés banditák és pribékjeinek gyalázatos munkásnyúzásairól — redukciós törekvéseiről számolnak be.

Mindannyinál piszkosabb és gyalázatosabb eseményről számol be v.-becskereki munkáslevelezőnk.

A minap a Dungyerszki v.-becskereki sörgyárban görcsös zokogással ment az irodába az egyik öntudatlan munkástársnőnk s követelte, hogy azonnal fizessék ki a megdolgozott munkabérét, ha el akarják bocsátani. Az iroda „öreg pénztárnok ura" szánakozón kérdezte az elbocsátás okát. Elvtársnőnk sírva mondotta, hogy a pincemester úr — „a munkából való gyakori késés miatt akarja elbocsátani" — pedig a valódi oka egészen más.

A fenevad pincemester úrnak ugyanis nagyon megtetszett a proletár nő szépsége. A fekete lelkű bandita sátáni karmait kinyújtotta a proletár női szépség gyümölcsének letépésére. Hogy ezt könnyen elérhesse, gondoskodott hát alkalomról is. Felküldte elvtársnőnket a parancsoló úr lakásának a takarítására. Gyalázatos szándéka csakhamar a fenevadat is utánaküldte elvtársnőnk munkájának megsürgetésére!... „Elvtársnőnk nem engedelmeskedett a munkasürgetésnek", hanem erős proletár akarattal tagadta meg urának gyalázatos parancsát...

A pincemester „úr" azonban nem azért teljhatalmú kisisten, hogy olyan könnyen lemond a zsákmányáról — elvtársnőnk szépségének erőszakos élvezetéről. Igyekszik ijesztéssel kényszeríteni a megadásra. Elbocsájtotta az elvtársnőt azzal a biztos tudattal, hogy a munkanélküliség nyomora majd gyorsabban célhoz vezeti...

Hej! Fenevad! Mit képzel Ön a hatalmasságáról? Azt hiszi önnek mindent szabad? Talán híg agyvelejével azt képzeli, hogy a munkaerő olcsó megvásárlásával jogában áll a szebb proletár gyermekeink testének és lelkének bemocskolására is?... Óh te és a többi nyomorult szemetei a kapitalizmusnak! ne higgyétek, hogy ma is a középkor feudális-főúri első nászéjszaka jogával rendelkezhettek a proletár leánygyermekeink, feleségeink szépsége fölött!... Ám ha mégis élni akarnátok, erőszakos jogtalan hatalmatokkal, úgy a munkások irgalmatlan bosszújával találjátok szemben magatokat! Ma van már eszköz és mód, amellyel az öntudatos, osztályharcos proletár tábor meg tudja védeni a gyönge, fel nem világosodott testvéreit a támadások ellen!

Proletár testvéreim! Munkásszülők! Lássátok meg ti is azokat az eszközöket, amiket az osztályharc alapján álló szakszervezetek nyújtanak a gyengék védelmére. Küldjétek hát kenyérkereső fiókáitokat a munkásosztály védvárába, a szakszervezetekbe. Segítsetek ti is proletár szülők a szakszervezet kiépítésében, mert ilyen úton megakadályozhatjátok a tőke vadállatainak szemérmetlen megbecstelenítő törekvéseit. S csak az osztálytudatos szakszervezetek védelmezhetnek meg minden proletárt ama sok nyomor mélységes szenvedéseitől is, amikkel a tőke fenevadjai megadásra akarják kényszeríteni leányaitokat, feleségeiteket.

Proletár apák, anyák! Gyermekek! Leányok! Férjek! Feleségek! Tömörüljetek az osztályharcos szakszervezetekbe, hogy minél előbb megerősödve végleg leszámolhassunk a Tőke ragadozó fenevadjaival! Harcra proletárok!!...

1926. január 31. — 5. szám.

A kapitalisták „törvényes" emberölése

(B. topolai munkáslevelezőnktől)

„Aratási szerződés" a neve ma felénk a legújabb orgyilkos eszköznek, melynek segítségével a lelkiismeretlen tőkés osztály a lassú, de biztos éhhalál karmaiba dobja a ma még szervezetlen vagy csak gyengén megszervezett, de számbelileg legnagyobb rétegét a proletariátusnak: a földmunkásságot.

Ezen gyilkos eszköz annál veszélyesebb, mert a kapitalista törvényesség minden látszatkellékével rendelkezik és még akkor is sokakat csalódásba ejtene, ha a tömegek nem volnának megfertőzve — a kapitalista rablógazdálkodás romlott erkölcsi felfogása által.

Minden idők uralkodó osztályának erkölcse, — fokmérője egyszersmint az őt szülő termelési rend helyes — vagy helytelen, gyenge vagy erős voltának is.

A jelenlegi kapitalista gazdasági és társadalmi rend pusztító és pusztuló rothadtságát mi sem bizonyítja jobban, minthogy uralkodó rétegei magától értetődőnek és természetesnek tartják, a dolgozó széles néprétegek emberöléssel egyenlő leggyalázatosabb kizsákmányolását is.

Hogy pedig kik a lázítók, — ennek bizonyságául álljon itt a hozzánk eljuttatott aratási szerződéstervezet!

1926 évi aratási szerződés!

Mely alulírottak között a mai napon a következő feltételek mellett köttetett meg.

I. Tóth Isaszegi János tulajdonos munkaadó kiadja a Topolyai határ I. dűlőjében lévő kb. 26 lánc őszi búza és 5 lánc őszi árpa, a Lelbach féle földön lévő 21 lánc és a Vicsek földön lévő 4 lánc őszi búza learatását, valamint a Tóth szálláson kb. 26 lánc kukoricaföld és 1600 négyszögöl komlóskert munkálatát.

II. 12 pár részaratónak, mely szám nem redukálható, az embereknek erőseknek és a marokverőknek felnőtteknek kell lenniök. Munkások kötelezik magukat az alábbi munkák pontos teljesítésére:

III. A kapával fogatos cirkalom után négyzetbe elültetett kukoricát ekézés után kétszer vagy a tulajdonos kívánságára háromszor megkapálni, az ekézéshez lóvezetőt adni, lóvezetők 20 din. pótnapszámot kapnak, a kukoricát felszólításra kifattyazni és azt ötödén leszedve, góréba vagy padlásra, gyengét kidobálva, szárazon fosztva betakarítani, szárat a hajnali és esti órákban kiskapával kivágni, cirokba vagy más alkalmas anyagba bekötni, a földről pedig munkaadó által adott fogaton kispúpba lehordani.

IV. A gabonát felszólítás után azonnal saját eszközeikkel alacsony kistarlóra learatni, 18 kévés keresztekbe rakni, széles sor és egyenes kimért vonalba, hogy a tarló felkeresztezés után lógereblyével fölkaparható és azonnal ugarolható legyen.

V. A tarlót kézi gereblyékkel vagy az aratók által a géphez adott emberrel kell felkaparni, a munkaadó választása szerint a kaparékot összeszedni, kiskévékbe bekötni, külön keresztezni és kazalba rakni, a szélvihar által szétszórt vagy megázott kévéket megszárítani és összerakni.

VI. A learatott gabonát munkaadó fogatán kazalba berakni, vagy alkalmas idő esetén egyenest a cséplőgépbe hordani, a munkaadó az aratókat tetszés szerint oszthatja be. A Lelbachföldi és Vicseki búza a vasúti fatelepre lesz kazalba hordva.

VII. Az aratók 3 lánc bükkönyös zabot és 2 lánc mohart kötelesek Tóth szálláson lekaszálni. A munkaadó kötelezi magát az elvégzett munkáért a következő teljesítményre:

VIII. Az aratók a learatott összes gabonából a cséplőrész kiadása utáni 12-ik részt mázsálással kapják munkadíj címén, cséplés után, melyet a malomba vagy 4 helyre szállítani tartozik.

IX. Az 5—5 napi igyenmunka fejében páronként 75 klg. kenyérlisztet kiadni közvetlen búzaaratás előtt, bármelyik malomba kiadni.

X. Szalma, törek, aprópelyva helyett kapnak a munkások páronként 3 mm. hasábfát vagy egy kocsi szalmát vagy 100 din., a munkaadó választása szerint, a kukoricatörés befejezése után.

XI. Az aratás kezdetekor és végzésekor a munka helyszínére a nadagazda házától eszközeikkel együtt kiszállítani.

XII. A napi ételeik kihordásához tulajdonos egy lovat és kocsit ad, mely az egy helyre összehordott ételt az aratók által adott kocsissal d.e ½1 órai időben helyszínre kiszállítja.

XIII. Csöves kukorica részüket a tengeri teljes elvégzése után, köteles a munkaadó a munkások segédkezésével topolyai lakásukra szállítani, vagy ehelyett ugyan ezen időben ugyan olyan szárazat piac vagy telepéről lakásukra szállítani.

XIV. Ha a cséplőgéptulajdonos állítana a gép mellé cséplőmunkásokat, úgy az aratók asztagból való cséplésnél nem kötelesek segíteni, azonban minden arató a cséplési munka helyett 5—5 napot ingyen bármilyen munkára való felhívás után teljesíteni köteles a kukoricatörés előtt.

XV. Kötelesek a munkások közvetlen az aratás előtt 1 négyszögöl próbacséplés után nyilatkozni, hogy a számolt 12-ik rész vagy a 100 klg. búza biztosítékot fogadják-e el? A választás az összes gabonaneműekre vonatkozik.

XVI. Munkaadó az összes gabonát jég ellen biztosítja, annak díját aratók helyett is fizeti, esetleges jégkár esetén a 12-ik rész választásánál az aratókra eső egy 12-ed rész jégkárösszeg ki lesz nekik fizetve a kukorica teljes letakarítása után.

XVII. Aratók az összes gabonából a cséplőrész kiadása után kapják a 12-ik részt, mázsálással kiadva.

XVIII. Minden a szerződéstől eltérő szóbeli illetve megbeszélések érvénytelenek, minden időközi megállapodás a szerződésre, záradékképen révezetendő és aláírandó. Melynek nagyobb erejéül fenti szerződés szerződő felek előtt anyanyelvükön felolvastatván és megmagyaráztatván, a szerződésszegés következményeire figyelmeztetve, általuk mint akaratukkal mindenben megegyezett, elfogadták és aláírták.

Kelt Bácska Topolya 1926. május.

A fentiek után láthatja a proletariátus, hogy sem isteni, sem polgári törvény nem szab gátat a kapitalisták kíméletlen rablásának. Védelmet, támogatást, egyedül önmagától, a csontig aszott, vérig szipolyozott munkástestvéreivel való összetartástól — szervezetétől várhat.

Nyisd ki a szemed testvér — szenvedők szenvedője — mártírok mártírja és lásd meg a kapitalizmus szörnyű torkát, mely menthetetlenül elnyeléssel fenyeget, szeretteiddel együtt.

Szervezkedj! Készülj a harcra! Ébredj még nem késő — Proletár!

1926. május 23. — 21. szám.

Cukorgyári lakáj ügynöki minőségben

Petrovoszelói munkáslevelezőnktől

Van nálunk egy Vukoszávlyevics Timó „úr"! Nagy „úr" ez a Timó „úr"! Ügynök „úr". Ez a hivatás pedig nagy hivatás. Talán még miniszteri állásnál is valamivel, ha nem is túlsokkal, de valamivel mégis csak alacsonyabb. Most aztán képzelje el a világ kizsákmányolt munkássága, hogy ilyen cukorgyári ügynök, mint a mi Timó urunk, milyen teljhatalmú „úr" a réparakás tetején. Legalább is olyan úrnak képzeli őt ott magát, mint a kakas a szemétdombon.

És ez a Timó „úr" — mint a cservenkai cukorgyár ügynöke — fölfogadott nyolcunkat, hogy rakjuk be a petrovoszélói munkásság verejtékét — a cukorrépát — a vagónokba, hogy aztán a henyélésben ellustult petrovoszélói gazdáknak legyen miből egész télen át dőzsölni, a cservenkai gyáros uraknak meg csatlósai és hajcsárjainak legyen mivel kiszipolyozni a gyári és rakodó munkásaik eddig megmaradt verejték cseppjeit. Az alku szerint 60 paráért

métermázsánként mi meg is kezdtük a munkát és így robotoltunk egy hétig. Utána három és fél napig vagónhiány miatt nem dolgozhattunk. De ennek eltelte után, hogy a felszaporodott répát mihamarább berakjuk, éjjel-nappal elkezdtünk dolgozni. Másnap megérkezett a „főfelügyelő úr" is. Ez is nagyon nagy „úr", de a miniszternél még ez is kisebb valamivel. Ennek az úrnak az a hivatása tudniillik, hogy felügyel arra, hogy az ügynök „urak" eléggé kakaskodnak-e a répa tetején, vagyis, hogy minél jobban kizsákmányolják a munkásokat.

Eddig még nem kaptunk fizetést, hát illedelmesen, amint már illik, — kértük a fizetésünket. A felügyelő „úr" azzal a kifogással utasította el kérésünket, hogy még nem jöttek meg a berakott vagónszámok, hát nem is fizethet, de ha mi munkások mégis enni akarnánk, úgy menjünk a közeli korcsmába, ott majd kapunk pénzt. Persze a „nagyon nagy úr" a „felügyelő úr" ezzel csak gúnyt akart űzni a mi nyomorúságunkkal, mert ő jól tudja, hogy mi éhbérért vagyunk kénytelenek dolgozni s nem keresünk alig annyit, hogy családunkat hajába-krumpliból jóllakathassuk.

Felszólított még a „felügyelő úr", hogy rakodjunk éjjel-nappal, nehogy vagónonként a gyárnak fekbért kelljék fizetni. Mielőtt a munkához ismét hozzáláttunk volna, kijelentettük, a mi Timó „urunknak", hogy csak egy dinároS bérért vagyunk hajlandók éjjel-nappal dolgozni.

Miután a „felügyelő úr" már tovább utazott felügyelni a munkás kizsákmányolást s gúnyolni a kizsákmányoltakat, Timó „úr" azzal utasította vissza kérésünket, hogy kérjük a „felügyelő úr"-tól.

Mi ezek után nem voltunk hajlandók tovább dolgozni, annál is inkább, mert Timó „úr" kijelentette, hogy ha keveseljük a bért, hát majd ő keres másik munkásokat. De miután más munkást nem kapott, csendőrökkel akart minket visszakényszeríteni a munkába és kijelentette, hogy ha nem vagyunk hajlandók továbbra is 60 parás éhbérért dolgozni, úgy az eddigi bérünket se fizeti ki.

Közülünk négyen munkába is álltak, de négyen, élünkön Hegedűs elvtárssal, kitartottunk követelésünk mellett s ezért most állandóan csendőri zaklatásnak vagyunk kitéve.

Munkástársak! Ez a Vukoszávlyevics Timó „úr" is meg a felügyelő „úr" is egy szál virág a kizsákmányolók csokrából, akit csak a szervezett munkásság tud megsemmisíteni vasöklével.

Szervezkedjetek hát!

1926. október 24. — 43. szám.

Könnyű pénzhez jutott a földbirtokos hajcsárja

Kevipusztai földmunkás levelezőnktől

Munkások és munkásnők verejtékéből összekocsonyásodott Ungár kevi tornyospusztai birtokon folytatódik a középkori hűbér-rendszer kizsákmányolási formája, amit szemléltetőn állít elénk a megtörtént visszaélés azzal a 68 munkás és munkásnővel, akik az első kukoricakapálás alatt az Ungár birtokon dolgoztak. A rendszer végrehajtója és legfőbb atyaistene Göblös György főhajcsár, aki a mai rendszer eszközeit, módjait nagyszerűen ki tudja használni arra, hogy munka nélkül könnyű pénzhez jusson. Ez a mód a hajcsár úrnál ugynevezett „tévedése", amivel „elszámolta" a munkások megdolgozott éhbérét.

A 68 munkás és munkásnő munkába állása előtt határozott munkabért követelt: a férfiaknak 30 dinár, a nőknek 25 dinár napszámot. Ez meg is lett ígérve. Vagyis egy szóbeli szerződést köttetett a munkaadó „megbízottja" és a munkások között, ami éppen olyan kötelező érvénnyel bír normális viszonyok között, mint az írásos szerződés.

De éppen itt a baj, hogy egy szerződés, munkások jogait védő törvény a középkori reakciót felülmúló erőszakok káoszában megsemmisül. A munkásság meg szervezetlen erejénél fogva képtelen érvényt szerezni akár írásos,

akár szóbeli szerződésnek avagy törvényeknek. Így semmisült meg az Ungár hajcsárja és a munkások közötti szerződés-alku is a munkások összetartása hiányában, amikor a napszám kifizetésére került a sor.

Göblös főhajcsár úr a fizetés előtt jóval „összeszámolta", hogy mennyit kell kifizetni a munkásoknak és munkásnőknek. A fiatal, 18—21 éves munkásoktól napi öt dinárt, az öregebbektől pedig heti 5 dinárt vont le „ismeretlen" jogcímen „tévedésből", amit őkelme kenetteljesen bizonyítani is akart.

A munkások fölzúdultak a jogtalanságon és követelték a jogos napibért. Göblös úr ekkor a „tévedést" Júlis nevű lányára tolta, amiért ő nem felelhet. De látva az öregebb munkások harciasságát, sietett a követelő „lázadókat" kielégíteni. De a megrettent „nagylelkűség" nem terjedt tovább és a fiatal munkásokat, akik nem vállaltak szolidaritást a közös szerződés megvédéséért, a lányokéval egyenlő bérrel fizette ki.

Íme, földmunkás testvérek a példa. Ahol erő, bátorság és összetartás van, ott eredmény is van.

1927. június 5. — 22. szám.

Munkásképviselők a községházán

A mi nyomorúságos életviszonyaink között, mely lehetetlen nélkülözést jelent a dolgozók tömegeinek, sem az állam, sem az önkormányzati testületek nem tettek egyetlen lépést sem, hogy a munkásosztály sorsa enyhüljön, javuljon. Sőt még azokat a törvényes munkásvédelmi intézményeket, melyeket még akkor létesítettek, mikor a munkásság szervezett ereje nagyobb volt, azokat is vagy a törvényhozás vagy a járási és megyei kiskirályok önkénye ma már a munkásérdekek szempontjából értéktelenné tette.

Ezzel is bebizonyult, hogy a munkásság nem várhat a kapitalista nagybirtokos urainak jószívűségétől semmit, mert az a kérő szóra süket, azoktól ugyan minden munkás éhen fordulhat föl vagy fagyhat meg az út árkában. Ha nem veszi a dolgozók tömege a maga kezébe sorsa javításának ügyét, akkor minden munkás hozzáfoghat koldusbotja faragásához.

De hogy szervezett erővel, összetartással, a munkásöntudattól vezéreltetve tud könnyíteni helyzetén, azt világosan bizonyítják a staramoravicai képviselőtestület december 4-én tartott gyűlésének határozatai is.

A staramoravicai elvtársak megértették a szervezettség jelentőségét és bátran minden terroral szemben egyesült erővel mentek bele a községi választásokba s sikerült is megszerezniük a többséget maguknak s így jutott az ország ahhoz a szerencséhez, hogy végre akadt egy hivatalos testülete, mely a szegények, kizsákmányoltak érdekében emeli föl a szavát s oly határozatokat hozott, melyek a legértékesebb népréteg, a dolgozók osztályának védelmét szolgálja.

Elhatározták, hogy a közmunka robotot megszüntetik, a közmunkát a helybeli munkások díjazás ellenében végzik el a munkanélküliség csökkentése céljából, s a költségeket az adóalap után vetik ki.

A helyi közutak javításánál és építésénél helyi munkásokat alkalmaznak.

A vagyontalan munkások számára házhelyeket osztanak ki s e célból az agrárreform által lefoglalt uradalomból igényelnek megfelelő területet.

A munkanélküliek segélyezésére, minden olyan gazdára, kinek 5 holdnál nagyobb birtoka van, 2 kg. búza adót vetnek ki holdanként.

A szegény iskolás gyermekeket ruhával és tankönyvvel látják el.

Az aratógépekkel dolgozó gazdákat kötelezik, hogy annyi munkásnak és akkora részt juttassanak, amekkorát gép nélkül juttatnának az aratóknak. A kaszaaratás és géparatás közötti időkülönbséget a munkás a munkáltatónál más időben dolgozza le.

A vagyontalan és zsellér munkások ingyenes orvosi kezelésben és gyógyszerben részesülnek. Az orvosi és állatorvosi díjakat leszállították. A kisházas munkások kéményseprési díját törölték. A közutakra kifizetett díjakat az útadóból megtérítetni követelik.

Íme a munkás-paraszt blokk szociálpolitikájának egy kis töredéke e határozatok. Nem sok ahhoz, ami tenni való van még s amit jótörekvéssel meg is fog valósítani, de mindenesetre egy lépés a szociális törvényhozás felé, melyet összetartással, szervezett erővel lehetett csak megtenni. És intő példa azoknak a munkásoknak, kik gyáván meghunyászkodva nem merték fölvenni a választási harcot a burzsuj uraik ellen.

Lehet, hogy a moravicai elvtársak határozatait néhányszor el fogja gáncsolni a radikális-magyarpárti tartomány gyűlés, de ha lesz összetartás és az összetartással bátorság és erély az összeröffent burzsujok aknamunkáját és nyílt terrorját visszaverni, végre is be fogják adni derekukat a felsőbb hatóságok és nem csak ezek, de még sok, sok más a szegények és kizsákmányoltak érdekeit szolgáló határozat fog életbe lépni a munkás és paraszt-szövetség programmjának megvalósítása útján.

1928. január 1. — 1. szám.

szemle

Ágoston András

Dr. Jovan Đorđević: Eszmék és institúciók

Predgovor o političkoj esejistici. Ideje i hipoteze. Koncept i uloga ideje i institucije u društvu. I Ideje i njihov značaj. II Teorija institucije. Prilog kritici teorije ideja. I Anatomija ideja i savremena idejna situacija sveta. II Stvaranje i instrumentalnost ideje. III Tipologija ideja. Ekološka svest i samoupravna misao. I Ekološka kriza sveta i samoupravljanje. II Ekološka svest. III Samoupravna misao. Tehnokratija i dualizam vlasti („dvovlašće"). I Dualizam vlasti („dvovlašće"). II Samoupravno odlučivanje i politička akcija. Institucije i sinteze. Od „Političke države" do samoupravljanja. I Kritika koncepta „Političke države" i ideja samoupravljanja. II Teorja i empirija samoupravljanja. III Kritika samoupravljanja u Jugoslaviji. Tipologija institucija radničkog samoupravljanja. I Koncepti i antikoncepti. II Neposredna demokratija. III Od participacije do radničkih saveta. IV Radničko samoupravljanje. V Tipologija radničkog samoupravljanja i političkih sistema. Institucije i samoupravljanje. I Samoupravljanje i upravljanje. II Samoupravna misao i institucionalizam. III Samoupravljanje i međunarodne institucije. IV Sindikat i samoupravljanje.

Rendhagyó mű jelent meg a jugoszláv könyvpiacon. Politikai esszé, amely kihalófélben van nemcsak Jugoszláviában, hanem máshol is. Egyik oka ennek a jelenségnek az a Đorđević által megállapított tény, miszerint az igazán új eszmék születése helyett pangás tapasztalható. A másik ok — ezt a legnagyobb politikai esszéírók, elsősorban Montaigne szellemi kapacitásának ismeretében lehet elmondani —, hogy manapság már kevés az olyan széles látókörű kutató, aki otthonosan mozog a tudománynak egymástól távol eső területein is.

Đorđević könyve voltaképpen két részből álló politikai esszé. Alapvető célja, hogy kimutassa az önigazgatás eszméjének polivalenciáját. Munkájának első részében az eszmékről és institúciókról szóló elméletek, valamint az önigazgatás eszméjének viszonyát vizsgálja. Rámutat az önigazgatás eszméjének teremtő erejére, nemcsak az elméleti vizsgálódások síkján, hanem a konkrét politikai akcióban is.

A mű második része egy minőségileg új álláspont elméleti megvilágítását tartalmazza. Szerinte az új ekológiai tudat (az emberi környezet megvédése s mindaz ami ezzel a rendkívül összetett problémával kapcsolatos) elméleti szinten része a társadalomról és az emberről szóló általános marxista önigazgatási elméletnek.

Bevezetőjében a szerző megállapítja, hogy századunkban, amelyet a dogmatizmus és bürokratikus szürkeség jellemez, az esszéírás, különösen a politikai jelenségek vizsgálata, háttérbe szorult.

Jó ideje már, hogy a politikai művek (nálunk is) tele vannak tűzdelve összetett statisztikai adatokkal, áltudományos „magyarázatokkal", s publicisztikai felületességbe, sablonos ideologizmusba, vagy ismételgető, utánzó szószátyárságba csapnak át —, írja a szerző. Elvileg a politikai esszé metszőpont, amelyben összefut a „tiszta kutatás" és a társadalmi gyakorlat. Szinté-

zise ez az elméleti gondolatnak és a politikai tettnek. Ilyen értelemben a politikai esszéírás nem más mint alkalmazott politikai elmélet.

Az eszmék természetéről és fejlődéséről szólva a szerző rámutat, hogy ezek csak akkor tudják betölteni hivatásukat, ha hozzájárulnak a valóság megismeréséhez. A valóság megismerése és tudatos megváltoztatása eszmék nélkül lehetetlen. Itt nemcsak azokról az eszmékről van szó, amelyeket a tömegek is magukévá tesznek, hanem a „kisebbség" által hangoztatott gondolatokról is, amelyeket esetleg az adott társadalom nem képes elfogadni.

Az osztály amely meg akarja változtatni a társadalmat, s ezen keresztül önmagát is, nem kell, hogy misztifikációk mögé bújtassa gyakorlatát s az azt irányító elméletet. A munkásosztály ideológiája s azok a tanok, amelyeket a társadalom fejlődéséről vall, objektíven megfelelnek a valóságnak. Nincs szükség arra, hogy fiktív érdekeket nevezzen ki mindenekfölöttinek és örökkévalónak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a munkásosztály, azaz annak képviselői automatikusan az igazság letéteményesei lettek. A nyílt, őszinte és bíráló gondolat elengedhetetlenül szükséges a továbbfejlődéshez. Valami nincs rendben a gondolattal vagy a társadalommal, ha a politikai ideológiát felváltja a dogmatizmus és az üres publicisztikai frázis. A társadalmi haladás egyik legfontosabb feltétele, hogy a marxizmus elmélete és gyakorlata megszabaduljon az önámítástól, a misztifikációktól, a dogmatizmustól és a tehetetlenségtől. Ennek a megszabadulásnak egyik szükséges útja az új gondolati módszerek alkalmazása, s a valóság egyre mélyülő, átfogó ismerete.

Az eszmék eltorzulása, ami rendszerint a dogmatizmusba torkollik, elsősorban azzal magyarázható, hogy egyes fontos fogalmakat a gyakorlatban, gondolati közegüktől függetlenül, mint öncélú megmerevült kategóriákat alkalmazzuk. Ezzel elvesztik eredeti tartalmi gazdagságukat, amellyel egy meghatározott társadalmi-történelmi helyzetben rendelkeztek, s amelyben eszmeként jelentkeztek.

Eszmék nélkül nincs forradalom. Az eszmék „hadi gépezetek", hatékonyabbak az ágyúknál és az atombombánál. Azok a társadalmak, amelyek ma a fegyvereket többre becsülik az eszméknél, nemcsak szellemi szegénységükről tesznek tanúságot, hanem tehetetlenségükről is. Anyagilag lehetnek erősek, lehetnek nagyhatalmak, de haladó történelmet írni képtelenek. A mai társadalmak többnyire háttérbe szorítják vagy elvesztik az eszméket. Ezzel nemcsak magukba zárkóznak, hanem elvesztik tájékozódási képességüket és távlataikat is. Bomlásnak indulnak. Mindez társadalmi pangást idéz elő, amely jó táptalaja a különféle visszahúzó ideológiáknak.

Ez a történelmi helyzet új eszmei megoldásokat és új kiutakat követel, különösen a fiatal társadalmakban. Új célok és megoldások pedig nincsenek, ha nem pattannak ki új, elfogadható és elfogadott eszmék. Az eszmék nem a semmiből keletkeznek. Átveszik s befejezik a valóságban már meglevő lehetőségeket, feltételeket. Az átélt helyzet, valamint az emberi reflexió között dialektikus kapcsolat van, s az eszmék keletkezésekor egyiknek sem lehet szigorú határt szabni, sőt figyelembe kell venni a véletlent is.

Az eszmék és az institúciók közötti viszony egyike a legjelentősebb társadalom-elméleti kérdéseknek.

Đorđević két nagy csoportra osztja azokat az elméleteket, amelyek így vagy úgy, de egyoldalúan próbálják meghatározni az instititúciók mibenlétét s az eszmékhez való viszonyát.

Az egyik oldalon azok az elméletek állnak, amelyek az institúciókat az eszmék megtestesülésének tartják. Ide tartoznak a vallásos, elsősorban katolikus gondolkodók, a spiritualizmus, a pszichologizmus, valamint a szociológiai-jogi iskolák követői.

Más ideológiai hozzáállással, de ugyancsak egyoldalúan viszonyul a kérdéshez a dogmatikus (vulgáris) marxizmus. Ennek képviselői az institúciókat kiegyenlítik a társadalmi felépítménnyel. Ide vezethetők vissza azok a nézetek, amelyek a marxizmust gyakran összekapcsolták a kommunista pártok gyakorlatával, a fennálló rendszerrel. Ez pedig az egyes meglevő institúciók eszményítésében nyilvánult meg.

Három fő forrásra lehet visszavezetni az institúciók modern elméletét. A XVIII. és XIX. század demokratikus és tradicionalista politikai eszméire, a XIX. és XX. században jelentkező jogfilozófiára és szociológiára, valamint Marx művére, amely nemcsak bírálja az előbbi nézeteket, hanem túlhaladja azokat.

Jean-Jacques Rousseau az első modern politikai gondolkodó kezdett el foglalkozni a magántulajdon történetével, az emberek közötti egyenlőtlenséggel és a politikai hatalom természetével. Elvetette a felfogást, amely az institúciókat az istenség, az eszme megtestesülésének tartja, s kiemelte a népet és annak szuverenitását. Az institúciókra vonatkozó elméletbe három új elemet hoz be: a népet, amely megteremti az intézményeket, a szerződést, amely alapul szolgál megalakulásukhoz, s a részvevők akaratát, amely egyetlen igazolt módszere a határozathozatalnak és a társadalom vezetésének. A tradicionalista gondolkodók, különösen azok, akik a francia forradalom elől Németországba menekültek, azt hangoztatták, hogy az institúciók isteni eredetű képződmények, és semmi szín alatt sem lehetnek a nép műve.

A szociológia voltaképpen mint institúció-elmélet kezdett fejlődni. Megalapítói a társadalmat hol élő szervezetként képzelik el, amely a szervein keresztül önállóan tevékenykedik, hol pedig mint szerkezetet, gépet, amelyet külső tényezők teremtettek meg és irányítanak. Az institúciók mint szervek léteznek a társadalom testén, s funkcióikon keresztül lehet őket meghatározni. Ezek az első megfogalmazások alapozták meg a későbbi szociológiai iskolák, a funkcionalizmus és a pozitivizmus institúciókra vonatkozó elméleteit.

Hegel institúció-elmélete meghaladja a korabeli nézeteket, de közelebb van a tradicionalistákhoz, mint a XVII. században fogant demokratikus gondolathoz. Szerinte az institúciók (az állam) eszköz, amelyen keresztül megvalósul az objektív társadalmi szükségszerűség. Az ember, a szubjektum nem előzi meg az institúciókat, nem is létezik ellenükre, hanem bennük van. Az ember, azért ember, mert institucionalizálódott — mondja Hegel.

Marx nem hagyott hátra külön tanokat sem pedig kész definíciót arra vonatkozólag, hogy mi az institúció. Viszont főművében a Tőkében, de másutt is, megtaláljuk az egyes institúciók alapos és sokoldalú elemzését. Így például a Tőkében elvégzi egy institúció, a gyár teljes értékű elemzését, s ezzel már megadja magáról az institúcióról szóló elméletet is.

Követi a demokratikus tradíciókat, és közelebb áll Rousseauhoz, mint Hegelhez. Számára a társadalom — csakúgy mint Rousseaunak — intézményesítő kategória. Hegel a társadalmat intézményesített kategóriának tartja.

Az institúciók természetére vonatkozó elméletek ideologizálásával párhuzamosan az elméletben — az útóbbi néhány évben az egyetemista mozgalmakkal a gyakorlatban is —, jelentkezik az anti-institúcionalizmus. Ezek a a nézetek tagadják az institúciókat, azaz kiegyenlítik őket a „létező mozgalommal". Szerintük az anti-institúcionalizmus a forradalmiság ismérve. Az institúciókat a „fennálló rendszer" teremti meg, az uralkodó eszme közvetítésével.

Kétségtelen, a forradalommal mindig együtt járt az institúciók megdöntése és újak teremtése. Ennek ellenére az anti-institúcionalizmus jóllehet történelem-ellenes, alapelvévé vált az új baloldalnak, de egy egész sor modern forradalmi irányzatú eszmei áramlatnak is. Ez elsősorban azért történhetett meg, mert a megvalósított forradalom gyorsan megalkotta a maga insitúcióit — elsősorban az államot — s ezek kiegyenlítődtek a „meglevővel", a társadalmi status quo-val. Így a társadalom eszmei és politikai zárlat alá került. Az inti-institúcionalizmust hirdető forradalmi beállítottságú eszmei áramlatok térhódítását magyarázza az a tény is, hogy a marxizmus modern politikai elmélete nem fejlesztette ki az institúciók fogalmát.

A marxista társadalom-elmélet az institúciókat eleve nem fogadja el, de nem is veti el. Abban különbözik az összes többitől, hogy tagadja az institúciók *természetes* alapját. Bármelyik fontos institúció történetét vizsgáljuk is, gyorsan kitűnik, hogy léte nem a „dolgok természetéből" fakad. Az örök ideák sem képezik alapjukat. A műszaki munkamegosztás például nem a dolgok természetéből következik, hanem társadalmilag feltételezett. A kutatások azt mutatják, hogy jelenlegi formájában a termelés követelményeinek sem felel meg, s ezzel csökkenti az egyéni és társult munka hatékonyságát.

Az institúciók eddigi meghatározásaival s a marxista felfogással kapcsolatban figyelmet érdemel a szerzőnek az a megállapítása, miszerint az anti-institúcionalizmus és az önigazgatás jelentik csak a mostani értelemben vett intézmények gyökeres bírálatát. Đorđević az anti-institúcionalizmust elveti, mert hibásnak tartja e nézet alapjául szolgáló gondolatmenetet. Szerinte a politikai viszonyok logikája olyan, hogy megvalósulásuk folyamán nem lehet mindig megtartani a kezdeti vagy a tervezett formákat. Ezért az anti-institúcionalizmus, amely az egyes társadalmi intézmények patológiáján nyugszik, nem lehet haladó gondolat.

Az institúciók konceptusának megújhodását az önigazgatás elméletének fejlődése teszi lehetővé. Đorđević az eddigi eredmények figyelembevételével megállapítja, hogy az institúció pozitív társadalmi totalitás (nem objektív valóság). Általános jelentésük szerint az institúciók a társadalmi viszonyoknak egy bizonyos rendszerét jelölik, amely jogszabályokkal van körülhatárolva, s a részvevők megállapodásának eredményeként megfelelő hatalmat (autoritást) teremt.

Đorđević véleménye szerint ez a reális filozófiai konceptus meghaladja az előző elméleteket.

A másik figyelemreméltó gondolatsor Đorđević munkájában az emberi környezet megvédésével kapcsolatos társadalmi problémák és az önigazgatás elméletének viszonyát érinti. Miután vázolja a modern társadalmak s belátható időn belül a világ összes népeit fenyegető ekológiai problémákat (környezet-szennyeződés, nyersanyaghiány stb.) rámutat arra, hogy a tekintélyes teoretikusok egy számottevő csoportja foglalkozik a probléma társadalmi vetületeivel is. Így folyamatban van az úgynevezett ekológiai tudat kialakítása. Az e problémával foglalkozó gondolkodók számára nem kétséges, hogy a tőkés termelés mai formájában veszélyezteti az emberi nem fennmaradását. Ez az új ekológiai tudat a hozzátartozó tanokkal együtt, a szerző véleménye szerint része, ága az általános marxista önigazgatási elméletnek.

Bizonyítékait az alábbiakban foglalja össze:

— A gazdasági növekedés, de maga a fejlődés sem képes magában megoldani a társadalom létét érintő problémákat. A modern világ fő problémája nem a gazdasági-technológiai lehetőségek növelésében rejlik. A létkérdés megoldására, ideértve a gazdasági-technológiai komplexum irányítását is, közvetlenebb társadalmi erőkre van szükség, amelyek megvalósítják az önmaguk feletti ellenőrzést. Ezek az új erők csak az önigazgatásból nőhetnek ki.

— A társadalmi viszonyoktól függően lassan változik a politika funkciója is. Egyre inkább látszik, hogy az iparosodás kezdetén kialakult nézetek és mércék használhatatlanokká válnak. A nemzeti és politikai állam amely saját nagyságát és hatalmát gazdasági és hadierejével mérte, letűnőben van. A történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy a világ meghódítására irányuló kísérletek szükségszerűen kudarcba fulladtak. Az uralmi politika ma nemcsak romboló hanem irreális is.

— Sok fogalom, amely a kapitalista társadalmi rend győzelmével nyert polgárjogot, az elméletben lassan elveszti jelentőségét. Ide tartozik az utilitarizmus, a termelékenység, a munka mint robot, de a fékevesztett fogyasztás kultusza is. Ezek a fogalmak olyan társadalmi viszonyokat képviselnek, amelyek az emberi társadalmat soha nem tették szilárddá, jóvá s boldoggá. Az e fogalmak által jelzett társadalmi viszonyok végsőkig fejlesztve a modern ipari társadalmakban, súlyos belső válság forrásaivá váltak. Itt s másutt is az ember és a természet új viszonyának kialakítása el sem képzelhető az ember teljes és valódi felszabadulása nélkül.

— A természet nem egyszerűen adott dolog, ami nem változik. Az ember nemcsak kihasználja a természetet, hanem át is alakítja. Már egy nemzedék is tapasztalhatja, milyen tempóban változik a természet körülötte. Nagyobb időtávlatból nézve ez méginkább kitűnik. A keresztény-racionalista filozófia tételeivel ellentétben a társadalom technikai fejlődése nem jelent totális és abszolút haladást. Rögtön felmerül a kérdés, milyen ára van a haladásnak. A természet legyőzésére vonatkozó alapelvet meg kell szabadí-

tani statikusságától, s a tőkés fejlődés kezdeti szakaszára jellemző optimizmustól. Legyőzni nemcsak azt jelenti, hogy kihasználni, hanem azt is, hogy megismerni. Tisztában kell lenni lehetőségeivel, de korlátaival is. Azzal amit a technika elért, egyben veszélybe hozta a természeti környezetet, s új társadalmi problémákhoz vezetett. A kapitalista világ nem tudja teljes összetettségében megoldani az egyre inkább gyülemlő ekológiai problémákat. Erre csak az önigazgatás képes, amely megváltoztatja a termelési viszonyokat is.

Kovács Teréz

Dr. Vuko Pavičević könyve a vallásszociológiáról

Sociologija religije sa elementima filozofije religije. Zavod za Izdavanje Udžbenika Socijalističke Republike Srbije Beograd, 200 old.

Tartalom:

I. Uvodna odredba religije, II. Magija, III. Neki prestavnici filozofije religije, IV. Opšta odredba sociologije religije, V. Opšti pogled na razvitak sociologije, VI. Glavni prestavnici soc. religije, VII. Osnovne faze u razvitku religije, VIII. Tipologija religije i religijskih (shvatanja) stavova, IX. Opšte karakteristike narodnih i univerzalnih religija, X. Religijske organizacije, XI. Socijalno učenje katoličke crkve, XII. Proces sekularizacije u savremenom industrijskom društvu.

Dr. Vuko Pavičević könyvében a kultúrszociológia egyik ágával, a vallásszociológiával foglalkozik. Pavičević professzor könyve már azért is figyelemre méltó, mert a szocialista országokban a vallás szociológiai megvilágításával tudományos körökben, sajnos, még nem igen foglalkoztak.

A szerző a vallásnak négy fő szerepét említi: filozófiai-megismerő, érzelmi-egzisztenciális, szimbólikus-rituális, társadalmi-integrációs.

A filozófiai vagy megismerő szerep a hívőknél abban nyilvánul meg, hogy hisznek egy földöntúli lényben, aki meghatározza a viszonyulásukat a természethez, a világhoz, a léthez, tehát meghatározza az egész világszemléletüket.

Ehhez a filozófiai-megismerő szerephez társul egy érzelmi-egzisztenciális, illetve gyakorlati szerep is. Aki hisz egy földöntúli lényben, az abszolút jónak, mindentudónak és mindent bírónak képzeli el ezt a lényt, olyannak, aki meghallgatja az ő kéréseit, aki vigaszt és segítséget nyújt. Ez az elgondolás szerint a vallásos ember racionalizálja azt, ami az életben nem az ő elképzelése és akarata szerint történt. (Például: ha a vallásos embernek meghalt valakije, akit szeretett, ő azt fogja mondani, hogy a halál egy „felső" „isteni" erő akarata, és az „isten" tudja, hogy miért vette magához a halottat.) Ugyanakkor azzal az elképzeléssel, hogy az „isteni" vagy „földöntúli" erőt imádság segítségével szövetségessé lehet tenni, a vallásos ember humanizálja a természeti erőket és törvényszerűségeket, közvetve az istenen keresztül hatalmába keríti a természetet. A vallásos ember tehát a természetet egy szellemi lény akarata szerint képzeli el. „Az tény — állítja Pavičević —, hogy egy ilyen lény létezését racionális tényezőkkel nem lehet bebizonyítani, de ez nem jogosít fel bennünket arra, hogy a benne való hitet teljes mértékben értelmetlenségnek tartsuk. A vallási elképzelés egy eszköz az egzisztenciális problémák pszichológiai megoldásához, ezért nem elfogadható, ha „hazugnak" vagy tévesnek bélyegezzük meg. Elfogadhatóbb, ha helyette inkább azt kérdezzük, hogy vajon célszerű vagy sem, szükséges vagy szükségtelen-e? Hogy célszerű és szükséges-e, ez az egyén pszichológiai struktúrájától függ."

Pavičević professzor a vallásnak ezt a pszichológiai szerepét hangsúlyozza

legjobban, és ezzel egyúttal rámutat a vallás szociológiai témakörére is. A szerző Marxra hivatkozik, és állítja, hogy az a kérdés, van-e isten vagy nincs, nem tartozik a tudomány körébe. Habár nyíltan nem mondja, de a könyv útmutatóként is szolgálhat azoknak, akik a vallást szociológiai szempontból akarják tanulmányozni. A fenti kérdéssel (van-e isten vagy nincs) a teológia foglalkozik. A vallásszociológia lényegesen más kérdésekre kell, hogy választ adjon, például: egy-egy kisebb vagy nagyobb társadalmi csoportban milyen hatással van az emberek magatartására, viselkedésére, gondolkodására, érzelmeire, stb. a vallásosság, és egyáltalán, hogy miben nyílvánul meg a vallásosság a mindennapi életben egy-egy társadalmi csoportnál vagy az egyénnél.

Visszatérve a szerző által elemzett funkciókra Pavičević megemlíti továbbá a vallás szimbólikus-rituális szerepét. A vallásban valamilyen formában mindig jelen vannak bizonyos szimbólikus elemek, mert a „földöntúli" megfoghatatlan erőt valami konkrét megfoghatóként ábrázolni kell (szobor, kép, kereszt), melyen keresztül a vallásos ember kapcsolatot teremt a „földöntúli" lénnyel. A vallásos ember ugyanakkor különféle rituális műveleteket (imádkozás, áldozatnozás) végez, amelyek segítségével a „földöntúli" erőhöz folyamodik.

A vallásnak bizonyos társadalmi integrációs szerepe is van. Ez abban nyilvánul meg, hogy azok, akik azonos módon hisznek, azok egy vallási közösséget képeznek (vallási közösség, templom, szekta).

Különböző időkben a vallásnak egyik vagy másik szerepe kerül előtérbe. A feudalizmusban a vallás rányomja bélyegét az egész emberi gondolkodásra és érzelemvilágra.

Manapság viszont a vallás filozófiai megismerő szerepe úgyszólván teljes egészében megszűnik, de érzelmi szempontból nagyon sok környezetben még megtartotta hathatós befolyását. Ezzel a ténnyel magyarázható az is, hogy sok helyen az emberek, habár elsajátították a tudomány vívmányait, mégis hisznek egy „földöntúli" erőben, mert pszichikailag nem képesek szembenézni a saját problémáikkal.

A könyv utolsó fejezetében Pavičević professzor a szekularizáció vagyis az elvilágiasodás, az ateizáció kérdésével foglalkozik.

A társadalmi és politikai életben már a késői középkorban a vallás veszíteni kezdi befolyását. Lassan visszanyeri szerepét az a világnézet, amely már az ókori görögöknél megszületett, és amely szerint a világ a földi erők szükséges összefüggésén alapszik, és amelyben nem jut hely a földöntúli erőknek. A természet újra esztétikai és erkölcsi erőkkel lesz felruházva. A természet rehabilitációjával párhuzamosan folyik az emberi ész rehabilitációja is R. Descontes Avgustin állításával szemben eredő út intellektum (hiszek, hogy megismerhessem) új gondolkodási szemléletet állít fel, mely szerint dubito ut intelligam (kételkedem, hogy megismerhessem). Descontes mindenben kételkedik, kivéve a kételkedő egyénben. Őt követik a materialista és felvilágosult filozófusok, de főként a technika és az urbanizáció határozzák meg az új világszemléletet, az új életformát, uj érzéseket és értékeket, melyek háttérbe szorítják a vallást, mert nem felel meg az új feltételeknek.

A szekularizáció hatásának különösen a munkásosztály van kitéve. Ezt a tézisét a szerző a nyugati államokban kimutatott statisztikai adatokra támaszkodva állítja. Ez a hipotézis a munkásosztály egzisztenciális kérdéséből indul ki. A munkás a munkával és a mindennapi gondokkal van elfoglalva, és nem marad ideje még vallási elmélkedésre sem. „Ha a szó szoros értelmében nem beszélhetünk az isten negációjáról, ateizmusról, ha az isten nem tűnt is el teljesen a felszínről, mégis eltávolodott."

Rehák László

A szervezés- és irányításszociológia eredményei D. M. Gvisianyi könyvében

D. M. Gvisianyi: Szervezés és irányítás. A polgári elméletek kritikai elemzése; Kossuth Könyvkiadó, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972. 376 oldal.

Tartalom:

Előszó. — Bevezetés. — I. Az irányítás funkciója a társadalmi termelés rendszerében. Az irányítás funkciója az antagonisztikus osztálytársadalomban. A termelés irányítása a monopolkapitalizmusban. A szocialista rendszer és a társadalmi termelés irányítása. — II. A szervezés és irányítás „klasszikus" elmélete. A „tudományos management" kialakulása. Az igazgatási tevékenység szervezésének elvei. A „klasszikus" irányításelmélet rendszerezése. Urwick és Gulick szervezési elvei. Max Weber tanítása az irányítás ideális bürokratikus szervezetéről. — III. „Az emberi viszonyok" tana. Az „emberi viszonyok" tanának kialakulása. Az „emberi viszonyok" tanának fő koncepciói. Az „emberi viszonyok" tanának evolúciója. A „humanitárius kihívás" válsága. — IV. A szervezés- és irányításelmélet „empirikus" iskolája. Az „empirikus" iskola és tőkés vállalatirányítás tapasztalatai. Az „empirikus" iskola fő képviselői az irányítási tevékenység sajátosságairól. Az „empirikus" iskola, a taylorizmus és az „emberi viszonyok" tana. — V. A „szociális rendszerek" iskolája. A „rendszer-megközelítés" elvei. A döntéshozatal problémája. A „szociális rendszerek" iskolája és a polgári iparszociológia. — VI. Az irányításelmélet „új iskolája". Az „új iskola" fő kutatási irányai. A rendszer-megközelítés az „új iskolá"-ban. — VII. Az irányító tevékenység fejlődésperspektívái az amerikai irányításelméletben. — VIII. A polgári irányításelméletek ideológiai funkciója. Az irányító tevékenység professzionalizálódása és az úgynevezett „manager forradalom". Az üzletember tevékenységének indítékai és etikája. Az irányításelmélet apologetikus tendenciája. — Befejezés. — Jegyzetek.

A magyarországi olvasó, helyesebben: a magyar nyelvű szakirodalmat is használó szakember abban a kedvező helyzetben van, hogy a Kossuth Könyvkiadó és a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó elismerésre méltó erőfeszítése eredményeként az 1970-ben megjelent orosz eredeti kiadása után alig két évre kézbe vehette D. M. Gvisianyi könyvének magyar kiadását is.[1] A szovjet Gvisianyi, igaz a szervezéstudományok művelőinek középkorosztályához tartozik, mégis már néhány éve fölverekedte magát e dinamikusan fejlődő tudomány-csoport képviselőinek világviszonylatban vett élgárdájába. Noha, a szervezés- és irányításszociológia a tartalmi jegyei következtében határozottan magán viseli az adott társadalmi rendszer osztály- és ideológiai jellemvonásait, és a nemzetközi együttműködés e téren nem kis akadályokba ütközik, sőt igen határozottan adott korlátai is vannak, mégis, ma már minden rangos nemzetközi tudományos értekezlet B. M. Gvisianyi részvétele vagy tudományos, írásos hozzájárulása nélkül csonkának mondható.

Az önálló tudományágazatként kialakuló szervezéstudomány valójában már a fiatal szovjet állam és társadalom gyors ütemű kiépítésében és útkereséseiben a forradalmi munkásosztály lánglelkű vezéregyéniségének, Leninnek közvetlen személyes érdeklődésében állt és serkentése alapján gyors fejlődésnek indult.[2] Ez az indulás Lenin halála után megrekedt. A társadalomtudo-

mányok fejlődésének felgyorsulásával, ami a SZKP XX. kongresszusa után indult meg, többek között megkezdődött a szervezéstudományok második fejlődési fénykora is. Azóta már a tudósok majd egy teljes emberöltője jelentkezett a Szovjetunióban. E generáció tevékenységének nagy eredménye D. N. Gvisianyi gyorsan felfelé ívelő tudományos tevékenysége és világviszonylatban is megvalósult affirmációja[3] a szervezés- és irányításszociológia terén.

D. M. Gvisianyi könyvének alcíme: A polgári elméletek kritikai elemzése. Nagyot tévedne az az olvasó, aki azt gyanítaná, hogy valamiféle régi vágású szemellenzős aprólékos, kicsinyes „marxista" értekező munkáját veszi kézbe. Gvisianyi bírálata nem ilyen, marxi értelemben kell venni bírálatát, és ezt a módszert könyvében sikeresen meg is valósítja. A szerző nemcsak azt bírálja, és mutatja meg, ami a polgári irányítás és szervezés tudományos igénymegközelítésében tudománytalan és valójában a meglevő viszonyok ideologizált szépítését jelenti, hanem felhívja könyve olvasójának figyelmét arra is, ami a polgári, főleg amerikai tudósok és kutatók elméleteiben és kutatási módszereikben értéket jelentenek. A marx értelemben vett bírálatot alkalmazva, kifejti saját és más marxista kutatók eredményeit és építi tovább tudományos felismeréseinket. Ilyen módon D. M. Gvisianyi munkássága a marxizmus tudományos módszereit és tudományos eredményeit sajátos módon és meggyőzően affirmálja a szervezéstudományok területén ma, a tudományos és technológiai forradalom, nem egyszer a kibernetikával is jelölt korszakában.

Gvisianyi munkájának egyik figyelemreméltó eredménye a viszony meghatározása a szervezés és irányítás tudományos tárgyalása és e tárgykör szociológiai megközelítése között. Vonatkozik ez közvetlenül az ez irányú fejtegetéseire (különösen a könyv első és záró fejezeteiben), de az egész könyv tárgyalási módjának megvalósítására is. A szerző leszögezi (könyve 18. oldalán), hogy az irányítás mint az emberi tevékenység sajátos fajtája, szemmel láthatóan fejlődik, szerepe növekszik és az irányító szervek hálózata folytonosan bővül. Ez kifejezi a végbemenő társadalmi-történelmi folyamatok törvényszerűségét. Ugyanakkor az irányításszervezés egyre bonyolultabbá válik. Nemcsak a termelésirányítás tartozik feladatai közé — szögezi le a szerző — hanem a csere, az elosztás, a fogyasztás, a pénzügyi irányítás is, nemkülönben azok a kommunikációs csatornák, amelyeken át mindezek a folyamatok végbemennek. Az irányítás szférája szükségszerűen kiterjed a termelésen kívüli folyamatokra is és ezért Gvisianyi joggal szögezi le: „Mindebből nyilvánvaló, hogy az irányítás, mint sajátos társadalmi folyamat elemzése túlnő a részkutatások keretein, és komplex szociológiai kutatások tárgyát képezi, elsősorban olyan ágazatokét, mint a szervezés szociológiája, az irányítás szociológiája stb."

A szerző hangsúlyozza (19. old.), hogy „az irányításszervezés *szociológiai* vizsgálatának specifikumát (a közgazdaságtani, demográfiai, technikai stb. megközelítésmóddal szemben) gyakran abban látjuk, hogy középponti objektuma az ember, a környező valósághoz való viszonya. Ha azonban a szervezés szociológiájának specifikumát erre az általánosságban helyes állításra redukáljuk, ez túlzott pszichologizmusra vezet." D. M. Gvisianyi szerint a bonyolult társadalmi jelenségek és folyamatok — többek között az irányításszervezés — szociológiai vizsgálatának fő megkülönböztető jegye az elemzés komplexitása.

A szerző álláspontja az irányításszervezés szociológiai vizsgálatának lényegére, tehát azonkívül, hogy „az irányítási rendszer középpontjában az ember áll, mint az irányításnak az objektuma és egyszersmind szubjektuma is", a megközelítés komplexitása is lényeges, mert a közgazdász, technológus, az üzemi pszichológus stb. vizsgálatánál és irányításában sem téveszthető szem elől az embert. Tekintettel arra, hogy a közgazdaság a gazdasági folyamatokat vizsgálja, a mérnök a technikai-technológiai, a jogász a jogi, a pszichológus a lélektani folyamatokat és így tovább, nem vitatható a felsorolt folyamatok mélyreható tudományos vizsgálatának nélkülözhetetlensége. Mégis, a való életben a felsorolt folyamatok szorosan összefonódnak és egymásbaolvadnak. Ezért szögezi le Gvisianyi (19. old.), hogy: „A társadalmi-történelmi folyamatnak ezt az egységét az egész társadalomban, mint történelmileg meghatározott szociális organizmusban, a történelmi materializmus tanulmányozza. Az egységes folyamatnak az egyes társadalmi folyamatokban való megnyil-

vánulásai a konkrét (mi itt, Jugoszláviában mondhatnánk „empirikus") társadalomkutatások[4] tárgyát képezik".

A könyv előszavában Á. M. Rumjancev akadémikus is többek között hangsúlyozza (8. old.): „Jelen monográfia gyümölcsöző kísérlet arra, hogy tovább folytassa a marxista szervezés- és irányításszociológiai legjobb hagyományait, és ezen túlmenően meghatározza fejlődésének fő irányait az elkövetkező szakaszban". Fontosnak tartja már elöljáróban fölhívni az olvasó figyelmét arra a körülményre, hogy amikor egyre fokozódik a társadalomtudományok művelőinek érdeklődése a szervezés és irányítás kérdései iránt és az irányítástudomány tárgyát és illetékességi körét túl tágan értelmezik (így van ez Rumjancev szerint „az irányítás elméletével is, amely a közgazdaságból vált ki, és szervesen magában foglalja a jogtudomány, a szociológia, a szociálpszichológia fontos aspektusait, sőt természettudományos eredményeket is"), Gvisianyi sikeresen megmaradt az irányítás-elméletek és kutatások szociológiai vizsgálatának talaján.

A szerző sikeresen csoportosítja könyvében vizsgálódásainak tárgyát azáltal, hogy az irányításelméleteket iskolákként, irányzatokként csoportosítja és ezeket jelentkezésük időrendjében, de főleg domináló időszakuk szerint sorakoztatja. Gvisianyi nem kis nehézségekkel küzd meg, hisz, noha az általa feltüntetett öt alapvető iskola — a klasszikus, az emberi viszonyok, az empirikus, a szociális rendszer és az új iskola — (31—32. oldal) nagyobbára általánosan elfogadottak, az elmélyültebb vizsgálódások nyomán a szerző kimutatja, hogy mennyi ellentmondás van egy és ugyanazon iskolához tartozó jelentős szerző között. Ugyanakkor, noha az egyes iskolák feltűnése követi a kapitalista világ ipari szervezettségének alakulását századunkban, a fejlett, főleg az Északamerikai Egyesült Államokban, a szerző nyomon követi az iskolák életútját, amelyek egyáltalában nem követik egymást, hanem időrendben egymás mellett léteznek,[5] tartalmilag semmi esetre sem valamiféle kooegzisztenciában léteznek egymás mellett, „születésük" viszont rendszerint nem esik egybe feltűnésük, illetve affirmálódásuk idejével.

Gvisianyi indokoltan szentel nagy figyelmet vizsgálódásaiban a taylorizmusnak. Nemcsak azért, mert a „tudományos management" ezen iskoláját napjainkban úgy emlegetik a tőkés világban mint a „klasszikus" vagy „tradicionális" iskolát és mert F. W. Taylor és L. Gulick, J. D. Mooney, Reiley, E. F. Brech, L. Allen mellett napjainkban is közvetlenül hat H. Fayol, L. F. Urwik, M. Follett és R. Shelton munkássága.

A szerző részletesen ismerteti Lenin viszonyulását a taylorizmus iránt. Mint ismeretes, Lenint nemcsak mint a fiatal szocialista proletárállam vezetőjét érdekelte a taylorizmus. Az első világháború előtti időkben is foglalkoztatta, és noha alapjában az akkori munkásmozgalom elkeseredett, elutasító magatartásának hatása alatt volt, Lenin itt is árnyaltan és analitikusan tárgyalta az akkori kapitalizmus újszerű jelenségét. Még 1914 márciusában írja[6]: „A Taylor-rendszer — megalkotóinak tudta nélkül és akarata ellenére — azt az időt készíti elő, amikor a proletariátus kezébe veszi majd az egész társadalmi termelést és kinevezi saját munkásbizottságait az egész társadalmi munka helyes elosztására és szabályozására. A nagyüzemi termelés, a gépek, a vasutak, a telefon — mindez ezernyi lehetőséget nyújt ahoz, hogy negyedére csökkentsék a szervezett munkások munkaidejét, s ugyanakkor a mostaninál négyszer nagyobb jólétet biztosítsanak számunkra."

Már az októberi forradalom után az új szocialista társadalmat építve a fegyveres ellenforradalom, a világháború és polgárháború pusztításainak és az akkori anyagiakban való szűkölködés közepette, Lenin feladatul tűzi ki a taylorizmus tudományos kritikai tanulmányozását, hogy eredményeit alkalmazhassák a szovjet iparban és a közigazgatásban. Szükségesnek tartja, hogy Taylor rendszerében — amelyet „a kapitalizmus utolsó szavának" nevezett a termelésszervezés és irányítás területén — elkülönítsék a nagyüzemi társadalmi termelés természetét tükröző tudományos eredményeket a tőkés kizsákmányolás következményeiből fakadó viszonyaitól. Ezért is hangsúlyozza indokoltan Gvisianyi (25. old.): „A taylorizmus lenini értékelésének alapvető elvi-metodológiai jelentősége van; naivitás lenne, ha csak a polgári irányításelmélet egyik irányzatának jellemzését látnánk benne."

A szerző az amerkiai „tudományos irányítás" (scientific management) első

iskoláját főleg Frederick Winslow Taylor (1856—1915) és Henri Fayol (1841—1925) munkásságán keresztül tárgyalja. Nyomon követi az iskola további alakulását Luther Gulick (aki Fayolnak „az igazgatás öt elemét" az irányítás általa hangsúlyozott hét elemét összevonta POSDCORB-nak nevezi) és Lyndall F. Urwick (a szervezést tíz elvben fejezi ki) munkásságán keresztül,[7] valamint Max Weber tanításának, az igazgatási szervezet „ideáltípusának", a weber-i értelmezésű „bürokrácia"[8] alkalmazása alapján.

Taylor csak a munka folyamatát, a termelés technikáját és annak irányítását fogja fel és elemzi behatóan mint társadalmi folyamatot. Magát az embert, a termelő munkást nem fogja fel társadalmi mivoltában. Róla lesújtóan pesszimista véleménnyel van. Taylor szerint a munkás lusta, a munka termelékenységének emelését és a termelés ütemének fokozását csak kényszerrel (bevezeti a „kényszerű együttműködés" fogalmát), a munka eszközeinek, feltételeinek és módszereinek kényszerítő szabványosításával lehet elérni. Rendszere elődjének H. R. Towne akkordmunka bírálatával és felülmúlásával alakult ki. Felfogása szerint, gyakorlati módszerei is követik ezt a felfogást, mivel a munkás nem értheti a korszerű termelés bonyolult szervezetét, ezért nem képes ésszerűen megszerveznie saját munkáját. A szervezés funkcióját csak egy elit, a vezetés, tudja betölteni. Ezért, szerinte, csak a vezetés feladata lehet, hogy a kezdeményezést végletesen centralizálja és a munkás egész tevékenységét az üzemen belül maximálisan szabványosítsa.

Taylor „tudományos irányítási" rendszerében ezt a felfogást következetesen megvalósítja és az akkord-rendszert elvetve hangsúlyozza, hogy a munka termelékenységének növelését nem lehet eredményesen megoldani, ha a termelés vezetői (mint például az akkord munka esetében) csak a legáltalánosabb ösztönző tényezőkkel számolnak és lényegében a munkás „ösztönző kezdeményezésére" hagyatkoznak (86. old.). Taylor felfogását, amely szerint „a módszerek kényszerítő szabványosításával, a legjobb munkaeszközök és munkafeltételek kényszerítő alkalmazásával és a kényszerű együttműködéssel lehet biztosítani a munkatempó általános gyorsítását. A szabványok betartását és a szükséges együttműködés biztosítását célzó kényszerítés kötelessége kizárólag a vállalat vezetését terheli." Ezekből az elvekből kiindulva, Gvisianyi a következő négy pontban összegezi (87. old.) mindazt, amit ma szabatosan taylorizmusnak nevezünk:

1. Tudományos alap kiépítése a régi, hagyományos, a gyakorlatban kialakult munkamódszerek helyére, a munka minden egyes elemének tudományos elemzése.

2. A munkások tudományos kritériumok alapján való kiválasztása, betanítása és képzése.

3. A vezetés és a munkások együttműködése a munkaszervezés tudományosan kidolgozott rendszerének bevezetésében.

4. A munka és a felelősség egyenletes elosztása a vezetés és a munkások között.

Taylor matematikai módszerrel felmérte, mindég sok eset figyelembevételével, és megállapította az optimális munkamódszerek összességét. Ezt úgy valósította meg, hogy gondosan elemezte az egyes munkások mozdulatait, megfigyelte a munkaműveletek végrehajtását, ennek alapján igyekezett minden egyes műveletet elemi összetevőire felbontani és (időelemzés segítségével) kialakítani az „ideális munkamódszert", a különböző munkások munkafolyamatának legjobb és tudatosan tovább javított elemeiből (a 88—89. old.) Taylor rendszerének gyakorlati alkalmazásának nagy eredményeit jellemzi az a körülmény, hívja fel a figyelmünket a szerző, hogy azoknál a gépipari vállalatoknál, ahol Taylor kísérletezett, az átlagos munkatermelékenység három év alatt megkétszereződött.

Taylor rendszere természetesen a termelőmunkás és egészében a végrehajtó dolgozók műveltetése (leegyszerűsítve a mozgó szalagrendszert) csak egy eleme, hisz már elődje Towne vallja, hogy „a gyár irányítása nem kevésbé

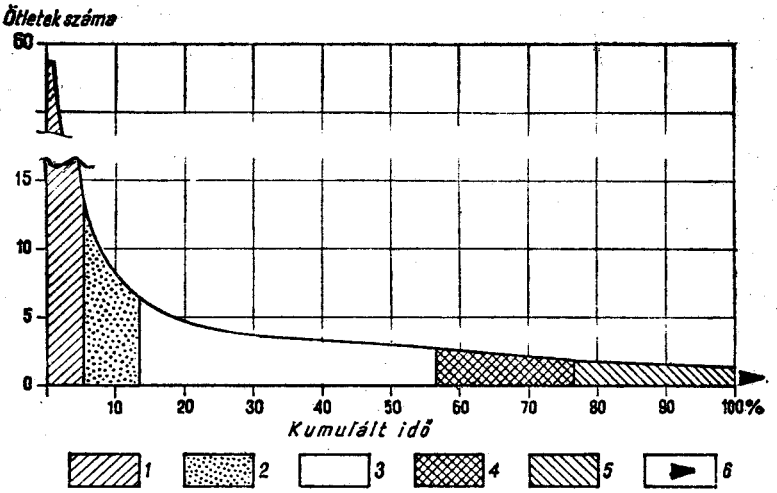

3. ábra. Az új gyártmánytervezetek életképessége (51 cég)
A kifejlesztés szakaszai: 1 – az ötletek szelekciója; 2 – konjunktúraelemzés; 3 – a tervezet kidolgozása; 4 – kipróbálás; 5 – értékesítés; 6 – sikeres új termék

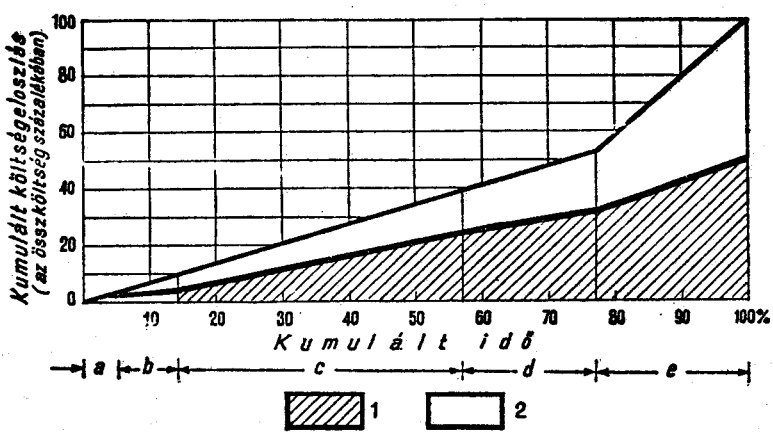

4. ábra. Kumulált ráfordítás- és időelosztás (átlagos mutatók az egész iparra vonatkozóan)
Összköltség = költségrovatok(1) + beruházási költségek(2). A kifejlesztés szakaszai: a – az ötletek szelekciója; b – konjunktúraelemzés; c – a tervezet kidolgozása; d – a termék kipróbálása; e – értékesítés

(Ábrák a tárgyalt könyv 197. és 198. oldaláról)

fontos mint a technika". Így Taylor már kérdésessé teszi a „lineáris" szervezeti rendszert, amelyben minden munkás csak egy közvetlen főnöknek volt alárendelve (mellesleg, mint gyakorlati kérdést, a munka technikai felszereltségétől függően, nálunk is még nem egyszer időszerű bizonygatni ennek a rendszernek technikai és társadalmi maradiságát, lásd Janez Jerovšek, Stane Možina és Veljko Rus munkásságát).[9]

Taylor a „lineáris" szervezeti rendszer, a „katonai típusú" rendszer he-

lyett egy másikat dolgozott ki, amely a mesterek (művezetők) és csoportvezetők munkáját nyolc alkotó részre bontja fel. Ebben a rendszerben minden munkás napról napra nyolc specializált közvetlen vezetőtől kap utasításokat és ha kell, segítséget. A nyolc „funkcionális mester" közül csak négynek (a felügyelőnek, a karbantartásért-javításokért felelő mesternek, a munka ütemét megállapító mesternek és a csoportvezetőnek) kell közvetlenül a műhelyben tartózkodnia, a többiek egy külön e célra berendezett irodában végzik a munkalapok és utasítások elkészítését, a termékek előállítására fordított idő és az önköltség elszámolását stb.

Ezért hangsúlyozza Gvisianyi (90. old.), hogy Taylor az irányítás szférájára is kiterjesztette a munkamegosztást.

Taylor viszonyulása a termelő munkások és az irányítók iránt sokkal kifinomultabb és ravaszabb mint ahogyan általánosságban tudatosodott apáink idejében, amikor az még az újszerűség erejével és misztifikáltságával volt jelen valóságunkban. Amikor a munkást Taylor irracionális és individualizált lénynek tekinti, ugyanakkor a termelés racionalizását Taylor elsősorban magától a munkástól „tanulja", mert módszere elsősorban a munkások nagy számának egyenkénti részletes tanulmányozásán alapszik. A parancsnoklási hatalom nyers gyakorlását elveti és a vezetésben a kényszerű harmonizálás elvét követi. Természetesen saját osztályának és társadalmi rendjének gyermeke, mert a tudományos munkaszervezés és irányítás lényege számára bevallottan, de valójában is, a nagyobb profit megvalósítása.

Gvisianyi (87. old.) kifejezően Taylor „tudományos irányítás" rendszerének lényegét a következő Taylor-idézettel jellemzi: „Tudomány a hagyományos készségek helyett; harmónia az ellentétek helyett; együttműködés az egyéni munka helyett; maximális termelékenység a korlátozott termelékenység helyett; minden egyes munkás felfejlesztése az általa elérhető maximális termelékenységre és maximális jólétre." Ehhez a hittvalláshoz fűzi hozzá Gvisianyi: „A tudományos irányítás feladatainak ebben a meghatározásában, mint minden más polgári irányításelméleti koncepcióban, a racionális munkaszervezés eszméi mellett olyan képmutató állítások kapnak helyet, mintha lehetséges lenne a proletárok ‚maximális jólétének' elérése." A szerző a Taylori „tudományos management"-et tárgyaló fejezete bevezető részében (84—85. old.) idézi Lenint, aki minden illúzió és misztifikáció nélkül a következőket írja: „A Taylor-rendszer — mint a kapitalizmus minden haladó megnyilvánulása — egyesíti magában a burzsoá kizsákmányolás körmönfont kegyetlenségét számos, igen gazdag tudományos vívmánnyal, a munkában végzett mechanikus mozdulatok elemzése, a leghelyesebb munkamódszerek kidolgozása, a legjobb nyilvántartási és ellenőrzési rendszerek bevezetése stb. tekintetében. A Szovjet Köztársaságnak, ha törik, ha szakad, át kell vennie mindent, ami értékeset a tudomány és a technika ezen a területen elért. A szocializmus megvalósíthatóságát éppen az határozza meg, hogy milyen sikereket tudnak elérni a szovjethatalomnak és a kormányzás szovjet szervezetének a kapitalizmus legújabb haladó vívmányaival való egyesítése terén. Meg kell szervezni Oroszországban a Taylor-rendszer tanulmányozását és tanítását, rendszeres kipróbálását és alkalmazását."

Lenin álláspontjára hivatkozva, Gvisianyi összegezésképpen leszögezi (85. old.): „Taylor rendszerének ellentmondásai nem egyszerűen az elmélet ellentmondásai, hanem a tőkés termelési viszonyok antagonisztikus jellegének (természetesen nem tudatos) kifejezői... Ez azt jelenti, hogy a taylorizmus módszerei a tőkés kizsákmányolás módszereinek tökéletesítését, vagyis a munkaerővel való rablógazdálkodást képviselik. Emellett azonban a taylorizmus számos progresszív, a tudományosan szervezett társadalmi nagyüzemi termelés fejlődésének szükségleteit kifejező eszmét és tételt tartalmaz".

Taylor rendszere, amely önmagában is ellentmondásos, sok félreértésre és durva leegyszerűsítésre adott okot. Gvisianyi például fontosnak tartja felhívni arra a körülményre (93. old.) az olvasó figyelmét, hogy előfordul az orosz fordításban, hogy a „management" kifejezést tévesen „adminisztrációnak" („igazgatásnak") fordítják, ami leszűkíti és eltorzítja értelmét, megnehezíti Taylor gondolatának helyes értelmezését. A „management" kifejezésen Taylor az irányítás egész rendszerét érti, és nemcsak az „adminisztrációt" („igazgatást").

Taylor rendszerét saját iskoláján belül is úgy fejlesztették, hogy valójában lényegesen megváltoztatták Taylor alapvető megközelítését. Negatív értelemben vett kifejlesztésére példa Weber ideális „bürokratikus irányzatának" úgynevezett „személytelen tárgyilagossága", ami lényegesen különbözik Taylornak az irányítás szférájára is kiterjesztett munkamegosztásról szóló elveitől. A „bürokratikus irányítás"-t, Haynes és Massie megfogalmazásában mint a „racionális bürokráciát"-t, a következő négy elv jellemzi (124. old.):

1. Az „egy főnök" elve — valamely szervezet minden egyes tagja csak egy felettesnek tartozik beszámolni.
2. Az ellenőrzés terjedelmének elve — minden főnök legfeljebb 5—8 beosztott tevékenységéért tartozik felelősséggel.
3. A kizárás elve — rutin kérdésekben a felettesnek delegálnia kell a felelősséget beosztottjaira.
4. Skaláris elv — minden szervezetnek pontosan meghatározott hierachikus struktúrával kell rendelkeznie.

Taylor álláspontjainak pozitív értelmezésű továbbfejlesztésére szolgáljon Gvisianyi fejtegetése az informális szervezeti tevékenység figyelembevételéről, ami valójában az iskolán belül túlhaladja a Taylor által képviselt felfogást az egyén izoláltságáról és Weber ideális modelljének képét, amely csak a szervezet formális struktúráját vette számításba.

Taylor egyik lényeges tétele (91., 92. old.), amely szerint az egyént izoláltan, atomizálódottnak fogja föl a társadalmi környezetben, és elutasítja a csoportos munkát, szembetűnően hamisnak bizonyul. Hamis Taylor következő álláspontja saját megfogalmazásában, amely szerint: „Olyan esetben, amikor a munkásokat csoportokba egyesítik, külön-külön mindegyikük termelékenysége sokkal alacsonyabb, mint amikor egyéni becsvágya ösztönzi. Amikor nagy csoportokban dolgoznak együtt, minden egyes ember egyéni termelékenysége óhatatlanul a csoport legrosszabb munkásának szintjére, sőt még ennél is lejjebb zuhan". Ezt a tételt történelmileg is, de a valóságos tőkés termelési viszonyok eseteinek nagy többsége határozottan megcáfolta. A csoportmunka során a csoport-tagok autokinetizációs jelensége igencsak rácáfol Taylor tételére és jórészt e tétel jogos bírálata alapján alakult ki az amerikai irányításelméletben az „emberi viszonyok" iskolája.

Gvisianyi az emberi viszonyok tanát, illetve a termelési viszonyok szociológiájának jelentkezését, amely az emberi tényező hangoztatásával helyezkedik szembe a taylorizmussal, nem Elton Mayo munkásságán keresztül mutatja be, hanem részletesen elemzi Mary Parker Follett (1868—1933) munkásságát. Ezzel, nem kisebbítve Mayo iparkutatásainak jelentőségét (különösen: Harvard 1926—1927) egy történelmi igazságtalanságot igyekszik a maga hozzájárulásával is helyrehozni (megjegyezhetjük, hogy ez a félreismerés a jugoszláv szakközvéleményre is vonatkozik), ugyanis, az emberi viszonyok iskolájának minden lényeges tétele már jelen van Follett munkáiban.

A taylorizmus irányításelméletét W. F. Whyte bírálatában a következő három hamis feltevés jellemzi (126., 127. old.): az első, hogy „az ember racionális állat, amely gazdasági hasznának maximalizálására törekszik"; a másik, hogy „az egyén elszigetelt egyedként reagál a gazdasági ösztönzőkre"; a harmadik, hogy „az embereket, akárcsak a gépeket, standardizált módon lehet kezelni". Ezzel a bírálattal kapcsolatban Gvisianyi leszögezi: „El kell ismernünk, hogy ezek az észrevételek jogosak. Whyte azonban nem jut el annak felismeréséig, hogy ez az emberkép végső soron a tőkés gazdálkodási gyakorlatból fakad, a munkások valóságos helyzetét tükrözi a tőkés rendszerben, az emberi létnek a kapitalizmusra jellemző elidegenedését" (125. old.).

A szerző hozzáértését és nagy felkészültségét jól példázza az, ahogyan a hatalom és autoritás napjainkban is időszerű szociológiai kérdését tárgyalja Follett munkásságával kapcsolatban. Ismerteti, hogy Follett vitába szállt az autoritás szerepének a „klasszikus" formális-bürokratikus koncepciók szellemében való abszolutizálásával, és igyekszik külön választani a „hatalmat" és az „autoritást". Follett megfogalmazása szerint (130—131. old.) a hatalom „képesség bizonyos dolgok elérésére... változások előidézésére". „Az autoritás — a hatalom birtoklása, jog hatalom létesítésére és gyakorlására". Ebből kiindulva Follett elutasítja a hatalom átadásának, delegálásának elvét, mert a taylorizmusnak ez a tétele ellentmondó magának az irányítás fogalmának.

Follett hangsúlyozza, hogy a felelősség és a szubordináció megosztása csak úgy és azáltal lehetséges, ha a szervezet valamennyi részlegének hatalma egységes, totális, folyamatos és harmonikusan működő rendszerré integrálódik. Tételei alapján a tayloristák „végső" vagy „központi" autoritás koncepcióit az emberi viszonyok iskolájának a „funkcionális" vagy „pluralisztikus" elméletei váltják fel.

Gvisianyi hangsúlyozza, hogy Follett ellenzi a szervezetnek „fent és „lent" terminusokban való értelmezését, álláspontját jellemzi: „részvétel minden szinten", „kölcsönös összekapcsolódás" és „integráció", az emberek „egymással" dolgoznak, nem pedig „egyik a másik alatt". A felelősség (az autoritáshoz hasonlóan) magából a funkcióból fakad, amelyet az adott munkatárs a szervezetben betölt. Rámutat, hogy a szervezetben senkinek sem azt kell kérdeznie magától: „*Kinek* tartozom felelősséggel?", hanem azt: „*Miért* tartozom felelősséggel?". Follett hangsúlyozza, hogy a felelőség belső összekapcsolását már a kezdeti szakaszban és a legalsóbb szinten kell megkezdeni.

Gvisianyi felhívja a figyelmet (132. old.), hogy Follet az elsők között veti fel „a dolgozók részvételét az irányításban": ahogyan nem húzható éles határvonal a tervezés és a végrehajtás között, ugyanúgy „bizonyos mértékig elmosódó a különbség azok között, akik irányítanak, és azok között, akiket irányítanak". A munkások, úgymond, úgy is elkerülhetetlenül résztvesznek az irányításban, amikor saját belátásuk szerint döntik el, hogyan hajtsák végre az utasításokat. Az ilyen értelemben vett „progresszív vezetésnek" azonban ki kell fejlesztenie a munkásokban nemcsak az egyéni, hanem — ez a legfontosabb — az együttes felelősséget is. A vállalatban meg kell teremteni a „valódi érdekközösség légkörét", ezzel biztosítható, hogy minden munkás és alkalmazott a legtöbbet tegye a szervezet hatékony tevékenysége érdekében.

Miután így jellemezte Follettnek a participációról szóló tételét, Gvisianyi igen találóan hozzáfűzi: „Magától értetődik, hogy itt egyáltalán nem a dolgozók valóságos érdekeiről van szó, hanem hatékony módszerek kereséséről a munkások olyan irányú befolyásolására, hogy maguk „törekedjenek" szolgálni a tőketulajdonosok érdekeit. Follett mindenütt teljesen figyelmen kívül hagyja a tőkés termelés kizsákmányoló lényegét, az „érdekek harmóniájára", „egységére" stb. vonatkozó fejtegetései nem mások, mint a kapitalizmus álcázott apológiája, az osztályantagonizmusok elkendőzése."

Az „emberi viszonyok" iskolája amikor elvetette Taylornak a munkás irányában képviselt végletes sötét és pesszimisztikus álláspontját (valójában a kapitalista kizsákmányolás közepette dezallineált munkás apszolutizált képéről van szó) és a munkás társadalmi létét hangsúlyozzák, képtelenek áthidalni a társadalmi-termelési viszonyokból adódó ellentmondásokat. Eredményeket, méghozzá jelentős eredményeket, mégis elértek a munka termelékenysége növelése terén (Mayonak a Western Electric Company hawthornei üzemében öt éven át végzett kísérleteivel elindult gyakorlati tevékenység ezt bizonyítja) az által, hogy humánusabb módon, a munkások tényleges, sok esetben vélt érdekeire hivatkoztak. Ilyen értelemben „a dolgozók részvétele az irányításban", az „érdekek harmóniája és egysége" alapján, nemcsak a meglevő tőkés kizsákmányoló viszonyok szépítése. Annál több is. Jelenti azt is, hogy a magasfokú fejlettségű ipari termelés már a kapitalista kizsákmányolás körülményei közepette „előre jelzi", az eszmék világába utat tör magának az a körülmény, amely a fejlett szocializmusban lehetséges, amikor valóban egy-egy üzemen belül létezni fog az „érdekek harmóniája és egysége" és amikor mint társadalmi, de egyúttal szervezési követelmény is jelentkezik a dolgozók részvétele az irányításban.

Gvisianyi többek között utal arra is, hogy Follett az üzemekben jelentkező konfliktusokat, mint szinte az összes polgári szociológus, lélektani kollíziókra, személyi összeütközésekre vezeti vissza. Ellenzi az erő pozíciójáról való cselekvés minden formáját a szervezet tevékenységében felmerülő problémák megoldásában és az alárendeltek vezetésében. Noha, elismeri, hogy a kényszerítés elemét nem lehet teljesen kikapcsolni, mégis kitart amellett, hogy ki kell alakítani valami „közös hatalmat", „nem kényszerítő hatalmat", amely a szervezet valamennyi tagjának együttműködésén alapszik.

Ma is a kapitalista világ szociológusainál (üzemszociológia, vezetésszociológia, de a politikai szociológiában is) szembetűnő módon jelen van a társa-

dalmi viszonyok pszichologizálása és az alapvető, globális szociológiai tényezők megkerülése. Részben a kiscsoport szociológiájával való visszaélésekre reagálva, találkozunk nem is egyszer olyan marxista irányzatú szociológussal, aki csakis a globális meghatározók síkján műveli a szociológiát és teljes egészében a kiscsoport-szociológiát „átutalja" a szociális lélektan illetékességébe. Az ilyen szociológus, azután gyakran Nušić utolsó befejezetlen szatírájának, a Vlast (A hatalom), főszereplőjének helyzetébe kerül, hogy már olyan magas régiókban van, hogy valójában „már nem lát semmitt' a globális, amúgy is tudott alapvető viszonyokon, törvényszerűségeken és körülményeken kívül.

Gvisianyi könyvében az emberi viszonyok iskoláját, Follett alapvető, de még nem konzisztens nézeteinek tárgyalása után, az iskola elismert megalapítóinak E. Mayo és F. J. Roethlisberger, továbbá Ch. Argyris, E. J. Miller, E. P. Learned, D. N. Ulrick, D. R. Booz, D. McGregor, R. Likert és H. J. Leavitt munkásságán keresztül mutatja be és elemzi. Igen árnyalt és körültekintő elemző készségre vall a szerzőnek a különben hagyományos iskola egyik jelentős tudósának L. Gulick nézeteinek és elméleteinek és az emberi viszonyok iskolája érintkező tételeinek vizsgálata. Az iskola alapvető gyenge tételeit, noha általában a hawthornei kísérletektől számítják a polgári munkaszociológiának mint külön szakszociológiának végleges megalapozását, a szerző elsősorban az empirikus iskola tagjának P. F. Drucker bírálatának ismertetésével végzi el (156—162. old.).

A harmadik irányzat, az „empirikus iskola" vagy a „managerizmus irányzata" nagyszámú művelői közül Gvisianyi elsősorban foglalkozik P. F. Drucker munkásságán kívül: R. C. Davis, L. Apply, E. Dale, A. Sloan Jr., A. Chandler, G. Sismondes, W. Newman, E. Petersen, E. Powman, H. Cole, A. Svenson, H. Leavitt, W. Bennis munkásságával. A szerző ezt a tartalmilag igen sok különbségekkel bővelkedő iskolát, amelyet többek között az a közös álláspont kapcsol egy iskolává, hogy a „klasszikus" és az „emberi viszonyok" iskolájának fogyatékosságait szem előtt tartva igyekeznek a két előbbi iskolának valamiféle szintézisét nyújtani, elvetve a doktrinér megközelítést és kisebb vagy nagyobb mértékben magukévá téve a polgári szociológiában általánosan jelenlevő jegyet: az empirizmust. Az „empirikus" iskola művelői zömével állnak a tudományos- és szakegyesületek, a nagyvállalatok irányítás-fejlesztő szervezetei és az idevágó egyetemi intézmények élén. A szerző sikeresen birkózik meg az empirikus iskola bemutatásával és részbeni elemzésével, már csak azért is, mert az előbbi két iskola bemutatását, amelynek alapgondolatainak szintézisére törekszik az „empirikus" iskola, könyvében már nagy alapossággal elvégezte.

A negyedik alapvető irányzat, a „szociális rendszerek" iskolája, az irányításszervezés kérdéseinek rendszer-megközelítését (system approch) művelte ki. Elméleti megalapozottságát Bertalanffy és Rapoport általános rendszerelmélete képezi. Magára a szóbanforgó „szociális rendszer" vezetéselméleti iskola elméleti kiformálására (215. old.) a legnagyobb hatást. T. Parsons, R. Merton és követőik által kifejlesztett strukturális-funkcionális elemzési koncepció képezi.

Gvisianyi tömören, de igen kifejezően összegezi Parsons alapvető funkcionalista tételeit, amelyek újszerűségükkel nálunk Jugoszláviában is megejtenek nem egy kellő marxista műveltséggel nem rendelkező szociológust és hibás, tudománytalan módszertani és bölcseleti kalodába zárják magukat. Az iskola főbb irányzatát Gvisianyi elsősorban három kimagasló művelője munkásságán keresztül tárgyalja: Ch. I. Bernard (1887—1961) egyik közismert tétele kimondja, hogy a csoport leglényegesebb jellemzője „az interakciós rendszer", H. A. Simon (sz. 1916) a döntéshozatal elméletével és kutatásaival vált ismertté és E. Goldner munkásságán keresztül. Az utóbbi munkásságára külön felhívja az olvasó figyelmét (244. old.), leszögezve: „A rendszer-megközelítés elvei megítélésünk szerint a legteljesebben E. Goldner műveiben testesülnek meg". Felhívja a figyelmet, hogy Goldner szerint a szervezés elemzésének két fő irányzata van: „a racionális" és a „természetes" rendszer modellje (az organikus modell). Az elsőt Max Weber, a másodikat Selznik és Parsons művei képviselik a legpregnánsabban. A szerző felhívja a figyelmet (245. old.) arra a körülményre, hogy Goldner szerint mindkét modell „idepltípus"

abban az értelemben, hogy a szervezetet tanulmányozó szociológusok között alig akad olyan, aki maradéktalanul elfogadná az egyik modellt, és elvetné a másikat. Az olvasónak alkalma van Gvisianyi jellemzésében bővebben megismerkedni Goldner érvelésével is.

Ezt az iskolát a szerző még E. L. Trist, A. K. Rice és R. Dubin munkásságán keresztül tárgyalja, kifejtve álláspontját (262—263. old.) miben jelent eredményt a „szociális rendszer" iskolája. De egyben Gvisianyi felhívja a figyelmet arra is, hogy „durva szociológiai hibát követnek el az iskola művelői akkor, amikor azonosítják a társadalmi-termelési viszonyokat a termelés technikai paraméterei által meghatározott szervezetével és ezzel az alapvető tévedéssel végső soron elvileg elfogadhatatlanná teszik az iskola egész metodológiáját."

Az ötödik iskola népes csoportját, a szerző nem annyira egyes művelőinek munkásságán keresztül, hanem a sokrétű kutatási irányzatokhoz tartozó irányok (operációkutatás, rendszertechnika, ökonometria, általános irányításelmélet stb.) művelőinek érdeklődési és kutatási területét jellemzi és csak utal a különböző kutatási módszerekre. A szerző külön fölhívja a figyelmet J. Tinbergen (nálunk Jugoszláviában kutatási módszerei jól ismertek és elterjedt alkalmazásra találtak), L. Klein, A. Goldberger, W. Leontief és J. W. Forrester munkásságára mint az „új iskola" ökonometriai csoportjának legjelesebb képviselőire. Az általános rendszerelmélettel foglalkozó tudósok másik csoportjának jelentős képviselőire, akik az automatizált ügyvitel elméletére és kibernetikára támaszkodnak, a szerző K. Boulding, R. L. Ackoff és D. P. Eckman személyében operációkutatási szakemberek munkásságára hívja fel a figyelmet. Az „új iskola" alapvető eredménye Gvisianyi szerint abban van, hogy: „Az általános vezérléselméletben, az automatikus szabályzáselméletben és kibernetikában gyökerező „új iskola" fokozatosan leküzdi az irányítási rendszerek túlzott formalizálásának tendenciáját" (358. old.).

Gvisianyi hozzáértéssel megírt és kiterjedt kutatást igénylő könyve ismertetésének befejezéséül idézzük a szerző két megszívlelendő megállapítását (361. old.): „Az irányítás problematikája nem merül ki a gazdasági és technikai kérdésekben: figyelembe kell venni az irányításfolyamat szociológiai és pszichológiai aspektusait is. A szervezés és irányítás tudományos elméletének kidolgozásában különleges hely illeti meg ‚az ember a szervezetben' problémát." A másik idézet a szerző könyve egész kutatási tárgykörére vonatkozó megállapítás, amelyet még elöljáróban szögez le (37. old.): „A mai amerikai business-management" — az ipari termelés irányításának rendszere — szervesen egyesíti magában a dolgozó kizsákmányolásának kifinomult módszereit a szervezés és irányítás terén elért legújabb eredményekkel, melyek a gépi, nagyüzemi termelés fejlődésének szükségleteit tükrözi. Nem szabad egyértelműen elvetni a korszerű amerikai managementet, hanem elmélyült kritikai elemzéssel kell elkülönítenünk benne a „tiszta magot az ocsútól", vagyis a pozitív mozzanatokat a kapitalista, kizsákmányoló tartalomtól. E feladat fontosságához nem fér kétség".

Gvisianyi könyve, A. M. Rumjancev akadémikus közlése szerint, a Szovjet Tudományos Akadémiának egyik intézetében, a Konkrét Szociológiai Kutatások Intézetében folyó „Az iparvállalat társadalmi szervezete és e szervezet hatékonysági foka" című témakör kimunkálása keretében jött létre és került kiadásra.

Jegyzetek

[1] A mű eredeti címe: Д. М. Гвишиани — Организация и управление, издателство „Наука", Москва, 1970.

[2] Szélesebb körben ismeretes Lenin álláspontja és sürgetései, hogy minél előbb alkalmazzák a Szovjetunióban Taylor munkaszervezési rendszerének használható eredményeit. A szerző könyvében részletesen is foglalkozik Lenin akkori álláspontjával. Lényeges azonban hangsúlyozni, hogy Lenin személyes közbelépésével indul el a NOT (a munka tudományos szervezése) mozgalom. Külön munkaszervezési tudományos intézetet alapítanak, jelentős kísérleti lehetőségekkel. Ez az intézet szervezi meg 1921 januárjában a munka és a termelés tudományos szervezésének szentelt

Első Összorosz Kezdeményező Értekezletet és 1924 márciusában a Második Értekezletet. Ezek egyben a munkaszervezés első nagyszabású tudományos értekezletei Európában és a világon is. Az akkor sokat ígérő szervezéstudományok szovjet tudósai közül megemlítjük (dr. Ante Lešaja nyomán) a következőket: O. I. Neporen, N. F. Csamovszkij, T. A. Popov, A. K. Gastev, P. M. Kerzsencev, L. Namarszkij. A vállalaton belüli munkaszervezésen és a munka ésszerűsítésén túlmenően kiterjedt és minden bizonnyal átfogó vitát folytattak a NEP időszakában a gazdasági vállalatok helyzetéről. Ez a vita külföldön kevésbé ismert. A vitában részt vett Preobrazsenszkij és Buharin, de a tudósok és szakemberek egész sora, akik már csak neveket jelentenek. Feldman, Bazarov, Repse, Litosenko, Lontjev, Kondraszov, Groman, Mendelson, Sztruve, Smilga, Stvumilin, Szokolnikov stb.
A szerző könyve 16—17. oldalán öt év alatt, 1965—1969 között a Szovjet Szövetségben közzétett az irányítás szervezésével foglalkozó kutatások bibliográfiáját közli. Tizennégy megjelentetett munkára hivatkozik.

[3] A. M. Rumjancev akadémikus a könyv előszavában (8. oldal) körvonalazza D. M. Gvisianyinak az utóbbi években megjelentetett tanulmányainak tárgykörét: a szervezés és irányítás elméletének általános kérdései, a történelmi materializmus és a konkrét szociológiai kutatások, a szocialista ipar szervezésének és irányításának tudományos alapjai, az elektronikus számítógépek alkalmazása a termelésirányításban stb.

[4] Nálunk Jugoszláviában a „konkrét társadalomkutatások" vagy a „konkrét szociológiai kutatások" megjelölése nem szokványos, még az „egzakt" kutatások terminusa is ritka. Gyakoribb az „epirikus kutatások" megjelölése, tekintettel arra, hogy a közvélemény nálunk általánosan megkülönbözteti az empirikus kutatást az „empirizmustól" a társadalomtudományokban. Nálunk Jugoszláviában általánosan elfogadott (legalább is elvben) az empirikus és az elméleti kutatások dialektikus egységéről szóló nézet. Tudniillik az, hogy az empirikus és az elméleti kutatást nem lehet egymástól szigorúan elhatárolni, még kevésbé lehet egymással szembe állítani. Nem létezik empirikus kutatás elméleti megalapozottság és az eredményeknek az elmélet alapján való elemzése nélkül. Ebben különböznek a társadalmi viszonyok terén alkalmazott empirikus tudományos kutatások a nem marxista és marxista-ellenes tudománytalan empirizmustól, a „tisztán empirikus" kutatásoktól, amelyeknek csak látszólag van „csak a tényeket tisztelő szigorú tárgyilagossága". Éppen úgy nem létzik elvont, „tiszta" elméleti vizsgálódás, sem konkrét empirikus adatok és mutatók figyelembevétele nélkül. A kérdés csak az, hogy az adott kutatásokban melyik elemen van a hangsúly, mert az elméleti és empirikus módszerek dialektikus egységet képeznek és az egyik elem hangsúlyozottsága alapján jelölhetjük a szóbanforgó kutatást empirikusnak vagy elméletinek — tudván, hogy a másik elem is kisebb vagy nagyobb mértékben jelen van.

[5] Ezt a helyzetet jól érzékelteti az egyes iskolák, például a F. W. Taylor által alapított „scientific management" (tudományos managemet) első iskola intézményesített hordozójának, alkalmazásának és alkalmazóinak tudományos és érdekképviseletének sorsa. 1911-ben alakult meg a Társaság a Termelésszervezés Javítására név alatt, egyik alapító tagja Taylor volt. Halála után a szervezet elnevezését Taylor Társaságra változtatták. 1936-ban egyesült a Termelésszervező Mérnökök Társaságával, az egyesült szervezet neve Society for Advencement of Management (SAM) volt. Ez a szervezet 1946-ban beleolvadt az Ipari Módszerek Társaságába. — Hasonlóan alakult a management elméletével és gyakorlatával foglalkozó más élenjáró intézményesített formák jelentkezése, például az 1953. december 1-én alapított The Institute of Management Sciences (TIMS), vagy az American Society of Mechanical Engineers keretén belül működő management-tagozat.

[6] Puty Pravdi, 35. szám (1911. március 13). Lenin műveinek a legújabb kiadásában jelent meg újságcikke a Taylor-rendszerről (orosz nyelvű 5. kiadás, 24 kötet, Moszkva 1969; magyar nyelvű kiadás: Kossuth Könyvkiadó 1970").

[7] A Gulick által POSDCORB-nak elnevezett hét elem a következő hét fogalom kezdőbetűi összevonásából ered: Planning, Organizing, Staffing, Directing, Coordinating, Reporting, Budgating. — Gulick „univerzális" tíz tervezési elve (az ismertetett könyv 107. oldalán) a következő: 1. Munkamegosztás vagy specializáció. 2. departmentalizáció a cél, a folyamat, a klientúra vagy a hely alapján; 3. koordinálás a hierarchia útján; 4. koordinálás eszmék útján; 5. koordinálás bizottság útján; 6. decentralizálás; 7. a parancsnoklás egysége; 8. törzskar és vonal; 9. delegálás; 10. az ellenőrzés terjedelme (span of control).

[8] A könyv szerzője joggal indokoltnak tartja (117. oldal) felhívni az olvasó figyelmét, hogy az amerikai szakirodalomban a „bürokráciát" három meglehetősen különböző értelemben használják. Tegyük hozzá, hogy nálunk a bürokráciának még egy negyedik értelme a leghasználatosabb (ti. mint társadalmi réteg, amely a termelési viszonyokra vonatkoztatja rétegiellemzőinek lényegesebb részét). Gvisianyi felhívja a figyelmet, hogy a „bürokrácia" terminussal jelölik: 1. „Tradicionális értelemben" a politikai irodalomban azt a fajta vezetést nevezik így, amely „irodák (bürók) rendszerén" keresztül, a vezetettek bármiféle részvétele nélkül valósul meg; 2. Weberi értelemben — a kollektív tevékenység racionalizálásának szociológiai folyamata; 3. „Köznapi értelemben" — a szervezeti funkciók alacsony hatásfokát, az aktatologatást, a normális tevékenységet akadályozó eljárásokat stb. kifejező fogalom.

[9] Szerbhorvát fordításban jó válogatásban közöl szlovén nyelven a szervezés- és irányításszociológia tárgyköréből megjelentetett munkáiból az Industrijska sociologija, Naše teme, Zagreb, 1971 (terjedelme 344 oldal) című kiadvány.

[10] Lásd erről bővebben Ivan Kuvačić, a zágrábi egyetem metodológia és az elméleti szociológia tanárának könyvét: Marksizam i funkcionalizam; Komunist, Beograd 1970 (290 old.).

Laki László

Edhem Dilić: A falusi fiatalság társadalmi helyzete és orientációja

Empirikus kutatások eredményei

Edhem Dilić: Društveni položaj i orijentacija seoske omladine — rezultati empirijskog istraživanja. Institut za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela — Zagreb, Institut društvenih nauka — Beograd; Beograd, 1971. 314 old.

Tartalom:

I. Uvodna napomena. II. Program istraživanja i njegova realizacija. Karakter istraživanja i određivanje problemskih situacija. Ciljevi i nacrt sadržaja istraživanja. Instrumenti istraživanja. Provođenje terenskog istraživanja. Obrada rezultata. III. Pregled rezultata istraživanja. Temeljne karakteristike naselja i ispitanika. Društvena-ekonomska obilježja naselja. Socio-demografska obilježja ispitanika. POLOŽAJ OMLADINE U SEOSKOJ PORODICI I SEOSKOJ SREDINI. Seoska omladina i porodica. Radna opterećenost omladine. Nagrađivanje omladine. Učešće u upravljanju domaćinstvom i gospodarstvom. Odnosi generacija. Slobodno vrijeme seoske omladine. Način korištenja slobodnog vremena. Korištenje sredstava masovne komunikacije. Članstvo i način rada u društveno-političkim organizacijama. Zadovoljstvo korištenjem slobodnog vremena. Mladi i seoska sredina. Zadovoljstvo životom u selu. Prednosti života u selu i gradu. Potreba mijenjanja sela. Osnovne poteškoće mladih u selu. Utjecaj mladih na zbivanja u selu. Aspiracija u pogledu mjesta stanovanja. Mladi i poljoprivredno zanimanje. Percepcija socio-profesionalnog statusa. Perspektiva gospodarstva. Opći položaj poljoprivrednika. Prednosti i nedostaci zanimanja poljoprivrednika i tvorničkog radnika. Društveni ugled poljoprivrednika. Profesionalne aspiracije i očekivanja. Profesionalne aspiracije učenika. Seoska omladina i tradicionalizam. Preferencija u pogledu broja potomaka. Stav prema inovacijama u poljoprivrednoj proizvodnji. Stavovi prema ravnopravnosti spolova. Mišljenja o potrebi religije. Temeljna životna orijentacija seoske omladine. IV. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA. Prilog A: Upitnik za selo. Osnovna pitanja iz podsjetnika za razgovor s poznavaocima seoskih prilika. Osnovna pitanja iz podsjetnika za razgovor s omladinskim aktivistima. Podsjetnik za razgovor sa omladinom na individualnim poljoprivrednim gospodarstvima. Upitnik za učenike osmih razreda osnovnih škola. Prilog B: Sumar odgovora na pitanja „zatvorenog tipa" iz podsjetnika za razgovor sa omladinom na individualnim poljoprivrednim gospodarstvima. Sumar odgovora na pitanja „otvorenog tipa" iz podsjetnika za razgovor sa omladinom na individualnim poljoprivrednim gospodarstvima. Sumar rezultata iz upitnika za učenike osmih razreda osnovnih škola. Prilog C: Pregled nekih statističkih podataka o seoskoj omladini.

A könyv egy 1967—68-ban végzett empirikus kutatás eredményeit teszi közzé. A kutatás fő célja, hogy adatokkal bizonyított válaszokat keressen sok olyan aktuális kérdésre, amilyenek az utóbbi időben egyre inkább felkeltik a külföldi tudósok érdeklődését is a falusi fiatalság társadalmi, kulturális és gazdasági helyzetét illetően.

E célkitűzéseket a szerzők a következő 5 pontban fogalmazták meg:

„1. az ifjúság helyzetének alapelemei a falusi családban és ehhez a helyzethez való alkalmazkodás;

2. az ifjúság helyzetének alapelemei a szabad idő tekintetében és ehhez a helyzethez való alkalmazkodás;

3. a falusi fiatalság alapvető álláspontja és véleménye a falusi életmódról és a falu elhagyásának szükségességéről, valamint észrevételei a fiatalok hatásának alapnehézségeiről a helybeli közösségben;

4. a fiatalság viszonya a mezőgazdasági foglalkozásokhoz, tekintettel a mezőgazdaság szocio-professzionális státuszára és a megkérdezettek professzionális törekvéseire és elvárására vonatkozó észrevételekre;
5. a megkérdezettek véleménye a gondolkodás és viselkedés hagyományos formái tekintetében az utódok számát, az agrotechnikai újításokat, a nemek egyenjogúságát és a vallás szükségét illetően."[1]

Amint ebből az idézetből látható, a kutatás felölelte a falusi élet körülményeinek majdnem minden jelentős területét, ami már magában is külön jelentőséget ad a műnek. Ezt a jelentőséget természetesen csak növeli az a tény, hogy hazánkban (mint ahogy azt a kutatók is kihangsúlyozták) ezen a téren még nagyon kevés ilyen irányú kutatás történt. A kutatás felölelte hazánk egész területét oly módon, hogy minden köztársaság és tartomány területéről 3—3 községet választottak különféle stratifikációs kritérumok alkalmazásával. Minden község területéről 3 települést választottak ki oly módon, hogy a minta teljes mértékben reprezentálja a vizsgált tömeg egészét. Végül a tervek szerint minden helységből 40 fialtalt kérdeztek meg. Ezenkívül még érdemes megemlíteni, hogy a falusi parasztifjúságon kívül ankétot végeztek a falusi elemi iskolák nyolcadikos tanulói között is. Ily módon a kutatás összesen 120 települést ölelt fel.

Amint az előbbi idézetből kitűnt, a kutatás érdeklődési köre igen szerteágazó és átfogó (ami egyébként a tartalomjegyzékből is látható). A teljes eredményanyag bemutatására sajnos nincs lehetőség, bár a közzétett eredmények jelentőségét tekintve megérdemelnék, hogy minden kutatási területről beszéljünk.

A kutatás első területe a falusi családi viszonyok voltak. Ezen a téren a kutatás megállapította, hogy, noha a családforma változása kezdi éreztetni hatását, a patriarchális családforma mégis a leginkább létező. Természetesen már maga ez a tény számos következtetést enged levonni a világszemlélet, társadalmi előítéletek és még számos egyéb kérdések tekintetében. Valószínűleg ez a helyzet adott előfeltételt arra a megállapításra is, hogy a falusi iskolások sokkal korábban kapcsolódnak be az aktív munkába besegítők táborába, mint városi társaik. Sokszor ez a tevékenységük az elemi iskolai tanulmányaik rovására megy, aminek az lesz a következménye, hogy a parasztfiatalok egy számottevő része nem fejezi be a törvényes, kötelező nyolcosztályos iskolát.

Ezt a helyzetet illusztrálja a következő táblázat.

1. táblázat[2]

	Fiúifjúság		Leányifjúság		Összesen	
	Számuk	%	Számuk	%	Számuk	%
Nem járt iskolába	16	1,6	26	3,7	42	2,4
1—4 oszt. elemi	305	30,3	238	33,7	543	31,7
5—7 oszt. elemi	274	27,2	154	21,8	428	25,0
8 oszt. elemi	331	32,6	265	37,6	596	34,8
Befejezetlen II. fokú iskola	54	5,3	11	1,6	65	3,8
Befejezett II. fokú iskola	28	2,8	11	1,6	39	2,3
Összesen	1.008	100,0	705	100,0	1.713	100,0

Az adatok világosan tükrözik a helyzetet, és kitűnik, hogy a megkérdezettek 59,1%-a vagy egyáltalán nem járt elemi iskolába, vagy pedig nem fejezte azt be. Ilyen körülmények között azután szinte magától következik be a patriarchális családi hagyományok továbbápolása.

A családi körülményekről ad képet az anyagi eszközökkel való önálló rendelkezés kérdése is. Noha a falusi parasztfiatalság 55,6%-a több mint nyolc órát tölt naponta a mezei munkában (a szezonjellegű mezőgazdasági munkák idején), a „zsebpénz" és az ezzel való szabad rendelkezés még sincs ilyen

mértékben engedélyezve az idősebb családtagok részéről. Az erről szerzett adatokat mutatja a következő táblázat, a fiatalok iskolai végzettségét is szemlélve.

2. táblázat[3] (%-ban)

	4. osztályig (N=585)	5—7. oszt. (N=428)	8. oszt. (N=596)	8. és több (N=104)	Összesen (N=1713)
Van pénze, amivel önállóan rendelkezik	17,1	34,3	33,6	54,8	29,5
Nincs pénze, amivel önállóan rendelkezik	82,9	65,7	66,4	45,2	70,5
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az adatok azt bizonyítják, hogy a fiatalok majdnem 2/3 része nem rendelkezik pénzzel. Ebben a kategóriában az iskolai végzettség növekedésével csökken a fiatalok részaránya. Ez a tény is közvetlen azt igazolja, hogy a falusi parasztcsaládokban a családfői döntésjog és általában a patriarchális autoritatív viszonyok még mindig igen gyakoriak.

Ezek a patriarchális családviszonyok tükröződnek a döntéshozatal terén szerzett adatokból is, amiből kitűnik, hogy a megkérdezett fiatalok 57,4%-ának a mezőgazdasági termelés fő szervezője és a döntéshozó a családapa, míg a jövedelemmel való rendelkezés esetében ez a százalék 41,2. A gazdaság igazgatásában való részvételt mutatja a következő táblázat, korra és családi állapotra való tekintettel.

3. táblázat[4] (%-ban)

	Kor szerint			Családi állapot szerint		
	14—17 éves N=578	18—21 éves N=772	22—25 éves N=363	Szabad N=1427	Házas N=286	Összesen N=1713
Válasz nélkül	2,1	1,2	1,4	1,3	2,4	1,5
Döntenek	11,7	15,9	42,4	15,6	43,0	20,1
Csak a tanácsukat kérik	18,0	37,7	28,7	28,9	30,1	29,2
Kizárva a döntéshozatalból	68,2	45,2	27,5	54,2	24,5	49,2
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A kutatás felölelte a nemzedékek egymás közötti viszonyának kérdését is, s ezen a téren megállapítást nyert, hogy a mai időkben a nemzedékek nézeteltérései sokkal kifejezettebbek, mint régen voltak. Ez az új generáció felfogásbeli változásaival magyarázható, amely gyakran ellentétbe kerül az idősebbek konzervativizmusával. Ezt a helyzetet gyakran még az a körülmény is nehezíti, hogy a házasságbalépő fiatalok továbbra is a szülők családi körében maradnak, ami leggyakrabban gazdasági okokkal indokolható (a kisbirtok felaprózásának elkerülése, az olcsó munkaerő megtartása, az eszközök „ésszerűbb kihasználása stb.). Noha ez a generáció közötti ellentét nyilvánvaló, a megkérdezett fiatalok túlnyomó többsége mégis úgy nyilatkozott, hogy a családjukban jók az egymás közötti viszonyok, és jól megértik egymást a szülők és a fiatalok.

A másik jelentős vizsgálódási terület a fiatalok szabad idejének kihasználási lehetőségei és módjai. Összehasonlítva a falusi és városi fiatalok szabadidő-kihasználási módját természetszerűen adódnak a különbségek, ami nem-

csak a rurális-urbánus különbségek következményei az eltérő lehetőségeket tekintve, hanem a falusi életmód, munkakörülmények és felfogásbeli különbségeké is.

A szabad idő kihasználási módját szemlélteti az alábbi táblázat.

4. táblázat[5]

	A megkérdezettek %-a		Összesen %-ban (N=1713)
	Ifjak (N=1008)	Leányok (N=705)	
Sportolás	30,9	0,1	18,2
Házkörüli munka (kézimunkázás)	—	46,8	19,3
Vendéglőlátogatás	5,3	—	3,1
Tánc	3,2	3,8	3,4
Újság-, folyóirat-, könyvolvasás	25,3	20,4	23,3
Rádióhallgatás	9,2	10,6	9,8
Mozilátogatás	6,5	3,0	5,1
Televíziónézés	4,2	3,1	3,7
Barát- és rokonlátogatás, beszélgetés stb.	11,6	10,5	11,2
Séta	5,2	4,5	4,9
Beutazás és szórakozás a szomszéd városban	2,0	0,6	1,4
Fonóbajárás	2,2	1,6	1,9
Pihenés, alvás, „heverészés"	14,3	11,0	13,0
Házi és házkörüli munkák végzése	3,0	7,7	4,9
Egyáltalán nincs szabad ideje	5,1	5,8	5,4
Egyéb tevékenység	12,4	5,2	9,5

Megjegyzés: A kérdés „nyitott" típusú volt és minden megkérdezett többféle aktivitást is felsorolhatott.

A szabad idő kihasználását illetően meg kell említeni a kutatók egy megállapítását, mely szerint a helyzetet a falusi lehetőségek mellett a szülők által adott anyagiak és a velük való önálló rendelkezés szabadsága is meghatározza.

Ehhez a kérdéshez tartozik a tömegkommunikációs eszközök igénybevétele is, amely a könyvbeli adatok szerint azt mutatja, hogy a megkérdezettek közül rendszeresen 16,4% olvas újságot, 7,7% olvas könyvet, 12,7% látogatja a mozielőadásokat, 37,5% hallgat rádiót és 10,4% néz tv-műsort.

A kutatás következő területe a fiatalok megelégedésérzete a falusi környezettel és a falusi életmóddal. Noha a kutatók elvárásai szerint a fiataloknak elégedetleneknek kellene lennie a helyzetükkel, az adatok mégsem ezt igazolták, mivel a megkérdezetteknek csupán 24,5%-a fejezte ki elégedetlenségét. Ilyen adatok birtokában már nem is volt meglepő az a felelet, hogy a megkérdezettek majd 30%-ban a faluban maradnának. Meg kell azonban említeni, hogy ezzel szemben a megkérdezett iskolás diákok közül már csak 14,2% nyilatkozott a faluban maradás mellett. Ebből az a megállapítás következik, hogy a már munkában levő parasztfiatalság részben beleilleszkedett a meglevő körülményekbe, és már a hagyomány nyomásának hatására nehezebb az elhatározás a falu elhagyására. Ez a réteg sokkal inkább a falusi életkörülmények megváltoztatása mellett foglal állást. Noha a megkérdezettek jó része előtt nem világos, kinek kellene e változásokat kezdeményezni és végrehajtani, de a helyes irányzat mégis felismerhető.

A faluból elmenni kívánó parasztfiatalság 50,6%-a, az iskolás diákoknak pedig 55,7%-a költözne 50 000 lakosúnál nagyobb városba. A területi mobilitást illetően pedig a következő adatok kerültek a kutatók birtokába.

5. táblázat[6]

	Parasztfiatalok (N=1308)	Iskolások (N=1719)
Település a község területén	38,8	15,8
Községi székhely	11,9	7,9
A köztársaság ill. tartomány fővárosa	18,8	21,9
Város a saját köztársaság ill. tartomány területén	16,3	21,4
Más köztársaság ill. tartomány fővárosa	8,5	15,3
Város más köztársaság ill. tartomány területén	5,7	17,7
	100,0	100,0

A kimutatott adatok világosan beszélnek a két vizsgált réteg területei mozgásával kapcsolatos elvárásairól. Míg a parasztifjúság a lokális (helyi) települések felé kívánkozik, addig az iskolás fiatalság már sokkal inkább a távolabbi helységek felé.

A könyv következő fejezetei a fiatalok véleményét ismerteti a mezőgazdasági foglalkozásokról a professzionális státuszáról. E célból először a fiatalok családja mezőgazdasági birtokának jövőjéről kértek véleményt. Az eredmény nagyon kiegyenlített azok között, akik nem tudják, akik szerint növekedni fog és akik szerint nem fog változni a birtok helyzete. Csupán 8,1%-ban válaszolták a fiatalok, hogy a gazdaság jövője hanyatlóban van. A mezőgazdaság általános helyzetét tekintve a megkérdezettek 13,3%-a szerint a helyzet jó, 40,5%-a szerint közepes, 40,9%-a szerint rossz, nehéz, míg 5,3% nem nyilatkozott.

A mezőgazdasági és az ipari munka összehasonlítása alkalmával a kutatók megállapították, hogy a fiatalok szerint a mezőgazdasági foglalkozás legfontosabb jó tulajdonsága, hogy aki ott dolgozik, az a „saját ura", vagyis egyedül szabja meg a munkafeltételeket, a tervet és egyebet. A rossz oldalát tekintve pedig az első helyre a meghatározatlan munkaidő és a nehéz munkafeltételek kerültek. A munkásfoglalkozások előnyei közül legtöbben a biztos fizetés és a meghatározott munkaidő mellett nyilatkoztak. A rossz oldala közül leginkább a másoktól való függőséget emelték ki a megkérdezett falusi fiatalok. Mindezeket összevetve szinte logikus következmény, hogy a mezőgazdasági foglalkozás általános társadalmi tekintélyét illetően a megkérdezett fiatalok 66,2%-a szerint e tekintély rosszabb a többi foglalkozáshoz viszonyítva.

A könyv e részében részletes adatokat találunk arról is, hogy milyen rangsorolást végeztek el a fiatalok és az iskolások a foglalkozások népszerűségét tekintve, valamint arról is, hogy milyen iskolába vagy szakmára szerettek volna vagyis szeretnének menni. Ezzel kapcsolatban választ kaphatunk arra is, hogy a parasztfiatalság milyen mértékben szeretné elhagyni a mezőgazdasági munkát és más foglalkozást választani.

A könyv utolsó előtti fejezete a falusi fiatalságról és a hagyományokról szolgáltat adatokat. Az érdeklődés első területe az utódok számáról adott képet, mely szerint a fiatalok 28,3%-a még nem gondolkodott erről, 3,4%-a a családtalan házasság mellett döntött, míg 60,4%-uk az 1—3 gyermeket tartalmazó család mellett foglalt állást. A következő terület az új agrotechnika alkalmazása és elfogadása volt. E területen is — ugyanúgy mint az előbbin — jelentős változások észlelhetők a hagyományokhoz viszonyítva, hiszen az ifjak 75,4%-a kész elfogadni az új termelési módszereket. Ezzel szemben a leányifjúságnál ez a százalék mindössze 54,8. A nemek egyenrangúságát és az egyforma iskoláztatás szükségét tekintve a megkérdezettek túlnyomó többsége az egyenrangúság mellett döntött tekintet nélkül a nemekre. Ez az adat is a régi, hagyományos felfogás elhagyását és megváltozását igazolja. Végül a vallás szükségéről szóló adatok még inkább azt igazolják, hogy a mai falusi fiatalság már jóval kisebb mértékben tartja magát a konzervatív hagyományokhoz, mint ahogy az még a közelmúltban is volt. Ezen a területen

viszont még érezhető a leányifjúság kisebb méretű felszabadulása a vallási hagyományok hatása alól, mint amilyen mértékben ez a fiúifjúságnál jelentkezik. Érdekes megemlíteni, hogy azok közt, akik a vallást szükségesnek tartják a 30,4% további konkretizáció nélkülieken kívül, 13,7% a hagyományra hivatkozik, míg 11,8% a termelésben eszközölt isteni segítség miatt tartja fontosnak a vallást (még a tudomány mai fejlettségi foka mellett is).

Végül a könyv utolsó fejezete a falusi fiatalság alapvető életorientációja vizsgálatának eredményeit adja az olvasó kezébe. Ezen adatok szerint:

„a földművelésben és a falun szándékoznak maradni	72,8%
a földművelést szándékoznak elhagyni, de a falut nem	7,2%
a mezőgazdaságot is és a falut is szándékozzák elhagyni	20,0%"[7]

Ezeket az általános adatokat sok külön ismérv szemszögéből szemlélve világítják meg a szerzők, és adnak konkrét adatokat a jelenség illusztrálásához.

A könyvben mellékletként megtalálhatók a használt kérdőívek és az interjú vezetéséhez szolgáló emlékeztetők, valamint a „zárt" és a „nyitott" kérdésekre adott válaszok összesített kimutatása. Ezekből a részekből sok figyelemreméltó adat kerül az érdeklődők birtokába.

Érdemesnek tartom az összesített megállapítások utolsó szakaszát idézni, amelyből már a kutatás bizonyos értékelését is levonhatjuk.

> „Azzal a megállapítással fejezzük be, hogy a falusi fiatalság helyzete nagyon összetett a professzionális és szociális perspektivák tekintetében, valamint a gazdasági és oktatásügyi kérdéseket illetően. Úgy tűnik, hogy a fiatalság ezen rétege egész idő alatt magára volt hagyva, és jelentős mértékben meg volt fosztva elsősorban a szervezett társadalmi akciók hordozóinak segítségétől és beavatkozásától. Kutatásaink eredményei kétségtelenül rámutatnak, hogy ilyen helyzetben illuzórikus ettől a nemzedéktől elvárni, hogy egy olyan tevékenység hordozója legyen, amely társadalmunk követelményei értelmében a falu társadalmi, gazdasági és technikai átalakulását eredményezné."[8]

Véleményem szernt e könyv igen hasznos adatokat szolgál az e téren érdeklődők számára, és egyben alapos támpontot is képez a további kutatásokhoz. Ezenkívül elmondható, hogy a szerző alapos részletességgel tárgyalja és adatokkal alátámasztva tárja fel a kutatás eredményeit. A nyelvezete könnyű, gördülékeny és folyamatos, úgyhogy kellemes olvasmányi élményt is biztosít a megannyi adat mellett.

Tehát egy mondatban: Hasznos és értékes, adatokban gazdag könyv került a jugoszláv szociológiai kutatások archívumába.

Jegyzetek

[1] Edhem Dilić: Društveni položaj i orijentacija seoske omladine, 16. old.
[2] Uo. 36. old.
[3] Uo. 53. old.
[4] Uo. 58. old.
[5] Uo. 79. old.
[6] Uo. 111. old.
[7] Uo. 164. old.
[8] Uo. 201. old.

Számunk szerzői:

Ágoston András Újvidék	okleveles jogász, újságíró, a szabadkai 7 Nap c. hetilap szerkesztője
Dr. Antal Zoltán Budapest	a földrajztudományok kandidátusa, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Földrajzi Tanszékének tanára
Dr. Radivoj Azucki Szabadka	a budapesti MK KGE-en szerezte közgazdasági tudományi doktorátusát, a szabadkai Közgazdasági Középiskola igazgatója
Dr. Bodogvári Ferenc Szabadka	a budapesti ELTE-en szerezte bölcsészet-tudományi doktorátusát, a szabadkai Pedagógiai Akadémia tanára
Dr. Czapár József Szabadka	a Szegedi Tudományegyetemen szerezte meg a pedagógiai tudományok doktorátusát, a szabadkai Pedagógiai Főiskola tanára
Dr. Vladan Ćetković Belgrád	a politikai tudományok doktora, egyetemi tanár, a belgrádi PTK tanára
Fehér Kálmán Újvidék	okleveles jogász, író, a Létünk szerkesztője
Dr. Győre Kornél Szabadka	a budapesti ELTE-en földrajztudományokból szerezte meg doktorátusát, a szabadkai Pedagógiai Akadémia tanára
Ing. Stjepan Han Szabadka	egyetemi tanár, a szabadkai KGT tanára, a kar Ügyviteli és Üzemszervezési Intézete igazgatója
Kovács Teréz Becse	egyetemi hallgató, a belgrádi BTK szociológiai tagozata végzős hallgatója
Kutri Júlia Szabadka	okleveles közgadász, a szabadkai KGK tanársegédje
Laki László Szabadka	okleveles közgazdász, a szabadkai KGK tanársegédje
Dr. Karl Marx	1818 (Trier)—1883 (London)
Molnár Géza Szabadka	okleveles matematikai tanár, a szabadkai KGK Ügyviteli és üzemszervezési Intézetének osztályvezetője
Dr. Pais István Budapest	a filozófiai tudományok kandidátusa, a budapesti ELTE BTK egyetemi adjunktusa
Dr. Najdan Pašić Belgrád	a politikai tudományok doktora, egyetemi tanár, a belgrádi PTK dékánja
Dr. Radoslav Ratković Belgrád	a politikai tudományok doktora, egyetemi tanár, a belgrádi PTK Társadalomkutató Intézet igazgatója
Dr. Rehák László Szabadka	a társadalompolitikai tudományok doktora, egyetemi tanár, a szabadkai KGK tanára

Mr. Szórád György Szabadka	a közgazdasági tudományok magisztere, egyetemi tanár, a szabadkai KGK tanára
Dr. Tóth Lajos Szabadka	a Szegedi Tudományegyetemen a pedagógiai tudományokból szerezte meg doktorátusát, főiskolai tanár, a szabadkai Tanárképző Főiskola igazgatója
Tripolszky Géza Zenta	muzeológus, a zentai múzeum igazgatója

A szerbhorvát szöveget fordította	*Nagy József*
Idegen nyelvre fordították	*Horváth Katalin* (orosz) és *Tóth Rudolf* (angol és német)
A magyar szöveget lektorálta	*Erdélyi László* és *Rehák Rózsa*
A szerbhorvát szöveget lektorálta	*Mirjana Milanković*
Az eredeti ábrákat	*Marija Matković* rajzolta
Korrektor	*Matejka Lajos*

A Létünk nyomdában levő 4. (július—augusztus) számának tartalmából

Kerekasztal beszélgetés az alkotmánytervezetekről, a JKSZ tizedik kongresszusának platformjáról és a közvitáról

Ion Munţian: A politikai végrehajtó szervek a JSZSZK alkotmánya, a Szerb SZK alkotmánya és a Vajdaság SZAT alkotmánytörvénye javaslattervezetében

Džemal Sokolović: Alkotás és termék

Aleksandar Šimković: A műszaki-technológiai átalakulások hatása a káderstruktúrára

Hódi Sándor: A család mai helyzete és problémái

Katona Imre: Dózsa alakja és a parasztmozgalmak emléke a magyar néphagyományban

Vajda József: Nyelv, társadalom, nyelvművelés

Sturc Béla: Mit kell megtartanunk és megvédenünk Bácska északkeleti részének növénytakarójában

A négyes szám többi szerzői és munkatársai: *Milorad Stojović* (Tájékozódás) — *Jan Širka, Milan Mali* (Dokumentum) — *Rövid József* (Szimpózion) — *Veljko Vlahović, Ősz Szabó János* (Jelen és múlt) — *Rehák László, Laki László, Sisa Irén, Kovács Teréz, Gaál György, Martin Irén, Rehák László, Borislav J. Dimković* (Szemle)

Szerkesztőségi hírek

Július első hetében a Létünk szerkesztőségében megtartottuk az első kerekasztal beszélgetést. A beszélgetés témaköre az új alkotmánytervezetek rendelkezései és a közvitához kapcsolódó politikai tevékenység volt. E beszélgetés anyagát a Létünk következő számában közöljük.

A szerkesztő bizottság határozata értelmében a Létünk szeptember elején megszervezi második kerekasztal beszélgetését is, melynek témája a készülő községi statútumok lesz. A beszélgetés anyagát folyóiratunk 5. számában hozzuk.

A Létünk most közreadott száma az újvidéki Forum nyomdájában készült. Eddigi nyomdája, a szabadkai Minerva, túlterheltsége miatt — a szerkesztőség és a nyomda vezetősége minden erőfeszítése ellenére — nem volt képes biztosítani a folyóirat gyors nyomdaipari megmunkálását.

létünk — társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. Kiadó: Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék. Felelős szerkesztő: dr. Rehák László. Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 2/I. Szerkesztőségi óra minden pénteken 16-tól 17 óráig. Megjelenik kéthavonta. Ára példányonként 5 dinár, kettős számoké 10 dinár. Előfizetés folyó évre belföldön 25, külföldi címzettre 50 dinár. Megrendelhető: Forum terjesztő részlege, 21000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1.